

В. БЛАСКО
ИБАÑЕС

на ЧЕТИРИМАТА КОННИЦИ
АПОКАЛИПСИСА

ВИСЕНТЕ БЛАСКО ИБАНЕС ЧЕТИРИМАТА КОННИЦИ НА АПОКАЛИПСИСА

Превод: Румен Руменов

chitanka.info

Зловещите фигури на четиримата конници на Апокалипсиса присъстват в представите на модерната цивилизация не само с библейските си характеристики (според Откровение на св. Йоан появата им вещае края на света), а и със символичния образ, създаден от испанския писател Висенте Бласко Ибанес в този му роман. Веднага след първото му издание той е преведен на всички големи световни езици, а Холивуд няколкократно го претворява на екрана с едни от най-големите си звезди. Малко са произведенията на световната литературна класика с такъв култов статут и с такова огромно влияние едновременно върху масовото съзнание и модерното изкуство. Влиянието на романа на Бласко Ибанес не подминава и България. Димитър Димов, както сам признава писателят, е под силното му въздействие („Осъдени души“, „Тютюн“). По-прецизният изследователски поглед към творчеството на българския писател лесно може да открие в него творчески идеи и черти от поетиката на испанския класик.

Сега безсмъртната класика на Висенте Бласко Ибанес излиза за пръв път на български в същинския си вид и в превод от оригинала.

И в момента „Четиримата конници на Апокалипсиса“ е един от най-превежданите и издавани испаноезични романи в световен мащаб. Литературните изследователи го нареждат сред най-добрите книги с пацифистка насоченост, наред със „Сбогом на оръжията“ на Хемингуей, „На Западния фронт нищо ново“ на Е. М. Ремарк и „Параграф 22“ на Дж. Хелър.

Благодарение на ума, трудолюбието и целеустремеността си, младият французин Марсел Деноайе успява да се сдобие с огромно богатство в Аржентина. Той спечелва доверието на баснословно богатия земевладелец Мадариага, влюбва се в дъщеря му Луиза и се оженва за нея. Под мъдрото му управление огромните земи на Мадариага процъфтяват. Но след смъртта на земевладельца другият му зет — германецът Карл фон Хартрот, пожелава да разделят богатото наследство на Мадариага и заминава със семейството си за Германия. Под натиска на съпругата си Луиза, Марсел се премества със семейството си в Париж. Синът му Хулио е умен и талантлив младеж, който обаче пропилява възможностите си в безспирни гуляи, любовни

завоевания и безделие, маскирано под формата на живот, отдаден на изкуството. Огорчен, бащата се дистанцира от сина си, който му нанася поредно разочарование — крои планове за съвместен живот с Маргарита, съпругата на техния близък.

Но плановете на всички са объркани от призрака на четиримата конници на Апокалипсиса, които вещаят края на безметежното им съществуване и промяна във всеки един от тях.

Безсмъртната класика на Висенте Бласко Ибанес — едновременно семейна сага и роман на идеите. Роман с култов статут за модерната цивилизация.

ЧАСТ ПЪРВА

I

В ГРАДИНКАТА С ПАРАКЛИСА

Трябваше да се срещнат в пет часа следобед в малката градинка с параклиса, но Хулио Деноайе дойде половин час преди това, воден от нетърпението на влюбения, който вярва, че моментът на срещата ще настъпи по-скоро, ако подрани за нея. Преминавайки през решетъчната врата на градинската ограда откъм булевард „Осман“, той изведнъж си даде сметка, че през юли в Париж е лято. В онзи момент ходът на сезоните за него беше нещо крайно заплетено, изискващо сериозни изчисления. Бяха изминали пет месеца от последните срещи в тази градинка, предлагаща на разхождащите се влюбени двойки убежището на хладния си меланхоличен покой в непосредствена близост до широк булевард с непрекъснато движение и недалеч от голяма железопътна гара. Часът на срещите им беше винаги в пет. Хулио виждаше любимата си да идва в светлината на току-що запалените фенери, покрила гърди с широката яка на коженото палто и вдигнала маншона пред лицето си сякаш за да го прикрие като под маска. Докато го поздравяваше нежно, дъхът, излизащ от устата ѝ, замръзваше от студа и образуваше малко бяло нежно облаче. След няколко подготвителни и колебливи срещи окончателно изоставиха градинката. Любовта им беше придобила величествената значимост на консумирано събитие и от пет до седем часа ги караше да се приютят на петия етаж на улица „Дьо ла Помп“ където Хулио беше обзавел ателието си на художник. Плътно спуснатите завеси на прозорците, буйният огън в камината, чиито пламъци хвърляха единствената светлина в стаята, монотонната песен на врящия до чаените чаши самовар, цялата усамотеност на един отдаден на сладък егоизъм живот, не им позволяваха да забележат, че денят ставаше по-дълъг, че навън слънцето по-продължително надничаше от дъното на дълбоките седефенобели кладенци сред разкъсаните облаци и че пролетта, макар все още плаха и свенлива, започваше да показва зелени пръстчета в пъпките по клонките, тръпнещи от последните ухапвания на зимата — този зъл черен глиган, решил да се върне по стъпките си.

После Хулио направи пътуване до Буенос Айрес. Там, в другото полукълбо, той срещна последните усмивки на есента и първите ледени повеи на вятъра на пампата. Тъкмо беше започнал да си мисли, че зимата е неговият вечен сезон, тъй като именно тя го посрещаше при смяната на местопребиваването му от единия до другия край на планетата, когато тук, в тази малка квартална градинка, пред него неочаквано се появи лятото.

Рояк деца припкаха и весело крещяха около параклиса. Първото нещо, което Хулио забеляза на влизане в градинката, беше един обръч, търкалящ се бързо към него, подбутван от нетърпелива детска ръка. После в краката му се удари топка. Постоянните посетители, търсеци прохлада тук, седяха под сянката на кестените с играещите по нея светли слънчеви петна. Това бяха слугини от околните къщи, които бродираха или просто разговаряха помежду си, следейки с безразличен поглед игрите на поверените им малчугани; обитатели на квартала, дошли тук да прочетат вестника си, представяйки си, че се намират сред спокойствието на сенчеста гъста дъбрава. Всички пейки бяха заети. Няколко жени седяха на сгъваеми платнени столчета с тежестта, която придава правото на собственост. Железните столове, платените места за сядане, бяха приютили няколко важни госпожи с големи пакети около тях. Вероятно живееха в близките околности на Париж и очакваха други членове на семейството, за да вземат влака от гара „Сен Лазар“...

Хулио беше предложил с нарочна телеграма да се срещнат, както и преди, на това място, спомняйки си го като малко посещавано. И тя, забравила почти напълно реалността, беше посочила в отговора си същия неизменен час — пет, смятайки, че след като убие няколко минути в магазините „Прентан“ или „Галерия“ под претекст, че ще прави покупки, би могла да се промъкне до усамотената градинка, без да бъде видяна от някого от многобройните си познати...

Деноа̀е изпита едно почти забравено чувство на наслада — усещането да се движи в широко пространство и стъпвайки, да кара да скърца пясъкът под краката му. В продължение на двадесет дни беше ходил само по дъски, следвайки с автоматизма на цирков кон яйцевидната форма на палубата на презокеанския кораб. Ходилата му, привикнали към един нестабилен под, бяха все пак запазили и известно чувство за еластично движение по твърда земя.

Непрекъснатото му сноване по алеите не предизвикваше любопитството на насядалите наоколо хора. Изглежда някаква обща грижа беше обхванала всички — и мъже, и жени. Отделните групи говореха помежду си на висок глас. Тези, които държаха вестник в ръцете си, виждаха как съседите им се приближават с въпросителна усмивка към тях. Като че по чудо бяха изчезнали недоверието и подозрителността, обичайни за жителите на големите градове, които ги караха да странят един от друг и да се гледат като врагове.

„Говорят за войната — каза си Деноайе. — Явно сега цял Париж говори единствено за предстоящата война“.

Извън градината се долавяше същото безпокойство, което сближаваше хората. Продавачите на вестници тичаха по булеварда, съобщавайки на висок глас вечерните заглавия. Устремът им често биваше спиран от жадните ръце на минавачите, оспорващи си ценните печатни страници. Всеки, разтворил вестник, мигом се виждаше заобиколен от голяма група хора, молещи го за новини или опитващи се да зърнат над раменете му изписаните с едри букви сензационни заглавия на първите страници. На улица „Матюрен“, от другата страна на градинката, група работници, седнали под брезентовия навес на една кръчма, слушаха речта на един свой другар, който енергично размахваше вестник в ръка. Потокът от хора по улиците и движението из целия град бяха същите, както всеки друг ден, но на Хулио му се стори, че колите се движат по-бързо, че във въздуха има някакво особено трептене, че хората говорят и се усмихват по различен начин. Всички се отнасяха като добри познати един с друг. Самия него жените в градинката гледаха така, сякаш го бяха виждали тук всеки ден преди това. Усещаше, че може да се приближи и да ги заговори, без да предизвика и най-малката изненада у тях.

„Говорят за войната“ — отново си каза той, но вече със съчувствието на по-високия интелект, който провижда бъдещето и е извисен над вълненията на простолюдието.

Беше слязъл от кораба снощи в десет часа и още нямаше двадесет и четири часа, откакто стъпваше по твърда земя. Съзнанието му все още беше на човек, идващ отдалеч, прекосил безкрайността на океаните, безпрепятствено преодолял далечните хоризонти, който изведнъж се вижда връхлетян от безпокойството, обхванало цели човешки общности. Когато пристигна в Европа и слезе от кораба,

поседя два часа в едно кафене в Болоня, наблюдавайки как буржоазните семейства прекарват вечерта в монотонното спокойствие на един напълно безопасен живот. После със специалния влак за пътниците от Америка пристигна в Париж в четири часа сутринта. На перона на Северната гара го очакваше Пепе Архенсола, млад испанец, когото в някои случаи наричаше „моя секретар“, а в други — „моя оръженосец“, затруднен да определи точно функциите, които последният упражняваше по отношение на собствената му особа. В действителност този Пепе беше нещо средно между приятел и паразит. Услужливо придружаваше навсякъде младия господин от богато семейство, който беше в обтегнати отношения с родителите си, като споделяше с него обратите на съдбата. Заради бедността си смирено събираше трохите в дните на благоденствие, а в дните на недоимък успяваше да измисли начини за запазване на нужното приличие.

— Какво става с войната? — го беше попитал Архенсола, преди да се поинтересува как бе пътувал. — Идваш отвън и сигурно знаеш повече.

Хулио се отпусна и заспа в любимото си старо легло, запазило безброй нежни спомени, докато „секретарят“ се разхождаше из ателието, говорейки за Сърбия, Русия и кайзера. Това момче, скептично към всичко, което не му беше и кой знае колко близко, също изглеждаше заразено от общото безпокойство. Когато се събуди, видя писмото ѝ, уточняващо часа на срещата им за пет следобед. То съдържащо и няколко думи относно надвисналата опасност. Между написаните от влюбената жена редове проличаваше тревогата на Париж. Излезе да вземе нещо за закуска и портиерката, която набързо го поздрави с добре дошъл, веднага го попита за новини. И в ресторанта, и в кафенето, и на улицата темата беше една — войната. Възможността за предстояща война с Германия...

Деноаие беше оптимист. Какво значение можеха да имат тези притеснения за човек като него, който само преди часове беше живял повече от двадесет дни между германци, прекосявайки Атлантика под флага на Империята?...

Беше отплавал от Буенос Айрес на борда на парахода от Хамбург „Крал Фридрих Велики“. В часа, в който корабът се отдалечи от сушата, светът все още живееше в свято спокойствие. Само в Мексико бели и метиси взаимно революционно се избиваха, за да няма повод

някой да каже, че човекът е животно, дегенерирало заради непрекъснат мир. В останалата част на планетата народите демонстрираха изключително благоразумие. Дори малкият свят от пътници с различни националности на борда на презокеанския кораб изглеждаше като фрагмент от обществото на бъдещето, имплантирано като експеримент в настоящето, като ескиз на света на утрешния ден, без граници и расова нетърпимост.

Една сутрин корабният оркестър, който всяка неделя въодушевено изпълняваше хорал от Лутер, разбуди спящите в каютите от първа класа с най-оглушителната утринна серенада. Деноайе разтърка очи, мислейки, че все още сънува. От медните духови инструменти на германските музиканти гърмеше Марсилезата, огласяйки всички коридори и палуби. Камериерът, усмихвайки се на смайването му, обясни причината за събитието: „Четиринадесети юли.“ На германските параходи честват като собствени големите празници на всички нации, чиито товари или пътници превозват. Капитаните им следят строго за стриктното изпълнение на ритуалите със знамето и историческия спомен. Издигат знамето и на най-незначителната република. Това е не само още едно развлечение, което разнообразява монотонността на пътуването, но и служи на високите цели на германската пропаганда. За първи път великата за Франция дата се честваше на борда на германски кораб и докато музикантите обикаляха по различните етажи, свирейки прочутата Марсилеза, групи ранобудни пътници коментираха събитието. „Колко любезно от тяхна страна! — възклицаваха южноамериканските дами. — Тези германци не са толкова посредствени, колкото изглеждат. Какъв ярък жест на внимание правят... Много благородно от тяхна страна. И как може някой хора да смятат, че те и Франция ще се сблъскат?“

Французите, пътуващи на кораба, изглеждаха изключително горди от оказаните им почести и възторжено приемаха поздравленията. Бяха само трима — един възрастен бижутер, връщаш се след обиколка на филиалите на фирмата си в Америка, и две момичета, продавачки в магазините на улица „Дьо ла Пе“, най-скромните и срамежливи пътнички на борда, които гледаха да не се отдалечават прекалено много от каютата, която заемаха. Вечерта организираха тържествен банкет. В дъното на столовата френското знаме и това на Империята образуваха привличаща погледа, но и като

че ли не на място окачена завеса. Всички германски пасажери бяха с фракове, а дамите им — с рокли с дълбоко изрязани деколтета. Униформите на обслужващия персонал блестяха като в ден на важна инспекция. По време на десерта отекна звън от почукване с нож по стъклена чаша и настъпи тишина. Капитанът беше станал на крака и се готвеше да говори. Смелият моряк, който към професионалните си функции по време на плаването прибавяше задължението да произнесе тържествената реч на банкетите и да открие танците с най-видната дама, започна да отронва като зърна от броеница думи, звучащи като скърцащи дъски, разделяни от продължителни паузи на изпълнено с колебание мълчание. Деноайе знаеше малко немски, останал му като спомен от връзките му с роднините в Берлин и успя да схване няколко думи. Капитанът почти непрекъснато повтаряше „мир“ и „приятели“. Един съсед по маса, търговски посредник, предложи услугите си като преводач с любезността на човек, изкарващ хляба си с пропаганда.

— Капитанът моли Господ да поддържа мира между Германия и Франция и се надява двата народа все повече да укрепват приятелството си.

Изправи се друг оратор от капитанската маса. Беше един от най-уважаваните германски пасажери, богат индустриалец от Дюселдорф, връщащ се от посещение при свои колеги в Америка. Никой не го наричаше по име. Имаше титлата Търговски съветник и за сънародниците си той беше *Herr Comerzienrath*. Съпругата му държеше и нея да титулуват като *Frau Rath*. „Госпожа съветничката“, доста по-млада от достолепния си съпруг, беше привлякла вниманието на Деноайе още в началото на пътуването. От своя страна тя също направи изключение за младия аржентинец, като още при първия им разговор се възпротиви той да се обръща към нея с титлата ѝ. „Казвам се Берта“ — му каза тя предвзето, както би прошепнала дукеса от Версай на красив млад абат, седнал в краката ѝ. Съпругът също запротестира, чувайки Деноайе да го нарича „съветник“, като сънародниците му „Приятелите ми ме наричат «капитана». Командир съм на един щурмови отряд“. Жестът, с който индустриалецът придружи тези думи, издаваше тъгата на неразбран човек, пренебрегнал днешните заслужени почести в името на постигането на онези, които все още не е получил.

Докато той произнасяше речта си, Хулио огледа малката му глава и якия му врат, които му придаваха известна прилика с бойно куче. Във въображението си виждаше високата, силно пристегната яка на униформата, караща шията да прелива извън нея във вид на двоен слой мазнина под зачервената кожа. Щом леко повишеше глас, намазаните му като че с блестяща черна боя мустаци щръкнаха агресивно. Гласът му беше режещ и сух и изговаряше думите, сякаш се отърсваше от тях... Вероятно и императорът по същия начин произнасяше речите си. Войнственият буржоа инстинктивно сви лявата си ръка, сякаш опря длан на дръжката на невидима сабя.

Въпреки този заплашителен жест и командирския му тон при първите произнесени от него думи всички слушащи го германци избухнаха в смях, с което искаха да покажат, че знаят как да оценят саможертвата на един търговски съветник, благоволил да развесели събранието.

— Казва много забавни неща за французите — отбеляза тихо преводачът. — Но не са оскърбителни.

Хулио беше успял да подразбере нещо, чувайки на няколко пъти думата „franzosen“. Предположи, че ораторът казва приблизително следното: „*Franzosen*, тези големи деца, весели, мили, непредвидими. Колко много неща биха могли да направят заедно с германците, ако забравеха омразата от миналото!“ Слушащите го германци вече не се смееха. Съветникът беше изоставил иронията — ирония величествена, смазваща, тежаща хиляди тонове, огромна като кораба. Бе преминал към сериозната част на речта си и изглеждаше крайно развълнуван.

— Казва, господине — продължи да превежда той, — че желае Франция да е много велика и един ден да тръгнем заедно срещу други врагове... Срещу други!

И намигна, усмихвайки се хитро със същата общоразбираема усмивка, която събужда у всички намека за тайнствения враг.

Накрая командирът — търговски съветник вдигна чашата си в чест на Франция. „Хок!“ — извика той, сякаш заповядваше атака на подчинените си запасни войници. Повтори призива три пъти и всички германци около масата, скочили на крака, отговориха с едно гръмко: „Хок!“, подобно на рев на животно, докато оркестърът, подреден в преддверието на столовата, свиреше Марсилезата.

Деноайе се развълнува. Усети прилив на ентузиазъм. Очите му се навлажниха и отпивайки от шампанското, му се стори, че поглъща и няколко сълзи. Той носеше френско име, във вените му течеше френска кръв и това, което правеха тези gringos, които в повечето случаи му изглеждаха смешни и обикновени, беше достойно за дълбока благодарност. Поданиците на кайзера честваха великата дата на Революцията!... Помисли си, че присъства на важно историческо събитие.

— Много добре! — обърна се той към другите южноамериканци, заемащи околните маси. — Трябва да признаем, че това е изключително любезен жест от тяхна страна.

После, с пламенността на двадесет и седемте си години, отиде при бижутера и го упрекна за мълчанието му. Като единствен френски гражданин на борда, би било редно да каже три-четири думи на благодарност. По негова вина празникът приключваше зле.

— А защо не казахте нещо вие, който сте син на французин? — попита го другият.

— Аз съм аржентински гражданин — отвърна му Хулио.

Бижутерът започна да обяснява нещо на заобикалящите го, развълнуван от мисълта дали не би било добре, ако бе говорил. Все пак не беше съвсем безопасно за един обикновен бижутер да се меси в дипломатическите дела. Освен това „не е получавал никакви инструкции от правителството си“. И в продължение на няколко часа не можеше да се освободи от съмненията, че може би на косъм се е разминал с възможността да изпълни една изключително важна роля в световната история.

Деноайе прекарваше останалата част от вечерта в пушалнята, привлечен от присъствието на „госпожа съветничката“. Командирът на щурмовия отряд, захапал огромна пура, стърчаща изпод мустака му, играеше на покер с други свои сънародници, следващи го непосредствено по заслуги и богатство. Другарката му в живота седеше до него, наблюдавайки непрекъснатото сноване на камериерите с таблите пълни чаши, без да се осмели да се включи пряко в прекалената консумация на бира. Основната ѝ грижа беше да запази свободен стол до себе си за Деноайе. Смяташе го за „най-забележителния“ мъж на борда, защото пиеше шампанско на всяко ядене. Освен това беше среден на ръст, мургав, късокрак, което я

принуждаваше да крие своите крака под полите си. Лицето му приличаше на триъгълник под сресаните на път гладки, черни и сякаш лакирани коси. Беше абсолютно противоположния тип на мъжете, които я заобикаляха. На всичкото отгоре живееше в Париж — в града, който тя никога не беше виждала въпреки многобройните си пътувания в двете полукълба.

— Ах, Париж! Париж! — възкликваше тя, разтваряйки широко очи и стискайки устни, за да изрази възхищението си, докато говореше насаме с аржентинеца. — Колко много ми се иска да отида там!

И за да ѝ разкаже той за Париж, тя си позволяваше да сподели някои деликатни сведения за удоволствията в Берлин, но винаги скромно изчервявайки се и правейки предварителната уговорка, че по света може да се види много повече и че тя има желание да го опознае.

Докато се разхождаше около параклиса в градинката, Хулио си спомни с известно угризение за приключението със съпругата на съветника Еркман. Той, който нарочно отиде до Южна Америка заради една жена с цел да събере пари и да се ожени за нея!... Веднага обаче намираще извинение за поведението си. Никой нямаше да разбере за случилото се. Освен това той не беше никакъв заклет аскет, а Берта Еркман се прояви като изкусителна любовница сред безбрежната морска шир. В спомените си я виждаше като състезателен кон на дълги разстояния, слаб, яростен и с дълги крака. Беше една от онези модерни германки, които не признаваха друг недостатък на страната си, освен наднорменото тегло на жените. Бореше се с личния си пример срещу тази национална опасност с най-различни видове хранителни диети. За нея храненето беше истинско изтезание, а парадът на халбите с бира в пушалнята — велико мъчение. Стройната фигура, поддържана с неимоверно усилие на волята, правеше още по-очевидна солидността на скелета ѝ, подчертаваше силните челюсти с големи, блестящо бели, здрави зъби, дали може би повод за недотам почтителното сравнение на Деноайе. „Слаба е и въпреки това огромна“ — казваше си той, оглеждайки я. Веднага след това я обявяваше за най-забележителната жена на борда, елегантна в мюнхенски стил, с тоалети в неутрални цветове, напомнящи персийското изкуство и винетките на средновековните ръкописи. Съпругът съзерцаваше елегантната фигура на своята Берта, съжалявайки тайно за стерилността ѝ, приемайки я почти като предателство от най-висша степен. Германската родина се

гордееше с плодовитостта на жените си. Кайзерът, любител на артистичните хиперболи, беше наредил да се документира, че истинската германска красота трябва да е с ръст над метър и петдесет.

Когато Деноайе влезе в пушалнята, за да заеме мястото, запазено му от госпожа съветничката, съпругът ѝ и богатите му другари токущо бяха раздали картите върху зелената покривка. Господин съветникът продължаваше своята реч в компанията на приятелите си и слушателите му от време на време изваждаха пурите от устата си, за да изръмжат по някоя и друга дума на одобрение. Появата на Хулио предизвика любезните усмивки на всички. Ето я Франция, която идва да се побратими с тях. Знаеха, че баща му е французин и това беше достатъчно да го приемат като представител от двореца д'Орсе, люлката на дипломацията на Републиката. Стремещът им да привличат нови и пламенни привърженици ги накара веднага да му придадат неимоверно голямо значение.

— Ние — продължаваше съветникът, гледайки втренчено Деноайе, сякаш очакваше тържествено изявление от негова страна, — желаем да живеем в добри приятелски отношения с Франция.

Младият Хулио кимна с глава, за да не изглежда неучтив. Струваше му се чудесно хората да не бъдат врагове. Според него те биха могли да засвидетелстват приятелството си, когато пожелаят. Онова, което най-много го интересуваше в онзи момент, беше едно коляно, което търсеше неговото под масата, предавайки му нежната си топлина през два слоя коприна.

— Но Франция — продължи с тон на обиден индустриалецът, — проявява известна заядливост спрямо нас. Колко години вече нашият император ѝ протяга честно благородната си ръка, а тя се преструва, че не я забелязва... Признайте, че това не е коректно.

Тук Деноайе счете, че трябва да каже нещо, за да не се досети ораторът за истинското му занимание в момента.

— Може би вие не правите достатъчно. Ако най-напред върнете това, което ѝ отнехте...

Настъпиха пълна тишина и всеобщо смайване, сякаш на кораба прозвуча сигнал за тревога. Някои от тези, които в момента поднасяха пури към устата си, останаха със замръзнали ръце и с широко отворени очи. Но командирът на щурмовия отряд беше тук, за да придаде форма на мълчаливия им протест.

— Да върнем! — каза той с глас, който излезе като че ли приглушен от внезапно подулия му се врат. — Ние няма защо да връщаме каквото и да било, тъй като нищо не сме отнемали. Всичко, което притежаваме, сме спечелили с героизма си.

Нежните докосвания на скритото коляно станаха по-многозначителни, сякаш искаха да приканят младежа към повече благоразумие.

— Не споменавайте и вие тези неща — въздъхна Берта. — За тях говорят само корумпираните републиканци в Париж. Изискан младеж сте, били сте в Берлин, имате роднини в Германия!...

При тези твърдения, направени с високомерен тон, Деноайе изпита наследствения порив на агресивност и каза студено:

— Все едно да ви отнема часовника и после да ви предложи да бъдем приятели, забравяйки за случилото се. Дори и вие да можете да забравите, първото, което би трябвало да се направи, е аз да ви върна часовника.

Съветник Еркман се опита да отговори с толкова много аргументи наведнъж, че започна да се запъва и да заеква, скачайки от една мисъл на друга: Да се сравнява отвоюването на Елзас с кражба!... Една германска земя!... Расата... езикът... историята...

— Но откъде сте сигурен, че волята ѝ е да бъде германска? — попита младежът, без да губи спокойствието си. — Кога сте я питали за мнението ѝ?...

Съветникът като че се подвоуми дали да се нахвърли върху нахалника, или да го смаже от разстояние с презрението си.

— Младежо, не знаете какво говорите — заяви тържествено накрая. — Вие сте аржентинец и понятие си нямате за нещата в Европа.

Останалите изразиха съгласие, освобождавайки го от гражданския дълг, с който го бяха натоварили преди малко. Съветникът с войнишка стегнатост му обърна гръб и вземайки тестето, започна да раздава картите. Играта започна. Виждайки се предмет на това мълчаливо пренебрежение, Деноайе усети желание да се намеси и със сила да прекъсне играта. Скритото коляно обаче го посъветва да остане спокоен и една също толкова невидима ръка потърси неговата, стискайки я нежно. Това му беше достатъчно, за да се успокои. „Госпожа съветничката“ следеше внимателно с очи хода на играта. Той

също хвърли поглед към игралната маса и хитра усмивка заигра в края на устните му, когато мислено си казваше с цел да се успокои: „Капитане, капитане!... Изобщо не подозираш какво е положението“.

На сушата изобщо не би завързвал контакти с такива хора, но животът на борда на презокеански кораб, с неизбежната мешавица от всякакви индивиди, налагаше нещата бързо да се забравят. На другия ден съветникът и приятелите му го потърсиха, довеждайки любезностите си до крайност, за да заличат неприятния спомен. Похвалиха го като чудесен младеж от богато семейство и припомниха, че всички те имат сериозни търговски интереси в страната му. Обещаха да не споменават повече за френския му произход. Той, разбира се, е аржентинец и всички в един глас започнаха да възхваляват величието на нацията му и на всички нации в Южна Америка, където имаха клонове на фирмите си и отделни предприятия. Преувеличаваха значението на южноамериканските страни, сравнявайки ги с великите сили, коментираха с изключителна сериозност действията и думите на политическите им лидери, давайки да се разбере, че в Германия няма човек, който да не го е грижа за тяхното бъдеще. Предсказваха на всички бъдеща слава, точно отражение на тази на Империята, стига винаги да се придържат към нейните наставления.

Въпреки тези ласкателства Деноайе не се яви с предишното желание в началния час на играта на покер. Госпожа съветничката се оттегли в каютата си по-рано от обикновено. Близостта на равноденствието я правеше сънлива. Остави съпруга си да довърши играта. От своя страна Хулио имаше тайни занимания, които налагаха да се качва на палубата след полунощ. След привършването им, с привързаността на човек, желаещ да бъде забелязан, за да избегне всякакви подозрения, влезе в пушалнята говорейки високо, и седна до съпруга и другарите му. Играта беше приключила и сега победителите празнуваха победата, черпейки с големи количества бира и дебели хамбургски пури. Беше часът на германските експанзивни откровения, на интимните разговори между мъже, на бавните и тежки шеги, на цветистите разкази. Съветникът ръководеше с увереност и великодушие изблиците на приятелите си, едри търговци от Конфедерацията на германските градове, ползващи големи кредити от Дойче банк, или магазинери с многолюдни семейства, настанили се в

републиките на Южна Америка. Той беше войник, капитан и одобрявайки всяка шега със смях, издуващ до крайност якия му врат, смяташе, че се намира в лагера сред бойните си другари.

В чест на южноамериканците, които, уморени от разходките по палубата, влизаха да чуят какво говорят тези gringos, разказвачите веднага обръщаха на испански недотам приличните си разкази, събудили се в паметта им вследствие значителните количества изпита бира. Хулио се учудваше колко лесно всички тези мъже се поддаваха на смеха. Докато чужденците оставаха невъзмутими, те звънко се смееха, оттласквайки се назад на столовете си. Понякога, за да преодолее хладното отношение на германската аудитория, разказвачът прибъгваше до безпогрешен прием, с цел да преодолее липсата на успех.

— На кайзера му разказаха тази история и когато кайзерът я чу, много се смя.

Не беше необходимо да казва нищо повече. Всички започваха да се смеят „ха, ха, ха!“ спонтанно, но кратко, извиквайки само три пъти „ха!“, защото по-продължителният смях можеше да се приеме като липса на уважение по отношение на величеството.

Близо до Европа корабът беше посрещнат от огромна вълна новини. Телеграфистите от безжичния телеграф работеха без прекъсване. Една вечер, влизайки в пушалнята, Деноайе видя достолепните германци оживено да жестикулират с възбудени лица. Не пиеха бира. Бяха отворили бутилки немско шампанско. Госпожа съветничката, без съмнение, впечатлена от събитията, се въздържаше да слезе в каютата си. Щом видя младия аржентинец, капитан Еркман му поднесе чаша вино.

— Войната — каза той ентусиазирано, — войната идва... Крайно време беше!

Деноайе направи жест на учудване. Войната!... Каква война е тази?... Беше прочел, както всички останали, окачената на таблото за съобщения радиograma, известяваща, че австрийското правителство е изпратило ултиматум на Сърбия, без вестта ни най-малко да го развълнува. Не се интересувахе от проблемите на Балканите. Смяташе ги за разпавии между незначителни народи, стараещи се да привлекат вниманието на света, разсейвайки го от много по-сериозните му ангажименти. С какво тази случка би могла да заинтересува

войнствения съветник? В края на краищата двете нации неминуемо ще се разберат. Понякога и дипломатията може да послужи за нещо.

— Не — настоя яростно германецът, — войната идва, благословената война. Русия ще подкрепи Сърбия, а ние ще дадем рамо на съюзниците си... Какво ще направи Франция? Знаете ли какво ще направи Франция?...

Хулио повдигна с безразличие рамене, сякаш молейки да го оставят на мира.

— Войната започва — продължи съветникът, — превантивната война, от която имаме нужда. Русия много бързо придобива все по-голямо значение и се подготвя да ни противостои. Още четири години мир и тя ще е готова със стратегическите си железопътни линии, а военната ѝ мощ, в съчетание с тази на съюзниците ѝ, ще се изравни с нашата. Много по-добре ще бъде да ѝ нанесем удара сега. Трябва да се възползваме от ситуацията... Война! Превантивна война!

Целият му клан го слушаше мълчаливо. Някои като че ли не бяха заразени от ентузиазма му. Война!... Представяха си парализираната търговия, унищожените фирмени филиали, спрените от банките кредити... една много по-страшна за тях катастрофа от смъртоносните битки на бойното поле. Но одобряваха с кимания на глава и звучни изръмжавания свирепите слова на Еркман. Той беше едновременно и господин съветникът, и господин офицерът. Несъмнено познаваше тайните на бъдещето на родината и това беше достатъчно, за да пият мълчаливо за успешния край на войната.

Младежът си помисли, че съветникът и очарованите му слушатели са пияни.

С какво една война би допринесла за индустриалното развитие на Германия? Тя почти непрекъснато разширяваше зоните си на влияние, всеки месец завладяваше нови пазари, всяка година търговският ѝ баланс отчиташе повишение в нечувани размери. Само преди шестдесет години трябваше да осигурява екипаж за малобройните си кораби от средите на наказаните от полицията берлински кочияши. Сега търговската и военната ѝ флота браздеше всички океани и нямаше пристанище, където германските стоки да не запълват по-голямата част от доковете. Нужно ѝ е единствено да продължи да живее по този начин, като стои настрана от военните авантюри. Още двадесет години мир и германците ще станат

господари на световните пазари, побеждавайки Англия, вчерашния си учител, в тази безкръвна битка. И сега щяха да заложат всичко това, подобно на човек, който поставя цялата си съдба на една карта, в една битка, която може да се окаже неблагоприятна за тях?...

— Вижте, капитане — каза му той с помирителен тон, — в това, което казвате, няма никаква логика.

— Не, войната — настоя яростно съветникът, — превантивната война. Живеем заобиколени от врагове и това не може да продължи. Трябва да приключим с това един път завинаги. Или те, или ние! Германия чувства сили да предизвика света. Необходимо е да сложим край на руската заплаха. И ако Франция не стои спокойно, толкова по-зле за нея!... И ако още някой друг... друг някой се осмели да се изправи срещу нас, толкова по-зле за него! Когато монтирам в цеховете си нова машина, го правя с цел тя да произвежда непрекъснато, а не да бездейства. Ние имаме най-добрата армия в целия свят и трябва да я въведем в действие, за да остане стабилна.

После добави натъртено иронично:

— Пристегнали са ни в железен обръч, искат да ни задушат. Но Германия има здрави гърди и е достатъчно само да ги издуге, за да скъса корсета. Трябва да се събудим, преди да се озовем с вързани ръце, докато спим. Да му мисли този, който се осмели да застане срещу нас!...

Деноае почувства нужда да отговори на това нахалство. Никога не беше виждал железния обръч, от който се оплакваха германците. Единственото, което народите правеха, беше да не продължават да живеят доверчиво и бездейно пред прекалените германски амбиции. Те просто се подготвяха да се защитят от една почти сигурна агресия. Стараеха се да запазят достойнството си, накърнявано постоянно от нечувани до момента претенции.

— Не са ли останалите народи — попита Хулио, — тези, които са принудени да се защитават, а вие да сте истинската заплаха за света?...

Една невидима ръка потърси неговата под масата, както и няколко вечери преди това, за да му напомни да бъде по-благоразумен. Но сега тя стискаше силно, с авторитета на придобитото право.

— О, господине! — въздъхна милата Берта. — Да говори подобни неща един толкова изискан младеж, който има...

Не можа да продължи, защото мъжът ѝ я прекъсна. Вече не бяха в американски води и съветникът заговори с твърдостта на господар на дома.

— Имах честта да ви напомня, младежо — каза, имитирайки режещия студен тон на дипломатите, — че вие сте само един южноамериканец, който изобщо не познава Европа.

Не го нарече „индианец“, но Хулио чу вътре в себе си думата все едно германецът я беше изрекъл. Добре, че скритата нежна ръка трепетно и настоятелно стисна неговата. Този контакт го накара да запази самообладание и дори да се усмихне. „Благодаря, капитане! — рече си наум. — Това е най-малкото, което следва да направиш, за да получиш компенсация“.

С този разговор добрите му отношения със съветника и групата му приключиха. Търговците, които полагаха особено старание да се харесват по време на пребиваването си в Новия свят, сега се отърсваха от него, виждайки се все по-близо до родината. Освен това трябваше да се заемат с важни неща. Телеграфът работеше без почивка. Капитанът на кораба провеждаше в каютата си продължителни разговори със съветника в качеството му на един от най-авторитетните сънародници. Приятелите му търсеха най-закътаните места в салона, за да говорят помежду си. Дори Берта започна да избягва Деноайе. Все още му се усмихваше отдалеч, но усмивката ѝ беше насочена по-скоро към спомените, отколкото към настоящата действителност.

Между Лисабон и бреговете на Англия Деноайе разговаря за последен път с Еркман.

Всяка сутрин на таблото за съобщения се появяваха тревожни вести, получени по телеграфа. Империята се въоръжаваше срещу враговете си. Господ щеше да ги накаже, изсипвайки върху главите им безброй нещастия. Деноайе остана смаян от учудване след последната новина: „Триста хиляди революционери обсаждат в момента Париж. Кварталите в покрайнините са в пламъци. Повтарят се ужасите на Комуната“.

— Ама тези германци направо са се побъркали! — провикна се младежът, след като прочете радиограмата, заобиколен от група любопитни, учудени колкото него. — Ще изгубим и малкото здрав разум, който ни е останал... За какви революционери говорят? Каква

революция може да избухне в Париж, ако хората в правителството не са реакционери?

Зад гърба му прозвуча груб, заповеднически глас, с претенции да прекъсне съмненията на аудиторията. Говореше господин съветникът:

— Младежо, това са новини, предадени от най-големите информационни агенции в Германия! А Германия не лъже никога!

След тези думи му обърна гръб и повече не се видяха.

На следваща сутрин, последната от пътуването, камериерът на Деноайе го събуди припряно: „Господине, качете се на палубата, гледката си заслужава“. Над морето се стелеше гъста мъгла, но през плътната ѝ завеса все пак можеха да се съзрат силуети, подобни на острови със здрави кули и остри минарета. Островите се плъзгаха по масленозеленикавите води бавно, тежко и величествено. Хулио преброи осемнадесет. Изглеждаха изпълнили океана. Беше флотилията на Ла Манша, напуснала преди малко бреговете на Англия по заповед на правителството и излязла в открито море без друга цел, освен да покаже силата си. За първи път, виждайки през мъглата парада на страховитите дреднаути, тези големи военни параходи, снабдени с далекобойни оръдия, наподобяващи стадо праисторически морски чудовища, Деноайе си даде ясна сметка за британската военна мощ. Германският кораб мина сред тях като че смален и изгубил достойнството си, ускорил до максимум ход. „Човек би казал — помисли си младежът, — че го измъчва гузната му съвест и се старая бързо да се скрие на безопасно място“. Близо до него един от южноамериканците се шегуваше с друг пътник — германец: „Ами ако войната между тях и вас вече е започнала!... Ако сега решат и ни вземат в плен!“.

Рано следобед влязоха в пристанището на Саутхемптън. Екипажът на „Фридрих Велики“ не скри нетърпението си да го напусне колкото е възможно по-скоро. Операциите по приемане на новите товари се извършиха с главозамайваща скорост. Количеството им беше огромно. На борда трябваше да се качат нови и много на брой пътници. Два препълнени с хора парахода спряха отстрани на двата борда на презокеанския кораб. Лавина от германци, пребиваващи в Англия, желаещи час по-скоро да се озоват в Хамбург, заля палубите му с буйната радост на хора, стъпващи на приятелска земя. Най-сетне корабът запори водите на протока с необичайна за тези места скорост.

Пътниците, струпани край бордовете, коментираха необикновените срещи по този морски булевард, по който обикновено преминават мирни кораби. Стълбове черен дим на хоризонта обозначаваха пътя на френската флотилия, с която президентът Поанкаре се връщаше от Русия. Настъпилата в Европа тревога беше прекъснала пътуването му. След това видяха още английски кораби, обхождащи бавно родните бреговете, подобно на агресивни и бдителни кучета. Разпознаха два северноамерикански блиндиращи крайцера по мачтите им във формата на кошове. После по посока на Балтийско море с пълна пара мина руски кораб, блестящо бял от площадките на мачтите до ватерлинията. „Лошо! — викаха пътниците от Америка. — Много лошо! Изглежда този път нещата са сериозни“. И с безпокойство гледаха към близките брегове от едната и от другата страна. Те си бяха все същите, но навътре в тях може би се подготвяше нов период от историята.

Презокеанският кораб трябваше да пристигне в Булон посред нощ и да чака до сутринта, за да могат пътниците удобно да слязат. Той обаче пристигна в десет вечерта, хвърли котва далеч от пристанището и капитанът разпореди слизането на пътниците от кораба да стане за по-малко от час. Бързаше и точно заради това беше ускорил максимално ход, изразходвайки огромно количество въглища. Трябваше колкото е възможно по-скоро да напусне това място и да се прибере в Хамбург. Заслуга за това имаха и телеграфните апарати.

Под сините прожектори, които се отразяваха в морето с мъртвешки бледа светлина, започна прехвърлянето на багажите и пътниците, пътуващи за Париж, от презокеанския кораб на влекачите. „Бързо, бързо!“ Моряците подбутваха трудно подвижните госпожи, които непрекъснато брояха куфарите си, опасявайки се, че някой липсва. Камериерите пренасяха на ръце децата като пакети. Общата привързаност заличи изцяло доведената до крайност сладникава германска любезност.

„Като лакеи са — помисли си Денаоие. — Мислят, че часът на триумфа е близо и вече не смятат за нужно да се преструват...“

Озова се на един влекач, който танцуваше върху морските вълни точно срещу черната и неподвижна стена на кораба. Вдигна поглед и видя многобройните светлинни кръгчета на илюминаторите и струпаните на ярко осветената палуба пътници, размахващи кърпички

за сбогом. Хулио разпозна Берта, която, без да го вижда, без да знае на кой влекач е попаднал, също махаше с ръка единствено поради необходимостта да изрази благодарността си за сладките спомени, които скоро щяха да се изгубят в потайността на морето и на нощта. „Сбогом, госпожо съветничке!“

Разстоянието между презокеанския кораб, който отплаваше и влекачите, които плаваха към входа на пристанището, започна да се увеличава. Сякаш издебнал нарочно този момент на безнаказаност, един громък глас се извиси над последната палуба, съпроводен от силни изблици смях: „До скоро! Не след дълго ще се видим в Париж!“ И корабният оркестър, същият, който тринадесет дни преди това беше смаял Деноайе с неочакваното изпълнение на Марсилезата, започна да свири гренадирски военен марш от времето на Фридрих Велики, под аккомпанимента на тромпетите.

Така, с бързината на бягството и с дръзкото желание за скорошно отмъщение, се изгуби в тъмнината последният германски презокеански кораб, докоснал се до френския бряг.

Това беше предишната нощ. Все още не бяха изминали двадесет и четири часа, но на Деноайе тези събития се струваха вече далечни и смътни. Мислите му, обикновено винаги в противовес с общественото настроение, оставаха безучастни за общата тревога. Арогантността на съветника сега му изглеждаше като самохвалство на буржоа, правещ се на войник. Тревогите на парижани бяха като нервни потръпвания на спокойно живеещ народ, който се стряска веднага, щом съзре някаква опасност за благоденствието си. Толкова пъти бяха говорили за съвсем близка неминуема война, а в последния момент конфликтът се бе разрешавал благоприятно... Освен това той не желаше да има война, защото войната щеше да обърка плановете му за бъдещия живот, а човек приема като логично и разумно всичко, което подхожда на егоизма му, поставяйки го над реалността.

— Не, няма да има война — повтори си той наум, докато се разхождаше из градината. — Тези хора изглежда са полудели. Та възможно ли е в наше време да избухне война?...

За пореден път Хулио потисна съмненията си, които не след дълго щяха отново да се появят, върна се към реалността в момента и погледна часовника си. Пет следобед. Тя щеше да дойде всеки момент. Като че ли я разпозна отдалеч в една госпожа, влизаща в градината

през решетъчната врата откъм улица „Паские“. Стори му се някак различна, но му хрумна, че лятната мода може да е променила до известна степен външния ѝ вид. Още преди да се приближи достатъчно, се увери, че е сгрешил. Тази госпожа не беше сама, друга жена се присъедини към нея. Вероятно бяха англичанки или американки — едни от тези, които отдават романтична почит към паметта на Мария Антоанета. Бяха тук с явното намерение да посетят параклиса, стария гроб на езекутираната кралица. Хулио ги видя да изкачват стъпалата към малкия вътрешен двор, под който бяха гробовете на осемстотинте швейцарци, убити на 10 август заедно с други жертви на революционния гняв.

Обезсърчен от току-що изпитаното разочарование, продължи да размишлява. Лошото му настроение го накара да види доста преувеличена грозотата на паметника, с който върналите се на кралския трон Бурбони бяха украсили старото гробище „Магдалена“. Времето минаваше, а тя не идваше. При всяка обиколка поглеждаше жадно към входовете на градината. И се случи същото, както и при всичките им други срещи. Тя се появи изведнъж като паднало от небето или изникнало изпод земята привидение. Леко покашляне, тихи стъпки и обръщайки се, Хулио почти се блъсна в нея.

— Маргарита! Маргарита!...

Беше тя и въпреки всичко измина време, докато я разпознае. Изпита някакво странно чувство, виждайки наяве и отблизо това лице, което беше изпълвало въображението му в продължение на три месеца, ставайки все по-нематериално и неясно поради идеализиращото въздействие на отсъствието. Колебанието беше кратко. След това му се стори, че времето и пространството са изчезнали, че не е пътувал никъде и че от последната им среща са изминали едва няколко часа.

Маргарита, досетила се какво щеше да последва след първото възклицание на Хулио, силно стисна дланите му, избягна всички други опити за по-голяма близост и остана студена и спокойна.

— Не, не тук — каза леко изнервена. — Глупаво беше да се срещнем на това място!

Отидоха да седнат на железните столове под гъстите зелени клони на група дървета, но тя почти веднага се изправи на крака. Минаващите по булеварда хора можеха да я видят веднага, щом

погледнат към градинката. В този час много нейни приятелки имаха обичай да се разхождат наоколо заради близостта на големите магазини... Потърсиха прикритието на единия ъгъл на паметника, заставайки между него и улица „Де Матюрен“. Деноайе премести два стола до един гъст храсталак и така останаха невидими за минувачите от другата страна на оградата на градината. Но пак не намериха усамотение. На няколко крачки от тях един пълен и късоглед господин четеше вестника си, а група жени разговаряха и плетяха. Една госпожа с червена перука и с две кучета, вероятно живееща в близост и дошла в градината да разходи домашните си любимци, на няколко пъти мина пред влюбената двойка дискретно усмихната.

— Каква досада! — изстена Маргарита. — Не беше никак добра идеята да дойдем на това място!

Двамата се оглеждаха внимателно, сякаш искаха да преценят в детайли промените, нанесени им от времето.

— Станал си по-мургав — каза тя. — Приличаш на същински морски вълк.

Хулио намираше, че е станала по-красива от преди. Изпитваше удовлетворение при мисълта, че притежанието ѝ си заслужаваше неприятностите, станали причина за пътуването му до Америка. Беше по-висока от него, тялото ѝ беше стройно и хармонично. „Походката ѝ е като музика“ — обичаше да казва Деноайе, възкресявайки образа ѝ в съзнанието си. И първото, на което се възхити, виждайки я отново, беше свободният, игрив и грациозен ритъм, с който ходеше из градината в търсене на удобно място да се уединят. Лицето ѝ не беше с абсолютно правилни черти, но излъчваше съблазнителна прелест — истинско лице на парижанка. Всичко, което до момента бяха измислили изкуствата за разкрасяване на жената, можеше да се види у нея, приложено с изящни грижи и вкус. Досега беше живяла единствено за себе си. От няколко месеца насам поизостави този сладък егоизъм, отказвайки срещи, покани за чай и посещения, за да посвети на Деноайе късните следобедни часове. Елегантна и гримирана като скъпа кукла, имаща за висша цел да изглежда като манекен, подчертаващ с грацията на тялото си творенията на модните дизайнери, тя в крайна сметка изпита същите притеснения и радости, както и останалите жени, създавайки си свой дискретен живот. Ядрото на този нов живот, който оставаше скрит под предишната ѝ

фриволност, беше Деноайе. После, когато реши, че окончателно е уредила живота си — с постигнатата елегантност за пред света и щастието от любовта в интимен план — една внезапна катастрофа, намесата на съпруга, за чието съществуване като че ли беше забравила, наруши безметежното ѝ щастие. Тя, която се смяташе за център на вселената, която си въобразяваше, че събитията трябва да се подчиняват на нейните желания и вкусове, изстрада жестоката изненада с повече учудване, отколкото болка.

— А ти как ме намираш? — продължи Маргарита.

И за да не сгреси Хулио при отговора си, погледна широката си пола и допълни:

— Предупреждавам те, че модата се промени. Край на спъващите краката поли. Сега започват да се носят по-къси и с много волани.

Деноайе се досети, че трябва да вземе отношение по тоалета със същото въодушевление, каквото бе нейното и съчета оценките си за новата мода с тези за красотата на Маргарита.

— Мисли ли много за мен? — не спираше да пита тя. — Нито веднъж ли не ми изневери? Нито веднъж дори?... Кажи ми истината. Не забравяй, че много добре познавам, когато лъжеш.

— Нямахше момент да не мисля за теб — каза той, полагайки ръка на сърцето си, сякаш се заклеваше пред съдия.

И го изрече категорично, с напълно искрен тон, защото дори и при изневерите му, които сега бяха напълно забравени, споменът за Маргарита винаги го беше съпровождал.

— Но да поговорим за теб! — допълни Хулио. — Какво прави през цялото това време?

Беше приближил стола си възможно най-близо до нейния. Коленете им се допираха. Беше взел едната ѝ ръка в своята и я галеше с пръст, промушен в отвора на ръкавицата. Проклетата да е тази градинка, която не им позволяваше повече интимност и ги принуждаваше да си говорят съвсем тихо след петмесечна раздяла!... Въпреки благоразумното им държание господинът, който четеше вестника, вдигна глава и ги погледна ядосано над очилата си, сякаш нахална муха го дразнеше с жуженето си... Да дойдеш да си дрънкаш любовни глупости в обществена градинка, когато цяла Европа е заплашена от катастрофа!

Отстранявайки дръзката ръка, Маргарита заговори спокойно за живота си през последните месеци.

— Живях, както можах, пилеейки времето си и скучаейки. Знаеш, че отидох да живея при мама, а тя е старомодна госпожа и не разбира нашите вкусове. Ходех на театър с брат ми, посещавах адвоката, за да следя хода на развода и да го подтиквам да побърза... И нищо повече.

— А съпругът ти?

— Бъди така добър, нека да не говорим за него. Бедният! Съжалявам го. Толкова мил, толкова коректен! Адвокатът ме уверява, че той приема всичко и няма да създава пречки. Казват ми, че не идва в Париж и че живее във фабриката си. Предишната ни къща стои заключена. Понякога изпитвам угризения при мисълта, че съм била лоша с него.

— А аз? — попита Хулио, отдръпвайки ръката си.

— Имаш право — отвърна тя с усмивка. — Ти си животът. Изглежда жестоко, но е човешко. Трябва да живеем живота си, без да обръщаме внимание дали безпокоим останалите. Трябва да бъдем егоисти, за да сме щастливи.

Замълчаха. Споменът за съпруга беше преминал помежду им като леден полъх. Хулио пръв възобнови разговора.

— И не си танцувала през цялото това време?

— Не, как е възможно? Я си представи! Една госпожа, която е в процес на развод!... Откакто ти замина, не съм ходила на нито едно шикозно събиране. Исках да спазвам нещо като траур по време на отсъствието ти. Веднъж танцувахме танго на един семеен празник. Какъв ужас!... Липсваше ти, маестро.

Отново преплетоха и стиснаха длани, загледани усмихнато. Пред очите им се занизаха спомените отпреди няколко месеца, когато беше започнала любовта им, срещите им от пет до седем вечерта, танците в хотелите по булевард Шанз-Елизе, където властваше неразривният съюз между тангото и чашата чай.

От тези импулсивни спомени като че ли я изтръгна една натрапчива мисъл, която беше забравила през първите моменти на срещата им.

— Ти, който знаеш много, кажи, мислиш ли, че ще има война? Хората само за това говорят!... Не смяташ ли, че в края на краищата

всичко ще се уреди?

Деноайе подкрепи тази ѝ надежда с въодушевен оптимизъм. Не смяташе войната за възможна. Би било абсурдно.

— Същото казвам и аз. Не живеем в епохата на диваците. Познавам германци, изискани и образовани хора, които сигурно мислят също като нас. Един възрастен професор, който ни посещава къщи, обясняваше вчера на мама, че в тези времена на всеобщ прогрес войните просто не са възможни. Само след два месеца почти няма да останат живи хора, а след три светът ще се окаже без финансови средства, за да могат военните действия да продължат. Не си спомням точно, но той го обясняваше по толкова безспорен начин, че беше удоволствие да го слушаш.

Замълча и направи опит да се ориентира в смътните си спомени. И уплашена от усилието, което трябваше да направи, започна да уточнява с примери:

— Представи си една война. Какъв ужас! Един напълно парализиран обществен живот. Без светски събития, пищни тоалети, театри. Възможно е дори модните тенденции да секнат. Всички жени ще бъдат в траур. Можеш ли да си представиш подобно нещо?... И един път Париж... А той ми се стори толкова красив този следобед, когато идвах да се срещна с теб!... Не, не може да бъде. Другия месец трябва да отидем във Виши, защото мама има нужда от балнеолечение, а след това — в Биариц. После ще отида в един замък на Лоара. Освен това стои и нашият въпрос, разводът ми, сватбата ни, която можем да направим догодина... И всичко това може да бъде осуетено и прекъснато от една война! Не, не е възможно. Това са измислици на брат ми и на други като него, които сънуват вече опасността от Германия. Сигурна съм, че и мъжът ми, който обича да се занимава със сериозни и досадни неща, е също от тези, които смятат войната за близка и се подготвят да я водят. Каква глупост! Кажете и ти, че е глупост. За мен е важно и ти да го кажеш.

И успокоена от уверенията на любовника си, промени хода на разговора. Възможността за споменатия от нея нов брак извика в паметта ѝ причината за пътуването на Деноайе. Не бяха имали възможност да си пишат по време на своята раздяла.

— Успя ли да събереш парите? От радост, че те виждам пак, забравих за куп неща...

Той заговори с вид на човек, врял и кипял в търговските сделки. Носеше по-малко от очакваното. Беше намерил страната в една от периодичните ѝ кризи. Но дори и при това положение беше успял да събере четиристотин хиляди франка. В чантата си пазеше чек на тази стойност. По-нататък щяха да му изпратят още. Един господин от провинцията, далечен негов роднина, беше поел грижата за нещата му.

Маргарита изглеждаше доволна. Игнорира фриволността си и прие вид на сериозна жена.

— Парите са си пари — заключи тя нравоучително. — А без тях няма сигурно щастие. С твоите четиристотин хиляди и с това, което аз имам, можем да вървим напред... Мъжът ми е заявил желание да върне зестрата ми. Така е казал на брат ми. Но състоянието на търговските му дела, свиването на производството на фабриката, не му позволяват да я възстанови толкова бързо, колкото той иска. Горкичкият! Жал ми е за него... Много е честен и принципен във всичките си дела. Само да не беше толкова невзрачен!...

Маргарита като че отново съжали за тези спонтанни и закъснели хвалебствени оценки, които очевидно внасяха отчужденост в срещата им. Хулио явно изпитваше неудобство да ги слуша. И тя отново промени темата на разговора.

— А семейството ти? Видя ли се с близките си?

Деноайе бе минал през дома на родителите си, преди да дойде в градинката с параклиса. И сега разказа на Маргарита за това посещение: Влязъл през едва забележимия страничен вход в голямата сграда на булевард „Виктор Юго“. Качил се на първия етаж по сервизното стълбище, сякаш бил някакъв доставчик. Промъкнал се в кухнята също като любовник на някоя от слугините. Тук дошла да го прегърне майка му, клетата госпожа Луиза, облята в сълзи, покривайки лицето му с пламенни целувки, сякаш си е представяла, че ще го загуби завинаги. След това се появила сестра му Луизита, с галено име Чичи, която го загледала с мило любопитство, като че искала да разбере как изглежда един лош и обичан брат, който отклонява честните жени от пътя на добродетелта и върши глупости. После, за негова голяма изненада, Деноайе видял в кухнята да влиза с вид на театрална примадона и достойна майка омъжената за германец негова леля Елена, която живеела доскоро в Берлин, обградена от многобройните си деца.

— В Париж е вече от месец. Ще прекара известно време в нашия замък. Тук изглежда е и големият й син, моят братовчед, „мъдрецът“, когото не съм виждал от години.

Радостта от свиждането им в кухнята била нарушавана от страха. „Баща ти е вкъщи, внимавай“ — предупреждавала го майка му всеки път, когато повишавал глас. А леля му Елена отивала с подчертано драматична крачка до вратата, също като героиня от древногръцка трагедия, решена да даде отпор на тирана, дръзнал да прекоси прага на покоите й. Семейството продължавало да страда от властния характер на господин Марсел Деноайе.

— Ех, този старец! — възкликна Жулио, визирайки баща си. — Да живее още много години, но каква тежест е за всички нас!

Майка му, която нямала насита да го гледа, се принудила да ускори края на срещата, притеснена от подозрителни шумове. „Тръгвай си, може да ни изненада и ще последват големи неприятности.“ Найсетне той побягнал от бащиния дом, изпроводен от сълзите на двете госпожи и от изпълнения с възхищение поглед на Чичи, едновременно притеснена и доволна да има брат, чието поведение приятелките й определяха като скандално и патетично.

Маргарита също каза няколко думи по адрес на господин Деноайе. Един ужасен старец, един крайно старомоден мъж, с когото никога не биха могли да се разберат.

После двамата замълчаха, гледайки се втренчено един друг. Бяха си казали вече повечето от най-належащите неща, свързани с бъдещето им. Но други, още по-неотложни неща оставаха в плен вътре в тях и срамежливо и колебливо надничаха през очите им, преди да излязат на свобода под формата на думи. Не се осмеляваха да си продумат като влюбени. С всяка изминала минута броят на свидетелите около тях се увеличаваше. Госпожата с кучетата и с червената перука минаваше все по-често покрай тях, скъсявайки обиколката си из градината, за да ги поздрави със съучастническа усмивка. Читателят на вестници вече имаше съсед по пейка, с когото коментираше възможните причини за избухване на война. Градинката постепенно се превръщаше в улица. Модистките, напускащи шивашките цехове, и госпожите, връщащи се от покупки по магазините, я пресичаха, за да си спестят път. Минувачите по този импровизиран пряк булевард хвърляха любопитни погледи към елегантната госпожа и кавалера й, седнали под чадъра от

надвиснали над главите им клони на разлистените храсти. Те привличаха внимание с плахия си и фалшиво естествен вид на хора, желаещи да останат скрити и в същото време преструващи се на спокойни.

— Колко неприятно! — възропта Маргарита. — Всеки момент може някой да ни изненада и да ни разпознае.

Едно момиче се вгледа втренчено в нея и ѝ се стори, че то е една от служителките на прочут модист. Освен това през градината биха могли да минат някои от приятелките ѝ, които час преди това беше съгледала сред множеството в близките големи магазини.

— Да си тръгваме — каза припряно. — Не бива да ни виждат заедно! Помисли си само какви клюки ще тръгнат!... И то точно сега, когато хората са позабравили малко или много за нас.

Деноае се възпротиви недоволен. Да си тръгнат?... Париж беше станал малък за тях заради Маргарита, която отказваше да се върнат в единственото място, където биха били защитени от всякакви изненади. На всяко друго обществено място, в който и да е ресторант да седнат, където и другаде да отидат, винаги имаше риск да бъдат разпознати. Тя настояваше да се срещат само на публични места и в същото време се страхуваше от хорското любопитство. Много му се искаше Маргарита да се съгласи да отидат в ателието му, с което ги свързваха толкова нежни спомени.

— Не, при теб не — възрази припряно тя. — Не мога да забравя последния път, когато бях там.

Но Хулио настоя, долавяйки в категоричния ѝ отказ отенък на известно колебание. Къде биха могли да се чувстват по-добре? Освен това нали щяха да се оженят веднага, щом това стане възможно?...

— Казвам ти, не — повтори тя. — Кой знае дали мъжът ми не ме следи? Представяш ли си колко ще се усложнят нещата по развода ми, ако ни изненадат в ателието ти?

Сега той на свой ред изрази ласкави думи по адрес на мъжа ѝ, стараяйки се да ѝ докаже, че подобно шпиониране е несъвместимо с характера му. Инженерът беше приел фактите, беше ги преценил като непоправими и от този момент нататък вероятно мислеше само как да започне нов живот.

— Не, по-добре ще е да се разделим — продължи тя. — Ще се видим утре. Ще потърсиш друго, по-дискретно място. Помисли. Ще

намериш решение за всичко.

Той обаче настояваше за незабавно решение. Бяха станали от столовете в градинката и вървяха бавно към улица „Де Матюрен“. Хулио говореше красноречиво и убедително. Утре — не, сега. Трябваше само да вземат такси, да пропътуват с него няколко минути и след това да се потопят в уединението, в тайнството, да се върнат към сладостното минало, към интимността в това ателие, свидетел на най-щастливите им часове. Ще им се стори, че времето е спряло и че изживяват първите си срещи.

— Не — промълви тя с отпаднал тон, търсейки опора за последна съпротива. — Освен това там ще е секретарят ти, онзи испанец, с когото съжителстваш. Срам ме е да се срещна с него!...

Хулио се засмя... Архенсола! Може ли да представлява каквато и да е пречка този верен другар, познаващ в подробности цялото му минало? Ако го заварят в ателието, той на мига ще излезе. Много пъти го беше карал да напуска помещението, за да не пречи. Дискретността му стигаше дотам, че успяваше да предусети събитията. Сега със сигурност бе излязъл навън, предвиждайки близко и съвсем логично посещение. В момента най-вероятно обикаляше улиците в търсене на новини.

Маргарита замълча, сякаш признавайки се за победена, след като беше изчерпала всичките си претексти. Замълча и Деноайе, приел мълчанието ѝ за съгласие. Бяха излезли от градината и тя с безпокойство се оглеждаше наоколо, притеснена да върви посред улицата редом с любовника си в търсене на убежище. Внезапно видя пред себе си една червена врата на автомобил, която приятелят ѝ беше отворил.

— Качвай се — заповеднически каза Хулио.

Тя бързо влезе в автомобила, за да се скрие колкото се може по-скоро. Колата потегли с голяма скорост. Маргарита незабавно започна да спуска малката завеса на прозореца, до който беше седнала. Но още преди да успее да го направи и да може да обърне глава, усети една жадна уста да целува тила ѝ.

— Не, тук не — каза умоляващо. — Да се държим сериозно.

И докато той, глух за тези молби, настоятелно продължаваше със страстните си изблици, гласът на Маргарита се извиси над шума от

тряска на стара ламарина, издаван от подскачащия по паважа автомобил.

— Наистина ли вярваш, че няма да има война? Мислиш ли, че ще можем да се оженим?... Каж ми го още веднъж! Имам нужда да ме успокоиш... Искам да го чуя от устата ти!

II КЕНТАВЪРЪТ МАДАРИАГА

През 1870 година Марсел Деноайе навърши деветнадесет години. Роден в околностите на Париж, той беше единствено дете. Баща му се занимаваше с дребни спекулации в областта на строителството и успяваше да поддържа едно скромно благосъстояние на семейството. Зидарят реши да направи от сина си архитект. Марсел тъкмо беше започнал подготвителното обучение, когато баща му внезапно почина, оставяйки делата си в голяма бъркотия. Само за няколко месеца той и майка му се оказаха разорени и принудени да се откажат от буржоазните удобства. Наложиха им се да започнат да водят живот като този на обикновените работници.

Когато на четиринадесет години трябваше да избира работа, той предпочете да стане каменоделец. Този занаят тясно граничеше с изкуството и беше в непосредствена връзка със събуденото у него от принудително прекъснатото обучение творческо влечение. Майка му се оттегли в провинцията, намерила подслон при роднини. Той бързо напредна в работата. Поемаше почти всички по-важни поръчки, които трябваше да се изпълнят в други градове. Първите съобщения за войната с Прусия го завариха в Марсилия, където работеше над фасадата на един театър.

Марсел имаше враждебно отношение към Империята, както всички младежи от неговото поколение. Беше повлиян и от отношението на старите работници, участвали във Февруарската революция преди създаването на Втората република от 1848 година и пазещи жив спомен за държавния преврат от 2 декември. Един ден видя по улиците на Марсилия да преминава манифестация в защита на мира, равнозначна на протест срещу правителството. В редиците ѝ забеляза старите републиканци, водещи непримирима борба с императора, другарите от току-що създадения Интернационал и много испанци и италианци, избягали от родните си страни заради избухналите там въстания. Един рошав, дългокос и охтичав студент носеше знамето. Манифестантите скандираха: „Ние желаем мир! Мир,

който обединява всички хора!“. Но на нашата планета най-благородните намерения рядко срещат отзвук, тъй като съдбата се развлича да ги изкривява и отклонява. Приятелите на мира, едва стъпили на булевард „Камбиер“ с химна и със знамето си, бяха посрещнати от войната, готова да приложи юмрука и тоягата.

Предния ден бяха дебаркирали няколко батальона алжирски зуави, които идваха да подсилят граничните войски. Тези ветерани, привикнали в колониалния живот да не се съобразяват много-много със закона, сметоха за съвсем естествено да се намесят в манифестацията — едни с байонетите си, други със свалените от панталоните си колани. „Да живее войната!“ И върху пеещите манифестанти заваля дъжд от безредни удари. Марсел успя да види как бледият студент, който само преди миг отправяше призови за мир със сериозния тон на висш духовник, беше повален на земята, омотан в знамето си, под триумфиращите ритници на зуавите. Не можа да види нищо повече, защото трябваше да побегне подобно на останалите, след като го застигнаха няколко удара с каиш и леко раняване с нож по рамото.

Този ден за първи път се прояви неговият упорит, надменен, раздражителен при всеки опит за противоречене характер, каращ го да взима най-екстремните решения. Споменът за получените удари го вбеси и той ги прие като акт, изискващ отмъщение. „Долу войната!“ И тъй като не му беше възможно да протестира по друг начин, реши да напусне страната си. Според противниците на Империята борбата щеше да бъде дълга, опустошителна. След няколко месеца Марсел щеше да достигне възрастта за военна мобилизация. Императорът да си се оправя, както си иска. Деноайе отказваше честта да му служи. Подвоуми се за момент при мисълта за майка си. Реши, че роднините ѝ в провинцията няма да я изоставят, а той имаше намерение да работи много и да ѝ изпраща пари. Кой знае дали богатството не го очакваше отвъд морето... Сбогом, Франция!

Срещу част от спестяванията му един търговски посредник от пристанището му обеща да го качи без необходимите документи на един от трите кораба, с чиито собственици бе в делови отношения. Първият отиваше в Египет, другият — в Австралия, третият — в Монтевидео и Буенос Айрес. Деноайе, припомняйки си прочетеното, реши да заложи избора си на вятъра и да поеме в указаната от него

посока, както беше чел да правят някои от героите в романите. Този ден обаче вятърът духаше откъм морето към вътрешността на Франция. Замисли се дали да не хвърли ези-тура и монетата да определи съдбата му. Накрая взе решение да се качи на кораба, който ще отплава най-скоро. Едва когато се озова заедно с малобройния екипаж на палубата на един параход, готов да вдигне котва, се поинтересува за посоката, в която ще отплава. „Към Рио де ла Плата“, уведомиха го. Прие това известие с жест на известно недоволство. „Значи, Южна Америка!“ Не че страната не му харесваше. Познаваше я от някои пътеписи, а илюстрациите към тях изобразяваха галопиращи в безпорядък диви коне, голи и окичени с пера индианци, облечени в кожи обитатели на аржентинските равнини, размахващи над главите си дълги ласа и ремъци със завързани в краищата им железни топки.

Милионерът Деноайе винаги щеше да си спомня за своето отпътуване за Южна Америка. Четиридесет и три дни плаване с малък, разнебитен, скърцащ отвсякъде и стенещ под удара и на най-малката вълна параход, спирал четири пъти поради отказ на двигателя, оставяйки се на волята на вълните и морските течения. В Монтевидео научи за нещастията, сполетели родината му и че Империята вече не съществува. Испита срам при мисълта, че нацията е оставена да се управлява сама, защитавайки се упорито зад стените на Париж. А той беше избягал!... Няколко месеца след това събитията по време на Комуната като че ли оправдаха бягството му. Ако беше останал там, гневът от националните провали, връзките с другарите му, обкръжението, в което живееше, щяха да го накарат да се бунтува. Сега сигурно щеше да бъде вече разстрелян или изпратен в някоя колония, както много от старите му другари. Похвали сам себе си за решението и престана да мисли за неволите на родината си. Необходимостта да осигури съществуването си в една чужда страна, чийто език едва започваше да научава, го принуждаваше да мисли единствено за себе си. Буйният и авантюристичен живот на народите от Новия свят го повлече през най-различни занимания и безразсъдни импровизации. Почувства се силен, изпълнен със смелост и самоувереност, каквито никога не беше усещал в Стария свят. „Мога да се справя с всичко — си казваше той, — стига да ми дадат време да се поупражнявам“. Дори се сражава като войник — той, който избяга от

родината си, за да не хваща пушка в ръка, и беше ранен в една от многобройните битки между „бели“ и „цветнокожи“ от Източния бряг.

В Буенос Айрес отново се върна към занаята си на каменоделец. Градът започваше да се променя, да се разделя с облика си на голямо село. В продължение на няколко години Деноайе работеше по украсата на салони и фасади. Водеше изпълнен с труд, заседнал, но и ползотворен от финансова гледна точка живот.

Един ден се почувства уморен от това безконечно бавно спестяване, което можеше да му осигури само посредствено състояние и то в едно далечно бъдеще. Беше дошъл в Новия свят, за да стане богат, както много други. И на двадесет и седем години се хвърли в нова сериозна авантюра. Напусна големия град с идеята да изтръгне богатство от недрата на девствената природа. Опита да отглежда земеделски култури сред тропическите гори на север, но скакалците ги унищожиха за часове. Започна търговия с добитък и заедно с двама надничари прекарваше кервани с товарни мулета към Чили или Боливия през снежната пустош на Андите. Този му начин на живот, изпълнен с продължаващи с месеци преходи през безкрайни обширни равнини, го накара да загуби точна представа за време и пространство. Веднага, щом му се стореше, че е близо до богатството, мигом като гръм от ясно небе се зареждаха няколко поред злополучни спекулативни операции и той губеше всичко. В един от тези моменти на разорение и обезвереност, навършил вече тридесет години, той постъпи на работа при богатия крупен земевладелец Хулио Мадариага.

Познаваше този селски милионер от търговията с добитък. Беше испанец, дошъл съвсем млад в тази страна, чиито начин на живот и обичаи беше приел с удоволствие, и бе заживял в нея като каубой. С годините бе успял да придобие огромни поземлени владения. Обикновено го наричаха Испанеца Мадариага поради националността му, въпреки че беше родом от Кастилия. Селяните пък прибавяха пред името му уважителната титла, наричайки го дон Мадариага.

— Друже — каза той на Деноайе един ден, изпаднал в добро настроение, което рядко му се случваше, — явно изпитваш големи трудности. Отдалеч се усеща, че нямаш пари. Защо продължаваш да водиш този кучешки живот?... Послушай ме, французино, остани тук. Аз вече остарявам и имам нужда от верен човек.

След като французинът прие предложението на Мадариага да работи за него, по-дребните земевладелци от околността започнаха да спират новия служител на пътя и да го предупреждават за очакващи го безброй беди.

— Няма да изкараш дълго. Никой не може да изтрае дон Мадариага. Вече не помним броя на управителите на именията му. Този човек е такъв, че или трябва да го убиеш, или да го напуснеш. И ти скоро ще се махнеш оттук.

Деноайе скоро се убеди, че има нещо вярно в тези приказки. Мадариага имаше наистина нетърпим характер, но воден явно от известна симпатия към него, се стараеше да не го стряска много със своята раздражителност.

— Този французин е истинско съкровище — казваше той, сякаш за да оправдае непривичните за себе си прояви на уважение към новия управител. — Харесвам го, защото е много сериозен... На мен тъкмо такива мъже ми се нравят.

Самият Деноайе не се досещаше в какво точно се състои тази сериозност, която шефът му толкова харесваше, но изпита тайна гордост, виждайки го да се отнася крайно агресивно към останалите и дори към членовете на семейството си, а когато се обръщаше към него, да променя тона си в строго бащински.

Семейството му се състоеше от съпругата му госпожа Петрона, която той наричаше Китайката, и от двете дъщери, вече жени. Дъщерите бяха преминали през един колеж в Буенос Айрес, но след връщането си в провинциалното имение бяха възвърнали отчасти селския си манталитет и държане. Богатството на Мадариага беше огромно. От пристигането си в Южна Америка бе живял сред открито поле, където белите от големите населени места не се бяха осмелявали да се установят, страхувайки се от свирепите индианци. Първите си пари спечелил като напорист търговец, пренасяйки с каруца стоки от едно военно укрепление до друго. Убил доста индианци, на два пъти бил раняван от тях, известно време прекарал в плен на индианско племе и се сприятелил с вожда му. С припечеленото купил земя, много земя, която никой друг не искал, поради липсата на сигурност. Посветил се на отглеждането на крави, телета и бичета, които бранел с пушка в ръка от прерийните разбойници. После се оженил за своята Китайка, млада метиска, която ходела боса, но притежавала много

ниви, завещани от родителите ѝ. Те прекарвали живота си в ужасяваща бедност върху собствени земи, изискващи няколко дни езда с кон, за да бъдат обходени. Впоследствие, когато правителството започнало да изтласква индианците към границите и обявило за продажба безстопанствените територии, оценявайки като патриотично себеотрицание желанието на всеки кандидат да ги притежава, Мадариага започнал да купува и купувал на нищожни цени и с възможно най-дълги срокове. Придобиването на колкото е възможно повече земи, за да ги напълни с добитък, станало цел на живота му.

Понякога, галопирайки през безкрайните си земи в компанията на Деноайе, не можеше да скрие чувството на заслужена гордост.

— Кажу ми, французино. Според хорските приказки малко по-нагоре от твоята страна има народи, които обитават територии горе-долу колкото моите земи. Така ли е?...

Французинът потвърждаваше... Земите на Мадариага бяха по-обширни от територията на много княжества. Това караше земевладелеца да изпада в чудесно настроение.

— Значи, няма да има нищо странно, ако един ден се провъзглася за крал. Само си представи, французино — дон Мадариага Първи!... Лошото е, че вероятно ще остана и последен, защото Китайката не иска да ми роди син... Тя си е една същинска ленива крава.

Славата на обширните му имения и огромните му стада добитък стигаше чак до Буенос Айрес. Всички познаваха Мадариага по име, въпреки че малцина го бяха виждали. При редките му посещения в столицата минаваше незабелязан заради селския си вид, същите кожени гамаши, с които ходеше по полето, и навитото около врата пончо, над което стърчаха ъгълчетата на връзката — задължителен аксесоар, наложен от дъщерите му, които сръчно я връзваха, преди да тръгне на път.

При едно от тези пътувания влязъл в кантората на най-богатия търговец в столицата.

— Сеньор, известно ми е, че търсите юници и телета за Европа и идвам с предложението да ви продам известно количество.

Търговецът погледнал отвисоко неугледния селянин. Казал му да се разбере с някой от служителите му, той самият нямал време за незначителни въпроси. Но след язвителната усмивка на селянина попитал любопитно:

— И колко глави добитък можеш да продадеш, добри човече?

— Около тридесет хиляди, сеньор.

На другия не му трябвало да чува нищо повече. Станал от масата, зад която седял и му предложил кресло.

— Вие със сигурност сте господин Мадариага.

— На Божиите и на вашите услуги.

Този момент се оказал най-великият в живота му.

Във фойето пред кабинетите на управителите на банката разсилните милостиво му предложили стол да седне, съмнявайки се, че лицето от другата страна на вратата ще си направи труда да го приеме. Но едва било произнесено вътре името му, самият управител дотичал да му я отвори. И клетият служител останал слисан, като чул селянинът да казва вместо поздрав: „Идвам да ми дадете триста хиляди песос. Имам предостатъчно пари и бих искал да купя още мъничко земица, за да допълня тази, която имам“.

Неуравновесеният му и противоречив характер вилнееше над главите на обитателите на земите му ту като жестока, ту като добродушна тирания. Всеки странник, който влезеше в имението му, биваше посрещан грубо, още преди да е казал каквото и да било.

— Не ми говори празни приказки, омбре — викваше му той, сякаш готов да го удари. — Под сайванта има една одрана крава. Отрежи си и си вземи колкото искаш, за да се нахраниш, ето ти и това за из път и си върви по живо, по здраво... Само не ми разправяй в рели-некипели!

Бутваше няколко песос в ръката на странника и му обръщаше гръб.

Един ден се ядоса страшно на надничар, който забиваше прекалено бавно стълбовете на телената ограда. Всички се опитвали да го крадат! На другата сутрин говореше с добродушна усмивка за значителна сума, която трябваше да плати като гарант на един „познат“, изпаднал в пълна несъстоятелност: „Нещастникът! Съдбата му е много по-лоша от моята!“

Ако пътьом се натъкнеше на оголен скелет на наскоро умряла овца, направо побесняваше. Не заради месото. „За гладния няма правила, а месото Господ го е създал, за да служи за храна на хората. Но поне да бяха оставили кожата!...“ И коментираше едно толкова голямо зло, повтаряйки винаги: „Пълна липса на вяра в Бога и на

добри нрави“. В други случаи, когато мародерите отнасяха месото на три заклани крави, изоставяйки кожите на видно място, стопанинът казваше усмихнат: „Ето, такива хора ми харесват — почтени и да не вършат зло“.

Неизчерпаемата му енергия на неуморим кентавър, непресъхващата му жизненост на получовек-полукон, допринесоха значително в начинанието му да насели земите си. Беше капризен, деспотичен и надарен да оставя след себе си потомство, подобно на сънародниците си, които, завладявайки векове преди това Новия свят, направиха по-светла индианската кръв. Изпитваше същото като на конкистадорите влечение към красавиците с бакърен цвят на кожата, дръпнати очи и четинести коси. Когато Деноайе го виждаше да се отдалечава под някакъв предлог, пришпорвайки коня си в галоп по посока на някое съседно ранчо, си казваше с усмивка: „Отива да си осигури някой нов надничар, който ще работи в земите му след петнадесет години“.

Обслужващият персонал в голямата къща сред основното имение коментираше очевидната прилика на някои младежи, които като всички останали от зори язدهа около стадата, изпълнявайки ролята на пастири. Произходът им беше обект на непочтителни предположения. Управителят на земите му Селедонио, метис на тридесет години, мразен заради лошия му характер на скъперник, също имаше далечна прилика с господаря.

Почти всяка година тайнствено се появяваше някоя жена, идваща от много далеч, мърлява и грозновата „китайка“, водеща за ръка дете метисче с пламтящи очи. Искаше да говори със стопанина и щом се видеше с него, му напомняше за едно пътуване преди десет или дванадесет години с цел покупка на няколко глави добитък.

— Нали си спомняш, господарю, че прекара нощта в моето ранчо, защото реката беше придошла?

Господарят не си спомняше нищо. Само един смътен инстинкт като че ли му сочеше, че жената говори истината. „Добре. И какво?“

— Господарю, вземи го... Много по-добре ще е да израсне и стане мъж при теб, отколкото където и да е другаде.

И тя придърпваше пред очите му малкото метисче. Поредното и предложено с такова простодушие!... „Пълна липса на вяра в Бога и на добри нрави“. В изблик на внезапна скромност се изпълваше със

съмнение в искреността на жената. От къде на къде трябва да е точно негово?... Колебанието впрочем не продължаваше дълго.

— Щом е така, заведи го при останалите.

Майката си тръгваше спокойна, уверена в осигуреното бъдеще на малкия, защото този човек, известен с необуздания си нрав, беше също и великодушен. След време синът ѝ щеше да има парче земя и стадо овце.

В началото тези своеобразни по рода си осиновявания предизвиквали неодобрението на госпожа Петрона, единственото, което си позволила през целия си живот. Но кентавърът заплашително ѝ заповядвал да мълчи.

— Осмеляваш се да си отваряш устата, ленива краво?... Ти, която можа да ми родиш само момичета? Трябва да потънеш в земята от срам!

И същата ръка, която небрежно изваждаше от джоба пачка с банкноти и ги раздаваше както ѝ хрумне, без да се интересува от количеството, носеше завързан за китката камшик. Служеше, за да подканя коня да препуска по-бързо, но го ползваше, без да се замисли, и когато някой от надничарите предизвикваше гнева му.

— Бия те с камшика, защото мога — казвал като успокоително извинение.

Един ден удареният направил крачка назад, търсейки с ръка ножа, скрит в пояса.

— Мен не можете да ме удряте, шефе. Аз не съм роден по тези места... От Кориентес съм.

Мадариага останал с вдигнат високо камшик.

— Наистина ли не си роден тук?... В такъв случай имаш право, не мога да те удрям. Ето ти пет песос.

Когато Деноайе влезе в качеството си на управител в голямата къща, разположена на сред основното имение, Мадариага вече почти не знаеше кои са под бащината му власт и според древното римско право може да наказва с бой. Бяха толкова на брой, че често се объркваше.

Французинът се възхити на тънкия нюх на шефа си за всякакъв вид сделки. Стигаше му да огледа само за няколко минути стадо от хиляди глави добитък, за да определи точния им брой. Галопираше с безразличен вид около огромна рогата и тропача с копита група и изведнъж се спускаше да отдели няколко животни. Беше забелязал, че

са болни. При купувач като Мадариага хитрините и лукавствата на продавачите ставаха ненужни.

Умението му да посреща нещастията също беше достойно за възхищение. Неочаквано продължителна суша изведнъж покриваше пасищата му с умрели крави. Цялата равнина заприличваше на изоставено бойно поле, покрито с черни купчини. Във въздуха започваха да кръжат ята гарвани, долетели от много левги разстояние. Друг път — студът. Внезапното падане на температурата покриваше земята с трупове. Безвъзвратно биваха загубени десет хиляди животни, петнадесет хиляди, дори повече.

— Какво да се прави? — казваше примирено Мадариага. — Без подобни нещастия тази земя би била рай... Сега най-важното е да съумеем да спасим кожата.

Бълваше огън и жулел срещу високомерието на емигрантите от Европа, срещу новите нрави на бедните хора, тъй като не разполагаше с достатъчно ръце, за да одере за кратко време жертвите и по тази причина хиляди кожи изгниваха заедно с месото. Костите започваха да се белеят върху черната земя подобно на снежни преспи.

— За щастие, остава земята — допълваше земевладелецът. Галопираше по безкрайните си поля, които постепенно се покриваха със зеленина след последните дъждове. Беше един от първите, превърнали девствените земи в пасища, подменяйки естествената растителност с люцерна. Там, където преди пасеше едно теле, сега имаше храна за още три. „Масата е сложена — казваше радостно. — Да потърсим нови сътрапезници“. И купуваше на смешно ниски цени полумъртвия от глад добитък в безплодните равнини, който се угояваше много скоро с изобилната храна в земите му.

Случи се така, че една сутрин Деноайе спаси живота му. Беше вдигнал камшик да удари един новодошъл в имението надничар, но той се нахвърли върху него с нож в ръка. Мадариага размаха с все сила камшика, защитавайки се отчаяно, осъзнал, че всеки момент ще усети смъртоносното пробождане в гърдите си. Тогава дойде управителят, извади револвера си и принуди противника му да остави ножа.

— Благодаря ти, французино! — каза земевладелецът силно развълнуван. — Ти си истински мъж и трябва да те възнаградя. От днес нататък... ще ти говоря на ти.

Деноайе изобщо не схвана какво възнаграждение може да е това, след като и досега не му беше говорил в учтивата форма. Странен човек!... Случиха се обаче някои важни неща в чисто битов план, които подобриха положението му. Престана да се храни в сградата, в която се намираше управлението. Стопанинът постави изричното изискване занапред да заема определеното му място на господарската трапеза. Така Деноайе влезе в интимната среда на семейство Мадариага.

В присъствието на мъжа си госпожа Петрона беше само една няма фигура. Ставаше посред нощ, за да наблюдава приготвянето на закуската за надничарите, разпределението на бисквитите, проверяваше ври ли кафето и запарен ли е чаят. Караше бързивите и мързеливи слугини, които лесно се губеха из малките горички около къщата, да работят по-чевръсто. В кухнята и в прилежащите ѝ помещения упражняваше авторитет на истинска господарка, но чуеше ли наблизко гласа на съпруга си, тя изведнъж потъваше в мълчание, изпълнено с уважение и страх. Деноайе си помисли, че в нямото ѝ възхищение имаше и немалка доза голямо учудване от неизчерпаемата енергия, с която земевладелецът, макар и шейсетгодишен, продължаваше с импровизациите по осигуряване на нови заселници и работници по своите земи.

Двете дъщери, Луиза и Елена, приеха ентузиазирано новия сътрапезник с надеждата да разнообрази монотонните им разговори около масата, често прекъсвани от гневните изблици на бащата. Освен това беше от Париж. „Париж!“, въздишаше Елена, по-малката, вдигайки замечтано очи. И Деноайе се превърна в техен консултант по въпросите на елегантността и модата всеки път, когато си поръчваша нещо от магазините за дамска конфекция в Буенос Айрес.

Вътрешното обзавеждане на къщата отразяваше различните вкусове на двете поколения. Момичетата си бяха подредили салон със скъпи мебели, наредени до напуканите стени с разкошни лампи по тях, които никога не светеха. Суровият баща смущаваше спокойствието на това подредено и харесвано от двете сестри помещение. Скъпите килими сякаш изпитваха дълбока тъга и изгубваха блясъка си под калните следи от грубите ботуши на кентавъра. Върху една позлатена масичка лежеше камшикът. По копринената дамаска на канапето, на което само госпожиците сядаха, и то с известно смущение, сякаш

страхувайки се да не го счупят, се търкаляха зърна от мострите на различни сортове царевица. До самия вход към столовата се намираще голям кантар и Мадариага много се ядоса, когато дъщерите му го помолиха да го премести в пристройката за помощни принадлежности. Кресна им, че няма никакво намерение да се разкарва всеки път, когато реши да провери теглото на някоя обработена кожа... В къщата донесоха пиано и Елена започна да прекарва часове пред него, изучавайки и упражнявайки с отчайващо постоянство клавирни партитури. „Господи! Дано поне се научи да свири хотя или някой друг подобен народен танц!“ И бащата, в часовете на следобедната почивка, отиваше да дремне върху постланото на земята пончо под извисяващите се около къщата евкалипти.

Тази по-малка дъщеря, която баща ѝ с насмешка наричаше „романтичката“, беше постоянен обект на гневни изблици и непрекъснати подигравки от негова страна. Как можа да се пръкне толкова различна от неговите и на клетата му Китайка представи за живота? Върху пианото се трупаха учебници по музика. В единия от ъглите на крайно неуместния салон няколко сандъка от консерви, подредени във вид на библиотека от дърводелеца на имението, бяха пълни с книги.

— Гледай, французино — казваше Мадариага. — Само стихове и романи. Само лъжи!... Вятър!

Той имаше своя библиотека, много по-важна и знаменита и заемаща много по-малко място. В писалището му, украсено със сребърни инкрустации на карабини, ласа и принадлежности за оседлаване, едно малко чекмедже съдържаше всички нотариални актове и множество свитъци други важни документи, които земевладелецът обичаше да разглежда със сияещи от гордост очи.

— Съсредоточи вниманието си и ще чуеш чудеса — казваше той на Деноайе, развивайки някой от свитъците.

Беше историята на знаменитите животни, доведени в имението за да бъдат използвани за разплод и подобряване расата на добитъка му; родословното дърво, удостоверенията за благородно потекло на животните му. Единствен той можеше да чете тези документи. Никой друг от семейството нямаше право да се докосва до тях. И с изпотени от обзелото го напрежение очила прочиташе бавно, дума по дума, историята на всеки четириног герой. „Диамант III, внук на Диамант I, е

бил собственост на краля на Англия и син на Диамант II, победител във всички конкурси“. Неговият Диамант му беше коствал много хилядарки, но най-прекрасните коне, отгледани в имението и продадени на баснословни цени, бяха негови потомци.

— Беше много по-умен от доста хора. Само дете не можеше да говори. Ето го там, балсамиран, до вратата на салона. Момичетата настояват да го махна... Само да посмеят да го пипнат! Първо тях ще изхвърля!

После продължаваше с четенето на историята на династия бикове, всички със съответните собствени имена и римска цифра в допълнение, като при кралете — животни за разплод, придобити от твърдоглавия фермер на големите изложения в Англия и докарани тук на презокеански кораби при същите удобства, както и пасажерите милионери. Благодарение на тях вече имаше възможност да показва на конкурсите в Буенос Айрес своите млади телета, отглеждани за месо, тези годни за ядене слонове с квадратни и гладки като маси гърбове.

— Ето това има значение, нали така, французино? Много по-ценно е от всички онези гравюри с луни, езера, влюбени и други подобни боклуци, с които моята „романтичка“ кичи стените само за да събират прах.

И посочваше почетните дипломи, бронзовите купи и останалите ценни награди, украсяващи писалището, спечелени от отглежданите от него животни на всички възможни конкурси.

Луиза, по-голямата дъщеря, която по латиноамерикански обичай наричаха Чича, се ползваше с по-голямо уважение от страна на баща си. „Същата е като бедната ми Китайка — казваше — толкова добра и работлива, но с благороден дух“. С това за благородния дух Деноайе веднага се съгласяваше, въпреки че изразът му се струваше непълен и слаб. Но онова, с което не можеше да се съгласи, беше, че това бледо, скромно момиче с големи черни очи и с усмивка на малка хитруша има и най-малката физическа прилика с уважаваната матрона, която го беше родила.

Неделната литургия беше най-големият празник за Чича. Включваше пътуване на три левги разстояние до най-близкото село, ежеседмичен контакт с хора, различни от тези в имението. Госпожата и госпожиците се настаняваха удобно в теглен от четири коня файтон, пременени и трите в най-новите рокли и шапки, дошли от Европа в

магазините в Буенос Айрес. По указание на Чича Деноайе тръгваше с тях, изпълнявайки ролята на кочияш. Бащата оставаше, за да направи обиколка на земите си в спокойствието на неделната утрин, когато най-добре откриваше следите от небрежната работа на хората си. Беше много религиозен. „Религия и добри нрави“. Но беше дал хиляди песос за строителството на близката църква, а и човек с неговото богатство нямаше защо да изпълнява същите задължения като нехранимайковците.

По време на неделния обяд двете госпожици коментираха вида и достойнствата на някои младежи от селото и околните ферми, които се задържаха до вратата на църквата, за да видят двете минаващи девойки.

— Не си правете илюзии, момичета! — казваше бащата. — Да не мислите, че ви харесват заради красотата ви?... Това, което тези безсрамници търсят, са парите на стария Мадариага и ако се домогнат до тях, сигурно всеки ден ще ви теглят по един бой.

В имението идваха много посетители. Някои от тях бяха младежи от околността, яхнали буйни коне и демонстриращи висши умения по езда. Изтъкваха най-невероятни претексти, уж да се видят с дон Хулио, само за да си осигурят възможността да поговорят с Чича и Елена. Други — млади господа от Буенос Айрес, молеха за временен подслон в имението, уверявайки, че минават пътъом. Дон Мадариага ръмжеше:

— Още един син на някакъв си в търсене на парите на Испанеца! Ако не си тръгне скоро, ще го... изпратя с ритници.

Но ухажорът не се задържаше много, смутен от враждебното мълчание на главата на семейството. Това мълчание продължи още тревожно дълго, въпреки че посещенията в имението секнаха. Мадариага изглеждаше вгълбен в мислите си и всички от семейството, а и Деноайе включително, се съобразяваха и се плашеха от безмълвието му. Хранеше се намръщен, навел ниско глава. Внезапно вдигаше очи, за да погледне Чича, после Деноайе и накрая се втренчваше в съпругата си, сякаш се готвеше да ѝ потърси сметка за нещо.

За него „романтичката“ не съществуваше. Най-много да я удостои с някое иронично изсумтяване, виждайки я привечер да стои изправена до вратата с поглед, вперен към хоризонта, кървавочервен от

залеза, с лакът, опрян в рамката, и подпряла с длан едната буза, имитирайки позата на една бяла дама, която беше видяла на фотография да очаква идването на кавалера на мечтите си.

Бяха изминали пет години, откакто Деноайе дойде в къщата, когато един ден той влезе в кабинета на господаря със забързания вид на свенливите, взели важно решение.

— Дон Хулио, тръгвам си и искам да си уредим сметките.

Мадариага го погледна с едва прикрито лукавство. Тръгва ли си? Защо? Няколко пъти повтори тези въпроси, но напразно. Французинът се заплете в несвързани обяснения. „Отивам си. Трябва да си тръгна.“

— Ах ти, крадец, лъжепророк такъв! — изкрещя гръмко земевладелецът.

Деноайе обаче остана невъзмутим пред обидата. Много пъти беше чувал господарят да казва същите тези думи, коментирайки някое остроумие или пазарейки се с купувачите на добитък.

— Ах ти, крадец, лъжепророк такъв! Мислиш, че не знам защо си тръгваш ли? Смяташ ли, че старият Мадариага не е забелязал нежните погледи, които си разменяте ти и този покрит въглен, дъщеря ми, когато се разхождате хванати за ръка в присъствието на клетата, лишена от разум, Китайка? Добър удар направи, французино. Чрез него ще се сдобиеш с половината от парите на Испанеца и вече можеш да кажеш, че си направил богатство в Америка.

И докато се дереше или по-скоро виеше, изричайки тези думи, хвана камшика и започна да потупва с върха му управителя си по корема с настоятелност, която можеше да бъде израз както на сърдечност, така и на враждебност.

— Точно заради това идвам да се сбогувам — каза Деноайе с подчертано високомерен тон. — Знаем, че това е едно абсурдно влечение и искам да си отида.

— Тръгвал си господинът! — продължаваше да крещи фермерът. — Господинът се мисли, че тук може да прави каквото си поиска! Да, ама не! Тук командва единствено старият Мадариага и аз заповядвам да стоиш тук!... Ах, тези жени! Не стават за нищо друго, освен да скарват мъжете. А пък не можем да живеем без тях!...

Започна да обикаля с нервни крачки из помещението и замълча, сякаш последните му думи го наведоха на далечни мисли, напълно различни от изречените досега. Деноайе хвърли тревожен поглед към

камшика, който той все още стискаше в дясната си ръка. Ще си позволи ли да го удари, както правеше с надничарите?... Тъкмо се двоумеше дали да се опълчи срещу човека, който винаги се беше отнасял благосклонно към него, или да се измъкне тихо от кабинета, докато той е гърбом по време на обиколките си, когато Мадариага рязко се обърна:

— Обичаш я наистина... наистина, така ли? — попита. — И си сигурен, че и тя те обича? Помисли много добре какво ще отговориш, защото по темата любов може да има много заблуди и напразни надежди. И аз, когато се ожених, бях луд по моята Китайка. Наистина ли се обичате?... Добре тогава, вземи я, дяволе, след като все някой трябва да я вземе, и дано не излезе същата ленива крава като майка си... Дай Бог да ми напълниш имението с внучета.

В това пожелание си пролича великият производител на хора и животни. И изглежда счел за необходимо да обясни поведението си, допълни:

— Правя всичко това, защото те обичам и те обичам, защото си сериозен.

Деноайе отново бе смаян, защото не можеше да си обясни в какво точно се състои според Испанеца неговата сериозност.

В деня на сватбата той се сети за майка си. Ако можеше клетата старица да види колко много се е увеличило сега богатството на сина ѝ! Тя се беше споминала преди година, мислейки го за много богат, защото всеки месец ѝ изпращаше сто и петдесет песос или малко повече от триста франка, отделени от заплатата, която получаваше в имението.

След като Деноайе стана член на семейството, интересът на стария Мадариага към работите в полето и фермите намаля. Започна да го тегли градът с привлекателността на неподозираните си прелести. Често си позволяваше да говори пренебрежително за провинциалните жени, тези нечистоплътни „китайки“, към които сега изпитваше отвращение. Отказа се от облеклото на обикновен каубой и с детинско удоволствие се перчеше в новите дрехи, с които го дегизираше един моден столичен шивач. Когато Елена пожелаеше да го придружи до Буенос Айрес, той винаги се извиняваше с неприятни търговски дела. „Не, по-добре отиди с майка си“.

Съдбата на земите и добитъка не го тревожеше. Материалното му състояние, поверено на Деноайе, беше в сигурни ръце.

— Този е много сериозен — казваше пред цялото семейство, събрало се около масата в столовата. — Толкова сериозен, колкото и аз... С него шега не бива.

Французинът се досети в края на краищата какво имаше предвид неговият тъст, говорейки за сериозността му. От едно спонтанно изявление на Мадариага разбра, че той бе видял у него един цялостен, завършен характер. Беше усетил още в първите дни на запознанството си с Деноайе присъствието на дух, подобен на неговия и може би дори по-твърд и силен, но без гневни изблици и ексцентричност. Затова се бе отнесъл и продължаваше да се отнася благосклонно към него, предусещайки, че едно стълкновение между двамата би било непоправимо. Единствените им различия по отношение на управлението на огромното стопанство се свеждаха до разходите, правени от Мадариага в миналото. Защото, откакто зетят пое изцяло грижите за земите и стадата в свои ръце, съответните разходи намаляха, а хората започнаха да проявяват по-голяма активност. И всичко това без крясъци, без обиди, благодарение само на присъствието му и кратките му разпореждания.

Старецът беше единственият, който му се противопоставяше и продължаваше да прилага метода на камшика и моркова. С това нарушаваше нововъведения от Деноайе педантичен и неизменен ред — без екстравагантен произвол и добродушна тирания. Често при новия господар идваха някои от надничарите метиси, които, според публично известната тайна, имаха близки роднински връзки със земевладелеца. „Шефче, старият шеф каза да ми дадеш пет песос“. Шефчето отговаряше отрицателно. Скоро след това се появяваше Мадариага, жестикулирайки гневно, но подбирайки думите от уважение към зет си, сериозен колкото и той самият:

— Много те обичам, синко, но тук никой няма право да командва повече от мен... Ах, французино! Същият си като всички други от твоята земя. Стотинка да плякосате, потъва в бездънните ви джобове и вече не вижда бял свят, дори и да ви разпънат на кръст... Бил съм казал пет песос? Ще му дадеш десет. Заповядвам и толкова!

Французинът вдигаше рамене и плащаше, докато тъстът му, доволен от триумфа си, потегляше за Буенос Айрес. Добре беше никой

да не забравя, че тези земи все още принадлежаха на Испанеца Мадариага.

При едно от пътуванията си до столицата той се върна с придружител — един млад германец, който, както веднага уведоми цялото семейство, знаел всичко и можел да върши всякаква работа. Зет му работи прекалено много. Карл Хартрот ще му помага в счетоводството. Деноайе го прие и само след няколко дни започна да гледа с уважение на новия чиновник.

Принадлежността им към две неприятелски нации тук нямаше значение. Навсякъде има добри хора и този Карл се оказа достоен за уважение подчинен. Държеше се настрана от равните нему и беше непреклонен и твърд със стоящите по-долу в йерархията. Успяваше да насочи всички свои способности в услуга и в прояви на възхищение към тези над него. Още не отворил уста Мадариага, германецът поклащаше глава, подкрепяйки предварително думите му. Ако земевладелецът кажеше нещо остроумно, смехът му отекваше стряскащо звънко. Пред Деноайе се показваше мълчалив и прилежен, работеше без да държи сметка за часовете. Веднага, щом го видеше да влиза в административната сграда, скачаше и заставаше изпънат във военна стойка до стола си. Винаги беше на разположение за каквато и да било работа. По собствена воля шпионираше персонала и незабавно докладваше за всяка небрежност и грешка. Тези му действия не се нравеха на прекия му началник, но той ги приемаше като проява на загриженост към службата.

Старият фермер беше много доволен от новоназначения служител и искаше зет му да се радва по същия начин. Един ден заяви тържествено:

— Имаме голяма полза от това момче, не е ли така?... Тези чужденци от Германия работят добросъвестно, знаят много неща и струват евтино. И колко са дисциплинирани! Колко са скромни!... Съжалявам, че ти го казвам, защото си французин, но имате опасен враг. Тези хора са костелив орех.

Деноайе отговори с жест на безразличие. Родината му беше далеч, както и тази на германеца. Кой знае дали някога щяха да се върнат!... Тук са аржентинци и трябваше да мислят за днешния ден, без да ги е грижа за миналото.

— Освен това не са никак тщеславни — продължи Мадариага с ироничен тон. — Всеки чужденец от тези, ако работи като продавач в столицата, мете пода на магазина, готви, води счетоводството, продава, пише на машина, превежда от четири или пет езика, придружава, ако е необходимо, приятелката на собственика, сякаш е някоя важна дама и всичко това — за двадесет и пет песос месечно. Кой би могъл да се бори с такива хора? Ти, французино, си като мен... много сериозен и ще предпочетеш да умреш от глад, отколкото да преживееш някои неща. Затова ти казвам, че тези хора са опасни.

След кратък размисъл земевладелецът добави:

— Може пък и да не са толкова добри, колкото изглеждат. Трябва да се види как се отнасят с онези, които стоят по-долу от тях. Възможно е да се правят на прости, без да са такива, и когато се усмихват, получавайки ритник, да си казват вътрешно: „Дочакай да дойде моят ред и ще ти го върна тройно“.

После като че ли се разколеба в оценката си:

— Във всички случаи този Карл е едно бедно момче, един нещастник, който, преди да съм казал и дума, зяпва с уста, сякаш ще ме глътне. Твърди, че е от велик род, ама може ли да им се вярва на тези чужденци?... Като дойдат тук, в Америка, всички гладни голтаци се обявяват за синове на принцове.

Към германеца Мадариага започна да се отнася благосклонно или, според любимия си израз, да му говори на *ти*, още от първия момент, но не от благодарност, както с Деноайе, а за да го накара да почувства подчинеността си. Позволи и на него достъп в господарската къща, но само за да дава уроци по пиано на малката дъщеря. „Романтичката“ престана да се застоява привечер на вратата, за да гледа залеза. Щом приключеше със служебните си задължения, Карл идваше в къщата и сядаше до Елена, която натискаше клавишите с упоритост, достойна за по-добри резултати. След урока германецът, акомпанирайки си на пианото, пееше фрагменти от произведения на Вагнер, които караха Мадариага да заспи във фотьойла си с дебела парагвайска пура, залепнала на устните му.

Междувременно Елена разучаваше с растящ интерес чужденеца певец. Не беше рицарят на мечтите, очакван от бялата дама. Беше почти един слуга, един имигрант с руси, биещи към червеникаво коси, пълен, леко тромав, с кравешки поглед, в който се четеше вечният

страх да не предизвика недоволството на висшестоящите. Но след всеки изминал ден тя започна да намира у него и неща, които промениха първоначалните ѝ впечатления: женствената белота на кожата на Карл, като се изключат лицето и загорелите му от слънцето ръце, агресивно щръкналите краища на мустаците му, умелата лекота, с която яздеше, видът му на трубадур, когато подхващаше с приглушен теноров глас някой прочувствен романс, чиито думи тя не разбираше.

Една вечер, по време на вечерята, тя не можа да се сдържи и каза с трескавата пламенност на човек, нетърпелив да сподели велико откритие:

— Татко, Карл е благородник. Принадлежи на велик род.

Земевладелецът направи жест на безразличие. През последните дни го тревожеха съвсем други неща. Но по време на редовната музикална вечер усети нужда да излее върху някого гнева, който го ядеше отвътре след последното му пътуване до Буенос Айрес, и прекъсна певица:

— Кажи, гринго, какви са тия приказки за благородното ти потекло и други подобни лъжи, с които си напълнил главата на дъщеря ми?

Карл стана от пианото и изпъчи гърди, преди да отговори. Под влиянието на току-що прекъснатата песен поведението му напомняше с нещо на Лоенгрин в момента на разкриване на тайната на живота му. Баща му се казвал генерал фон Хартрот, един от второстепенните командири във войната през 70-те. Императорът го бил възнаградил, присъждайки му благородническа титла. Един от чичовците му е бил съветник на краля на Прусия. По-големите му братя били офицери в елитните военни части. Той самият бил въртял сабя като лейтенант.

Мадариага го прекъсна, уморен от толкова много величие. „Лъжи... глупости... въздух!“ Чужденци да му се хвалят на него с благороден произход!... Той беше напуснал много млад Европа, за да се включи в бунтовете за демокрация в Америка и макар че благородническото съсловие му се струваше анахронизъм и не го разбираше, смяташе за единствено автентични и достойни за уважение благородните фамилии в своята страна. На чужденците им признаваше първенството в изобретяването на машини, конструирането на кораби, отглеждането на ценни животни, но всички техни графове и маркизи му се струваха фалшиви.

— Само лъжи — повтори отново. — В страната ти няма нито един благородник, нито пък всички заедно имате и пет песос. Ако ги имахте, нямаше да идвате тук, за да не умрете от глад, нито пък щяхте да изпращате жените си, за да станат... ти, както и аз, много добре знаеш какви.

За учудване на Деноайе германецът прие този студен душ смирено, поклащайки глава в съгласие с последните думи на господаря.

— Ако всички тези глупости — продължи безмилостно Мадариага — за титли, саби и униформи са истина, защо тогава си тук? Какви ли си ги свършил в родната си земя, за да я напуснеш?

Карл оброни смутено глава и започна да мънка. „Татко, татко — умоляващо промълви Елена. — Клетият! Как само го унижават, защото е беден!...“ И почувства дълбока благодарност към зет си, който наруши мълчанието, за да защити германеца.

— Но аз ценя този младеж! — каза Мадариага с извинителен тон. — Сънародниците му са тези, които ме карат да се ядосвам.

Когато след няколко дни Деноайе отиде в Буенос Айрес, много скоро си обясни гнева на стария. В продължение на няколко месеца той бил покровител на една певица — сопрано от немски произход, забравена в Америка от една италианска оперетна трупа. Тя му препоръчала Карл — нещастен съотечественик, обиколил няколко страни от Америка и работил каквото му падне. Наложило се да го приюти при себе си в качеството му на колега — певец.

Мадариага похарчил за кратко време в града няколко хиляди песос. Радвал се с младежки ентузиазъм на този нов живот, изпълнен с градски удоволствия, докато не разбрал за двойствения живот, който водела германката в негово отсъствие, как му се присмивала зад гърба пред паразитите от своето обкръжение. Тогава се ядосал страшно, удрял, чупел мебели и каквото още му падне, докато се сбогувал с нея завинаги.

Последната авантюра в живота му!... Деноайе прозря волята му да се откаже окончателно от тези си навици, чувайки го чистосърдечно да признава за първи път възрастта си. Нямаше повече намерение да стъпва в столицата. Всичко е лъжа! Животът сред плодородните поля заедно със семейството и отзывчивостта към бедните бяха единственото сигурно нещо. И страховитият кентавър се отдаде на

пречистените си чувства с идиличната топлина и с непоклатимата нравственост на шестдесет и петте си години, неподвластни вече на изкушенията.

След сцената, която направи на Карл, увеличи заплатата му, позовавайки се както винаги на щедростта, за да поправи необузданото си държание. Не можеше да забрави обаче историята за благородния му произход и това му даваше повод за нови шеги. Разказът на Карл за славния му род напомняше на Мадариага за родословното дърво на чистокръвните животни за разплод във фермата. Германецът също беше „породист“ и отсега нататък започна да го нарича с този прякор.

Седнал през топлите летни вечери под навеса на къщата, той изпадаше в патриархален възторг, наблюдавайки семейството около себе си. Нощното спокойствие се изпълваше с жужене на насекоми и квакане на жаби. От далечните ферми долитаха песните на надничарите, приготвящи вечерята си. Беше по жътва и големи групи пътуващи жетвари, желаещи да поемат извънредната работа, се настаняваха във фермите.

Мадариага беше преживял мрачни дни на войни и насилия. Припомняше си последните години от тиранията на Хуан де Росас, на които стана очевидец веднага след идването си в страната. Изброяваше различните национални революции и бунтовете в провинциите, в които беше участвал, за да не остане по-назад от хората около него. Но всичко това беше останало назад във времето и нямаше да се повтори. Сега времената бяха мирни, изпълнени с труд и изобилие.

— Забележи, французино — продължи, прогонвайки с облачета дим от пурата си летящите около него комари. — Аз съм испанец, ти — французин, Карл — германец, дъщерите ми — аржентинки, готвачът — руснак, помощникът му — грък, ратаят в конюшната — англичанин, от „китайките“ в кухнята едни са местни, други — испанки или италианки, а между наемните работници има от всички раси и вери... И всички живеем в мир! В Европа по това време вече да сме се сбили, а тук всички сме приятели.

И с наслада се вслушваше в музиката и песните на работниците — тъжни италиански канцонети с акомпанимент на акордеон и испански и креолски китари, идващи в подкрепа на нестройните гласове, възпяващи любовта и смъртта.

— Това е Ноевият ковчег — подхвърли фермерът.

Деноайе си помисли, че сигурно е искал да каже вавилонско стълпотворение, но за стареца явно беше все едно.

— Смятам — продължи той, — че живеем така, защото в тази част на света няма крале и войските са малобройни, а мислите на хората са насочени към това как по-добре да уредят битието си, трудейки се неуморно и добросъвестно. Но също така смятам, че живеем в мир, защото има изобилие и всеки получава дела си... Какво ли щеше да стане, ако порциите бяха по-малко от хората!

И отново потъна в мълчаливо размишление, за да продължи малко след това:

— Както и да е, трябва да признаем, че тук се живее по-спокойно, отколкото в другия свят. Хората се оценяват помежду си според достойнствата си и се сближават, без да отдават значение дали произхождат от тази или онази земя. Младите мъже не тръгват като стадо да убиват други младежи, които не познават и чиято вина е, че са се родили в селото отсреща... Човекът е зъл звяр навсякъде, признавам го, но тук той има с какво да се нахрани, може да намери достатъчно земя, върху която да полегне, и е добър, колкото е добро и ситото куче. Отвъд океана са прекалено много, живеят един върху друг, пречейки си взаимно, храната е недостатъчна и те лесно изпадат в ярост. Да живее мирът, французино, спокойният живот! Там, където човек се чувства добре и не е изложен на риска да бъде убит заради нещо, което не разбира, там е и истинската му земя.

И като ехо на размишленията на фермера скотовъдец, Карл, седнал в салона пред пианото, подхващаше тихо химна на Бетовен: „Да възпеем радостта от живота, да възпеем свободата. Никога не лъжи и не предавай своя ближен, дори и да ти предлагат за това най-великия трон на земята“.

Мирът! Само след няколко дни Деноайе има повод да си спомни с горчивина за празните надежди и мечти на стареца. Избухна война, една домашна война, която взриви идиличния живот в имението. „Шефче, идвай бързо, защото старият шеф е извадил нож и иска да убие немца.“ И Деноайе изхвъркна тичешком от кабинета си, подгонен от виковете на един от ратаите. Мадариага преследваше с нож в ръка Карл, разблъсквайки всички, които се опитваха да преградят пътя му. Единствено той успя да го задържи и да отнеме оръжието му.

— Ще го науча аз него, „породистият“ му безсрамник! — крещеше старецът с преbledнели устни, докато се мятеше в ръцете на зет си. — Всички умрели от глад мислят, че трябва само да се появят в тази къща, за да ми отнемат дъщерите и парите... Пусни ме, ти казвам! Пусни ме, за да го убия!

И в желанието си да се види свободен, ласкаеше Деноайе. Приел го за зет, защото му се понравил като скромен, честен и... сериозен. Но този, „породистият“, певецът, с цялото великолепие на родословието си!... Човекът, когото бе извадил... няма защо да казва откъде!...

Французинът, запознат толкова добре, колкото и той, с първоначалните му взаимоотношения с Карл, се престори, че не го чува.

Понеже немецът вече беше избягал, фермерът накрая се остави да бъде отведен в къщата. Викаше на всеослушание, че хубаво ще напердаши „романтичката“, а след това и Китайката, защото е изпуснала нещата от контрол. Беше изненадал дъщеря си да се прегръща с грингото в близката горичка и да си разменят целувки.

— Домогва се до парите ми! — крещеше до бога той. — Искане да си направи Америка за сметка на Испанеца и заради това се правеше на скромен, певец и благородник. Измамник!... Свирач!

И многократно натъртено повтори „Свирач!“, сякаш тази дума събираше като във фокус цялото му презрение.

Деноайе, решителен и трезвомислещ, доведе конфликта до развръзка. „Романтичката“, прегърнала майка си, се скри на горния етаж на къщата. Зетят се беше погрижил за бързото ѝ оттегляне, но въпреки всичко чувствителната Елена простена през сълзи, мислейки за германеца: „Горкичкият! Всички са срещу него!“ Междувременно съпругата на Деноайе задържаше баща си в кабинета му, прибъгвайки до цялото си влияние на разумна дъщеря. Французинът тръгна да търси Карл, намери го все още стреснат от ужасната изненада и му даде кон, за да стигне колкото се може по-скоро до най-близката железопътна гара.

Карл отиде достатъчно далеч от имението, но не остана дълго време сам. След няколко дни „романтичката“ го последва... Изолда, „тази с белоснежните ръце“, тръгна да търси рицаря Тристан.

Мадариага не прояви по несдържан и гръмотевичен начин отчаянието си, както очакваше зет му. За първи път го видя да плаче.

Жизнеността и веселостта на стареца изчезнаха изведнъж. За един час като че остаря с още десет години. Свря се по детски в Деноайе и сбръчкан и треперещ, намокри врата му с бликналите сълзи.

— Отне ми я! Коварният непрокопсаник ми я отне!

Този път не хвърли вината на Китайката. Плака заедно с нея и сякаш за да я утеши с едно публично признание, повтори няколко пъти:

— Това е заради греховете ми... Всичко, което ни дойде до главите, е заради огромните ми грехове!

За Деноайе започна период на трудности и конфликти. Бегълците го намериха при едно от посещенията му в столицата и го помолиха за покровителство. Със сълзи на очи „романтичката“ го уверяваше, че само той, нейният зет, „най-великодушният мъж на света“, може да я спаси. Карл го гледаше като вярно куче, доверяващо се на господаря си. Тези срещи се повтаряха при всяко от пътуванията му. После, когато се връщаше в имението, заварваше стария намръщен, мълчалив, с поглед, втренчен напред, сякаш съзерцаващ нещо невидимо за останалите и го чуваше да казва с внезапен порив: „Това е наказание, наказание за греховете ми“. Споменът за първите му взаимоотношения с германеца, преди да го доведе в имението, го тормозеше като угризение. Понякога, привечер, караше да му оседлаят кон и се отправяше в галоп към най-близкото село. Не търсеше гостоприемни ферми както преди. Сега изпитваше нужда да прекара известно време в църквата, да поговори насаме със светите ликове, които бяха там само благодарение на него, защото той беше платил сметките за придобиването им... „По моя вина, по моя огромна вина“.

Но въпреки разкаянието на стария, Деноайе трябваше да положи много усилия, за да получи от него позволение за уреждане на нещата. Когато му спомена за законово урегулиране на положението на бегълците, което да улесни необходимите постъпки за сключването на брак, той не му разреши да продължи. „Прави каквото искаш, но не ми говори за тях“.

Изминаха доста месеци. Един ден французинът се приближи към него с тайнствен вид. „Елена е родила син и са го нарекли Хулио, като теб.“

— Ами ти, огромни некадърнико — изкрещя земевладелецът, — и тая ленива крава жена ти, живеете си безметежно и още не сте ми

родили внук... Ех, французино! Затова в края на краищата германците ще ви се качат на главите. Ето, виждаш ли? Този бандит вече има син, а при теб, след четири години брак — нищо. Искам внук, чуваш ли какво ти говоря?

И за да се утеши от липсата на деца в дома си, отиваше в ранчото на управителя на земеделските му владения Селедонио, където една банда от малки, плахи и изпълнени с очакване метисчета веднага заобикаляше стария господар. Наскоро почина Китайката. Клетата госпожа Петрона си отиде от този свят тихо, както и беше живяла, стараейки се дори в последния си час да не причини никакви неприятности на мъжа си и молейки го с поглед да ѝ прости за неудобствата, които смъртта ѝ би могла да му причини. Елена дойде в имението да я изпрати във вечния ѝ път и Деноайе, който вече повече от година поддържаше бегълците зад гърба на тъста си, се възползва от случая, за да посмекчи гнева му.

— Прощавам ѝ — каза земевладелецът след дълга вътрешна съпротива. — Правя го заради клетата покойница и заради теб. Нека остане в имението и измамникът гринго също да дойде при нея.

Той обаче беше твърдо решил да не им обръща никакво внимание. Разпореди се германецът да работи като най-обикновен чиновник под ръководството на Деноайе и двойката да живее в административната сграда, все едно не са от семейството. Заяви също, че никога няма да проговори на Карл.

Още щом го видя да идва обаче, го заговори, обръщайки се към него на „вие“ и изреждайки строго поредица от заповеди като на непознат. След това винаги минаваше покрай него все едно не го забелязва. Ако срещнеше вътре в къщата Елена, придружаваща по-голямата си сестра, продължаваше напред без да спира. Напразно „романтичката“, преобразена от майчинството, се старееше да използва всяка възможност да подбутне пред него малкия и високо повтаряше името му: „Хулио... Хулио“.

— Искат да ми натрапят за внук момченцето на грингото — певец, бяло като одрано яре и с червена като морков коса... Предпочитам тези на Селедонио. — И демонстративно отиваше в жилището на управителя и раздаваше с пълни шепи пари на дечурлигата.

Седем години след женитбата съпругата на Деноайе почувства, че скоро ще става майка. Сестра ѝ вече имаше три деца. За Мадариага те обаче не представляваха нищо в сравнение с внука, който щеше да се роди. „Ще бъде момче — отсеке твърдо той, — защото аз така искам. Ще се казва Хулио и вярвам, че ще прилича на клетата ми покойница“. След смъртта на жена си, която вече не наричаше Китайката, почувства нещо като посмъртна любов към тази злочеста жена, която го беше понасяла с мълчаливо смирение през целия им съвместен живот. Изразът „клетата ми покойница“ често и внезапно се появяваше при разговорите на земевладелеца с натрапчивостта на непрекъснато терзаещо го угризение.

Желанията му се изпълниха. Луиза роди момченце, нарекоха го Хулио и макар че в чертите на лицето, все още едва оформени, не се забелязваше прилика с баба му, имаше черни коси и очи, а цветът на кожата му беше на блед мулат.

— Добре дошъл!... Ето, това вече е внук!

И с щедростта, избликнала от огромната радост, позволи на германеца да влезе в къщата, за да присъства на кръщенето.

Когато Хулио Деноайе стана на четири, дядо му го разходи на кон из цялото имение, сложил го пред себе си на седлото. Яздеха от ранчо на ранчо, за да го покаже на цветокожите от простолюдието, подобно на древен монарх, представящ наследника си. По-късно, когато внукът започна да говори свободно, разговаряше с него в продължение на часове под сянката на евкалиптите. У стареца започваше да се забелязва известно западане на ума. Беше все още далеч от старческото оглупяване, но агресивността му започваше да придобива детински характер. Дори при най-пламенните изблици на нежност изпадаше в противоречивост, опитвайки се да притесни близките си.

— Ела тук, малък лъжепророк! — казваше той на внука си. — Ти си французин.

Хулио протестираше, все едно го обиждаха. Майка му непрекъснато му вгълпяваше, че е аржентинец, а баща му препоръчваше да прибавят и испанец, за да доставят удоволствие на дядо.

— Добре, щом не си французин — продължаваше земевладелецът, — извикай: „Долу Наполеон!“

И се оглеждаше наоколо, за да види дали Деноайе е достатъчно близо, смятайки, че с това ще го ядоса. Зетят обаче само повдигаше рамене и продължаваше пътя си.

— Долу Наполеон! — викваше Хулио.

И веднага подлагаше шепа, докато дядо му бъркаше из джобовете си.

Децата на Карл, които междувременно бяха станали четири и обикаляха плахо отдалеч около дядо си, наблюдаваха завистливо тези дарения. Заварвайки го сам един ден, дойдоха решително при него и смятайки, че ще му доставят удоволствие, извикаха в един глас: „Долу Наполеон!“.

— Нагли сополанковци! — изрева старецът. — На това явно ви е научил безсъвестният ви баща. Ако пак кажете подобно нещо, ще ви подгоня с камшика... Как може да обиждате така един велик мъж!

Търпеше това червенокосо потомство, но без да му позволява каквато и да е по-интимна близост. Деноайе и жена му се застъпваха в защита на племенниците си, упреквайки го, че е несправедлив. И за да избегне обясненията за антипатията си, той отиваше при Селедонио, неговият най-добър слушател, който на всичко отговаряше с: „Да, господарю. Така да бъде, господарю.“

— Те нямат никаква вина — казваше старият, — но аз не мога да ги обичам. На всичкото отгоре изцяло приличат на баща си, толкова са бели и с коси като настъргани моркови, а двамата по-големи носят и очила, сякаш са писари... С тези стъкла пред очите не приличат на човеци, а на акули.

Мадариага никога не беше виждал акули, но незнайно защо си ги представяше с кръгли и стъклени, като дъното на бутилка, очи.

На осемгодишна възраст Хулио вече беше завършен ездач. „Яхвай коня, пастирче!“, заповядваше дядото и двамата се втурваха в галоп по полето, минавайки като мълнии покрай хиляди и хиляди рогати добичета. И „пастирчето“, гордо с титлата си, се подчиняваше за всичко на учителя. Така се научи да хвърля ласото около врата на бичетата, за да ги усмири и направи покорни, да прескача с коня си телените огради, да преодолява дълбоките долове и да се спуска по стръмните урви с него. Често се случваше да се изтъркаля на земята, падайки от седлото.

Дядо му, горд с тези негови подвизи, не пропускаше да го похвали, допълвайки:

— Ето ти пет песос да купиш красиво шалче и да го подариш на някоя „китайка“.

Поради растящия хаос в мислите му старецът не си даваше точна сметка за връзката между любовното чувство и възрастта. И невръстният ездач, прибирайки парите, се питаше за каква „китайка“ говореше дядо му и защо трябваше да ѝ прави подарък.

Деноайе реши, че е време да изтръгне сина си от дядовото обучение. Оказа се безполезно да наема домашни учители за Хулио или да се опитва да го прати в местното училище. Мадариага отвличаше внука и двамата тайно и бързо избягваха в полето. Накрая бащата записа детето в един голям колеж в столицата, когато беше вече навършило единадесет години. Тогав старецът насочи вниманието си към сестрата на Хулио, която едва беше навършила три години, развеждайки я, както и батко ѝ, от ранчо на ранчо, седнала пред него на седлото. Всички наричаха Чичи дъщерята на Чича, но дядото ѝ даде титлата „пастирчето“, като на брат ѝ. И Чичи, която растеше буйна и по селски яка, закусваше с месо и говореше насън за печено, лесно следваше увлеченията на стареца. Ходеше облечена като момче, яздеше по мъжки и за голямо удоволствие на дядо си, носеше забоден отзад на колана нож. Двамата препускаха из полето от зори до мрак. Мадариага следваше като знаме развятата плитка на амазонката. А тя, едва на девет години, вече мятеше ловко ласото около вратовете на буйните добичета.

Най-много се ядосваше собственикът на имението, когато някой от семейството намекнеше за напредналата му възраст. Приемаше като обида съветите на Деноайе да си стои спокойно вкъщи. С напредването на годините ставаше все по-агресивен, безразсъден и проявяваше крайна енергичност, сякаш по този начин искаше да изплаши смъртта. Приемаше помощ само от своето палаво „пастирче“. Щом го видеха да се опитва да се качи на коня, порасналите вече синове на Карл дотичваха веднага да му държат стремето, но той ги отблъскваше с гневно негодувание.

— Да не мислите, че не мога да се справя сам?... Има да живея още дълго и тези, които чакат всеки момент да умра, за да пипнат паричките ми, ще си останат с пръст в устата.

Германецът и съпругата му, държани настрана от живота в имението, трябваше мълчаливо да понасят тези подмятания. Карл, постоянно нуждаещ се от нечия закрила, живееше в сянката на французина и се възползваше и от най-малкия повод, за да го отегчава с хвалбите си по негов адрес. Никога не би могъл да му се отблагодари напълно за онова, което той прави за него. Беше неговият единствен защитник. Уверяваше го, че тръпне от желание да се появи случай, за да му покаже благодарността си, дори да умре за него, ако е необходимо. Съпругата му се възхищаваше от зетя си с изблици на пламенен ентузиазъм: „Най-съвършения кавалер на света“. Деноайе благодареше мълчаливо за тази привързаност, признавайки, че германецът е прекрасен другар. Тъй като разполагаше напълно с богатството на фамилията, той щедро подпомагаше Карл, без старият да разбере. Именно той пое инициативата за реализирането на една от най-големите му мечти. Германецът бленуваше да посети родината си. Толкова години, прекарани в Америка!... Деноайе, който не изпитваше желание да се върне в Европа, реши да помогне на роднините си да осъществят своето и даде на Карл необходимите за пътуването на цялото му семейство пари. Старият не пожела да разбере кой поема разходите. „Да отиват — каза радостно — и никога да не се връщат“.

Отсъствието им не беше продължително. За три месеца похарчиха това, което им беше отпуснато за една година. Карл, който се беше похвалил пред роднините си какво голямо богатство му носи бракът, реши да се представи като милионер, харчещ с удоволствие парите си. Елена се върна преобразена. Говореше с гордост за роднините си отвъд океана: за барона — хусарски полковник, за командира на гвардията, за придворния съветник. Заявяваше, че всички народи стоят по-долу от този на съпруга ѝ. Възприе великодушно отношение спрямо Деноайе, когато трябваше да го похвали — един добър човек, разбира се, но „без добро потекло“, „без велики предци“ и освен това, французин. Карл, напротив, проявяваше предишната привързаност и смирена скромност в отношенията с баджанака си. Последният държеше ключовете от касата и беше единствената му защита пред ужасния старец... Беше оставил двамата си по-големи синове в един колеж в Германия. Години по-късно по стъпките им минаха и другите внуци на собственика на имението,

които той намираше за антипатични и неудачно създадени с „оранжеви като морков коси и с очи на акула“.

Старецът остана сам. Отнеха му и второто му „пастирче“. Строгата Чича не можеше да позволи дъщеря ѝ да расте като момче, да язди непрекъснато и да повтаря грубите изрази на дядо си. Сега учеше в един колеж в столицата и монахините възпитателки трябваше да водят истинска борба, за да победят съпротивата и заядливостта на сякаш раслата в гората своя ученичка.

Когато през ваканциите Хулио и Чичи се връщаха в имението, дядо им открито показваше предпочитанията си към внука, може би за да покаже, че внучката не е била нищо друго, освен негов заместител. Денооайе му се оплакваше от доста неорганизираното поведение на сина си. Беше приключил с колежа. Водеше живот на студент от богато семейство и противно на пестеливостта на родителите си, раздаваше безразборно необмислени заеми. Но Мадариага веднага заставаше в защита на внука си. „Ах, на дядо пастирчето!“... Виждайки го в имението, не пропускаше да отбележи колко привлекателен младеж е станал. Опипваше мускулите на ръцете му, за да се увери в силата му, караше го да му разказва за среднощните ръкопашни боеве като храбър водач на банда дръзки момчета. Искаше му се да отиде в Буенос Айрес, за да види отблизо този весел живот. Но за съжаление не беше на шестнадесет години като внука си. Наскоро прехвърли осемдесетте.

— Ела тук, лъжепророк такъв! Каж ми колко синове имаш... Защо ти трябва да имаш много синове!

— Татко! — протестираше Чича, която винаги се навърташе около тях, опасявайки се от лошите навици на стареца.

— Стига си ми мелила на главата! — крясваше гневно той. — Знаем какво говоря!

Бащинството неизбежно присъстваше във всичките му любовни фантазии. Беше вече почти сляп и загубата на зрение се допълваше от задълбочаващия се хаос в мислите му. Старческата му лудост избиваше на порочна похотливост и думите му скандализираха или караха всички в имението да избухват в смях.

— Ах, разбойнико, колко си хубав! — казваше, поглеждайки към внука си с очи, които различаваха само бледи сенки. — Жив портрет на клетата ми покойница... Забавлявай се, а дядо ти е винаги насреща с паричките си. Ако останеш на това, което ти дава баща ти, ще

живееш като отшелник. Скъперник е французинът. Не признава развлеченията. Но аз мисля за теб, пастирчето ми. Харчи и тържествуй! Та нали затова деденцето ти е натрупал толкова пари.

Когато внуците си тръгваха от имението, той залъгваше самотата си, ходейки от ранчо на ранчо. Една метиска в зряла възраст кипваше на огъня вода за чая му. Смътните старчески спомени го караха да мисли, че би могла да е негова дъщеря. Друга, на петнадесет години, му поднасяше малката крушовидна кратуна с горчивата запарка заедно със сребърната тръбичка, през която да пие. Някоя внучка може би, въпреки че не беше сигурен. И така прекарваше следобедите, неподвижен и мълчалив, пиещ мате след мате, заобиколен от семейства, които го наблюдаваха с възхищение и страх.

Всеки път, когато се качваше на коня, за да направи поредната си обиколка, голямата му дъщеря недоволстваше. „На осемдесет и четири години си! Не е ли по-добре да си стоиш спокойно вкъщи? Така всеки момент може да се случи нещастие“. И нещастieto не закъсня. Една привечер конят на господаря се върна с бавен ход и без ездач. Старецът се беше изтърколил по едно нанадолнище и когато отидоха да го приберат вкъщи, беше вече издъхнал... Точно така, както винаги беше живял кентавърът, дойде и краят му — с вързан около китката камшик и с дъгообразно изкривени от язденето крака.

Завещанието си беше поверил на един нотариус в Буенос Айрес, възрастен почти колкото него. Семейството се стресна при вида на обемистия документ. Какви ли ужасни разпореждания е издиктувал Мадариага? Изчитането на първата част успокои Карл и Елена. Старецът завещаваше значително състояние на съпругата на Деноайе, но дори и при това положение една огромна част оставаше за „романтичката“ и семейството ѝ. „Правя това — се казваше в документа — в памет на моята клета покойница и за да не давам повод на хората да злословят“. Следваха осемдесет и шест разпоредби за завещаване на наследство, които съставляваха също толкова на брой глави от обемистия документ. Осемдесет и пет души, мъже и жени, всички с различен от белия цвят на кожата, живели дълги години в имението като арендатори или гледачи на едър рогат добитък, получаваха последния по бащински щедър подарък от стареца. Най-отпред в този списък фигурираше Селедонио, който още приживе на Мадариага беше забогатял, без да прави друго, освен да го слуша и да

повтаря: „Така ще бъде, господарю“. В парично изражение тези дарения във вид на земи и глави едър рогат добитък възлизаха на повече от един милион песос. В края на списъка на облагодетелстваните беше Хулио Деноайе. Дядо му специално го споменаваше, завещавайки му голям парцел земя, „за да посреща личните си разходи и като допълнение към средствата, които отпуска баща му“.

— Но това са стотици хиляди песос! — възропта Карл, станал по-взискателен, след като разбра, че съпругата му не е забравена в завещанието.

Дните, последвали обявяването на завещанието, се оказаха доста мъчителни за всички. Елена и членовете на семейството й започнаха да гледат с лоши очи останалата част от фамилията. Като че забравили какво получават, те виждаха само придобивките на роднините.

Деноайе, винаги добронамерен и готов на помирение, предложи взаимноизгоден план. Запознат вече на експертно ниво с администрирането на това огромно имущество, на него му беше напълно ясно, че разделянето му между наследниците ще удвои разходите, без да увеличи производството и оттам приходите. Беше предвидил също така усложненията и разходите при една съдебна делба на девет големи ферми, на стотици хиляди глави едър рогат добитък, на депозити в различни банки, на няколко къщи в поголемите градове и на значителни задължения за събиране. Не би ли било по-добре всичко да си остане както досега?... Не бяха ли живели в мир и сговор, като сплотено семейство?...

Чувайки предложението му, германецът се изправи гордо. Не, всекиму неговото. Всеки да уреди живота си, както сметне за най-добре. Неговото желание е да се установи в Европа, разполагайки свободно с полученото наследство. Нуждаел се да се върне в „своя свят“.

Деноайе го погледна внимателно в лицето и видя един непознат Карл, един Карл, чието съществуване никога не беше подозирал, когато живееше под негова защита, плах и раболепен. И на французина му се стори, че вече възприема в нова светлина всичко, което го заобикаля.

— Добре — каза. — Нека всеки вземе своето. Струва ми се справедливо.

III СЕМЕЙСТВО ДЕНОАЙЕ

„Наследството Мадариага“, както се изразяваха на своя професионален жаргон юристите, заинтересовани да го протакат по-дълго, за да увеличат хонорарните си сметки, се оказа разделено на две групи от двете страни на океана. Семейство Деноайе се установи в Буенос Айрес. Семейство Хартрот се премести в Берлин, след като Карл продаде всичко, оставено им в наследство, за да вложи получените пари в индустриални предприятия и земи в родната си страна.

Деноайе не пожела да продължат да живеят в имението сред равнината. Двадесет години беше ръководил едно огромно земеделско и скотовъдно стопанство, управлявайки работата на стотици мъже в многобройните ферми. Радиусът на авторитета му се беше скъсил значително след разделянето на наследеното имущество на няколко части. Беше го яд да гледа как в непосредствено близките земи се настаняват чужденци, почти без изключение германци, купили ги от Карл. Освен това започваше и да остарява, състоянието на съпругата му възлизаше на около двадесет милиона песос, а амбициозният му баджанак в Европа като че ли демонстрираше по-здрав разум, отколкото той.

Отдаде под аренда част от получените в наследство земи, повери администрирането на друга част на някои от облагодетелстваните в завещанието и се премести в Буенос Айрес. Така можеше да наблюдава по-отблизо сина си, който продължаваше да води безразсъден живот, без изобщо да напредва в подготвителния курс по инженерни науки... Освен това Чичи беше станала вече почти жена, снажната ѝ фигура я правеше да изглежда по-зряла за годините си. Не беше подходящо да я оставят да живее на село като провинциална госпожица, подобно на майка ѝ. И доня Луиза изглеждаше уморена от живота в имението. Важниченето на сестра ѝ изглежда я караше да се чувства неудобно. Беше неспособна да ревнува, но от чисто майчина

амбиция искаше децата ѝ да не омават по-назад, да са умни и да напредват в учението, както тези на другата.

В продължение на цяла една година в дома на семейство Деноайе в столицата пристигаха смайващи новини от Германия. „Лелята от Берлин“, както племенниците ѝ наричаха Елена, изпращаше безкрайно дълги писма с описания на пищни балове с танци, тържествени вечери, ловни подвизи и всичко това изпъстрено с титли, с много благороднически титли и военни звания: „нашият брат полковникът“, „нашият братовчед баронът“, „нашият чичо — довереният съветник“, „другият наш чичо — истински довереният съветник“. Цялата екстравагантност на германската социална йерархична стълбица, постоянно допълвана с нови и нови титли, за да бъде задоволена жаждата за почести на един разделен на касти народ, беше най-подробно описана с цялото ѝ странно своеобразие в писмата на бившата „романтичка“. Тя разказваше най-подробно дори за секретаря на съпруга си, уверявайки, че и той не е кой да е, защото като писар в държавна канцелария бил удостоен с титлата *Rechnungsrath* (Съветник по счетоводните въпроси). Освен това споменаваше с гордост пенсионирания *Oberpedell*, който живеел в тяхната къща, обяснявайки, че това означава „Главен портиер“.

Новините, отнасящи се до синовете ѝ, не бяха по-малко забележителни. Най-големият бил мъдрецът на семейството. Посветил се на филологията и на историята. Зрението му обаче прогресивно отслабвало, поради непрекъснатото четене. Скоро щял да стане доктор на науките, а преди да навърши тридесет години — професор. Лично тя съжалявала, че не се е отдал на военната кариера, считайки хуманитарните му увлечения като неподходящи за великата мисия на фамилията. Професорството, науките и литературата били убежище за евреите, които поради произхода си не можели да получат чин в армията. Но се успокоявала с мисълта, че един прочут професор може с времето да получи същото обществено уважение, както и полковникът.

Останалите ѝ четирима синове щели да станат офицери. Татко им подготвял почвата да бъдат приети приоритетно в гвардията или в някой полк на аристократи. Двете момичета щели със сигурност да се омъжат, щом достигнат подходящата за целта възраст, разбира се, за хусарски офицери с частица за благороден произход пред името, горди

и напети млади господа, както с пламенен ентузиазъм ги описваше дъщерята на госпожа Петрона.

Установяването на семейство Хартрот на новото място отговаряло напълно и на новите им приятелства. По време на официалните вечери в дома им в Берлин прислугата ходела с тесни, къси до коленете панталони и бели перуки. Карл бил купил един стар замък с островърхи кули, около който витаели множество легенди за призраци в подземията, убийства, нападения и изнасилвания, които придавали особен колорит на историята му. Един архитект, носител на много международни ордени и награди и притежаващ освен това титлата „Съветник по строителството“, поел задължението да модернизира средновековната сграда, без да наруши внушаващия ѝ ужас вид. „Романтичката“ описваше още несъстоялите се предварително замислени приеми в мрачния салон на разсеяната светлина на електрическите лампи във вид на факли, старинната камина с изкуствени цепеници, обвити в пламъци от горящ газ, целия блясък на съвременния лукс в съчетание със спомените от една епоха на всесилно благородническо съсловие, най-доброто, според нея, в историята на Европа. Освен това — походите, бъдещите ловни походи из обширните песъчливи земи с борови гори, трудно сравними с плодородните почви на родното имение, но пък имали честта векове наред по тях да отекват стъпките на Бранденбургските маркизи, основатели на властващата в Прусия династия. И целият този напредък, този бърз възход на семейството, постигнат за няма и година!... Трябвало да се преборят с други дошли отвъд морето фамилии, натрупали огромни богатства в Съединените щати, Бразилия или по бреговете на Тихия океан. Но това били най-вече германци „без родословие“, груби плебеи, стараещи се напразно да се доберат до висшето общество чрез щедри дарения за императорските каузи. С всичките си милиони обаче най-много, на което били могли да се надяват, е да омъжат дъщерите си за офицери от пехотата. Докато Карл!... Роднините на Карл!... И „романтичката“ оставяше перото да препуска по листа, славейки до небесата една фамилия, в чието лоно вече вярваше, че е родена.

От време на време заедно с дългите епистоларни излияния на Елена пристигаха и кратки съобщения специално за Деноаие. Баджанакът му даваше отчет за предприетите напоследък действия,

също както го правеше, когато живееха под негова защита в имението. С тази разлика, че сега на преден план изпъкваше едно зле прикрито тщеславие и желание да вземе реванш за времето на доброволно унижение. Всичко, с което се захванел, било славно и велико. Вложил милионите си в индустриалните предприятия на модерна Германия. Имал акции в огромните като градове оръжейни фабрики, в корабостроителниците, които на всеки шест месеца пускали на вода по един кораб. За императора тези стълбове на германската икономика били от изключителна важност и той гледал с много добро око на онези, които го подпомагали в усилията му да обезпечи тяхното развитие. Освен това Карл купувал земи. На пръв поглед можело да изглежда налудничаво да продадеш наследствените плодородни поля, за да купиш безводни пясъчливи пруски земи, даващи плод само благодарение на изкуствените торове. Но пък като земевладелец станал член на „аграрната партия“, една предимно аристократична и консервативна група. Така живеел в два противоположни, но и представителни всеки един за себе си свята — този на големите индустриалци, приятели на императора и този на *junkers*, благородниците с огромни поземлени имения извън градовете, съблюдаващи традицията и доставящи офицери на монарха на Прусия.

Научавайки за всички тези подвизи, Деноайе си помисли за финансовите жертви, чийто израз са те. Познаваше миналото на Карл. Един ден, в имението, в изблик на благодарност той беше разкрил пред французина причината за идването си в Америка. Бил офицер от армията на страната си с желание да живее нашироко, за което заплатата му не стигала. Извършил осъдителни постъпки: присвоил пари от фонда на полка, не връщал дълговете си, фалшифицирал подписи. За тези си простъпки не бил официално наказан от уважение към паметта на баща му, но другарите му във войсковата част го изправили пред съда на честта. Братята и приятелите му го посъветвали да измие позора, като доброволно си тегли куршума, но той обичал живота и избягал в Америка, където с цената на много унижения успял да стигне до триумфа. Парите заличили петната от миналото много по-бързо, отколкото времето. Вестта за голямото му богатство отвъд океана накарала семейството му да го приеме добре при първото му пътуване до родината, въвеждайки го отново в „неговия свят“. Никой не си спомнял срамните истории за стотици

марки, щом ставало дума за човек, чийто тъст притежавал земи, по-обширни от много германски княжества. Сега, когато окончателно се установил в страната си, всичко било вече забравено, но и доста висок данък бил платил за суетата си...

Деноаие си представи хилядите марки, изсипали с пълни шепи за благотворителната дейност на императрицата, за имперските пропагандни изяви, за сдруженията на ветераните, за всички сформирани на базата на германските амбиции групи за агресия и експанзия.

Французинът, човек трезвомислещ, пестелив в разходите си и неробуващ на прекомерни амбиции, приемаше с усмивка големееенето на баджанака си. Смяташе Карл за чудесен приятел, въпреки че беше по детински горделив. С удоволствие си спомняше за годините, преживени съвместно в имението. Не можеше да забрави как германецът се умилкваше около него, смирен като по-малък брат. Когато в семейството му коментираха развълнувано, но и с известна завист забележителния възход на роднините от Берлин, той казваше усмихнат: „Оставете ги на мира, дължат всичко на парите си“.

Но ентузиазмът, който излъчваха писмата от Германия, с времето постепенно създаде около него една атмосфера на тревожност и съпротива. Чичи първа тръгна в атака. Защо и те да не отидат в Европа като другите? Всичките й приятелки бяха там. Семействата на италианските и испанските търговци на дребно вече бяха предприемали поне веднъж такова пътуване. А тя, дъщеря на французин, още не беше виждала Париж... Ах, Париж! Лекарите, които се грижеха за здравето на обхванатите от меланхолия госпожи, твърдяха, че се е появила една нова и опасна болест — „болест за Париж“. Доня Луиза застана на страната на дъщеря си. Защо и тя да не отиде да живее в Европа както сестра си, след като е дори по-богата от нея? Дори Хулио заяви съвсем сериозно, че в Стария свят би учил с по-голямо удоволствие и би постигнал забележителни успехи. Америка не била земя на учени хора...

След всичко това и бащата си зададе същия въпрос. Дори в един момент се учуди, че досега не му бе хрумвала идеята за Европа. Тридесет и четири години, без да напуска тази страна, която дори не му беше родна!... Време беше да си тръгне оттук. Живееше прекалено обвързано с търговските дела. Напразно се стараяше да проявява

безразличието на оттеглил се от активна дейност заможен фермер. Около него всички печелеха пари. В клуба, в театъра, навсякъде, където и да отидеше, хората говореха за покупка на земи, за продажби, за бързи сделки с тройна печалба, за доходоносни ликвидации. Започваха да му тежат сумите, които държеше пасивни в банките. Щеше в края на краищата да се замеси в някоя спекулация, също както любителят на хазарта не може да гледа рулетката, без да посегне към джоба си. А подобно стечение на обстоятелствата щеше да обезсмисли факта на преместването му от имението в града. Семейството му имаше право: „В Париж!...“ Защото за семейство Деноайе да отидат в Европа, означаваше да отидат в Париж. „Лелята от Берлин“ можеше да величае колкото си иска родната земя на съпруга си. „Лъжи! — възкликваше Хулио, който беше направил сериозни географски и етнически сравнения по време на нощните си набези. — Няма нищо друго, което да се сравни с Париж“. Чичи посрещаше с иронична гримаса и най-малкото съмнение в това отношение: „Да не би случайно съвременните тенденции в модата да ги създават в Германия?“ Доня Луиза подкрепи децата си. Париж!... Никога не би й дошло наум да отиде в земя на лютерани, за да живее под покровителството на сестра си.

— Я виж ти, Париж! — каза Деноайе, сякаш му говореха за някакъв непознат град.

Беше свикнал с мисълта, че никога вече няма да се върне там. През първите години на пребиваването му в Америка подобно пътуване беше невъзможно, тъй като не беше минал военната служба. Впоследствие до него достигнаха смътни вести за различни амнистии, но всички те бяха с изтекъл срок на давност. Освен това някаква странна вялост го караше да смята връщането в родината за нещо абсурдно и ненужно. Не беше оставил нищо отвъд морето, което да го влече натам. Беше дори загубил връзка и с онези роднини от провинцията, приютили майка му. Щом го налегнеха тъжни мисли, правеше планове да построи голям мраморен мавзолей в Реколета — гробището на богатите, за да премести там тленните останки на Мадариага като основател на династията, където след време да го последва и той, и всички от семейството му, когато им дойде времето. Започваше да усеща тежестта на годините. Наближаваше шестдесетте и нелекият живот в имението, дългите преходи с кон под

проливния дъжд, преминаването през ледените води на реките, нощите, прекарани под открито небе, му бяха докарали ревматизъм, който вгорчаваше дните му.

Семейството обаче му предаде част от своя ентузиазъм. „В Париж!“... Стори му се, че е на двадесет години. И забравил обичайната си пестеливост, реши семейството да пътува кралски в най-люксоznите каюти и със собствен обслужващ персонал. На две девиси с бакърен цвят на кожата и дръпнати очи, родени в имението и издигнати в ранг на камериерки на госпожата и дъщеря ѝ, им беше разпоредено да тръгнат с тях.

Когато се установиха в Париж, Деноайе се почувства объркан. Бъркаше имената на улиците и предлагаше да отидат в отдавна несъществуващи сгради. Всичките му опити да се покаже като добър познавач завършваха с пълен неуспех. Децата му, натрупали впечатления от наскоро прочетеното, познаваха Париж по-добре от него. Чувстваше се като чужденец в родината си. В началото дори му се стори странно, че трябва да говори на майчиния си език. В течение на дългите години живот в имението не беше произнасял нито една дума на своя език. Мислеше на испански и превеждайки идеите си на езика на предците си, изпъстряше френския с всякакви креолски изрази.

— Там, където човек изкарва хляба си и създава семейство, там е и истинската му родина — казваше нравоучително, припомняйки си за Мадариага.

Споменът за далечната страна започна да се връща като натрапчива мисъл в съзнанието му веднага, след като се уталожиха първите впечатления от пътуването. Нямахше приятели французи и щом излезеше на улицата, краката му сами го отвеждаха до местата, където се събираха аржентинците. И те се чувстваха като него. Далеч от родината си, усещаха силното желание да говорят непрекъснато за нея. Четеше тамошните вестници, коментираше повишаването на цените на обработваемата земя, състоянието на предстоящата реколта, продажбите на млади бичета. И на връщане към къщи не го напускаше споменът за далечната южноамериканска страна, но едновременно с това си мислеше с наслада как двете „китайки“ са смачкали професионалното самочувствие на френската готвачка, приготвяйки

вкусна каша от царевично брашно, печено на дървени въглища месо и говеждо по креолски с картофи и с много подправки.

Семейството се беше настанило в обширно жилище в една разкошна сграда на булевард „Виктор Юго“ за което плащаше наем от двадесет и осем хиляди франка. Наложиха се доня Луиза да направи многократни влизания и излизания през входа на сградата, за да свикне с внушителния вид на двойката портиери — той, носител на орден, облечен в черно, с бели бакенбарди като нотариус от някоя комедия; тя, с величествена осанка и с блестяща дебела златна верижка върху едрите гърди. В жилищата нагоре по етажите цареше ултрамодерен, но на пръв поглед студен и смразяващ с белите си стени и стъклени прегради на малки квадратчета лукс, който действаше потискащо на Деноайе, предпочитащ разнообразната украса и тежката мека мебел от детството си. Под неговото непосредствено ръководство започна мебелирането на многобройните стаи, но каквото и обзавеждане да подреждаха в тях, те все изглеждаха празни.

Чичи се възмущаваше от скъперничеството на баща си, упреквайки го, че дълго избира и трудно се решава да купи.

— Не съм скъперник — отговаряше той. — Просто зная цената на нещата.

Харесваха му единствено онези предмети, които успяваше да придобие за една трета от стойността им. Заблудата на онзи, който се лишаваше от тях, представляваше свидетелство за превъзходство за този, който ги купуваше. Париж му предложи място за непрестанни удоволствия, каквото не би могъл да намери в целия останал свят — хотел „Друо“. Отиваше там всяка вечер, ако не намереше във вестниците обява за други значителни разпродажби. От известно време насам нямаше шумен фалит в Париж със съответната ликвидация на остатъчно имущество, от което той да не придобие една част. Полезността и необходимостта на закупеното оставаха на втори план, по-важното беше да го получиш на смешна цена. И тези търгове напълниха помещенията в жилището, чиято мебелировка в началото вървеше отчайващо бавно.

Тогава дъщеря му започна да се оплаква, че домът вече е претъпкан. Всички мебели и предмети за украса бяха скъпи и ценни, но прекалено много... Много! Салоните придобиха вид на антикварни магазини. Белите стени изглеждаха ярко неподходящи за прекрасните

гарнитури мека мебел и препълнените с ценни сервизи кристални витрини. Разкошни килими, запазили спомен за стъпките на няколко поколения, покриха всички подове. Пищни завеси, ненамерили свободно място в салоните, украсиха вратите, водещи към кухнята. Стените се оказаха скрити под наредените плътно една до друга като металните пластини на рицарска ризница картини в тежки рамки. Кой можеше да обвини Деноае в скъперничество?... За обзавеждането похарчи много повече, отколкото ако беше направил поръчка на най-модния мебелен дизайнер.

Мисълта, че придобиваше всичко на една четвърт от цената му, го накара да продължи с това разточителство на пестелив човек. Можеше спокойно да заспи единствено след като отчетеше, че през деня е направил сполучлива сделка. Купуваше от разпродажба хиляди бутилки след обявен фалит. И той, който почти не пиеше, пълнеше с тях мазетата си, препоръчвайки на семейството да пие шампанското като най-обикновено вино. След банкрута на един търговец на кожи изкупи цялата наличната стока за четиринадесет хиляди франка, докато действителната ѝ стойност надвишаваше деветдесет хиляди.

Изведнъж като че всички от семейство Деноае бяха обвеяни от леден студ, сякаш северният и южният полюси се бяха преместили на булевард „Виктор Юго“. Таткото се задоволи с едно кожено палто, но за сина си осигури три. Чичи и доня Луиза започнаха да се появяват навсякъде наметнати всеки път с различни пелерини от скъпи кожи — онзи ден от чинчили, вчера от сини лисици, днес от самури.

Той лично се заемаше да окачва нови картини по стените. Разгъваше стълба и забиваше пирони с чука, за да спести разходите за наемането на нарочен работник. Искаше да даде на децата си пример за икономии. В часовете, в които нямаше друго занимание, разместваше най-тежките мебели, измисляйки най-различни комбинации. Беше като реминисценция от добрите времена, когато в имението прехвърляше от едно място на друго чували със зърно и бали с кожи. Синът му, ако забележеше, че той се вглежда втренчено в някой огромен бюфет, благоразумно и внимателно се оттегляше далеч от погледа му. Деноае чувстваше известна нерешителност пред двамата си прислужници — коректни, сериозни мъже, винаги във фракове, които не криеха учудването си да видят човек, разполагащ с повече от един милион рента, да се занимава с подобни дейности. В края на

краищата единствено двете девойки с бакърен цвят на кожата помагаха на господаря, присъединявайки се към него с фамилиарността на другарки по заточение.

Четири автомобила допълваха луксозния живот на семейството. Децата биха се задоволили само с един, малък, блестящ, марка последна мода. Но Деноайе не обичаше да пропилява сгодните случаи и един по един, придоби и четирите, поблазнен от цената.

Бяха огромни и величествени като древни каляски. Когато се движеха по улиците, караха всички минувачи да извързват глави. На шофьора му бяха необходими поне още двама помощници за поддръжката на това стадо мастодонти. Но собственикът си мислеше единствено за вещината, с която вярваше, че е подвел нетърпеливите да се отърват от подобни паметници продавачи.

На децата си непрестанно препоръчваше да бъдат скромни и пестеливи.

— Не сме толкова богати, колкото си мислите. Притежаваме добро състояние, но то ни осигурява оскъдна рента.

Случваше се да се откаже от разход за домашни нужди от двеста франка, а да даде пет хиляди за покупка на ненужна вещ, само защото представляваше, според него, голяма загуба за продавача. Хулио и сестра му негодуваха пред доня Луиза. Чичи стигна дотам да заяви, че никога няма да се омъжи за човек като баща си.

— Я да мълчиш! — заповядваше ѝ разгневено креолката. — Има си своите странности, но е много добър. Никога не ми е дал повод да се оплача от каквото и да е. Искане ми се да срещнеш точно такъв като него.

Разприте с мъжа ѝ, избухливият му характер, непрекъснатият му стремеж да налага волята си, губеха всякакво значение за нея, щом си помислеше, че ѝ бе останал верен. За толкова години брак — нищо! И си спомняше за баща си... Дори сестра ѝ би трябвало да бъде нащрек с тщеславния Карл, способен да изневери без друга причина, освен от желание да подражава на могъщите.

Деноайе вървеше плътно до жена си, воден от превърналата се в привычка любов. С недотам развитото си въображение доня Луиза си припомняше за впрегатните животни в имението, които отказваха да вървят напред, ако вместо обичайния другар до тях впрегнаха непознато добиче. Мъжът ѝ лесно се ядосваше и я изкарваше виновна

за всички неприятности, с които го огорчаваха децата, но не можеше да мръдне никъде без нея. Следобедите в хотел „Друо“ му се струваха безинтересни, ако не чувстваше до себе си постоянната свидетелка на своите проекти и ядове.

— Днес има търг на скъпоценности и накити. Отиваме ли?

Изричаше предложението си с нежен и многозначителен глас, който напомняше на доня Луиза за първите им разговори в околностите на бащиния ѝ дом. И тръгваха, но по различни пътища. Тя — в един от монументалните автомобили, защото не обичаше да ходи пеш, привикнала със спокойствието на имението и с обиколките на кон из полето. Деноайе, собственикът на четири автомобила, ги мразеше поради упоритата си съпротива към всяка новост, от някаква стеснителност и защото искаше да повърви пеша, да осигури на тялото си раздвижване, компенсиращо липсата на друг вид физическа дейност.

Двамата се събираха в препълнената с хора зала на разпродажбата и заедно разглеждаха бижутата, определяйки предварително колко смятат да предложат. По-скоро от любов към съперничеството, след всяка обявена цена той вдигаше по-висока, като в същото време поглеждаше опонентите си така, сякаш всеки момент щеше да се нахвърли с юмруци върху тях. След тези разходки госпожата се появяваше величествена и ослепителна като византийска базилика: едри перли по ушите и около врата, блестящи брилянти на гърдите, гривни от скъпоценни камъни с всички цветове на дъгата.

Чичи протестираше: „Това е прекалено, мамо!“ Намираше я комична като някоя натруфена кокона. Но креолката, доволна от цялото това великолепие, което приемаше като заслужен апогей на един скромен живот, отдаваше тези вайкания на завистта. Дъщеря ѝ бе млада госпожица и засега не можеше да носи подобни скъпоценности. Но по-късно щеше да ѝ бъде благодарна, че ги е събирала за нея.

Жилището им започваше да става тясно за толкова много покупки. Килерите и всички възможни ниши бяха претърпени с мебели, картини, статуи и тежки завеси, с които можеше да бъдат обзаведени много домове. Господин Марсел се оплакваше от теснотията в един апартамент с наем от двадесет и осем хиляди франка, в който спокойно биха могли да живеят четири семейства като неговото.

Започнал бе вече да се обезкуражава, затруднен от многото съблазнителни възможности за покупка на друго жилище, които му се предлагаха, когато един от онези посредници в търговията с недвижими имоти, които, освен всичко друго, внимателно следяха състоянието на този пазар и в чужбина, го изведе от това затруднение. Защо да не купи някой замък?... Цялото семейство прие идеята. Някой исторически замък, най-историческият, който можеше да се намери и който щеше да завърши по грандиозен начин настаняването им в бащината родина. Чичи дори преbledня от гордост. Някои от приятелките ѝ живееха в замъци. Други, от стари колониални семейства, които я подценяваха заради селския ѝ произход, щяха да почервеняят от завист, когато разберат за тази придобивка, равняваща се почти на придобиване на благородническа титла. Майката се усмихна при мисълта, че щеше да има възможност да прекарва няколко месеца сред провинциалния простор, който да ѝ напомня за простия и щастлив живот в младостта ѝ. Хулио като че ли беше най-малко ентузиизиран. „Старецът“ със сигурност щеше да го задържа продължително време извън Париж, но в края на краищата се примири с мисълта, че ще има възможност за по-чести пътувания с автомобил.

Деноаие си спомни за роднините в Берлин. Защо и той да не притежава замък като тях?... Имаше съблазнителни възможности. Предлагаха се дузини старинни палати. Собствениците им, изнемогнали от разходите по поддръжката, с нетърпение чакаха да се освободят от тях.

И той купи замъка Вилбланш-сюр-Марн, постройка от времето на религиозните войни, смесица от палат и крепост с италианска фасада от Възраждането, мрачни, островърхи, с формата на качулка, кули. Беше заобиколен от ров, пълен с вода с плуващи по нея лебеди.

Той не можеше да живее без парче земя, върху което да упражнява волята си, борейки се срещу съпротивата на хората и нещата. Привлякоха го и огромните пропорции на помещенията в замъка, изпразнени от всякакви мебели. Предоставяше му се чудесна възможност да подреди в тях натрупаните в килерите и мазетата на парижкото жилище мебели и да се посвети на нови покупки. Старинните вещи чудесно щяха да се впишат в тази атмосфера на благородна меланхолия, нямаше да го има биещият на очи контраст с белите стени на модерните парижки стаи... Историческата постройка,

многократно сменяла собственика си, изискваше значителни разходи. Но той и земята се познаваха чудесно... И докато пълнеше с мебели и вещи салоните на замъка, се опита едновременно с това да организира в обширния парк отглеждането на земеделски култури и селскостопански животни в доста умален мащаб в сравнение с възможностите, които беше имал в Америка. Собствеността трябва да се поддържа с онова, което сама може да даде като приход. Не разходите го плашеха, а това, че самият той „не беше свикнал да губи пари“.

Покупката на замъка стана причина да завърже почетно приятелство, което се превърна за него в най-голямото преимущество от сделката. Запозна се с един съсед, сенатор Лакур, бил на два пъти министър, който понастоящем водеше спокоен живот в Горната камара, безмълвен по време на сесиите, но действен и приказлив в кулоарите, за да напомня за себе си. Беше видна личност от републиканската аристокрация с претенции за потекло още от бурните времена на Революцията, също както знатните предци на сегашните благородници свързват своето потекло с кръстоносните походи. Прадядо му бил член на Конвента — висшият законодателен и изпълнителен орган на Първата френска република, баща му — деец на Републиката от 1848 година. Той, като син на изгнаник, умрял в заточение, още съвсем млад станал последовател на красноречивия оратор Гамбета и непрекъснато славословел учителя с надеждата лъч от неговия ореол да засияе над главата на ученика. Синът му Рене, студент, смяташе баща си за „изпята песен“, затова се присмиваше със синовно добродушие на романтичния републиканец филантроп. Това обаче със сигурност нямаше да му попречи, щом завърши и стане инженер, да се възползва от всепризнатите заслуги в служба на Републиката на четири поколения Лакур.

Господин Марсел, който гледаше с леко безпокойство на всяко ново приятелство, опасявайки се от искане на пари в заем, се отдаде с ентузиазъм на отношенията си с „великата личност“. Човекът беше ценител на богатството и от своя страна откри известен талант у този отвъдморски милионер, разказващ с увлечение за безкрайни пасища и безбройни стада добитък. Добрите им взаимоотношения надхвърлиха егоизма на провинциалното съседство и продължиха в Париж. Рене

започна често да посещава жилището на булевард „Виктор Юго“ където се чувстваше като у дома си.

Единствените неприятности в ежедневието на Деноайе произтичаха от децата. Чичи го нервираше с независимостта на вкусовете си. Не обичаше старинните неща, колкото солидни и прекрасни да бяха. Предпочиташе фриволната последна мода. Приемаше хладно всички подаръци, които нейният баща ѝ правеше. Мръщеше се на купена на търг вековна копринена дантела: „Повече би ми харесала нова рокля за триста франка“. На всичкото отгоре подражаваше на лошия пример на брат си да се противопоставя на „старите“.

Баща ѝ я беше поверил изцяло на грижите на доня Луиза. Момичето вече се превръщаше в жена. Но вчерашното „пастирче“ не проявяваше голям респект към съветите на добродушната креолка. Беше се отдала въодушевено на пързаянето с кънки, смятайки го за най-елегантното от развлеченията. Всеки следобед ходеше на ледената пързалка, а доня Чича я придружаваше, въпреки желанието си да съпроводи мъжа си при покупките му. Колко много прекарани с огромно отегчение часове пред замръзналата писта, докато гледаше как под звуците на един орган по белия кръг се плъзгат човешки същества, клатушкащи се като марионетки върху блестящите остриета на кънките, сами или на върволица!... Дъщеря ѝ се появяваше и отминаваше пред погледа ѝ зачервена от възнение, с развети назад дълги къдрави коси, хубава, едра и силна, излъчваща крепко здраве — като създание, „закърмено с бифтеци“, както казваше баща ѝ.

Накрая доня Луиза се умори от този дотеглив надзор. Предпочиташе да придружава мъжа си в преследването на богатства на ниска цена. И Чичи започна да ходи на ледената пързалка с една от цветнокожите прислужнички, прекарвайки следобедите сред приятелките си по спортни занимания, всички произхождащи от Новия свят. Разменяха си съкровени идеи, заслепени от лесния живот в Париж, освободени от скрупулите и предубежденията на родната земя. Всички те вярваха, че са се родили само преди няколко месеца, откривайки у себе си неподозирани досега преимущества. Преместването от едното земно полукуълбо в другото ги караше да се чувстват много по-достойни. Някои дори прописаха стихове на френски език.

В главата на Деноайе започваха да бушуват тревожни мисли и той изпаднаше в лошо настроение, когато късно вечер чуеше Чичи да декламира афоризми, които тя и приятелките ѝ бяха резюмирали след прочетеното и видяното през деня: „Животът си е живот и трябва да го изживееш“. „Ще се омъжа за този, който ми хареса, независимо какъв е“.

Но тези негови тревоги губеха значението си в сравнение с проблемите, които му създаваше синът. Ах, синът!... Щом се озова в Париж, Хулио се отказа от предишните си стремежи. Вече не мислеше да става инженер. Искаше да бъде художник. В първия момент, крайно учуден, господин Марсел се противопостави рязко, но после отстъпи. Нека да е художник, щом иска. Важното е да има някаква професия. Считаше за свещени частната собственост и богатството, но смяташе като недостойни за вниманието му всички онези, които никога не бяха работили. Припомни си времената, когато самият той изкарваше прехраната си като каменоделец. Може заложите, задушени у него от бедността, да се възродят у наследника му. Защо пък да не стане известен художник това мързеливо, но с пъргав ум момче, колебаещо се по какъв път да поеме в живота?... Постара се да понесе спокойно всички капризи на Хулио, който, правейки първите си стъпки в рисуването и колорита, поиска да има отделно място, където да разполага с повече свобода, за да работи. Баща му го настани близо до семейното жилище в едно ателие на улица „Де ла Помп“, принадлежало преди това на известен чуждестранен художник. Работната стая и прилежащите помещения бяха доста големи за един начинаещ, но маестрото беше починал и Деноайе се възползва от добрата възможност, която предлагаша наследниците, и купи всичко накуп, заедно с мебелите и картините.

Като любяща майка, доня Луиза идваше всеки ден в ателието, за да се грижи за сина си и той да може да работи спокойно. Още с влизането тя сваляше ръкавиците, почистваше препълнените с фасове бронзови пепелници и събираше от мебелите и килимите пепелта от лулите. Приятелите, които идваха при Хулио — дългокоси младежи, говорещи неща, които тя не разбираше, бяха доста небрежни... После започна да заварва и оскъдно облечени жени, а синът ѝ я посрещаше недотам гостоприемно. Нямахше ли най-после мама да го остави да работи спокойно?... И клетата госпожа, излизайки всяка сутрин от

дома си, се отправяше към улица „Де ла Помп“, но по средата на пътя се отклоняваше и влизаше в църквата „Сен-т-Оноре д'Ейло“.

Таткото прояви повече благоразумие. Реши, че човек на неговите години не бива да се натрапва в обкръжението на един млад човек на изкуството. Само след няколко месеца Хулио започна да не се вестява със седмици в бащиния дом. Накрая окончателно се настани в ателието, минавайки от време на време набързо през дома, за да може семейството да види, че все още съществува... понякога сутрин Деноае идваше на улица „Де ла Помп“ и задаваше въпроси на портиерката. Едва десет сутринта е. Художникът още спи. Връщаше се по пладне и разбираше, че тежкият сън продължава. При поредното посещение след обяда получаваше по-добри новини. Два часа следобед е. Младият господин тъкмо става. И таткото си тръгваше ядосан. Кога ли рисува този художник?...

Отначало Хулио се опита да си спечели име с живопис, понеже му се струваше най-лесно. Смяташе, че като художник стои по-високо от приятелите си — южноамерикански момчета без друго занимание, освен да се радват на живота, пилеейки шумно пари, за да могат всички да разберат с колко много разполагат. С жизнерадостна смелост се впусна да рисува картини. Харесваше хубавата, „представителната“, изящната живопис, рисунката, нежна като романс, едва загатваща формите на женското тяло. Имаше пари и хубаво ателие. Баща му беше зад него, готов винаги да му помогне. Защо да не прави това, което вършат толкова други, без да разполагат с неговите възможности?... И с въодушевление зацапа с бои едно ленено платно, озаглавявайки получения резултат „Танцът на часовете“ — повод да продължи да скицира красиви момичета и да избира модели. Рисуваше с трескава бързина, изпълвайки вътрешността на рамката със съвкупност от багри. Дотук се справяше. Но след това започваше да се двоуми, стоеше известно време бездеен пред платното и накрая го захвърляше в ъгъла в очакване на по-добри времена. Същото се получи и при опитите му за етюди на женски глави. Не успяваше да завърши нищо окончателно и това го доведе до известно отчаяние. После се примири с положението, подобно на човек, който се отпуска уморен пред препятствието и очаква провидението да се намеси и да му помогне да го преодолее. Важното беше, че е художник, макар и да не рисуваше... Това все пак му позволяваше да раздава визитни картички на

жизнерадостни девойки с покана да го посетят в ателието му. Живееше нощем. Господин Марсел не сдържаше възмущението си след поредната проверка в ателието на художника. И двамата всяка сутрин посрещаха първите слънчеви лъчи: бащата, ставайки от леглото, синът — на път към ателието си, за да се вмъкне под чаршафите и да спи непробудно до късния следобед.

Доверчивата доня Луиза измисляше най-абсурдните обяснения, за да защити сина си. Кой знае? Може би рисува нощем, повлиян от нови тенденции. Сега хората измислят какви ли не дяволии!...

На Деноайе тези нощни занимания му бяха добре известни — шумни скандали в ресторантите на Монмартър и побоища, много побоища. Хулио и младежите от бандата му считаха за задължително в седем вечерта да се явят с фрак или смокинг в някой скъп ресторант, където изпитото шампанско предизвикваше у тях желание за свади и ръкопашен бой. Сякаш си играеха на индианци, решили да установят в Париж жестоките нрави на пустинята. Чупеха и плащаха, но щедростта им винаги биваше последвана от битка. Никой друг не притежаваше толкова бърз и силен удар както Хулио, а също и ловкостта му при боравенето с острия нож. Бащата приемаше с тъжен жест разказите на някои от групата, които си въобразяваха, че ще погъделичат самочувствието му, хвалейки подвизите на лидера си, който винаги успяваше да одраска кожата на противника. На художника явно му се отдаваше повече фехтовката, отколкото живописата. Беше шампион на няколко вида оръжия, боксираше се чудесно и умееше дори да прилага предпочитаните удари на сражаващите се върху крепостните стени рицари. „Безполезен и опасен като всеки търтей“, възразяваше бащата. Дълбоко в себе си обаче усещаше чувство на неудържимо удовлетворение, на животинска гордост при мисълта, че този вятърничав и всяващ страх индивид е негово творение.

В един момент му се стори, че е намерил начин да го отклони от подобен вид съществуване. Роднините от Берлин дойдоха на гости в замъка Вилбланш. Карл фон Хартрот похвали с добродушно превъзходство богатите и до известна степен безразборно струпани колекции на баджанака си. Оцени ги като добри. Призна, че жилището в Париж и замъкът имат стил. Биха могли да допълнят и да придадат блясък на една благородническа титла. Но Германия!... Какви

прекрасни удобства предлага родината му!... Би искал Марсел на свой ред да оцени по достойнство неговия и на благородните му приятели начин на живот. И се показва толкова настоятелен в писмата си, че семейство Деноайе не може да откаже поканата. А и промяната при едно подобно пътуване би могла да окаже благоприятно въздействие върху Хулио. Възможно бе да събуди у него желание за благородно съперничество, когато види отблизо трудолюбието на братовчедите си, всичките с многообещаваща кариера. Освен това французинът вярваше в покваряващото влияние на Париж и в чистотата на нравите в патриархална Германия.

Гостуването им трая четири месеца. Скоро след пристигането Деноайе почувства желание да се махне. Никой от семейството му не би могъл някога да се разбере с тези хора. Изключително любезни, натрапващи непрекъснато своята сладникава вежливост и настоятелното си желание да доставят удоволствие, но всичко това винаги придружено с пълна липса на каквато и да е тактичност, поради силния стремеж да изтъкнат величието си. Германците от приятелския кръг на семейство Хартрот на висок глас заявяваха обичта си към Франция, една състрадателна любов като тази, която предизвиква крехкото и слабо дете, нуждаещо се от защита. Към тези изблици прибавяха многобройни неуместни спомени за войните, в които французите са били побеждавани. Всичко германско — паметник, железопътна гара, обикновен кухненски предмет, ставаше повод за самодоволни сравнения: „Вие във Франция нямате подобно нещо“. „Несъмнено в Америка не сте виждали нищо такова“. Господин Марсел си тръгна уморен от толкова покровителство. Съпругата му и дъщеря му отказаха да се съгласят, че елегантността на берлинската висша мода превъзхожда парижката. С кощунствена дързост Чичи скандализира братовчедките си, заявявайки, че не може да понася офицерчетата в пристегнатите униформи и със здраво закрепени на носа монокли, като ги гледа как сковано се покланят пред девойките, докато с нескрито високомерие сипят баналните си любезности.

Хулио, оставил се на инициативата на братовчедите си, се потопи в непорочната атмосфера на Берлин. На най-големия, „мъдреца“, не можеше да се разчита за нищо. Беше един особняк, изцяло погълнат от книгите си, който гледаше отвисоко на цялото семейство. Останалите, наперени подофицери, с гордост му показаха германския маниер на

забавления. Доби впечатления от няколко нощни ресторанта, които не се различаваха кой знае колко от тези в Париж, но бяха много по-големи. Жените, които там наброяваха дузини, тук бяха стотици. Напиването до несвоят не беше някаква случайност, а търсена напълно съзнателно необходимост за изпадане в състояние на еуфорична веселост. И всичко наоколо — грандоманско, блестящо, колосално. Хората на живота се забавляваха по взводове, останалите от мнозинството се напиваха по роти, труженичките на любовта наброяваха цели полкове. Испита неприятно чувство при вида на тези раболепни и плахи жени на повикване, свикнали да бъдат удряни и жадно търсещи компенсация за големите сривове и разочарования в този вид търговия. Не му хареса как братовчедите му с гръмогласен смях посрещаха разочарованието на тези жени от изгубените часове, без да получат друго, освен пиене в изобилие. Притесняваше го и грубата, шумна и показна като на парад на богатството разпуснатост. „Това не може да се види в Париж — казваха придружаващите го, сочейки с възхита огромните салони, препълнени със стотици двойки и хиляди надигащи чашите хора. — Не, това го няма в Париж“. Подобно безмерно величие го уморяваше. Стори му се, че присъства на празник на изгладнели моряци, нетърпеливи незабавно да компенсират всички предишни лишения. И почувства силно желание да се махне оттук, също като баща си.

Марсел Деноайе се върна от това пътуване изпълнен с меланхолично примирение. Онези хора бяха напреднали много. Той не беше сляп патриот и признаваше очевидното. Само за няколко години те бяха преобразили страната си. Индустрията им ставаше все по-могъща. Като характер обаче бяха непоносими. Всеки мислеше егоистично само за себе си, без да се интересува от съдбата на останалите...

Но оптимизмът му на делови човек го караше веднага да отхвърли някои свои тревожни подозрения. „Ще станат много богати — мислеше си. — Работите им вървят, а богатият няма желание да води битки с когото и да било. Значи излиза, че войната, която виждат насън четирима луди, е невъзможна“.

Деноайе младши се потопи отново в парижката действителност. Живееше в ателието и рядко идваше в бащиния си дом. Доня Луиза започна да споменава някакъв си Архенсола, млад благоразумен

испанец с много знания. Беше на мнение, че съветите на този нов приятел могат да бъдат от голяма полза за сина им.

Хулио обаче не можеше да определи със сигурност дали новият му другар е приятел, учител или слуга. Редовните посетители в ателието пък изпитваха други съмнения. Увлечените по литературата говореха за Архенсола като за художник. Любителите на изобразителното изкуство признаваха превъзходството му единствено като литератор. Никога не можа с точност да си спомни къде го беше видял за първи път. Беше един от онези, които се качваха в ателието му през зимните вечери, привлечени от топлата ласка на червените пламъци в камината и от бутилките с вино, предоставяни скришом от майката. Испанецът се настаняваше в непосредствена близост до поредната отворена бутилка и кутията с цигари и гръмогласно говореше авторитетно за всичко. Една нощ остана да спи на един от диваните. Нямаше постоянно жилище. И след тази първа нощ започна да прекарва всички следващи в ателието.

Хулио постепенно започна да му се възхищава като на свое собствено отражение. Колко много знаеше този Архенсола, дошъл от Мадрид с билет за трета класа и с двадесет франка в джоба, за да „насили славата“, както сам се изразяваше. Когато го видя да полага върху платното също толкова строги линии като него и да използва същия по детски непохватен начин на рисуване, изпадна в умиление. Само самозваните артисти, „занаятчиите“, простите изпълнители без мисъл в главата си се вълнуват от багрите и други подобни отживелици. Архенсола беше нов, духовен тип артист, той рисуваше души. И ученикът изпадна и в учудване, и в досада, като разбра колко е лесно да нарисуваш душа. Върху едно изпито лице с остра като кинжал брадичка испанецът очертаваше две почти кръгли очи и върху всяка зеница драсваше с натопения в бяла боя връх на четката едва забележим щрих, точица светлина... душата. После, застанал изправен пред платното, вдъхваше индивидуалност на тази душа с неизчерпаемото многообразие от изразни средства, присъщи на таланта му, правейки я подвластна на всякакъв вид противоречия и повратни моменти. И в резултат се получаваше толкова мощно въздействие, че Хулио виждаше онова, което другият беше вложил като душевно преживяване в кръглите като на бухал очи. Защо пък и той също да не започне да рисува души... души на жени?

Архенсола с лекота навлезе в духовния мир на Хулио. Все често с удоволствие се впускаше в сладки разговори, полегнал удобно на дивана, или се зачиташе в някоя книга на топлината на камината, когато приятелят му, който го беше приютил, се забавляваше извън ателието. Тази любов към четенето беше още едно преимущество в очите на младия Деноайе, който, щом вземеше някоя книга, веднага отваряше на последните страници или на съдържанието, за да „добие представа“, както сам се изразяваше.

Преди време, една вечер, в един от салоните, които най-често посещаваше, Хулио самоуверено бе попитал озовалия се в близост до него литератор коя е най-добрата му книга. И с многозначителната усмивка, появила се на устните му, смятайки я за привилегия на интелегентните хора, бе сметнал, че показва осведоменост относно предишните творби на събеседника си и бе изпаднал в конфузно положение. Сега вече нямаше нужда да прави подобни глупости. Архенсола четеше и заради него. Щом го видеше зачетен с интерес в някоя книга, веднага се присламчваше и той: „Разкажи ми сюжета“. И „секретарят“ не само предаваше обобщено съдържанието на нашумели драми и романи, но и насочваше вниманието му към философската мисъл на Шопенхауер или тази на Ницше...

А доня Луиза почти се разплакваше от умиление, чувайки гостите в ателието да обграждат сина ѝ с благосклонността, която вдъхва богатството: „Малко е необуздан младежът, но пък колко е начетен!...“

Като компенсация за уроците си Архенсола получаваше същото отношение, на което се е радвал гръцкият роб, преподаващ реторика на младите патриции в залязващия Рим. По средата на някое обяснение неговият господар и приятел го прекъсваше:

— Пригответи ми подходяща риза за фрака. Тази вечер съм канен на прием.

Друг път, точно когато учителят изпитваше чувство на почти животинско доволство с книга в ръка до горящата камина, гледайки през прозореца сивата и дъждовна привечер, ученикът ненадейно връхлиташе в ателието:

— Веднага... излизай навън! Ще дойде една жена.

И Архенсола, разкършвайки тяло подобно на куче, което отърсва козината си, отиваше да продължи четенето в някое тясно и мрачно

близко кафене.

Влиянието му постепенно премина от интелектуалната сфера в обикновеното ежедневие на материалния живот. Превърна се в нещо като интендант на господаря, посредник между парите му и онези, които идваха да си ги търсят с фактури в ръка. „Пари“, казваше лаконично в края на месеца. И Деноайе започваше да се вайка и да проклина. Откъде да ги вземе? Старецът беше все така неотстъпчиви не допускаше никакъв аванс за следващия месец. Подлагаше го на режим, граничещ с мизерията. Отпускаше му едва три хиляди франка месечно! Какво можеше да направи с толкова малко пари един достоен човек?... В желанието си да ги намали още, бащата затягаше обръча, намесвайки се пряко в управлението на домакинските дела, за да избегне възможността доня Луиза да отделя скришом за сина им. Хулио беше направил безуспешни опити да завърже контакти с някои от лихварите в Париж, изброявайки им имотите, които семейството притежава отвъд океана. Въпросните господа обаче държаха в ръцете си младежта на страната и нямаха никакво намерение да влягат капиталите си в този толкова далечен свят. Не постигна никакъв успех и когато с неочаквани прояви на синовна привързаност се опита на няколко пъти да убеди господин Марсел, че трите хиляди франка на месец го обричат на истинска мизерия. Милионерът само изръмжаваше с възмущение. Та малко ли са три хиляди франка! И на всичкото отгоре синковецът постоянно трупа дългове, които впоследствие таткото се вижда принуден да плаща!...

— Когато аз бях на твоите години... — започваше той назидателно.

Хулио обаче прекъсваше разговора. Хиляди пъти беше чувал историята на баща си. Ах, старият му скъперник! Даваше му всеки месец не повече от рентата, завещана от дядо му... И по съвет на Архенсола се осмели да си поиска полагащата му се земя. Стопанисването ѝ смяташе да повери на Селедонио, бившия управител, който сега беше станал видна личност в страната си и когото шеговито наричаше „моят чичо“. Деноайе прие хладно този изблик на бунтарство. „Струва ми се справедливо. Вече си пълнолетен“. И след като му предаде наследството, засили до крайност контрола си над разходите в дома, отнемайки изцяло достъпа на доня Луиза до каквито и да било финансови средства. Постепенно започна

да гледа на сина си като на противник, когото трябва непременно да победи. Отнасяше се с него хладно и като с напълно непознат през време на кратките му посещения на булевард „Виктор Юго“.

За известно време в ателието настъпи период на охолан живот. Хулио увеличи разходите си, смятайки се за богат. Но писмата на чичото от Америка скоро разсеяха тази илюзия. Първо, още от самото начало паричните преводи надвишаваха съвсем малко месечната сума, осигурявана от баща му. Но скоро и те застрашително намаляха. Сякаш всичките природни бедствия се бяха договорили да се струпат именно над неговата земя според Селедонио. Пасищата били почти изчезнали — или поради сушата, или поради наводненията, добитъкът масово измирал. Хулио настояваше да му изпраща повече пари и хитрият метис му изпращаше желаното, но като заем, с уговорката да му го върне, когато дойде времето да си уредят сметките. Въпреки тези финансови помощи младият Деноайе непрекъснато изпитваше нужда от още пари. Започна да играе хазарт в един от светските клубове, смятайки по този начин да компенсира периодичните си парични затруднения. Това доведе единствено до още по-бързото стопяване на получените от Америка средства... Как е възможно човек като него да страда от липсата на няколко хиляди франка! Каква му е ползата, че баща му притежава толкова много милиони?

Щом кредиторите започнеха да се държат заплашително, веднага прибегваше до помощта на „секретаря“. Поръчваше му незабавно да отиде при мама. Той искал да си спести сълзите и упреците. И Архенсола се промъкваше като крадец по сервизното стълбище на величественото здание на булевард „Виктор Юго“. Мястото за изпълнение на мисията беше неизменно кухнята, но и там съществуваше реалният риск ужасният Деноайе да се появи неочаквано и да изненада натрапника, правейки една от обичайните за всеки добър стопанин обиколки из просторното жилище. Доня Луиза изпаднаше в умиление и се разплакваше, развълнувана от драматичния разказ на пратеника. Нищо обаче не можеше да направи. Беше победна от слугините си. Имаше бижута, много бижута, но нито един франк. И Архенсола направи предложение за разрешаване на проблема, достойно за натрупания му до момента опит. Ще спаси добрата майка от затрудненото положение, като саморъчно занесе в заложната къща някои от скъпоценните ѝ накити. Знаеше отлично къде

се намира. Госпожата прие предложението, но винаги подбираше и му даваше по-евтините, подозирайки, че няма да ги види повече. Понякога позакъснели угризения я подтикваха към категоричен отказ. Ами ако нейният Марсел разбере? Какъв ужас!... Но на испанеца му се струваше позорно да си тръгне с празни ръце и поради липса на пари отнасяше пълна мрежа с бутилки от богатата изба на Деноайе.

Всяка сутрин доня Луиза влизаше в „Сен-т-Оноре д’Ейло“, за да се помоли за сина си. Чувстваше тази църква като нещо свое. Беше като близък гостоприемен остров сред непознатия парижки океан. Разменяше сдържани поздрави с постоянно идващите тук богомолци, живеещи в квартала и произхождащи от различни републики от Новия свят. Чувстваше се по-близо до Господ и до светиите, чувайки в притвора да се говори на родния ѝ език. Атмосферата тук създаваше у нея усещането за големите успехи на южноамериканската колония. Веднъж заедно с придружаващата я Чичи попаднаха на сватба. Имаше много цветя, оркестър и песни. Пътьом поздравиха познатите сред мнозинството и изказаха поздравления на младоженците. Случваше се доня Луиза да стане свидетел и на погребение на бивш президент на Републиката или друга видна отвъдморска личност, приключила в Париж земния си път. Горкият президент!... Клетият генерал!... Тя си спомняше починалия. Беше го виждала много пъти тук, в тази църква, да слуша с набожно смирен вид литургията и у нея се надигаше вълна от негодувание срещу злите езици, които, вместо сега да мълвят заупокойни молитви, говореха за разстрели и за фалирали банки там, в неговата страна. Един толкова добър и набожен господин! Царство му небесно!... Но излязла отвън на площада, се заглеждаше с разнежен поглед в ездачите, мъже и жени, отправили се на дорестите си коне към Булонския лес, в преминаващите луксозни автомобили, в окъпаната от ярко слънце утрин, в цялата тази новородена свежест на първите часове на деня и с умиление си казваше колко прекрасно е да се живее.

Накрая изпълненият ѝ с благодарност към всичко съществуващо на този свят поглед се спираше в центъра на площада и погалваше със семейна интимност паметника с многобройните разперени криле, сякаш всеки миг щеше да полети над земята. Виктор Юго!... Чу това име от устата на сина си и това ѝ бе достатъчно, за да се загледа с почти интимен интерес в статуята. За този поет знаеше единствено, че

е починал. Беше почти сигурна в това. Но ако все още беше сред живите, си го представяше като голям приятел на Хулио, защото той много често повтаряше името му.

Ох, този неин син!... Всичките ѝ мисли, желания, възжелания бяха свързани с него и с непреклонния ѝ съпруг. Мечтаеше двамата най-накрая да се спогодят и да престанат с враждата, чиято единствена жертва се оказваше тя. Няма ли най-накрая Господ да извърши чудо?...

Най-после един ден славата споходи Хулио, приласкавайки го в слънчевата си прегръдка. Неочаквано се озова във водовъртежа на светската известност и всички произтичащи от това последствия. Популярността изненадва внезапно по най-неочакван и неподозиран начин. Нито опитите да изобрази с няколко щрихи женската душевност, нито бурният му живот, изпълнен със скъпоструващи любовни похождения, често водещи до усложнени взаимоотношения, успяха да направят младия Деноайе известен. Не друго, а краката му го понесоха стремглаво нагоре към така жадуваната слава.

Довеяно отвъд морето, едно ново удоволствие направи щастливи повечето хора тук. Всички чести посетители на салоните и баловете започнаха да се питат съзаклятнически: „Умеете ли да танцувате танго?“... Този танц изведнъж завладя света. Стана химн на цялото човечество, съсредоточило стремежа си към красота в хармоничното поклащане на ханша и интелигентната пъргавина на краката. Нестройната и монотонна музика с африканско звучене задоволяваше идеала за артистичност на едно общество, което и не желаше нищо повече. Светът танцуваше... танцуваше... танцуваше... Един танц на чернокожите в Куба, зародил се на Антилите, за няколко месеца завладя земята, обиколи я цялата, покорявайки победоносно нация след нация — също както Марсилезата. Проникна дори и в най-церемониалните монархически дворове, нарушавайки традициите на сдържаността и строгия етикет подобно на революционната песен.

Срещнал отново танца от своето юношество, шестващ днес триумфално из цял Париж, Хулио Деноайе му се отдаде с доверието, което вдъхва всяка стара любов. Как можеше да предположи, че когато беше студент и ходеше на най-долнопробните танцови забави в Буенос Айрес, охранявани от полицията, е правел първите стъпки към върха на славата...

От пет до седем следобед стотици очи го следяха с възхищение в салоните на „Шанз-Елизе“, където чаша чай и правото да се включиш в свещения танц струваха само пет франка. „Съвършен танцьор е“, казваха дамите, преценявайки стройното със среден ръст тяло и гъвкавите му движения. А той, облечен с пристегнат в талията и подчертаващ раменете фрак, с черни лачени обувки с високи токове на по женски малките крака и с бели чорапи, танцуваше сериозен, съсредоточен, мълчалив, подобно на математик, стигнал до най-сложната част на задачата. Под ярките светлини в салона разделената му на път дълга права черна коса блестеше със синкави оттенъци. Жените настоятелно молеха да му бъдат представени с тайната надежда да предизвикат завистта на приятелките си, щом ги видят в прегръдките на маестрото. Поканите започнаха да се изсипват като пороен дъжд над Хулио. Вратите на най-недостъпните салони вече бяха отворени за него. Всяка вечер завързваше дузина нови приятелства. Новата мода беше довела отвъдморски учители, побратими от предградията на Буенос Айрес, горди и смутени от шумните приветствия, достойни за всеки прочут тенор. Но Хулио Деноайе изпъкваше с уменията си и пред тези платени, но с най-обикновен произход танцьори. Жените коментираха събитията от предишния му живот като подвизи на галантен кавалер от романите.

— Направо се убиваш — казваше Архенсола. — Танцуваш прекалено много.

Славата на приятеля му струваше нови неудобства. Вече не можеше да се усамоти спокойно пред галещата топлина на камината с книга в ръка. Едва прочел една глава, прочутият танцьор настоятелно го подканяше да излезе навън. „Ще имам урок“ — казваше тунеедецът. И щом останеше сам, се зареждаха многобройни посещения, жени без изключение, някои — напористи и приказливи, други — меланхолично настроени и с вид на страдащи от самота, осуetyаваха собствените му намерения. Една от тях ужасяваше с настойчивостта си обитателите на ателието. Беше североамериканка на неопределена възраст между тридесет и петдесет и девет години, ходеше винаги с къси поли, които при сядане се повдигаха недискретно още по-нагоре, сякаш дръпнати от невидима пружина. Няколко танца с Деноайе и едно гостуване на улица „Де ла Помп“ я накараха да си въобрази, че е придобила свещени права и преследваше маестрото с отчаянието на низвергната

вярваща. Хулио започна да я отбягва веднага, щом научи, че тази по младежки стройна, ако я гледаш откъм гърба, хубавица има внуци. „Мастер Деноайе излезе“ — неизменно уведомяваше Архенсола, спирайки я на прага. И бабата избухваше в плач, заплашвайки, че ще се самоубие тук на място, за да плаши трупът ѝ другите жени, които идват да ѝ отнемат онова, което считаше за свое. Сега вече Архенсола беше този, който пращаше другаря си навън, щом искаше да остане сам. „Мисля, че онази янки ще дойде“ — подмяташе с безразличие. И прочутият мъж тичешком напускаше студиото, използвайки в повечето случаи сервизното стълбище.

Точно по това време започна и подготовката на едно от най-важните събития в досегашното му битие. Семейство Деноайе щеше да се сроди с това на сенатор Лакур. Рене, единственият син на Лакур, беше успял най-накрая да събуди у Чичи известен интерес, нещо като почти любов. Видната личност искаше за своя потомък безкрайните поля, огромните стада, разказите за които го омайваха като легенди. Представяше си безчет пищни приеми.

Всяка новоизгряла в обществото бележита личност незабавно го вдъхновяваше да организира в нейна чест тържествен обяд. Нямаше знаменитост, полярен изследовател или прочут певец, които да минават през Париж и да не бъдат поканени в трапезарията на Лакур, за да задоволят тщеславието му. Синът на Деноайе, когото досега почти не забелязваше, изведнъж предизвика у него силна симпатия. Сенаторът беше човек в крак с времето и не степенуваше нито славата, нито добрата репутация. Стигаше му някое име да зазвучи силно в публичното пространство, за да го приеме с ентузиазъм. Когато Хулио го посещаваше в дома му, той с гордост го представяше на приятелите си и малко оставаше да го нарече „скъпи маестро“. Темата за тангото преобладаваше във всички разговори. Дори в Академията се занимаха с нея, за да докажат красноречиво, че в древността младежите в Атина са се забавлявали с нещо подобно... А Лакур през целия си живот беше мечтал за установяване на атинска република в страната си.

При тези свои посещения младият Деноайе се запозна със семейство Лорие. Мъжът беше инженер и притежаваше фабрика за автомобилни двигатели в околностите на Париж. Беше на тридесет и пет години, едър, леко тромав, мълчалив. Озърташе се внимателно с бавен поглед, сякаш искаше да проникне колкото е възможно по-

надълбоко в хората и нещата около себе си. Госпожа Лорие беше с десет години по-млада от мъжа си и не изглеждаше много привързана към него, поради очевидно несходство на характерите. Тя беше темпераментна, грациозна, фриволна и обичаше живота заради удоволствията и насладите, които предлагаше. Приемаше с усмивка на примиреност мълчаливото и обременително обожание на съпруга си. Не можеше да даде по-малко на човек с неговите заслуги. Освен това беше донесла в семейството зестра от триста хиляди франка — капитал, позволил на инженера да разшири производството си. Сенаторът имаше голяма заслуга за сключването на този брак. Лорие беше син на скъп другар от младежките му години и той чувстваше привързаност към него.

Присъствието на Хулио в скучния салон на Лакур беше като слънчев лъч за Маргарита Лорие. Тя се беше научила да танцува модния танц като редовна посетителка на „чай-танго“ кафенетата, в които се носеше славата на Деноайе. И ето че изведнъж се озова редом до този прочут и интересен мъж, когото си оспорваха толкова много жени!... За да не я помисли за обикновена буржоазка като останалите посетителки в салона на сенатора, тя се похвали с шивачите си, всичките от улица „Дьо ла Пе“, заявявайки категорично, че една уважаваща себе си жена не може да се покаже на улицата с тоалет за по-малко от осемстотин франка и че шапката за хиляда — аксесоар, будещ учудване само допреди година-две, сега бе вече нещо съвсем обикновено.

В резултат на това запознанство „малката Лорие“, както я наричаха приятелките ѝ въпреки високия ѝ ръст, се оказа най-търсената от маестроото по време на баловете и щом излезеше да танцува с него, чувстваше как я пронизват стотици погледи, изпълнени с отчаяние и завист. Какъв триумф за една съпруга на обикновен инженер, който, за да отиде някъде, взимаше автомобила на майка си!... В началото Хулио се почувства привлечен от загадъчността на неизвестното. Беше му се сторила същата като другите, които примаяват в ръцете му под ритъма на танца. После си даде сметка, че е различна. Съпротивата ѝ след първите му по-интимни словесни излияния засили желанието му. В действителност той досега никога не бе имал отношения с жена от нейната класа. Преди време завързваше мимолетни връзки с някоя от постоянните посетителки на нощните

ресторанти, която след това настояваше да ѝ плати. Сега славата привличаше в прегръдките му високопоставени и прекомерно зрели дами с незавидно минало, търсещи нови изживявания. Но тази буржоазка, на която очевидно ѝ се нравеше да бъде с него, но която точно преди момента на пълното отдаване внезапно свенливо се отдръпваше, беше нещо различно.

Салоните за танци постепенно започнаха да замират, понасяйки сериозни финансови загуби. Деноае все по-рядко се вясваше в тях, предоставяйки славата си на професионалистите. Минаваха цели седмици, без преданите му симпатизантки да могат от пет до седем да се насладят на черните му, сресани на път коси и на проблясващите под светлините в такта на грациозните му движения лачени обувки.

И Маргарита Лорие престана да посещава тези места. Срещите между двамата се осъществяваха по сценарий, какъвто тя избираше според сюжетите на прочетените любовни романи с място на действие в Париж. Тръгваше към мястото на срещата трепереща от вълнение някой да не я познае, облечена в небиещ на очи скромен тоалет и покрила лицето си с плътен воал, „воалът на прелюбодеянието“, според приятелките ѝ. Виждаха се най-вече в по-рядко посещаваните квартални градинки, често променяйки мястото — като плашливите врабчета, които при най-малкия шум хвъркват, за да кацнат много, много по-далеч. Понякога се срещаха на възвишенията Шомон, друг път предпочитаха градинките на левия бряг на Сена, Люксембургските градини или отдалечения Парк дьо Монсури. Побиваха я тръпки при мисълта, че мъжът ѝ може да я изненада, въпреки че трудолюбивият инженер по това време се намираще във фабриката и на огромно разстояние от мястото на срещата. Смутеният ѝ вид и прекаленото ѝ старание да остане незабелязана привличаха в крайна сметка вниманието на минувачите.

Хулио започна да губи търпение, изнервен от неудобствата на тази бездомна любов, без какъвто и да е друг резултат, освен няколко бегли целувки. Но замълчаваше пред умолителните думи на Маргарита. Не желаше да бъде негова, подобно на толкова други. Искаше да бъде уверена, че тази любов ще трае вечно. Беше първото ѝ прегрешение и държеше да бъде и последно. Да, боеше се да не изгуби неопетнената си досега репутация!... Да, беше я страх от това какво ще кажат хората!... Двамата като че ли се бяха върнали в юношеските

си години, любовта им беше по детски доверлива като на петнадесетгодишни, такава, каквато никога не я бяха изпитали. От детството Хулио се беше потопил направо в удоволствията на разгулния живот, сблъсквайки се наведнъж с всичко, което човешкото битие можеше да му предложи. Тя беше побързала да се омъжи, за да бъде като всички други и да получи уважението и свободата на семейна жена, изпитвайки към съпруга си единствено смътна благодарност. „Стигнахме дотам, откъдето другите започват“ — казваше Деноайе.

Избликналите им чувства преминаваха през всички проявления както на силната, изпълнената с вяра, така и на тривиалната любов. Разнежваха се с романтична сантименталност при докосването на ръцете си или при бърза целувка на някоя градинска пейка при залез-слънце. Той пазеше кичур от косите на Маргарита, макар да не бе съвсем сигурен в автентичността му поради смътното подозрение, че би могъл да е продукт на някоя от най-новите тенденции в коафьорската мода. Тя отпускаше глава на рамото му, притискаше се силно до него, сякаш се оставяше на властта му, но винаги под открито небе. Не позволяваше дори да се качат на файтон. Някаква противоречива двойственост направляваше постъпките ѝ. Всяка сутрин тя се събуждаше с готовност да предприеме решителната стъпка. Но после, озовавайки се до любимия, у нея отново заговаряше малката буржоазка, страхуваща се за репутацията си и послушно изпълняваща заръките на майка си.

Един ден се съгласи да посети ателието, подтиквана от любопитството, което предизвикват местата, обитавани от любимия човек. „Закълни се, че ще се държиш почтително и любезно“. Той беше лесен на клетвите и се закле във всичко, което Маргарита пожела... От този ден нататък престанаха да се виждат по градинките и да правят дълги безцелни разходки, брулени от студения зимен вятър. Застояваха се продължително в ателието и на Архенсола му се наложи да потърси друг приятел художник, край чиято камина да продължи да чете.

Това положение продължи два месеца. Никога не успяха да разберат каква тайнствена сила внезапно разруши безоблачното им щастие. Може би някоя нейна приятелка, досетила се за връзката им, да е уведомила с анонимна бележка съпруга; може би самата тя

несъзнателно да се е издала с честите и необясними изблици на радост, с постоянните закъснения вечер, прибирайки се вкъщи след като вечерята вече е сервирана, с проявите на внезапна неохота в моментите на съпругеска интимност, за да остане вярна на спомена за другия. Това раздвоение между законния спътник в живота и любимия мъж представляваше мъчение, което сегашната ѝ екзалтираност трудно понасяше.

Когато една късна вечер забързано крачеше по улица „Дьо ла Помп“, поглеждайки постоянно часовника си почти отчаяна, че не може да срещне нито автомобил, нито обикновен файтон, на пътя ѝ застана мъж... Естебан Лорие! И до днес потреперваше от страх при спомена за този драматичен момент. За миг си помисли, че ще я убие. Сериозните, мълчаливи и смирени мъже стават страшни в гнева си. Съпругът знаеше всичко. Със същото търпение, с което разрешаваше проблемите си на индустриалец, той я беше наблюдавал ден след ден, без тя да разбере нищо по невъзмутимото му изражение. После я беше проследил, за да добие пълна представа за своето нещастие.

Маргарита никога не го беше виждала толкова брутален и невъздържано крещящ. Надяваше се да приеме фактите хладнокръвно, с лек оттенък на философска ирония, както постъпват истински благородните мъже, както бяха постъпили съпрузите на много от приятелките ѝ. Но горкият инженер, който извън работата си имаше очи единствено за своята съпруга, обичаше я като жена и я боготвореше като олицетворение на изяществото и като едно много по-висше същество, не успя да се примири, крещя и заплашва, без да се съобразява с нищо. Скандалът бързо обиколи всичките им близки, приятели и познати. Сенаторът беше крайно притеснен от факта, че двамата виновници се бяха видели за първи път именно в уважавания му дом. Но раздражението му се насочи към съпруга. Как е възможно изобщо да не познава живота!... Жените са си жени и няма нещо, което да не може да се уреди. Но след крайно необмислените гневни изблици на този негов обладан от дявола приятел, елегантното разрешаване на проблема беше вече немислимо и единствената възможност оставаше разводът.

Старият Деноайе се възмути, като научи за последното геройство на сина си. Лорие много му допаднаше. Оказаха се здраво свързани от интуитивната солидарност между съвестните, търпеливи и мълчаливи

труженици. По време на вечерните приеми в дома на сенатора той живо се интересуваше от работите на инженера, от прогреса на фабриката, за която говореше с бащинска нежност. Милионерът, който имаше славата на скъперник, стигна дотам да предложи на индустриалеца безвъзмездна подкрепа, ако някой ден реши да разшири дейността си. И ето че родният му син, леконравният и негоден за нищо друго танцьор, си бе позволил да открадне единственото щастие на този толкова добър човек...

Още в първия момент Лорие заговори за дуел. Беше толкова гневен, колкото и разгневеният впрегатен кон, който, един път разкъсал оглавника, с настръхнала грива и бясно цвилещ, се нахвърля да хапе. Бащата възнегодува срещу решението му... Един скандал в повече! Хулио беше посветил по-голямата част от живота си на обучението да борава с всички всевъзможни оръжия.

— Ще го убие — казваше той на сенатора. — Сигурен съм, че ще го убие. Такава е логиката на живота: негодният за нищо винаги убива този, който става за нещо.

Не се стигна до ничия смърт. Бащата на Републиката успя умело да се справи и с едните, и с другите със същата вещина, която демонстрираше в коридорите на сената при възникването на правителствена криза. Скандалът се уталожил. Маргарита отиде да живее при майка си. Започна процедурата по развода.

През някои от отминалите щастливи вечери, когато стрелките на часовника в ателието приближаваха седем, тя, премаляла от сласт, с тъга промълвяше:

— Как да си тръгна... Как да си тръгна, когато това е истинският ми дом... Ох, защо не сме женени!...

А той, усещайки как пред душата му се разкрива цялата цветна градина на непознатите му досега буржоазни добродетели, повтаряше убедено:

— Да, наистина, защо да не се оженим?

Желанието им можеше да се осъществи. Съпругът ги улесни с неочакваното си съгласие. И младият Деноайе отпътува за Америка, за да събере пари и да се ожени за Маргарита.

IV БРАТОВЧЕДЪТ ОТ БЕРЛИН

Ателието на Хулио Деноайе се намираше на последния етаж на сградата. Асансьорът и главното стълбище стигаха до вратата му. Отзад имаше две малки помещения, които се осветяваха от един вътрешен двор и до които можеше да се стигне само по сервизното стълбище, стигащо до капандурите на тавана.

Архенсола, който много по-дълго се задържаше в ателието, се запозна със съседите по етаж, докато великодушният му приятел отсъстваше. По-обширното от жилищата оставаше празно през целия ден. Живеещите в него се прибираха късно, след като се навечерят в някой ресторант. Бяха семейство чиновници, задържащи се вкъщи само през празничните дни. Той — едър и с войнствен вид, работеше като инспектор в голям магазин. Беше служил в редовната войска в Африка, носител на орден за заслуги, понастоящем подофицер от запаса. Тя — руса, със светли очи, закръглена и с вид на малко анемична. През почивните дни прекарваше дълги часове пред пианото, свирейки неизменно едни и същи мелодии. Понякога Архенсола я виждаше през един вътрешен прозорец да работи в кухнята, подпомагана от другаря си, и долавяше как двамата избухват в смях при някой несръчен жест по време на приготвянето на неделния обяд.

Портиерката беше убедена, че жената е германка. От своя страна нарочената за германка твърдеше, че може да докаже с документи швейцарския си произход. Работеше като касиерка в магазин, но не в този, в който мъжът ѝ беше инспектор. Сутрин излизаха заедно, разделяха се на площад „Етоал“ и всеки продължаваше по пътя си. В седем вечерта се поздравяваха с целувка на сред улицата като влюбени, срещнали се за първи път, и след като хапнеха в някое близко бистро, се прибираха в гнездото си на улица „Де ла Помп“. Въпреки старанието си Архенсола не успя да завърже приятелство заради затвореността и егоизма на двойката. Отклоняваха опитите му с хладна вежливост. Живееха единствено за себе си.

В другото жилище, състоящо се от две помещения, живееше самотен мъж. Беше руснак или поляк, който почти винаги се връщаше отнякъде с големи пакети с книги и прекарваше дълги часове, пишейки до един от прозорците към вътрешния двор. Още от първия момент той се стори доста тайнствен на испанеца — приличаше му на човек, който по интимни причини крие много достойнства, като истински герой от някой роман. Впечатляваше го екзотичният вид на Чернов, рошавата му брада, мазните дълги коси, очилата, кацнали върху широкия, сякаш деформиран от силен удар, нос. Около него се носеше дъх на евтино вино и на пропити с пот дрехи и Архенсола го усещаше дори през вратата към сервизното стълбище: „Ето че приятелят Чернов се прибира“ И се показваше на него, за да поговори със съседа. Той дълго време не го допускаше вътре в жилището си. Испанецът започна да го подозира, че се е отдал на алхимията или на някои други тайнствени занимания. Когато накрая успя да влезе, видя книги, много книги, навсякъде книги — разхвърляни по пода, подредени на дъсчени рафтове, натрупани в ъглите, върху счупени столове, върху стари маси и върху едно легло, оправяно само от време на време, когато стопанинът, притеснен от дебелия слой прах и паяжините, молеше за помощ една приятелка на портиерката.

В края на краищата Архенсола призна с известно разочарование пред самия себе си, че в живота на този човек нямаше нищо мистериозно. Това, което пишеше до прозореца, се оказаха преводи, част от които предварително поръчани, а друга — направени по собствено желание за социалистическите вестници. Единственото учудващо нещо у него беше големият брой езици, които знаеше.

— Знае ги всичките — сподели той с Деноайе, разказвайки му за този съсед. — Достатъчно му е само да чуе някой нов, за да започне да го говори само след няколко дни. Известен му е ключът, тайната на живите и мъртвите езици. Говори кастилски като нас, а никога не е стъпвал в страна, в която се говори испански.

Архенсола отново бе обзет от чувството за витаеща около съседа тайнственост, когато прочете заглавията на голяма част от натрупаните томовете. Повечето бяха древни книги на непознати езици, купени на ниски цени от евтините книжарници или от сергиите на антикварите покрай Сена. Само човек като съседа, притежаващ „ключа към езиците“, можеше да оцени по достойнство тези произведения. Дух на

мистицизъм, на неразкрити през вековете тайни, излъчваха тези купища прашни книги, някои и с изгризали по краищата страници. Измежду вехтите книги от отдавна отминали епохи се виждаха и други, с яркочервена подвързия — томчета със социалистически пропагандни материали, брошури на всички европейски езици, както и вестници, много вестници, с призоваващи към революция заглавия.

Чернов очевидно не обичаше да посреща гости и да води разговори. Усмивваше се загадъчно през дългата си гъста брада на великан човекоядец и пестеше думите с явното намерение да съкрати срещата. Архенсола обаче знаеше как да предразположи този начумерен саможив човек. Беше достатъчно само да му намигне многозначително в знак на покана. „Отиваме ли?“ И двамата удобно се настаняваха върху дивана на Деноайе или в кухнята към ателието пред пълна бутилка от богатите запаси на булевард „Виктор Юго“. Прекрасните вина на господин Марсел предразполагаха руснака и го правеха по-разговорлив. Но дори и така испанецът не можа да научи кой знае колко много за живота му. От време на време Чернов споменаваше Жорес и други оратори социалисти. Припечелваше от преводите, които правеше за партийните вестници. На няколко пъти от устата му се изплъзваше думата Сибир, споменавайки, че е бил там дълго време. Не искаше обаче да говори за далечната земя, в която е бил против волята си. Усмивваше се скромно, без да се впуска в по-подробни разяснения.

На сутринта на другия ден след пристигането на Жулио Деноайе, Архенсола разговаряше с Чернов на площадката на сервизното стълбище, когато звънна звънецът на вратата на ателието, водеща към главното стълбище на сградата. Много досадно. Руснакът, който познаваше по-изтъкнатите политици, тъкмо му разказваше за действията, предприети от Жорес за запазване на мира. Мнозина все още хранеха подобни надежди. Самият Чернов коментираше тази възможност с характерната си усмивка на сфинкс. Имаше достатъчно причини да се съмнява... Но звънецът звънна повторно и испанецът се завтече да отвори, изоставяйки приятеля си.

Някакъв господин искаше да види Жулио. Говореше правилен френски, но акцентът му помогна на Архенсола да направи съответната връзка. Влезе в спалнята, за да уведоми приятеля си, като му каза убедено:

— Изглежда братовчедът ти от Берлин е дошъл да се сбогува. Със сигурност е той.

Тримата мъже се събраха в ателието. Деноайе побърза да представи другаря си, та новодошлият да не остане с погрешно впечатление за присъствието му тук.

— Чувал съм за него. Това е господин Архенсола, един достоен и с големи заложби млад мъж.

Докторът по хуманитарните науки Юлиус фон Хартрот произнесе тези думи със самодоволството на всезнаещ човек, решил да похвали един по-нискостоящ, като му подхвърли милостиво своето внимание.

Двамата братовчеди се загледаха с нелишено от подозрение любопитство. Свързваха ги тесни роднински връзки, но се познаваха съвсем бегло и взаимно предусащаха пълно разминаване на мненията и вкусовете си.

След като огледа внимателно този учен мъж, Архенсола го оприличи на офицер в селска премяна. Видът му едва прикриваше стремежа да прилича на рицар от благородно потекло и съкровено желание на всеки германски буржоа да го приемат като член на висшата класа. Наеженият червеникав мустак над масивната челюст и съвсем късо остриганата коса му придаваха войнствен вид. Но очите му, с потъмнели до матово от продължителното четене зеници, големи, учудени и късогледни, скрити зад очила с дебели стъкла, го караха да изглежда напълно миролюбив.

Деноайе знаеше за него, че е университетски професор, че има публикувани редица трудове, дебели и тежки като тухли, и че е един от организаторите на така наречения „Исторически семинар“, сдружение за издирване на документи, ръководено от едно светило на историческите науки. На единия си ревер носеше розетката на някакъв непознат орден.

Уважението му към този мъдрец в семейството вървеше редом с известно пренебрежение. Още от малки той и сестра му Чичи чувстваха инстинктивна неприязън към братовчедите от Берлин. Дразнеха го непрекъснатите натяквания на майка му и баща му за достойния за подражание пример на този педант, който познаваше живота единствено от книгите и времето му минаваше в изследване на онова, което са направили хората от миналите епохи, за да ги направи

съпоставими с позицията му на истински съвременен германец. Хулио лесно се въодушевяваше от каквото и да било и се прекланяше пред всички писатели, чиито „основни идеи“ Архенсола му беше накратко систематизирал, но някак си не можеше да приеме интелектуалното величие на знаменития роднина.

За да обясни посещението си, доктор фон Хартрот заговори на испански. Ползваше този език, защото беше езикът на семейството в детството му и в същото време от предпазливост, тъй като на няколко пъти се огледа наоколо, сякаш се опасяваше някой да не го чуе. Бил дошъл да се сбогува с Хулио. Майка му го била уведомила за пристигането на братовчедата и не искал да си замине, без да си вземат довиждане. Налагало се да си тръгне от Париж само след няколко часа, поради неотложни обстоятелства.

— Нима мислиш, че ще избухне война? — попита Деноайе.

— Ще бъде обявена утре или вдругиден. Няма начин да бъде избегната. Крайно е необходима за здравословното състояние на цялото човечество.

Настъпи тишина. Хулио и Архенсола погледнаха с учудване този миролюбив на вид мъж, изрекъл току-що такива войнствени думи. И двамата се досетиха, че ученият е дошъл само за да изкаже пред някого мислите, които го вълнуваха. Но едновременно с това може би щеше да поиска да разбере какво мислят и знаят те, като двама жители на многолюдния Париж.

— Ти не си французин — продължи берлинският професор, обръщайки се към братовчед си. — Роден си в Аржентина и пред теб трябва да се говори истината.

— Нима и ти не си роден там? — попита, усмихвайки се, Хулио.

Докторът заръкомаха в знак на протест, сякаш бе чул нещо обидно.

— Не, аз съм германец. Където и да се е родил всеки от нас, той винаги ще принадлежи на майка Германия.

После продължи, обръщайки се към Архенсола:

— И господинът е чужденец. Идва от аристократична Испания, която именно на нас дължи най-доброто, което притежава: култа към честта, кавалерския дух.

Испанецът поиска да възрази, но ученият не му позволи, допълвайки с менторски тон:

— Били сте жалки и мизерни келти, подчинени на мерзостта на по-ниска раса и латинизирани от Рим, което още повече е влошило положението ви. За щастие, завладели са ви готите и други народи от нашата раса и са ви научили на човешко достойнство. Не забравяйте, млади човече, че вандалите са прадедите на съвременните пруси.

Архенсола отново се опита да каже нещо, но Хулио му направи знак да не прекъсва професора, у когото вече нямаше и следа от предишната сдържаност. Изглеждаше увлечен от патоса на собствените си думи.

— Ще станем свидетели на велики събития — продължи той. — Щастливци сме, че сме се родили в настоящата епоха, най-интересната в цялата история. В наши дни човечеството тръгва по нов път. В момента започва истинската цивилизация.

Според него предстоящата война щяла да бъде кратка като никоя досега. Германия така се била подготвила за този решителен момент, че световната икономика нямало да понесе никакви загуби. Един месец щял да бъде достатъчен да смаже Франция, най-страшния от противниците ѝ. После щяла да тръгне срещу Русия, която поради мудността си нямало да може да се организира за незабавна отбрана. Накрая щяла да атакува горделивата Англия, откъсвайки я от архипелага ѝ, за да изгуби своето надмощие и да не пречи повече на германския прогрес. Цялата тази серия от бързи удари и мълниеносни победи щяла да приключи само за едно лято. Листопадът следващата есен щял да настъпи като поздрав за окончателния триумф на Германия.

С увереността на университетски преподавател, сигурен, че никой от слушателите му няма да го опровергае, той разясни причините за превъзходството на германската раса. Според формата на черепа хората се делят на две групи: долихоцефали и брахицефали. Друга научна класификация ги разделя на хора с руси коси и хора с черни коси. Долихоцефалите представят чистотата на расата, по-високия интелект. Брахицефалите са кръстоски между различни раси с всичките признаци на дегенерацията. Германецът, във висша степен представител на долихоцефалите, е единственият наследник на древните арийци. Всички останали народи и по-специално тези в Южна Европа, наричани „латини“, принадлежат към една постепенно дегенерираща човешка общност.

Испанецът не можа повече да се въздържа. Та тези расистки теории са толкова архаични, че в тях вече не вярва нито един среднообразован човек! Не може да съществува чиста раса, понеже всички народи са преминали през хиляди кръвосмешения по време на историческото си развитие!... У много германци може да се видят същите етнически белези, които професорът приписва на нисшите раси.

— Възможно е — каза Хартрот. — Но дори германската раса да не е съвсем чиста, тя е най-малко смесена в сравнение с всички останали и тя съответно трябва да управлява света.

В гласа му се появиха иронични и подигравателни нотки, щом заговори за келтите, населявали земите на Юг. Тяхна е вината за забавянето на прогреса на човечеството, защото са го отклонили от правилния път към целта. Келтът е индивидуалист и следователно неуправляем революционер, клонящ към всеобща уравниловка. Освен това е склонен към вреден хуманизъм, който прави от състраданието добродетел, защитаваща правото на съществуване на слабите и негодните.

Знатният и благороден германец поставя над всичко реда и силата. Избран от Природата да властва над безплодните раси, той притежава всички достойнства, отличаващи господарите. Френската революция е била чисто и просто един сблъсък между германци и келти. Тогавашните благородници във Франция са били потомци на германските воители, настанили се в страната след така нареченото нашествие на варварите. Буржоазната класа и народът представлявали гало-келтският елемент. В случая нисшата раса е победила висшата, дезорганизирайки цялата страна и отнемайки спокойствието на света. Именно келтите са измислили демокрацията, социалистическата доктрина, анархията. Скоро обаче щял да настъпи часът на германския реванш и северната раса щяла да възстанови реда, защото сам Господ я бил определил за това, запазвайки неоспоримото ѝ превъзходство.

— Един народ — добави той — може да постигне велики цели само, ако е основно и изцяло съставен от германци. Колкото по-малко е германското начало в него, толкова по-малко цивилизован ще е той. Ние представляваме аристокрацията на човечеството, „солта на земята“ както казва нашият Вилхелм.

Архенсола изслуша смаян тази високопарна тирада. Всички големи народи бяха минали през треската на империализма. Гърците също са се стремили към хегемония, убедени, че са най-цивилизованата нация и смятайки се за най-достойните да наложат своята цивилизация на всички останали хора. Римляните, завладявайки нови земи, налагали в тях своите закони и правни норми. Французите от времето на Революцията и на Империята оправдавали нашествията си с желанието да направят хората свободни и да поселят нови идеи. Дори испанците от XVI век, воювайки срещу половин Европа в името на религиозното обединение и изкореняването на ересите, са преследвали погрешен и неясен идеал, но пък са го правели абсолютно безкористно.

През различните исторически епохи народите са били движени от разбиранията си за достойнство, независимо от преките си интереси. Единствено Германия, любимата страна на този професор, правеше опити да се наложи на целия свят, позовавайки се на превъзходството на своята раса, превъзходство, което никога официално не ѝ е признан и което самата тя си приписва, украсявайки твърденията си с лустрото на фалшиви научни твърдения.

— Досега войните се водеха от войниците — продължи Хартрот. — Тази, която предстои да започне, ще е дело и на войниците, и на учените. За подготовката ѝ университетът допринесе толкова много, колкото и генералният щаб. Германската наука, първата по значимост в целия свят, винаги се е свързала съвсем тясно с това, което революционерите от латинския свят презрително наричат милитаризъм. Само силата, тази истинска господарка на света, ще установи правото и ще наложи нашата, единствено истинската, цивилизация. Армията ни е изразител на културата ни и за няколко седмици тя ще освободи света от упадъчното келтско влияние, вливайки му нови живителни сили.

Представата за необятните бъдещи хоризонти, разкриващи се пред расата му, го караше да се изразява с въодушевлението на поет. Изпитваше дълбоко уважение към Вилхелм I, Бисмарк, към всички герои от миналите победи, но говореше за тях като за смъртници, чийто час е настъпил. Славни старци със скромни претенции, задоволили се да разширяват границите, да скрепят единството на Империята, но противопоставили се впоследствие с предпазливостта,

присъща на хилавия и слабия, на дързостта на новото поколение. Амбициите им стигнали само до установяването на една континентална хегемония... И после се появил Вилхелм II, личността с въображение и размах, героят, от когото се нуждаела страната.

— Моят учител Лампрехт — каза Хартрот — направи портрет на величието му. Той е едновременно традицията и бъдещето, редът и смелостта. Убеден е, че по Божия воля представя монархията, също както дядо му. Високият му блестящ интелект признава и приема съвременните новости. В същото време е романтик, изпитва носталгия по феодалния бит, подкрепя консервативно настроените стопани от аграрния сектор, но и човек на днешния ден, търсещ практическите решения на проблемите, демонстриращ утилитарен дух, по американски. У него инстинктът и разумът се намират в перфектно равновесие.

Ръководена от този герой, Германия бързо набирала сили и откривала истинския си път. Университетът го приветствал по-ентусиазирано и от армията. Защо да се натрупва толкова нападателна сила и да се държи неизползвана?... На германския народ прекрасно му прилягала една световна империя. Историците и философите щели да се нагърбят със задачата да измислят законните основания, които да оправдаят световното господство. А Лампрехт, историкът психолог, проповядвал, както и другите професори, идеята за абсолютното превъзходство на германската раса. Справедливо било именно тя да управлява света, след като била единствената, която притежавала силата да го постигне. „Всеобщата германизация“ щяла да бъде от голяма полза за хората. На земята всички щели да живеят щастливо, управлявани от един народ, създаден да господства. Велика Германия, разпростряла навсякъде могъществото си, щяла да засенчи със славата си всички империи от миналото и настоящето. *Gott mit uns* (Бог е с нас).

— Кой би могъл да отрече, че, както казва моят учител, съществува един християно-германски Бог — „Великият съюзник“, който се представя на нашите чуждестранни неприятели като могъщо и усърдно божество?

Деноаие слушаше смаяно братовчед си, наблюдавайки в същото време Архенсола. Той като че ли му казваше с поглед: „Този е луд. Германците са обладани от надменно високомерие“.

Междувременно професорът, неспособен да сдържи ентузиазма си, продължаваше да изтъква величието на своята раса.

Понякога вярата напуска за известно време дори и най-издигнатия духом. Ето защо кайзерът, пратеникът на провидението, показал необясними слабости на духа. Бил прекалено благ и добродушен. Би могъл с огромната мощ, която му давала властта, да сравни със земята всеки противник, но той се ограничил със запазването на мира. Но нацията не желала да спира наред пътя и подтиквала водача, дал ѝ първоначалния тласък. Поривът ѝ вече не можел да се удържи. „Който не напредва, отстъпва назад“ — такъв бил апелът на пангерманизма към императора. Трябва да се върви само напред до завладяването на цялата земя.

— Войната е съвсем близо — продължи той. — Имаме нужда от колониите на другите държави, понеже Бисмарк направи грешка от старческа твърдоглавост и не поиска нищо в момента на разпределянето на света, оставяйки на Англия и на Франция най-хубавите земи. Имаме нужда към Германия да се присъединят всички народи, в чиито вени тече германска кръв и са били цивилизовани от нашите предци по права линия.

И Хартрот започна да ги изброява. Холандия и Белгия са с германски корен. Франция — също, заради франките, защото в техните вени тече една трета германска кръв. Италия... — тук професорът спря, припомняйки си, че тази нация е съюзник, не съвсем надежден, разбира се, но все пак именно такъв по силата на дипломатическите договорености. Спомена веднага областта Ломбардия и някои съседни на нея райони. Испания и Португалия са били населени от русокоси готи, затова и те принадлежат към германската раса. И тъй като мнозинството нации в Америка имат испански или португалски произход, трябва също да бъдат включени в това справедливо искане.

— Все още не е дошло времето да мислим за тях — добави скромно докторът. — Но някой ден часът на справедливостта ще удари. След като постигнем триумф на континента, ще имаме вече време да помислим и за тяхната съдба... Северна Америка също трябва да усети влиянието на нашата цивилизация. И там има милиони германци, допринесли за величието ѝ.

Говореше за бъдещите завоевания като за почетни отличия, с които страната му ще облагодетелства останалите народи. От

политическа гледна точка те щели да продължат да живеят както и досега, щели да си имат собствени правителства, но подвластни на ръководещата германска раса, подобно на подрастващи, имащи нужда от здравата ръка на учителя. Предстояло да се формират Световни съединени щати начело с всемогъщ, приемаш по наследство поста президент — императорът на Германия. Те щели да бъдат благодетелствани от германската култура и щели да се трудят дисциплинирано в името на нейните индустриални приоритети... За съжаление обаче светът е неблагодарен и заради проклетията си хората винаги се противопоставят на прогреса.

— Ние не си правим илюзии — продължи професорът с привидна тъга. — Знаем, че нямаме приятели. Всички ни гледат с недоверие като много опасни същества, защото сме най-интелигентните, най-активните и в крайна сметка най-издигнатите от всички... Ами добре, щом не ни обичат, нека пък да се страхуват от нас. Както казва моят приятел Ман, Културата представлява духовната подреденост на света, но не изключва и „кървавото зверство“, когато то се оказва необходимо. Културата величае демоничното начало, което носим у себе си. Тя е над морала, разума и знанието. Щом трябва, ще наложим Културата с артилерийска канонада.

Архенсола продължи да дава израз на мислите си само с поглед: „Направо са си луди! Прекомерното им тщеславие ги кара да губят разсъдъка си... Какво ли го чака света, щом има и такива хора?“

Деноайе се намеси, за да внесе малко светъл оптимизъм в мрачната перспектива. Войната все още не е обявена, водят се дипломатически преговори. В последния момент може всичко да се уреди по мирен път, както се е случвало много пъти досега. Братовчед му представя нещата малко пресилени, поради прекалената си екзалтираност.

Иронична, свирепа, рязка усмивка пробяга по устните на доктора... Архенсола не познаваше стария Мадариага и при все това му хрумна, че точно така трябва да се усмихват акулите, въпреки че никога не беше виждал акула.

— Войната чука на вратата — заяви Хартрот. — Когато преди петнадесет дни излязох от Германия, вече знаех, че войната е близка.

Увереността, с която го каза, разсея и последните надежди на Хулио. Притесняваше го освен това идването тук на този човек и

заради измисления претекст да види майка си, с която само преди няколко дни си беше взел довиждане... Какво беше дошъл да прави в Париж доктор Юлиус фон Хартрот?...

— Защо тогава — попита Деноайе — са тези непрекъснати дипломатически срещи? Защо германското правителство се намесва привидно вяло в конфликта между Австрия и Сърбия?... Не би ли било по-добре открито да бъде обявена война?

Професорът отговори простиодушно:

— Нашето правителство, без съмнение, иска другите да я обявят. Ролята на нападнатия винаги е по-удобна и оправдава всички следващи решения, колкото и крайни да изглеждат. И в нашата страна има хора, които живеят добре и не желаят войната. Най-уместно е да ги накараме да повярват, че враговете ни я налагат и така ще почувстват необходимостта да се защитават. Единствено извисените духом стигат до убеждението, че всяка крачка напред, всяко велико постижение се постигат единствено с върха на меча и че войната е най-висшата форма на прогреса.

Поредната бегла усмивка отново не успя да смекчи свирепото му изражение. В отношенията между индивидите, според него, трябвало да има морал, защото така те могат да бъдат заставени да станат по-послушни и дисциплинирани. Но моралът възпрепятствал работата на правителствата и трябвало да се премахне като ненужна пречка. В управлението на една държава нямали място нито истината, нито лъжата. Признавали се единствено целесъобразността и полезността на нещата. За да спечели войната с Франция, станала отправна точка за великия възход на Германия, славният Бисмарк не се бил поколебал да фалшифицира важна телеграма.

— Не можеш да отречеш, че той е най-големият герой на нашето време. Историята приема благосклонно подвига му. Кой би могъл да укори победителя? Професор Ханс Делбрук с право пише: „Благословена да е ръката, която подправи телеграмата от Емс!“

Най-подходящо било войната да избухне незабавно, щом именно сега обстоятелствата са най-благоприятни за Германия, а враговете ѝ си живеят безгрижно. Това щяла да бъде препоръчваната от генерал Бернхард и други видни като него патриоти превантивна война. Можело да се окаже опасно да се изчаква. Враговете биха могли да се подготвят и те да я започнат. Освен това какви пречки можели да бъдат

за германците правата и всички други измислици на немощните народи, само и само да продължат мизерното си съществуване?... Имали силата, а силата е, която кове новите закони. Ако излязат победители, Историята нямало да им търси сметка за направеното. Германия ще е нанесла своя удар и за светите отци нямало да остане нищо друго, освен да възхвалят с химните си и да провъзгласят за свещена тази война, щом е довела до триумфа.

— Ние не водим тази война, за да накажем сръбските царевичи, нито за да освободим поляците и другите потиснати от Русия народи и после да се задоволим с безкористното си великодушие. Искаме тя да се състои, защото сме най-първи от всички народи на земята и трябва да разпрострем активността си над цялата планета. Часът на Германия удари. Ще заемем полагащото ни се място на световен лидер, както го е заемала Испания през отминалите векове, след това Франция, а понастоящем — Англия. Това, което споменатите народи са постигали с продължителна многогодишна подготовка, ние ще направим само за няколко месеца. Бойното знаме на Империята ще се развее над морета и държави, слънцето ще освети с лъчите си невиджани кланета... Старият Рим, почти смъртник, нарече варвари германците, които изкопаха гроба му. Целият днешен свят ще усети дъха на смъртта и със сигурност той също ще ни нарече варвари... Нека! Когато Танжер и Тулон, Анверс и Кале се окажат подчинени на германското варварство, ще поговорим по-подробно за това... Притежаваме силата, а този, който я има, не дискутира, нито пък обръща внимание на приказките... Силата! Това е единствената дума, която звучи прекрасно и ясно... Силата! Един точен удар и всички аргументи стават неоснователни.

— Толкова ли сте уверени в победата? — попита Деноайе. — Понякога съдбата предлага ужасни изненади. Има скрити сили, които не взимаме предвид и които провалят и най-добрите планове.

Сега усмивката на доктора изрази върховно пренебрежение. Всичко било предвидено и проучено много отдавна с добре известната германска педантичност. Какво имаха насреща си? Франция — най-страшният от враговете, е неспособна да устои на изнервящите морални атаки, на страданията, на усилията и на лишенията, причинени от войната. Един физически изнемощял народ, отровен от революционните идеи и отхвърлил употребата на всякакъв вид оръжие

от прекомерна любов към благополучието, не би могъл да се противопостави на каквото и да било.

— Нашите генерали — продължи той — ще я оставят в такова състояние, че никога да не се осмели да застане на пътя ни.

Остава Русия, но аморфните ѝ сили бавно се мобилизират и са слабо подвижни. Генералният щаб в Берлин бил подготвил всичко с точност до секундата за смазването на Франция за четири седмици, след което щял да хвърли огромни сили срещу Руската империя, преди тя да успее да се подготви за ответен удар.

— Ще завършим с мечока, след като вече сме убили петела — заяви победоносно професорът.

Предусещайки обаче, че братовчед му се готви да му възрази, го изпревари:

— Знам какво ще ми кажеш. Остава още един враг, който все още не се е появил на арената, но когото всички германци очакваме. Мразим го повече от всички други, защото е от нашата кръв, но предаде расата... Ах, колко много го ненавиждаме!

Изрече тези думи с такова отвращение и жажда за мъст, че двамата му слушатели се стъписаха учудени.

— Дори Англия да ни нападне — продължи Хартрот, — ние при всички случаи ще излезем крайни победители. Този противник не е пострашен от останалите. Вече век той властва над света. След падането на Наполеон и след Виенския конгрес Англия успя да постигне известна хегемония над континента и сега ще се бие, за да я запази. Но каква полза от така изразходваната енергия?... Както казва нашият писател Бернхард, английският народ е народ от рентиери и спортисти. Армията му е сформирана от останките на нацията. В страната липсва воински дух. Ние сме народ от войници и никак няма да ни е трудно да победим англичаните, уязвими поради погрешните им възгледи за живота.

Докторът направи кратка пауза и допълни:

— Разчитаме също и на вътрешната деморализация на нашите врагове, на липсата на единство. Бог ще ни помогне да всеем смут сред тези омразни народи. Няма да минат много дни и те ще усетят невидимата му ръка. Във Франция ще избухне революция едновременно с началото на войната. Народът на Париж ще издигне барикади по улиците и ще видим възпроизведена анархията от времето

на Комуната. Тунис, Алжир и други отвъдморски владения ще се надигнат срещу метрополията.

Архенсола сметна тези думи за уместен повод да изрази с усмивка недоверието си.

— Повтарям — настоя Хартрот. — Вътре в страната ще избухне революция, а народите в колониите ще вдигнат въстания. Знам много добре какво говоря... И в Русия предстои вътрешната революция, революцията на развятото червено знаме, която ще принуди царя да ни моли на колене за милост. Достатъчно е да прочетем във вестниците за неотдавнашните стачки в Санкт Петербург, за манифестациите на стачкуващите под претекст посещението на президента Поанкаре... Англия ще види отхвърлени от собствените си колонии молбите ѝ за помощ Индия ще се надигне срещу нея, а Египет вярва, че е дошъл моментът за освобождението му.

Хулио изглеждаше впечатлен от тези твърдения, формулирани с увереността на компетентен учен. Почти го подразни недоверчивостта на Архенсола, който продължаваше да гледа нахално професора и да повтаря с очи: „Луд е, побъркал се е от прекалено честолюбие“. Този човек сигурно имаше сериозни мотиви, за да предрича подобни трагични събития. Фактът, че точно сега е в Париж, колкото и необяснима да беше причината за Деноаје, придаваше на думите му мистична тежест.

— Но народите ще се отбраняват — опита се той да оспори твърденията на братовчед си. — Победата няма да е толкова лесна, колкото си мислиш.

— Разбира се, че ще се отбраняват. Борбата ще бъде тежка. Изглежда, че през последните години Франция се е погрижила добре за армията си. Ще срещнем известна съпротива, победата няма да е съвсем лесна, но ние ще триумфираме... Вие и представа си нямате каква е офанзивната мощ на Германия. Никой извън нейните граници и не подозира докъде може да стигне тя. Ако враговете ни знаеха за тази сила, щяха да преклонят глави, избягвайки ненужни жертви.

Настъпи продължително мълчание. Юлиус фон Хартрот изглеждаше вгълбен в мислите си. Споменът за огромната военна мощ на страната му като че ли го накара да изпадне в почти религиозно преклонение.

— Победата — започна той внезапно — ние сме я спечелили още преди доста време. Враговете ни се страхуват от нас и въпреки това ни подражават. Всичко, което носи германска марка е търсено по целия свят. Същите страни, които се опитват да устоят на силата на оръжието ни, копират нашите методи в университетите си и се възхищават на теориите ни, въпреки че някои от тях не са се радвали на успех в самата Германия. Надсмиваме се на раболепието, с което ни следват... И въпреки всичко не желаят да признаят превъзходството ни!

За първи път Архенсола одобри с поглед и жест думите на Хартрот. Вярно бе това, което казваше — светът беше жертва на „германското суеверие“. Интелектуалното малодушие, страхът от силния караха другите да се възхищават на всяко едно нещо с германски произход без никакво разграничение, анблок, само заради блясъка — злато, разбъркано с талк. Жителите на страните, в които се говореше език, произлизаш от латинския, така наречените латини, се отдаваха на тази адмирация, защото се съмняваха с глупав песимизъм в собствените си сили. Те първи постановиха смъртта си. И за горделивите германци беше достатъчно само да повторят думите на тези песимисти, за да засилят вярата в превъзходството си.

Със средиземноморска страст, която скача от едната крайност в другата, много латини декларираха на висок глас, че в бъдещия свят няма да има място за тръгналите към упадък латински общества и че единствено Германия бе запазила в латентно състояние цивилизаторските си сили. Французите, които си крещяха един на друг, преувеличавайки винаги нещата без да си дават сметка, че някой ги чува от другата страна на вратата, в продължение на години непрекъснато повтаряха, че Франция върви към пълно разложение и смърт. Защо в такъв случай се възмущаваха от пренебрежителното отношение на враговете си?

Професорът, изтълкувал макар и малко погрешно мълчаливото одобрение на младежа, който досега го слушаше с враждебна усмивка, допълни:

— Време е вече да направим във Франция теста за силата на германската култура, насаждайки я там като победители.

Тук Архенсола го прекъсна: „Ами ако германската култура не съществува, както твърди един прочут германец?“ Изпита остра необходимост да противоречи на този педант, който им дотягаше с

тщеславието си. Хартрот като ужилен скочи от стола си, чувайки подобно съмнение.

— Кой е този германец?

— Ницше!

Професорът го погледна съжалително. Заръката на Ницше към мъжете е да бъдат твърди, уверявайки, че „една добра война прави свята всяка кауза“. Възхвалявал е Бисмарк, участвал е във Френско-пруската война от 1870, прославя германците, когато говори за „веселия лъв“ и за „руския звяр“. Архенсола изслуша тази забележка със спокойствието на човек, сигурен в позицията си. Благословени да са вечерите, през които оставаше насаме с поредната книга в ръка пред пламтящата камина в ателието, заслушан в трополенето на дъждовните капки по прозореца!...

— Да, това са думи на великия философ — отвърна. — Известни са и редица други негови максими, каквито всеки голям мислител оставя на поколенията. Изгражда доктрината си върху основната идея за гордостта, но на индивидуалната гордост, не на надменността на дадена нация или раса. Говорил е винаги против „измамната хитрост на расите“.

Архенсола си спомняше дума по дума казаното от философа. Всяка култура, според него, представлява „стилово единство във всички проявления на живота“. Науката не предполага култура. Едно голямо знание може да е придружено от голям вандализъм, поради отсъствието на стил или заради хаотичното объркване на всички стилове. Германия, по мнението на Ницше, няма собствена култура, защото ѝ липсва стил. „Французите, е казал той, имат зад гърба си една автентична и богата култура, каквато и да е стойността ѝ, и до ден-днешен всички черпим от нея“. Антипатиите му са насочени към собствената му страна. „Не понасям живота в Германия. Тя цялата е пропита от духа на сервилността и низостта... Аз не вярвам в нищо друго, освен във френската култура и смятам за погрешно да наричаме останалото образована Европа. Редките прояви на висока култура, които съм наблюдавал в Германия, са били с френски произход“.

— Сигурно ви е известно — продължи Архенсола — как, спорейки с Вагнер заради прекомерния германизъм в творчеството му, Ницше е прокламирал необходимостта от средиземноморско звучене в

музиката. Идеалът му е бил една обща за цяла Европа култура с латинска основа.

Юлиус фон Хартрот отговори подчертано презрително, повтаряйки думите на испанеца. Хората, които много мислят, казват много неща. Ницше е бил поет, починал след като напълно е полудял и никога не е фигурирал сред учените в Университета. Цялата му слава е изградена в чужбина... И престана да се занимава с този младеж, сякаш се бе изпарил след дръзките си възражения. Насочи цялото си внимание към Деноайе.

— Тази страна — продължи — носи смъртта в утробата си. Как можеш да се съмняваш, че в нея ще избухне революция веднага след началото на войната?... Ти не си бил свидетел на уличните безредици по повод делото Кайу. Допреди три дни реакционери и революционери взаимно си отправяха злостни обиди. Видях и чух как се предизвикват едни други с крясъци и песни, как си разменят удари наред улицата. Това различие на мненията ще се задълбочи още повече, когато войските ни преминат през границата. Ще избухне гражданска война. Антимилитаристите настояват на своето — че е във възможностите на правителството ви да избегне стълкновението... Страна, разядена от демокрацията и от малоценността на триумфиращия келтизъм, копнеещ за всички свободи!... Ние сме единственият свободен народ на земята, защото умеем да се подчиняваме.

Парадоксът накара Хулио да се усмихне. Германия — единствената свободна страна!...

— Така е — потвърди енергично фон Хартрот. — Имаме подобаващата на един велик народ свобода, свобода икономическа и интелектуална.

— А политическата свобода?...

Професорът посрещна въпроса с пренебрежителен жест.

— Политическата свобода!... Единствено невежите народи в процес на упадък, нисшестоящите раси, загрижени за равенството и демократичната бъркотия, говорят за политическа свобода. В Германия нямаме нужда от нея. Ние сме народ от господари, който спазва всички степени на йерархията и желае да бъде командван от родените с по-високо потекло. Ние притежаваме гения на организираността.

В това се състояла според доктора голямата германска тайна. Германската раса, завладявайки света, щяла да направи всички

останали съпричастни към откритието си. Народите щели да видят живота си организиран по такъв начин, че всеки индивид да предоставя максимума от своите възможности в полза на обществото. Точно разпределени по различните видове производства хора, подчиняващи се като машини на висшето управление и даващи възможно най-доброто количество продукция — ето това била перфектната държава. Свободата би била чисто отрицателна идея, ако не е съпътствана от позитивен замисъл, който да я направи полезна.

Двамата приятели останаха поразени от така направеното описание на бъдещето, очакващо света след установяването на германското господство. Човекът, превърнат в механизъм!... Без ненужни операции, неводещи до непосредствен резултат!... А народът, прокламиращ този мрачен идеал, беше същият този народ на философите и мечтателите, приели съзерцанието и размишлението за първостепенни в човешкото съществуване!...

Хартрот се върна към разсъжденията си за малоценността на враговете на расата му. За да се бориш е необходима вяра, непоклатима убеденост в превъзходството на собствените сили.

— В момента в Берлин всички приемат войната, всички твърдо вярват в победата. Тук обаче не е така!... Не искам да кажа, че французите ги е страх. Имат изпълнено с героични подвизи минало, което в дадени моменти ги екзалтира. Но обикновено са унили и е съвсем очевидно, че са готови на каквито и да е жертви, за да избегнат онова, което се готви да се стовари върху главите им. В първия момент народът ще крещи ентузиазирано, както вика винаги, когато го тласкат към гибел. Висшите класи нямат доверие в бъдещето, мълчат или лъжат, но у всички се долавя предчувствието за голямо бедствие. Вчера говорих с баща ти. Той е французин и е богат. Възмущава се от правителствата на страната си, защото я ввличат в европейски конфликти, за да защитават далечни и без никакво значение народи. Огорчават го действията на някои екзалтирани патриоти, които отвориха пропаст между Германия и Франция и продължават да бъдат пречкаш пътя към сближаването. Казва, че Елзас и Лотарингия не заслужават цената, която ще струва една война от човешка и финансова гледна точка... Признава нашето величие, потвърждава неимоверно бързия ни напредък и смята, че другите народи никога няма да могат да ни настигнат... Като баща ти мислят и много други

— всички, които са доволни от благосъстоянието си и се страхуват да го изгубят. Повярвай ми: страна, обладана от съмнения и изпитваща страх от войната, може да се счита за победена още преди първата битка.

Хулио изрази с жест на нетърпение желанието си да прекъсне този разговор.

— Остави баща ми. Днес говори така, защото войната все още не е факт, а той обича да противоречи, да се възмущава от всичко, което го заобикаля. Утре може би ще каже точно обратното... Баща ми е потомък на латините.

Професорът погледна часовника си. Време беше да си тръгва. Трябваше да свърши още доста неща, преди да се отправи към гарата. Германците, установили се в Париж, го бяха напуснали на големи групи, подчинявайки се сякаш на някаква тайна и валидна за всички тях заповед. Тази вечер заминаваха последните.

— Дойдох да те видя, воден от най-добри семейни чувства и от дълга ми да те предупредя. Ти си чужденец и нищо не те задържа тук. Ако искаш да присъстваш като очевидец на едно велико историческо събитие, остани. Но по-добре ще е да се махнеш. Войната ще бъде тежка, много тежка и ако Париж се опита да се съпротивлява както друг път, ще станем свидетели на ужасни неща. Средствата за нападение са се променили много.

Деноайе махна с безразличие.

— Държиш се също като баща си — продължи професорът. — Снощи той и семейството ти ми отговориха по същия начин. Дори майка ми предпочита да остане близо до сестра си, уверявайки, че германците са много добри, цивилизовани и няма място за никакви опасения, когато те спечелят победата.

Докторът сякаш се стесняваше от добронамереността си.

— Тук нямат точна представа за съвременната война, не знаят, че генералите ни са усвоили изкуството бързо да намаляват числеността на противника и няма да се поколебаят да го приложат. Терорът е основно средство, тъй като разстройва здравия разум на противника, парализира действията му, сломява съпротивата му. Колкото по-жестока е войната, толкова по-скоро ще приключи. Да наказваш строго и твърдо означава да действаш хуманно. И Германия ще бъде

безмилостна, ще покаже неவிжданo дoсeгa кoрaвoсърдeчe, зa дa бъдe биткaтa пo-краткa.

Бeшe стaнaл oт стoлa сe, зa дa взeмe бaстунa и слaмeнaтa сe ширoкoпoлa шaпкa. Архeнсoлa гo глeдaшe с oткритa врaждeбнoст. Минавaйки пoкрaй нeгo, прoфeсoрът сaмo лeкo кимнa сдържaнo с глaвa. Oтпрaви сe към врaтaтa, придружeн oт брaтoвчeд сe. Сбoгувaнeтo бe крaткo.

— Пoвтaрям ти съвeтa сe. Aкo нe oбичаш oпaснoстe, мaхни сe oттук. Върмoжнo e дa грeшa и тeзи хoрa, убeдeни в бeзпoлeзнoстa нa съпрoтивaтa, чистo и прoстo дa сe прeдaдaт... Върв сeкeи случaй скoрo щe сe видим. Щe имaм удoвoлствиeтo дa сe върнa в Пaриж, кoгaтo знaмeтo нa Импeриятa сe рaзвee нaд Айфeлoвaтa кулa. Върпрoс нa трe или чeтири сeдмици. И сър сигурнoст в нaчaлoтo нa сeптeмврe.

Сърсeм скoрo Фрaнция щeшe дa изчeзнe и дoктoрът изoбщo нe сe сърмнявaшe в тoвa.

— Щe oстaнe Пaриж — дoпълни тoй — щe oстaнaт фрaнцузитe, зaщoтo eдин нaрoд нe сe прeмaхвa лeснo, нo щe бъдaт пoстaвeни нa мeстoтo, кoeтo им сe пoлaгa. Ние щe упрaвлявaмe свeтa, a тe щe сe грижaт зa сърздaвaнeтo нa нoви тeндeнции в мoдaтa, нa приятни услoвия зa живoт нa чуждeнцитe, кoитo ги пoсeщaвaт, a в интeлeктуaлeн плaн щe ги стимулирaмe дa oбучaвaт крaсиви aктрисe, дa пишaт зaнимaтeлни рoмaни и вeсeли кoмeдии... Нищo пoвeчe.

Дeнoaйe сe усмихнa, дoкaтo стискaшe ръркaтa нa брaтoвчeд сe, дaвaйки му дa рaзбeрe, чe приeмa думитe му зa aбсурдни.

— Гoвoрa сeриoзнo — прoдърлжи Хaртрoт. — Пoслeдният чaс нa Фрeнскaтa рeпубликa кaтo знaчимa нaция удaри. Oпoзнaх я oтблизo и видях, чe нe зaслужaвa другa сърдбa. Бeзрeдиe и липсa нa дoвeриe гoрe, стeрилен eнтусиaзърм дoлу.

Извърърщaйки глaвa, видя oтнoвo усмивкaтa нa Архeнсoлa.

— Знaйтe, чe рaзбeрaмe мaлкo нeщo oт тoвa — дoбaви прeдизвикaтeлнo тoй. — Имaмe oпит в изслeдвaнeтo нa нaрoдитe, живeли прeди нaс, изучили смe ги фибрa пo фибрa и зaтoвa мoжeм сaмo с eдин пoглeд дa вникнeм в психoлoгиятa нa тeзи, кoитo сe oцe сa живи.

Нa испaнeцa му сe стoри, чe виждa хирург, гoвoрeщ сaмoдoвoлнo зa тaйнитe нa вoлятa прeд oтдaвнa изстинaл труп. Кaквo мoжeшe дa знae зa живoтa тoзи пeдaнт, търлкувaтeл нa мъртви дoкумeнти!...

Когато Хулио затвори вратата и се върна при приятеля си, доктор Юлиус фон Хартрот вече не му се струваше луд.

— Какъв кретен! — възкликна, вдигайки нагоре ръце. — И като си помисли човек, че тези фабриканти на зловещи грешки живеят на свобода!... Кой би могъл да предположи, че са рожби на същата земя както Кант миролюбеща, ведрия Гьоте, Бетовен, вярвали толкова години, че създават нация от философи и мечтатели, работещи безкористно в интерес на всички хора...

В паметта му, сякаш за да даде обяснение, изплува шеговитата дефиниция на един германски географ: „Германецът е двуглаво същество. С едната си глава мечтае и поетизира, докато с другата мисли и изпълнява“.

Деноаие изглеждаше разтревожен от подобна увереност за предстояща война. Този професор му се струваше по-страшен от съветника и останалите германски буржоа, с които се беше запознал на кораба. Натъжаваше го не само егоистичната мисъл, че катастрофата щеше да попречи на осъществяването на неговите и тези на Маргарита желаниа. Изведнъж, в този момент на несигурност откри, че обича Франция. Виждаше в нея родината на баща си и страната на Великата революция... Въпреки че никога не се беше месил в политическите борби, той беше републикански настроен и често се подиграваше на някои от приятелите си, които се прекланяха пред крале и императори, считайки това за знак на добри обноски и изискан вкус.

Архенсола се опита да му вдъхне кураж.

— Кой знае! Това е страна на изненадите. Французинът проявява истинската си същност в момента, в който тръгне да поправя някоя своя безразсъдна грешка. Каквото и да приказва този твой свиреп братовчед, ентузиазъм има, има и ред... Много по-трудно трябва да е било на онези, преживели дните преди случилото се във Валми, отколкото на нас днес. Всичко е било обърнато с главата наопаки и като единствена защита — набързо сформирани батальони от работници и селяни, хващащи за пръв път оръжие. И въпреки това Европа на старите монархии не намери цели двадесет години начин да се освободи от тези импровизирани воители.

V

ПОЯВАТА НА ЧЕТИРИМАТА КОННИЦИ

През следващите дни двамата приятели живееха в трескаво напрежение поради бързината, с която събитията започнаха да следват едно след друго. На всеки час се раждаше новина, в повечето случаи невярна, която бързо завладяваше общественото мнение и всяваше тревога. Веднага, щом се появеше надеждата опасността от предстояща война да бъде предотвратена, незабавно тръгваше слухът, че мобилизацията ще бъде разпоредена само след броени минути.

В рамките на двадесет и четири часа се съсредоточаваха толкова много тревоги, безпокойства, нервно напрежение, колкото за цяла една година. Положението се усложняваше от несигурността, от напрегнатото мъчително очакване на всяващата страх и все още невидима опасност.

Историята преливаше извън своето русло, събитията бурно се застигаха като огромни вълни на чудовищно наводнение. Австрия пристъпи към обявяване на война на Сърбия, докато дипломатите на великите сили продължаваха да работят за избягването на конфликта. Телеграфната мрежа, опъната около планетата, вибрираше непрекъснато в дълбините на океаните и над релефа на континентите, излъчвайки надежди или отчаяние. Русия мобилизираше част от армията си. Германия, която поддържаше войските си в готовност под претекст за маневри, обяви положение на „заплаха от война“. Австрийците, без да изчакат резултатите от дипломатическите действия, започнаха да бомбардират Белград. Вилхелм II, опасявайки се, че намесата на великите сили може да разреши конфликта между царя и австрийския император, насили хода на събитията, като обяви война на Русия. След това Германия се изолира, прекъсвайки железопътните и телеграфните линии, за да потопи в тайнственост щурмовите си сили.

Франция участваше в тази лавина от събития с предпазливи изказвания и умерени прояви на въодушевление. Една хладна и строга вътрешна решителност даваше кураж на всички. Две поколения бяха

дошли на белия свят, срещайки, едва отворили очи, образа на войната, която със сигурност щеше да дойде някой ден. Никой не я желаше. Враговете я налагаха... И всички я приемаха с твърдото намерение да изпълнят дълга си.

Денем Париж оставаше мълчалив и мрачен, отдаден на грижите си. Единствено малки групички от екзалтирани патриоти с развети над главите трицветни знамена минаваха по площад Конкорд и скандираха „Да живее!“ пред статуята, символ на един от осемте най-големи градове на Франция — Страсбург. Хората се разминаваха по улиците, поздравявайки се дружески. Всички се познаваха, без някога да са се виждали. Погледите взаимно се привличаха, усмивките се разменяха с приятното усещане за съпричастност към една обща идея. Жените изглеждаха тъжни, но говореха гръмка, за да прикрият страховете си. През дългите летни вечери булевардите се изпълваха с хора. Жителите на крайните квартали се стичаха в центъра на града, както в дните на вече отдавна отминалите революции. Отделните групи се смесваха и образуваха необозримо множество, над което се понасяха скандирания и песни. Импровизираните манифестации минаваха през центъра под току-що запалените електрически фенери. Дефилирането им продължаваше до полунощ, с високо развято национално знаме, ескортирано от знамената на други нации.

През една от тези нощи на искрен ентузиазъм двамата приятели чува неочакваната, абсурдна новина: „Убиха Жорес!“. Събрани на групи, хората я повтаряха с покруса, която сякаш отказваше да приеме болезнения факт: „Жорес убит! Но защо?“ Народният здрав разум, който по инстинкт търси обяснение на всяко незаконно нещо, бе обхванат от изумление и объркване. Трибунът — мъртъв точно в момента, когато пламенното му словото би могло да е от най-голяма полза за повдигане духа на хората!... Архенсола веднага си помисли за Чернов. Какво ли би казал съседът? Привържениците на реда се страхуваха от евентуална революция. За момент на Деноайе му се стори, че мрачните предсказания на братовчед му започват да се сбъдват. Това убийство, заедно с репресиите, които често следват подобни актове, можеше да послужи като сигнал за гражданска война. Но обикновените французи, вцепенени от мъка поради смъртта на героя, запазваха трагично мълчание. Отвъд представата за трупа всички виждаха образа на родината.

На сутринта опасността се беше разсеяла. Работниците разговаряха за генерали и война, показваха един на друг военните си книжки и съобщаваха датата, на която трябваше да се явят на сборния пункт след обявяване заповедта за мобилизация: „Аз съм на втория ден“. „Аз — на първия“. Военните на действителна служба, които в момента се намираха в отпуск по домовете си, бяха извикани поименно в казармите. Събитията буквално се блъскаха, изпреварвайки се едно друго, бързаци в една и съща посока: войната. Германците нахлуват в Люксембург, германците напредват към френската граница, докато посланикът им е все още в Париж и дава обещания за мир. На другия ден след смъртта на Жорес, 1-ви август следобед, големи групи хора се струпваха около листчета хартия, написани очевидно набързо на ръка. Тези листчета се оказаха предшественици на други, по-големи, напечатани и носещи най-отгоре две кръстосани знаменца. „Ето я, вече е факт...“ Беше заповедта за всеобща мобилизация. Франция цяла грабваше оръжието. И от гърдите на всички се изтръгна въздишка на облекчение. Очите заблестяха с удовлетворение. Край на кошмара!... Жестоката действителност беше за предпочитане пред ежедневната несигурност, продължила сякаш безкрайни седмици.

Напразно президентът Поанкаре, въодушевен от една последна надежда, правеше обръщение след обръщение към французите, за да обясни, че „мобилизацията още не значи война“ и че свикването при оръжията е само една превантивна мярка. „Пред война сме, пред неизбежна война“, приемаха съдбоносно фактите хората. Онези, които трябваше да се явят под знамената същата нощ или на другия ден, бяха най-ентусиазирани и въодушевени: „Щом ни търсят, ще се явим насреща им. Да живее Франция!“ Химнът на доброволците от Първата република отново зазвуча благодарение на инстинкта на народа, който винаги го бе подемал в критични моменти. Заедно с *Марсилезата* по улиците кънтяха стиховете на Шение в строгия ритъм на военната музика:

*Републиката ни зове,
от нас зависи да победим или да загинем,
всеки французин живее заради нея,*

за нея всеки французин е длъжен да умре.

Мобилизацията започна точно в дванадесет през нощта. Още на свечеряване по улиците тръгнаха групи мъже, отпратили се към гарите. Придружаваха ги членове на техните семейства, които носеха куфарите им или вързопите с дрехи. До тях пък крачеха приятелите от квартала. Начело на всяка група се развяваше трицветното знаме.

Офицерите от запаса бяха влезли в калъфите на униформите, които им причиняваха всички неудобства на отдавна необличани дрехи. С пристегнат от новия колан поиздут корем и с пистолет на хълбока, всеки от тях вървеше към железопътната композиция, която щеше да го откара до сборния пункт. Синът му носеше сабята, скрита в платнен калъф, а съпругата, опряна на ръката му, тъжна и горда едновременно, шепнеше любовно последните си заръки в ухото му.

С бясна скорост профучаваха трамваи, автомобили и фиакри. По улиците на Париж никога преди не беше имало толкова много превозни средства. Въпреки това много от пешеходците напразно махаха с ръка, за да привлекат вниманието на водачите. Никой не искаше да обслужва цивилни. Всички се бяха поставили в услуга на военните, всички маршрути свършваха на железопътните гари. Тежките камиони на интендантството, препълнени с чували, бяха приветствани с всеобщ ентузиазъм: „Да живее армията!“ Войниците в гащеризони на механици, полегнали високо върху движещите се на колела пирамиди, отговаряха на приветствията с помахване на ръка и с викове, които никой не успяваше да чуе. Дружеските чувства породиха никога невиджана толерантност. При блъсканицата в многолюдните струпвания хората запазваха неизменно благоприличие. В случай на удар между два автомобиля, щом шофьорите по стар навик започнеха бурна препирня, околните веднага се намесваха и те приятелски си стискаха ръце. „Да живее Франция!“ Пешеходците, които по чудо успяваха да се изплъзнат измежду колелата на колите и камионите, се смееха, скастрийки добродушно водача. „Как ти дава сърце да прегaziш французин, тръгнал да се присъедини към полка си!“ А шофьорът отговаряше: „И аз тръгвам след няколко часа. Това ми е последният курс“. С напредването на нощта трамваите и автобусите минаваха все по-рядко. Повечето от чиновниците бяха напуснали

предварително работните си места, за да си вземат сбогом с роднините и да се качат на влака. Животът в Париж като че се беше съсредоточил в половин дузина човешки реки, вливащи се в железопътните гари.

Деноайе и Архенсола се срещнаха в едно кафене на булеварда малко преди полунощ. И двамата бяха уморени от силните вълнения през деня и се чувстваха потиснати като след шумен и лудешки спектакъл. Изпитваха нужда да си починат. Войната беше вече факт и след като го знаеха със сигурност, не им беше необходимо да научават други новини. Атмосферата в кафенето не беше от най-приятните. Беше горещо и задимено, а посетителите пееха и викаха гръмко, размахвайки малки знаменца. Тази космополитна публика назоваваше една след друга европейските нации, поздравявайки всяка с въодушевени възгласи. Всички, абсолютно всички заставаха на страната на Франция! „Да живее!... Да живее!“ На масата до тази на двамата приятели седеше възрастно семейство. Очевидно бяха рентриери с подредено и тихо съществуване, които вероятно не си спомняха да са били будни по това време през целия си досегашен живот. Увлечени от общия ентузиазъм, те също бяха излезли на булеварда, за да „видят по-отблизо войната“. Чуждият език, на който говореха съседите, изглежда повиши самочувствието на съпруга.

— Смятате ли, че Англия ще тръгне с нас?...

Архенсола знаеше отговора точно колкото и той, но отвърна авторитетно: „Абсолютно сигурно, решено е“. Възрастният мъж стана на крака: „Да живее Англия!“ И под галещия и изпълнен с възхищение поглед на съпругата си подхвана отдавна забравена патриотична песен, подчертавайки с махане на ръка припева, на който твърде малко от присъстващите успяваха да пригласят.

Наложи се двамата приятели да се приберат къщи пеша. Не намериха кола, на която да се качат. Всички пътуваха в обратна посока, към железопътните гари. И двамата бяха в лошо настроение, но Архенсола не можеше да върви мълчешком.

„Ах, тези жени!“ От няколко месеца Деноайе знаеше за почтените му отношения с една млада работничка от шивашката фабрика на улица „Тетбу“. Неделни разходки в околностите на Париж, няколко ходения на кино, коментари по най-интересните моменти в последния роман, публикуван в подлистника на популярен ежедневник, бегли целувки на прощаване привечер, преди тя да се

качи на влака за Боа Коломб, за да прекара нощта в бащината къща, и нищо повече. Архенсола търпеливо, но не и без задни мисли, разчиташе на времето, което може да накара и най-строгата добродетел да се пречупи. Тази вечер се срещнали да пийнат по аперитив с един френски приятел, който утре сутринта заминавал да се присъедини към полка си. Девојката ги била виждала и друг път заедно, но не му обръщала особено внимание. Сега обаче започнала да го гледа с възхита, сякаш бил друг човек. Решила тази вечер да не се връща в дома на родителите си, искала да види как започва една война. Вечеряли тримата заедно. Цялото внимание на девојката било насочено към заминаващия. Дори проявила внезапен порив на свян, когато Архенсола поискал да ѝ напомни за своето по право полагащо му се предимство, хващайки ръката ѝ под масата, докато тя междувременно почти била положила глава на рамото на бъдещия герой, гледайки го с изпълнени с възхищение очи.

— И си тръгнаха!... Тръгнаха си заедно! — почти изсъска злобно той. — Не тръгнах след тях, защото не исках да удължавам терзанията си. Толкова усилия положих, но в полза на друг!

Замълча за момент и замисляйки се за друго, допълни:

— Признавам все пак, че поведението ѝ е прекрасно. Колко щедри стават жените, щом решат, че е дошъл моментът да предлагат!... Изпитва силен страх от гневните изблици на баща си и въпреки това решава да не се прибира и да прекара нощта с почти непознат, за когото допреди няколко часа дори не си е помисляла... Цялата нация изпитва топли чувства на благодарност към тези, които отиват да изложат на риск живота си, и тя, бедничката, също иска да направи нещо за поелите по пътя към смъртта, в последния час да им даде малко щастие. Подарява най-хубавото, което притежава и което никога няма да може да си върне. Лоша роля изиграх!... Присмивай ми се, ако искаш, но трябва да признаеш, че това е прекрасно.

Деноаје наистина се усмихна на признатия неуспех на приятеля си, въпреки че тайно също изживяваше големи неприятности. Бяха се срещнали за кратко с Маргарита на следващия ден след завръщането му от Буенос Айрес. И това беше. Повече не се бяха виждали. Научаваше по нещо за нея от кратките ѝ писма... Проклетата война! Какъв обрат в живота на щастливите хора! Майката на Маргарита страдаше от тежка болест. Мислеше освен това за сина си, който беше

офицер и трябваше да замине още първия ден на мобилизацията. И тя се притесняваше за брат си и смяташе за неуместно да идва в ателието, докато вкъщи майка ѝ страдеше. Кога ли щеше да приключи всичко това?...

Безпокоеше го и този чек за четиристотин хиляди франка, донесен от Америка. Предния ден от Банката бяха отказали изплащането му поради липса на известие. После казаха, че известието вече е при тях, но пак не му изплатиха парите. В късния следобед, когато кредитните институции бяха вече затворени, правителството издаде декрет за мораториум с цел избягване на общ банкрут вследствие финансовата паника. Кога ли щяха да му ги изплатят?... Може би след като все още незапочналата война приключи, може би никога. Не разполагаше с налични пари, освен двете хиляди франка, останали му от пътуването. И всичките му приятели се намираха в притеснено положение, лишени от възможността да теглят от вложените си в банките пари. Ах, тази война! Тази глупава война!

По средата на булевард „Шанз-Елизе“ видяха един мъж с широкопола шапка, който бавно вървеше пред тях и си говореше сам. Архенсола го позна на светлината на един от фенерите: „Приятелят Чернов“. Като отговори на поздрава им, от скритата в рунтавата брада уста на руснака ги лъхна дъх на вино. Без да чака покана, той закрочи редом с тях по посока на Триумфалната арка.

Хулио беше разменял единствено мълчаливи поздрави с този приятел на Архенсола, срещайки го във входа на сградата. Тъгата обаче смирява духа и кара да търсиш като освежителна сянка приятелството на хрисимите. От своя страна Чернов погледна Деноайе така, сякаш го познаваше цял живот.

Беше прекъснал монолога си, който слушаха само тъмните корони на дърветата, самотните пейки, синкавите сенки около червеникавата светлина на фенерите, лятната нощ с лекия топъл повеи на вятъра и примигващите в небето звезди. Направи мълчаливо няколко крачки, като че в знак на уважение към вървящите до него. След това продължи на глас размишленията си оттам, откъдето ги беше прекъснал, без каквото и да е обяснение, все едно вървеше сам.

— ... Сега и те ще започнат да крещят въодушевено, също както и тези тук, искрено ще си вярват, че отиват да защитават родината си и

че ще умрат за семействата си и за домашното си огнище, които никога не заплашва.

— Кой имаш предвид бе, Чернов? — попита Архенсола. Руснакът го погледна втренчено, вероятно сметнал въпроса за изключително странен.

— Тях — отговори лаконично.

Двамата разбраха... „Тях“! Не можеше и да бъдат други.

— Десет години живях в Германия — продължи той вече доста по-свързано, разбирайки, че го слушат. — Бях кореспондент на вестник в Берлин и познавам тези хора. Минавайки сега по пълния с хора булевард, си представих онова, което в момента се случва там. И там пеят гръмка и крещат ентузиастично, размахвайки знамена. Външно и едните, и другите са еднакви, но вътрешно са съвсем различни!... Снощи тук на булеварда множеството преследваше едни кресльовци, които викаха: „Към Берлин!“ Подобни скандирания навяват лоши спомени и са признак на лош вкус. Франция не се стреми към нови завоевания. Единственото ѝ желание е да бъде уважавана, да живее в мир, без унижения и тревоги. Тази нощ двама мобилизирани казаха на тръгване: „Когато влезем в Германия, ще я направим република“... Републиката не е перфектно решение, приятели мои, но предоставя по-добри условия за живот, отколкото можеш да получиш под властта на безотговорен и по Божия воля монарх. Най-малкото предполага спокойствие и отсъствие на лични амбиции, които да объркват живота. И аз се развълнувах от чувството за щедрост на тези двама работници, които вместо да мислят за изстреблението на враговете, искат да ги вкарат в правия път, предлагайки им онова, което смятат за най-добро.

Чернов замълча за кратко, за да се усмихне иронично на сцената, която въображението му представяше.

— В Берлин масите изразяват ентузиазма си по много по-извисен начин, както подобава на един висш народ. Другите, нисшите, които се утешават за унижението си с груб материализъм, в този час крещат: „Към Париж! Да прием шампанско гратис!“ Благочестивата буржоазия, способна на всичко, за да си спечели още и още почести, и аристокрацията, предизвикала едни от най-големите скандали в света през последните години, също скандират: „Към Париж!“ В техните представи Париж е съвременният Вавилон на греха, градът на „Мулен

Руж“ и на ресторантите на Монмартър, единствените места, които познават... И моите другари социалдемократи там също викат, но тях са ги научили на друга песен: „Към Москва! Към Петербург! Да смажем тиранията в Русия, заплаха за цивилизацията!“ Кайзерът, използващ тиранията в друга страна като плашило за собствения си народ — каква смешка!

И гръмкият смях на руснака проехтя в тишината на нощта като барабанен тътен.

— Ние сме по-цивилизовани от германците — каза, след като престана да се смее.

Деноаие, който го слушаше с интерес, се стъписа учуден и си каза: „Този Чернов добре си е пийнал“.

— Цивилизацията — продължи — не означава единствено развита индустрия, много кораби, силна армия и дузина университети, които преподават само наука. Това е материална цивилизация. Има и друга, висша, която издига душата и не позволява човешкото достойнство да бъде безнаказано накърнявано от постоянни унижения. Швейцарският гражданин, който живее в дървената си къща в планината, считайки се за равен с всички останали хора в страната си, е по-цивилизован от хер професора, който трябва да даде предимство на някакъв си лейтенант или от богаташа от Хамбург, който се кланя като лакей пред парадирация с частицата „фон“ пред името си.

Тук испанецът кимна утвърдително, отгатнал сякаш какво Чернов щеше да добави още.

— Ние, руснаците, страдаме от жестока тирания. Известно ми е. Познавам глада и студа в затворите, живял съм в Сибир... Но срещу тази тирания винаги е съществувал и революционен протест. Една част от нацията живее в полудиво състояние, но другата е висококултурна и с възвишен морален дух, който ѝ позволява смело да се изправя срещу опасностите и да прави жертви в името на свободата и истината... А Германия? Кой някога е протестираше в защита на човешките права в тази страна? Колко революции е имало в Прусия, земя на действително големи деспоти? Основоположникът на милитаризма Фридрих Вилхелм, щом се уморял да бие жена си и да плюе в яденето на децата си, излизал на улицата с тояга в ръка, за да налага неуспелите да избягат навреме поданици. Неговият син, Фридрих Велики, заявил, че умира крайно отегчен да управлява народ от роби. За два века пруска

история виждаме една-единствена революция с барикадите през 1848, лошо берлинско копие на Парижката революция и то без никакъв резултат. Бисмарк оказал силен натиск за смазването и на последните опити за протест, ако изобщо е имало такива. И когато приятелите му го заплашвали с революция, свирепият юнкер слагал ръце на кръста и се изкикотвал с най-наглия си смях. Революция в Прусия!... Никой по-добре от него не е познавал народа си.

Чернов не беше патриот. Много пъти Архенсола го беше чувал да говори против страната си. Но се възмущаваше от презрението, с което високомерният германец се отнася към руския народ. Къде през последните четиридесет години на империалистическо величие остана интелектуалната хегемония, с която германците толкова се хвалят?... Превъзходни пешки на науката, упорити и недалновидни учени, всеки ограничен в тясната си специалност, лабораторни бенедиктинци, работещи много и сполучващи понякога с цената на огромни заблуди, представяни за истини, понеже самите те са ги допуснали — и това е всичко. А редом до това търпеливо и достойно за уважение трудолюбие — колко много шарлатанство! Колко много велики имена, експлоатирани като обикновена търговска марка! Колко много учени, превърнати в управители на санаториуми!... Един хер професор открива начин за лечение на туберкулозата, а страдащите от тази болест продължават да умират, както и преди. Друг лепва етикет със съкратено обозначение на лекарството срещу най-срамната от болестите и гениталната чума продължава да е бич за света. А всички тези грешки предпоставят огромни богатства: всяка спасителна панацея дава повод за образуването на цяло ново индустриално общество, продаващо продуктите си на високи цени, сякаш болката е привилегия единствено на богатите. Колко далече от този блъф са Пастьор и редица други учени от така наречените по-нискостоящи народи, открили толкова много от тайните на заобикалящия ни свят, без да се поставят в полза на монополите!

— Германската наука — продължи Чернов — е дала много на света, признавам, но и науката на останалите нации също не му е дала по-малко. Само един заслепен от надменност народ може да си въобрази, че за цивилизацията той е всичко, а останалите са нищо... Освен специализираните си учени кой друг гений е създала напоследък тази Германия, която се смята за универсална? Вагнер е

последният романтик, с него приключва една епоха и той принадлежи на миналото. Ницше положи много усилия, за да доказва полския си произход и ненавиждаше Германия — една, според него, страна на педантични буржоа. Славянофилството му е толкова отявлено, че дори пророкува как германците ще бъдат смазани от славяните... И няма други. Ние, див народ, напоследък дадохме на света творци с възхитителен морален дух. Толстой и Достоевски са универсални. Кои имена би могла да постави до техните Германия на Вилхелм II?... Страната му беше родината на музиката, но съвременните руски музиканти са по-оригинални от продължителите на вагнеризма, прикриващи зад разяреността на оркестъра своята посредственост... Германският народ е имал своите гении през времената на страдания и болка, когато все още не се е била зародила пангерманската мания за величие, когато Империята не е съществувала. Гьоте, Шилер, Бетовен са били поданици на малки княжества. Изпитали са влиянието на други страни, допринесли са за универсалната цивилизация като граждани на света, без да им хрумне дори, че светът трябва да стане изцяло германски само защото оценява високо произведенията им.

Царизмът беше допуснал много жестокости. Чернов го знаеше от личен опит и нямаше защо да идват германците, за да му го съобщят. Но интелигенцията на Русия, духовният ѝ елит, винаги са се противопоставяли на тиранията и са въставали срещу нея. Къде са в Германия интелектуалците — противници на пруския царизъм? Мълчат или угоднически ласкаят Богопомазания, музикант и комедиант като Нерон, който, понеже е способен да изсвири всичко, смята и че знае всичко. В желанието си да заеме сценична поза в историята, той в края на краищата причини на света най-голямата от злочестините.

— Защо трябва да бъде пруска тиранията, тегнеща над страната ми? Най-лошите царе са взимали пример от Прусия. В наше време всеки път, когато руският или полският народ се е опитал да потърси правата си, реакционерите винаги са използвали кайзера като заплаха, твърдейки, че ще им дойде на помощ. Половината от руската аристокрация е германска, германци са генералите, изявили се най-вече с кланетата на народа, германци са функционерите, които поддържат и съветват тирана, германци са офицерите, заели се да накажат с кръв работническите стачки и бунтовете на анексираните

народи. Славянинът реакционер е брутален, но притежава сантименталността на една раса, в която много принцове стават нихилисти. Лесно вдига камшика, но после се разкайва и понякога плаче. Виждам със с очите си руски офицери да се самоубиват, за да не тръгнат срещу народа си, или от угризения след извършени кървави кланета. Германецът, поставил се в служба на царизма, не изпитва скрупули, нито съжалява за поведението си: убива хладнокръвно, съвестно и точно, както върши и всичко останало. Руснакът е варварин, удря и съжалява; цивилизованият германец разстрелва без колебание. Нашият цар, увлечен в един момент от славянски порив по хуманизма, прегърна благородната утопична идея за универсален мир, организирайки мирни конференции в Хага. Кайзерът, блюстителят на културата, работи години и години над монтажа и смазването на невидан досега разрушителен механизъм, за да стъпче цяла Европа. Руснакът е смирен християнин, не обича да се изтъква, демократ е по душа, жаден е за справедливост; германецът възхвалява християнството, но в действителност е идолопоклонник като германците от древните векове. Неговото вероизповедание обича кръвта и уважава кастите, истинската му религия е култът към Один, само че сега богът на войната е променил името си и се нарича Държава.

Чернов млъкна за момент, вероятно за да оцени по-добре удивлението на спътниците си и след това рече просто:

— Аз съм християнин.

Архенсола, който познаваше идеите и историята на руснаците, го погледна смаяно. Хулио упорито настоя на своето: „Този Чернов направо си е пиян“.

— Истина е — продължи той, — че не ме е грижа кой знае колко за Господ и не вярвам в догмите, но душата ми е християнска, като тази на всички революционери. Философията на модерната демокрация е един вид светско християнство. Ние, социалистите, обичаме обикновените смирени люде, нуждаещите се, слабите. Защистваме тяхното право на живот и благополучие, също както и вдъхновените от вярата религиозни водачи, които са виждали във всеки нещастник свой брат. Ние настояваме за уважително отношение към бедния в името на справедливостта, докато другите го искат в името на състраданието. Разделя ни единствено това. И едните, и

другите търсим начини хората да намерят общо съгласие за един подобър живот, силният да се жертва за по-слабия, амбициозният — за смирения и светът да изпита непреодолимо желание за братство и възможно най-голямо равенство. Славянството обобщава историята на човешките копнежи. Гръцката мисъл установява благополучието на земята, но не за всички, а само за гражданите на малките им демокрации, за свободните хора, изоставяйки на мизерията робите и варварите, които въпреки всичко са били мнозинство. Християнството, религията на смирените, още в началото призна правото на щастие на всички същества, но постави това щастие на небето, далеч от този свят, от тази „долина на сълзите“. Революцията и нейните наследници, социалистите, поставят щастиято сред непосредствените реалности на земята, също както и древните, и считат за достойни да го изживеят всички хора, също както християните. Какво става с християнството в днешна Германия?... В социалистическата нагласа на светската Френска република, защитаваща слабите, има повече християнски дух, отколкото в религиозните настроения на консервативно настроените юнкери. Германия си е произвела един бог по нейно подобие и когато му се прекланя, се прекланя на самата себе си. Германският бог е отражение на германската държава и учи, че войната е първостепенно дело за всеки народ и едно от най-благородните занимания. Другите християнски народи, когато им се наложи да воюват, усещат съществуващото противоречие между поведението си и Евангелието и просят извинение за жестоката необходимост да се защитават. Германия тръби на висок глас, че войната се нрави на Господ. Слушал съм германски проповедници да твърдят, че Христос е бил привърженик на милитаризма. Германската горделивост, убеждението, че расата им е предопределена от провидението да властва над света, сплотява в съгласие протестанти, католици и евреи. Над догматичните им различия стои богът на Държавата, който е германец, богът Воин, когото в този момент Вилхелм сигурно нарича „моят уважаван съюзник“. Религиите винаги са се стремели към универсалността. Целта им е да свържат хората с Бога и да поддържат връзките между всички човешки същества. Прусия постъпи ретроградно, връщайки се към варварските епохи, след като си създаде за собствено ползване втори Йехова, едно враждебно към по-голямата част от човешкия род

божество, злобно и болезнено амбициозно, също като германския народ.

После Чернов започна да обяснява по свой начин създаването на този амбициозен, жесток и отмъстителен германски бог. Германците отскоро били християни, едва от шест века, докато сред другите народи християнството се е наложило отпреди десет, петнадесет, осемнадесет столетия. Когато кръстоносните походи вече отивали към своя край, прусаците все още са живели като идолопоклонници. Расовата надменност, подтиквайки ги към война, е накарала да възкръснат и мъртвите божества. По подобие на древния германски Один, който е бил пълководец, германците са нагиздили Господ от Евангелието с копие и щит. Християнството в Берлин носи каска и ботуши. В момента дори и Господ е мобилизиран подобно на Ото, Фриц и Франц, за да накаже враговете на народа-избраник. Няма значение, че е казал: „Не убивай!“ и че на земята синът му е изрекъл: „Блажени миролюбивите“. Християнството според германските духовници от всички вероизповедания трябва да оказва влияние единствено върху индивидуалното усъвършенстване на хората и да не се намесва в живота на Държавата. Бог на Пруската държава е старият германски бог, наследен от жестоката германска митология, една амалгама от жадни за войни божества.

В надвисналата над булеварда тишина руснакът възкреси спомените за ярките изображения на безмилостните богове. Тази нощ те ще се събудят, като чуят с ушите си звънтенето на оръжията и доловят с обонянието си парливата миризма на кръвта. Тор, бруталният бог с малка глава, ще напрегне мишци и ще размаха тежкия чук, с който смазва цели градове. Вотан ще наточи пиката си със светкавица за острие и гръмотевица за кука. Один, онзи с едното око, ще се прозява от лакомия на върха на планината си в очакване на мъртвите воители, които ще се натрупат около трона му. Разчорлените валкирии, потни и миришещи на жребци девиси, ще заподскачат от облак на облак, за да насъскват с вой мъжете и после ще отнесат труповете им, праметнати като дисаги през задницата на дръгливите си летящи коне.

— Германската религиозност — продължи руснакът — отрича християнската идея. Според нея хората не са равни пред Бога, който цени само силните и ги подкрепя с влиянието, което има,

окуражавайки ги да не се спират пред нищо. Родените немощни трябва да се подчиняват или да изчезнат. Народите също не са равни помежду си. Разделят се на народи водачи и нисши народи, чиято съдба е да бъдат раздробени и асимилирани от първите. Такава е Божията воля. Излишно е да казвам, че великият народ водач е германският.

Архенсола го прекъсна. Високомерието на германците не произтича само от техния бог, а се дължи до голяма степен и на науката.

— Наясно съм с това — каза руснакът, без да го остави да довърши. — Детерминизмът, неравенството, подборът, борбата за живот... Германците, толкова горди с достойнствата си, строят върху чужд терен интелектуалните си монументи и внасят от чужбина материалите за циментиране на всеки нов строеж. Един французин и един англичанин — Гобине и Чембърлейн, им осигуриха аргументите, дали им възможност да защищават самоуверено превъзходството на расата си. Върху недовършеното от Дарвин и Спенсър дядо Хекел изгради „монизма“ — доктрина, която, приложена в политиката, освещава научно германското величие и признава правото му да завладее света, бидейки най-силно.

— Не, хиляди пъти не — продължи още по-възбудено той след кратко мълчание. — Всички тези приказки за борбата за живот с всички съпътстващи я жестокости може би са верни за нисшите видове, но не и за хората. Ние сме разумни, стремящи се към прогрес същества и можем да избегнем фаталността на средата, като я видоизменим в наша полза. Животното не познава правото, справедливостта, състраданието, живее в плен на не съвсем ясните си инстинкти. Ние мислим, а мисловната дейност означава свобода. Силният, за да се покаже такъв, няма нужда да проявява жестокост, повелик е, когато не злоупотребява със силата си и се отличава с доброта. Всички имат право на живот още с раждането и по същия начин, както съществуват гордите и смирените, красивите и слабите същества, така трябва да продължат да живеят големите и малките, старите и младите нации. Целта на съществуването ни не е борбата, не е да убиваме, за да ни убият след това и нас и после да падне мъртъв и убиецът ни. Нека оставим това на сляпата Природа. Цивилизованите народи, ако решат да се водят от общо мислене, ще трябва да приемат това на

Средиземноморска Европа, за да реализират възможно най-мирната и човеколюбива концепция за живота.

Горчива усмивка раздвижи гъстата брада на руснака.

— Но съществува така наречената „Култур“, която германците искат да ни наложат и която е нещо напълно противоположно на цивилизацията. Цивилизацията означава изтънченост на духа, уважение към ближния, толерантност към чуждото мнение, доброта в нравите. А „Култур“ е действие на Държавата, която организира и асимилира индивиди и колективи, за да ѝ служат в мисията ѝ, която основно се състои в това да се постави над всички други държави, смазвайки ги с величието си или с гордостта, жестокостта и свирепостта си, което е същото.

Бяха стигнали до площад „Етоал“. Тъмната сянка на Триумфалната арка се открояваше на фона на звездното небе. Булевардите протягаха във всички посоки двойни низи светлини. Фенерите около монумента осветяваха гигантските му основи и долната част на скулптурните групи. По-нагоре сенките се сгъстяваха, придавайки на светлия паметник черната плътност на абаноса.

Прекосяха площада и когато навлязоха под свода на Арката, който повтаряше и усилваше ехото от стъпките им, се спряха. От промъквания се във вътрешността на конструкцията нощен бриз полъхваше зимен студ. Тримата инстинктивно обърнаха глави, за да погледнат към булевард „Шанз-Елизе“, останал зад гърба им. Видяха само река от мрак, по която плуваха броеници от червени звезди между дългите черни отвесни стени, образувани от сградите. Но те добре познаваха панорамата и им се стори, че виждат ясно в тъмнината величествения булевард, спускащ се надолу между двата реда палати, после площад „Конкорд“ в дъното с египетския иглоподобен паметник, а оттатък него — алеите на градината на Тюйлери.

— Прекрасно е — каза Чернов, който виждаше и нещо повече от сенки. — Една цяла цивилизация, влюбена в мира и сладостта на живота, е минала оттук.

Скъп спомен разчувства руснака. Много пъти, малко след обяд, беше срещал на същото това място един едър силен мъж с широки рамене, рижава брада и добродушни очи. Изглеждаше като гигант, спрял да расте по средата на развитието си. Придружаваше го едно

куче. Беше Жорес, приятелят му Жорес, който, преди да отиде в камарата, правеше обичайната си разходка от дома си до Арката.

— Обичаше да застава точно тук, където се намираме в момента. Съзерцаваше булевардите, далечните градини, цялата тази част от Париж, на която човек може да се любива от тази височина. И ми казваше развълнуван: „Прекрасно е. Една от най-красивите гледки, които могат да се срещнат по света...“ Бедният Жорес!

По една странна асоциация на идеи в паметта на руснака изплува образът на съотечественика му Михаил Бакунин — друг революционер, бащата на анархизма, плачещ от вълнение на един концерт при изпълнението на симфония за хор и оркестър от Бетовен, дирижирана от един негов млад приятел — Рихард Вагнер. „Когато настъпи нашата революция — викаше, стискайки силно ръката на маестрото, — и всичко, което съществува сега, отмре, това ще трябва да бъде спасено на всяка цена“.

Чернов се откъсна от спомените си, огледа се наоколо и каза тъжно:

— Те са минали оттук.

Всеки път, когато минаваше под Арката, в паметта му изплуваше една и съща картина. „Те“, това бяха хилядите блестящи на слънцето каски, хилядите тежки, повдигащи се едновременно с механична точност ботуши, късите тромпети, пиколата, плоските барабанчета, смущаващи величественото мълчание на камъка, бойният марш от „Лоенгрин“, звучащ над пустите булеварди пред плътно затворените врати и прозорци на сградите.

Той, който беше чужденец тук, се чувстваше привлечен от този монумент, както могат да привличат само почитаните сгради, съхранили славата на предците. Не искаше да знае кой го е издигнал. Хората строят с вярата, че правят непоклатима една непосредствена идея, която ласкае гордостта им. После внезапно се появяват други, с по-широк мироглед, променят значението на творението и го правят по-голямо, отнемайки му първоначалната егоцентричност. Древногръцките статуи, образци на висша красота, при създаването им са били предназначени за украса на храмовете като дарения от набожните хора в онези времена. Когато споменем величието на Рим, всички виждат във въображението си Колизеума, арена на кървави кланета, и издигнатите във възхвала на бездарни цезари арки.

Представителните творения на народите имат две страни: вътрешна и непосредствена, която влагат създателите им, и външна, от всеобщ интерес, която им придават впоследствие вековете, превръщайки ги в символи.

— Арката — продължи Чернов — е френска отвътре с изброените битки и имена на генералите, които подлежат на критика. Външно това е паметник на народа, извършил най-великата революция, и на всички народи, които вярват в свободата. Прославата на човека може да се види малко по-надолу — колоната на площад Вандом. Тук няма нищо индивидуално. Строителите ѝ са я издигнали в памет на Великата армия, съставлявана от въоръжения народ, посял семената на революцията из цяла Европа. Артистите разгадаха с отличния си нюх истинското значение на тази творба. Войните, сътворени от скулптора Франсоа Рюд, които на монументалния му релеф от лявата ни страна пеят Марсилезата, не са професионални войници, а въоръжени граждани, тръгнали да изпълнят висшата си и дръзка апостолска мисия. Голотата им ме кара да виждам в тях едни санкюлоти с гръцки шлемове... Тук има нещо повече от ограничената и егоистична слава на една-единствена нация. Всички в Европа се пробуждаме за нов живот благодарение на тези кръстоносни походи на свободата... Народите приемат образи в мислите ми. Ако си кажа Гърция, виждам колоните на Пантеона; за Рим, Вечния град, това е Колизеумът и арката на Константин; за революционна Франция — Триумфалната арка. Тя обаче е и нещо много повече от визуален образ. Тя е исторически реванш: народите от Юга, така наречените латински раси, отговарят след много векове на нашествието, сразило римската мощ; хората от Средиземноморието, разпръснали се победоносно по земите на древните варвари, като разрушителна вълна заличили миналото и незабавно се оттеглили. Огромният прилив отлагал всичко, което носел в себе си, подобно на водите на някои реки, които, заливайки бреговете, ги облагородяват. Така след оттеглянето на хората земята ставала плодородна и обогатена с нови и благородни идеи.

— Ами ако те се върнат! — допълни с жест на силно безпокойство Чернов. — Ако пак стъпят на тези плочи!... Миналия път това бяха едни нещастни хора, удивени от благосклонността на съдбата, които минаха оттук като селянин през изискан столичен салон. Задоволиха се с джобни пари и две провинции, които да

увековечат спомена за победата им... Но сега срещу Париж ще тръгнат не само войници. След войската, като възбудени лавкаджийки, вървят хер-професорите, които носят на хълбок бъчонки с вино, примесено с влудяващ варварина прах, виното на Културата. Фургоните на обоза са натоварени с огромен багаж от научна диващина, една нова философия, провъзгласяваща силата за начало и прослава на всичко, отричаща свободата, отхвърляща слабия. Една философия, поставяща целия свят в подчинение на едно богоизбрано малцинство само защото то разполага с най-бързите и сигурни начини за причиняване на смърт. Човечеството трябва да се страхува за бъдещето си, ако под този свод пак стъпи германски ботуш под звуците на някой марш от Вагнер или от друг полкови капелмайстор.

Отдалечиха се от Арката и тръгнаха по булевард „Виктор Юго“. Чернов крачеше мълчаливо, сякаш натъжен от представата за това хипотетично шествие. Изведнъж продължи на висок глас хода на мислите си:

— И дори да влязат, какво от това?... Справедливостта няма да умре. Познава периоди на забрава, но винаги се възражда. Добронамерените я признават за единственото житейско правило. Един народ от луди иска да положи насието на пиедестала, върху който останалите са издигнали Справедливостта. Ненужно усилие. Вечно ще бъде желанието на хората да има повече свобода, повече братство, повече справедливост.

След това твърдение руснакът като че ли се успокои. И тримата заговориха за спектакъла, който представяше подготвящият се за войната Париж. Чернов изпитваше състрадание към болката на хилядите семейства, които в момента изживяваха голяма трагедия заради катастрофата. На пръв поглед нищо не се беше променило. В центъра на града и около железопътните гари имаше необичайно голямо движение, но останалата част на мегаполиса с нищо не издаваше голямото объркване на нормалния житейски ритъм. Безлюдната улица изглеждаше същата, както през всички други нощи. Ветрецьт караше листата на дърветата леко да потрепват. Сякаш някакво тържествено спокойствие струеше от безкрая на пространството. Къщите спяха, но зад затворените им прозорци будуха зачервени от плач очи, дишаха притиснати от мъка гърди, трепереци от безпокойство пред надвисналата заплаха ръце

подреждаха багажа на тръгващия на война, един може би последен жест на обич, възпиращ порива за удавени в плач целувки.

Чернов си спомни за съседите си, за семейната двойка, която живееше в другото вътрешно помещение зад ателието. Не чуваше вече жената да свири на пианото. До слуха му бяха достигнали шумни разпавии между двамата, трясък на затръшнати врати и стъпките на мъжа, бягащ посред нощ от риданията на жената. От другата страна на иззиданата преграда беше започнала една обикновена драма, повторение на толкова много други, случващи се по същото време.

— Тя е германка — продължи руснакът. — Портiererката ни съвсем точно надуши националността ѝ. Той сигурно сега е на път, за да се присъедини към полка си. Миналата нощ почти не можах да спя. Чувах плача ѝ през стената, проточен и отчаян плач на изоставено същество, и гласа на мъжа, опитващ се напразно да я успокои... Какъв порой от печал се изсипва върху света!

Същият следобед, на излизане от къщи, я бил срещнал пред вратата. Изглеждала съвсем друга жена, почти старица, сякаш само за няколко часа е преживяла петнадесет години. Напразно се опитал да ѝ вдъхне кураж, посъветвал я да приеме по-спокойно отсъствието на мъжа си, за да не навреди на другото същество, което носеше в утробата си.

— Защото ще става майка, горката. Крие от свян състоянието си, но аз един път случайно я видях през прозореца да подрежда детски дрешки.

Жената го слушала, без да го разбира. Пред отчаянието ѝ думите му били безсилни. Тя само тихо мълвяла, сякаш говорела на себе си: „Аз германка... Той тръгва, трябва да замине... Сама... Сама завинаги!...“

— Мисли за своята националност, която я разделя от другия, мисли за концентрационния лагер, в който ще я отведат заедно със сънародниците ѝ. Страх я е, че е изоставена в една враждебна страна, която ще трябва да се защитава от агресията на нейните... И всичко това, когато ще става майка. Какво нещастие! Каква мерзост!

Стигнаха до улица „Дьо ла Помп“ и щом влязоха в сградата, Чернов си взе довиждане с двамата младежи, за да се качи по сервизното стълбище. Деноайе изпита желание да продължи разговора. Не му се искаше да остава насаме с приятеля си, изпаднал в

крайно лошо настроение след случилите се неприятности. Разговорът с руснака му беше интересен. Тримата се качиха с асансьора. Архенсола спомена за възможността да отворят една бутилка от многото, които пазеше в кухнята. Чернов би могъл да се прибере в жилището си през водещата към сервизното стълбище врата на ателието.

Крилата на големия прозорец бяха широко отворени. Малките прозорчета към вътрешното дворче — също. Един постоянен ветрец полюшваше завесите. Старинните фенери, проядените от молци знаменца и още някакви романтични украси на ателието потрепваха на изкуствената светлина. Седнаха около една малка масичка до прозореца далеч от лампите, които осветяваха другия край на обширното помещение. Бяха в полусянка, с гръб към вътрешността на стаята. Виждаха пред себе си насрещните покриви и един огромен четириъгълник синя сянка, надупчен от студените остри лъчи на звездите. Светлините на града оцветяваха тъмното пространство с кървавочервени отблясъци.

Чернов изпи две чаши, като премляскваше с език в потвърждение на доброто качество на червената течност. Тримата замълчаха. Възцари се тишина на възхита и боязън, каквато само величествеността на нощта налага на хората. Очите им скачаха от звезда на звезда, подреждайки ги в идеално прави линии, образуващи триъгълници или четириъгълници с фантастична неправилност. Понякога примигващият блясък на някоя звезда привличаше мимоходом погледите им, задържайки ги с хипнотизираща настойчивост.

Загледан в нощта, руснакът си наля друга чаша. След това се усмихна с горчива насмешка. Брадатото му лице прие изражението на трагична маска, надничаша през завесата на мрака.

— Какво ли си мислят там горе за хората? — измърмори едва чуто. — Знае ли някоя от звездите, че Бисмарк съществува?... Запознати ли са небесните тела с божествената мисия на германския народ?

И продължи да се усмихва.

Нещо далечно и колебливо смути тишината на нощта, промъквайки се от дъното на една от пролуките, разделящи огромната равнина от покриви. Тримата подадоха напред глави, за да чуват по-

добре... Бяха гласове. Мъжки хор пееше прост, монотонен, сериозен химн. Доловиха го по-скоро с мисълта си, отколкото със слуха си. Няколко откъслечни тона, достигнали с по-голяма сила до тях благодарение на нощния бриз, позволиха на Архенсола да разпознае в краткия, завършващ с мелодичен възглас припев, една бойна песен:

*И Елзас, и Лотарингия,
на нас Елзас ни трябва.
Да, да, да, да.*

Някаква група мъже минаваше далеч в края на една от улиците на път към железопътната гара, врата към войната. Вероятно бяха от околните на Париж квартали или пък от близките населени места и прекосявайки потъналата в тишина столица, изпитваха нужда да изразят с песен голямото национално възделение, за да могат бодърстващите зад тъмните фасади да разберат, че не са сами.

— Също като в оперите — каза Хулио, заслушан в последните звуци на песента на невидимия хор, който чезнеше... чезнеше погълнат от разстоянието и дълбокото вдишване на нощта.

Чернов продължи да пие с разсеян вид, загледан втречено в червеникавата мъгла над покривите.

Въпреки това двамата приятели разбраха по честите потрепвания на челото му, по глухото ръмжене, което от време на време се чуваше под рошавата му брада като ехо на вътрешния му монолог, че той усилено мисли. Внезапно, без никаква подготовка, премина от размисли към думи, продължавайки на висок глас мисълта си.

— ... И когато след няколко часа слънцето изгрее, светът ще види по обширните му поля да препускат четиримата вражески настроени към хората конници... Вече цвилят нетърпеливо злите им коне, предущащи бързия бяг, а сърдитите им ездачи се договарят помежду си, разменяйки последни думи, преди да скочат на седлата.

— Какви са тези конници? — попита Архенсола.

— Тези, които предхождат Звяра.

На двамата приятели този отговор им се стори също толкова неясен, колкото и предходните думи. Деноаие за пореден път си каза

наум: „Пиян е“. Любопитството му обаче го накара да бъде настоятелен. Какъв е този звяр?

Руснакът го погледна така, сякаш въпросът го беше озадачил. Мислеше, че е говорил на глас още от самото начало на размишленията си.

— Този на Апокалипсиса.

Настъпи тишина, но мълчанието на руснака не продължи дълго. Не можа да се сдържи да не спомене мечтателя и поета на грандиозните и смътни видения, оказал след две хиляди години такова огромно въздействие върху него — мистичния революционер, приютил се на последния етаж в една жилищна сграда в Париж, човекът, предсказал с непонятни за обикновените хора думи великите събития в човешката история. Чернов описа апокалиптичния звяр, появил се от дълбините на морето. Подобен на леопард, с лапи като на мечка и с муцуна на лъв. Бил със седем глави и десет рога. От рогата висели десет диадеми и на всяка една от главите било написано по едно злостъпство. Евангелистът не цитирал злостъпствата, може би защото винаги са били различни според епохите, променяйки се на всеки хиляда години, когато звярът се появявал за пореден път. Руснакът прочете тези, които пламтяха сега върху главите на звяра — злостъпства срещу човечеството, срещу справедливостта, срещу всичко, което прави поносим и приятен живота на човека. „Силата стои над справедливостта...“ „Слабият няма право на съществуване...“ „Бъдете твърди, за да сте велики...“ И звярът, с цялата си грозота, имал претенцията да управлява света и хората да го боготворят.

— Ами четиримата конници? — попита Деноайе.

Четиримата конници предхождат появата на звяра, според видението на евангелиста.

Агнецът Божи счупва седемте печата на книгата на тайнствата пред великия трон, на който седи същество, изваяно като че от яспис. Небесната дъга образува около главата му изумруден балдахин. Двадесет и четири трона са разположени в полукръг и на тях седят двадесет и четири достолепни, облечени в бяло и със златни корони на главите, старци. Четири огромни животни с обсипани с многобройни очи тела и с по шест крила охраняват най-големия трон. Звън на тропети поздравява счупването на първия печат.

„Гледай!“, крещи с гръмовния си глас на поета, наблюдаващ всичко това, едно от животните... И се появява първият конник на бял кон. В ръката си държи лък и носи корона на главата: това е Покорителят според едни, Чумата — според други. Възможно е да е едновременно и двете. Притежава корона и това за Чернов бе достатъчно.

„Покажи се!“, крещи второто животно, въртейки във всички посоки хилядите си очи. И от счупения печат изскача един червеникав кон. Конникът върху него върти над главата си огромен меч. Това е Войната. Бесният галоп кара спокойствието да изчезне от света, хората започват да се избиват.

При отварянето на третия печат друго от крилатите животни вика с тътнещ като гръмотевица глас: „Излез!“ И поетът вижда черен кон. Ездачът му държи в ръката си везни, за да измерва храната на хората. Това е Гладът.

Четвъртото животно поздравява с рев счупването на четвъртия печат. „Изскачай!“ И се появява кон, белезникав на цвят. „Ездачът му е Смъртта, в чиято власт е да прави хората да гинат от меча, от глада, от чумата и от дивите зверове“.

Четиримата конници се впускат в луд, смазващ бяг над главите на ужасените хора.

Чернов описваше четирите бича на земята, сякаш ги виждаше непосредствено пред себе си. Конникът върху белия кон е облечен в пищна дреха на варварин. Ориенталското му лице се криви в злобна гримаса в желанието му да подуши жертвите си. Докато конят му се носи в галоп, той зарежда лъка си, за да изстреля Чумата. На гърба му подскача бронзов колчан, пълен с отровни стрели, носещи зародишите на всички болести, които не само изненадват мирните хора в тяхното усамотение, но и отравят раните на войника на бойното поле.

Вторият конник, този с червения кон, размахва с две ръце огромния меч над разветите си от лудешкия бяг коси. Млад е, но свъсените му вежди и силно стиснатите му устни го правят да изглежда неумолимо жесток. Под дрехите, веещи се свободно около тялото му заради вихрения галоп, личи атлетичното му тяло.

Стар, плешив и отблъскващо слаб, третият конник подскача върху острия гръб на черния си кон. Сухите му крака притискат хълбоците на дръгливото животно. Със съсухрената си ръка протяга

напред везните, символ на недостатъчната храна, чиято цена достига тази на златото.

Коленете на четвъртия конник, остри като шпори, се забиват в хълбоците на белезникавия кон. През пергаментовата кожа прозират ребрата и костите на скелета му. Лицето му на мъртвец е сгърчено в язвителната усмивка на разрушението. С двете си ръце, подобни на тръстикови стъбла, върти гигантска коса. От ъгловатите му рамене виси извехтяла продрана плащаница.

И бясната кавалкада на четиримата конници минава като ураган над човечеството. Над главите на хората небето потъва в смъртнобледия полумрак на залеза. Противни безформени чудовища кръжат над яростната хайка като отвратителен ескорт. Клетото човечество, полудяло от страх, се разбягва във всички посоки, чувайки галопиращите Чума, Война, Глад и Смърт. Мъже и жени, млади и стари, се блъскат и падат на земята в най-различни пози, поразени от страх, смайване и отчаяние. А белият, червеният, черният и белезникавият коне ги тъпчат равнодушно с копита. Силният мъж чува как костите му с хрущане се чупят, детето агонизира в прегръдките на майка си, старецът затваря завинаги очи с по детски невинен стон.

— Господ е заспал и е забравил света — продължи руснакът. — Няма скоро да се събуди и докато той спи, четиримата конници, васалите на Звяра, ще препускат по земята като единствени господари.

Въодушевяваше се от думите си. Стана от стола и започна да снове с широки крачки из помещението. Явно му се стори невзрачно описанието на четирите бедствия, видени от мрачния поет. Един велик художник беше придал телесна форма на тези видения.

— Имам една книга — мърмореше под носа си той — една безценна книга...

И внезапно излезе от ателието, тръгвайки към вътрешното стълбище, за да влезе в жилището си. Искаше да вземе и да покаже книгата на приятелите си. Архенсола отиде с него. Малко след това двамата се върнаха с томчето. Оставиха отворени вратите след себе си. Стана силно течение между пролуките в отсрещните фасади и вътрешния двор.

Чернов постави под светлината на една от лампите ценната книга. Беше томче, отпечатано през 1511 година на латински език, изпъстрено с гравюри. Деноайе прочете заглавието: *Apocalipsis cum*

figures. Гравюрите бяха дело на Албрехт Дюрер от младежкия му период, когато маестрото е бил едва на двадесет и седем години. И тримата застинаха очаровани пред страницата с изображението на бесния галоп на конниците от Апокалипсиса. Четворното бедствие се носеше стремглаво върху фантастичните ездитните животни, премазвайки полудялото от страх човечество.

Внезапно се случи нещо, което накара тримата мъже да излязат от съзерцателното си възхищение, нещо необикновено, неописуемо: силен трясък, който като че ли проникна направо в мозъците им, без да минава през слуха, един удар направо в сърцето. Инстинктът им подсказа, че се е случило нещо много сериозно.

Останаха мълчаливи, споглеждайки се. Мълчание, траяло секунди, но сторило им се безкрайно.

През отворените врати долетя шум на силна тревога, идващ откъм вътрешния двор: отварящи се с трясък щори, забързани стъпки по етажите, викове на учудване и ужас.

Тримата инстинктивно се втурнаха към вътрешните прозорци. Преди да стигнат до тях, руснакът сподели обзелото го предчувствие:

— Съседката ми... Сигурно е съседката ми. Може би се е самоубила.

Надвесиха се навън и видяха светлини в ниското. Хора се суетяха около неясен предмет върху плочите. Тревогата мигновено беше довела до прозорците и останалите обитатели на сградата. И без случилото се нощта щеше да бъде безсънна, нервна, държаща всички в мъчително бдение.

— Самоубила се е — каза един глас, като че излизащ от кладенец. — Германката се е самоубила.

Това обяснение на портиерката обиколи бързо всички прозорци чак до последния етаж.

Руснакът поклати глава с провиденчески вид. Нещастницата не се беше хвърлила сама във фаталния скок. Някой е бил свидетел на отчаянието ѝ, някой я е бутнал... Конниците! Четиримата конници на Апокалипсиса!... Те вече са яхнали конете и са се понесли в неумолим разрушителен галоп.

Сляпата сила на злото бе тръгнала необезпокоявана на обиколка по света.

Започнало бе жестокото мъчение на човечеството под дивата кавалкада на четиримата му врагове.

ЧАСТ ВТОРА

I

УГРИЗЕНИЯТА НА ГОСПОДИН МАРСЕЛ

Първата реакция на стария Деноайе, щом се убеди, че войната е неизбежна, беше на учудване. Човечеството като че ли бе полудяло. Как бе възможно да има война при толкова много влакове, търговски кораби, машини, при това бързо развитие на най-различни нови дейности по цялото земно кълбо и в недрата му?... Народите ще се разорят завинаги. Земните жители бяха свикнали вече с редица необходими неща и разходи, за които само преди век не са и подозирали. Капиталът беше господар на света, а войната щеше да го убие и после на свой ред щеше да умре след няколко месеца поради липса на пари за издръжка. Душата му на делови човек се възмущаваше при мисълта за стотиците милиони, които безумната авантюра щеше да превърне в пепел и кръв.

Възмущението му изпитваше нужда да се насочи към нещо непосредствено, затова обвини като отговорни за голямата лудост собствените си сънародници. Колко много приказки за реванш! Цели четиридесет и четири години умът ти да е зает с две изгубени провинции, докато нацията разполага с огромни и ненужни владения на други континенти!... Сега щяха да се сблъскат с резултата на едно толкова дразнещо и шумно изразявано безразсъдство.

За него войната означаваше пълна катастрофа за съвсем кратко време. Нямахше доверие в страната си. Епохата на Франция беше отминала. Сега триумфираха народите от Севера и преди всичко тази Германия, която беше видял отблизо и чиято дисциплина и здрава организация бяха предизвикали у него възхищение, примесено с известен страх. Бившият работник беше развил консервативния и егоистичен инстинкт, който направлява всеки човек, успял да натрупа милиони. Отнасяше се с пренебрежение към политическите идеали, но заради класова солидарност през последните години беше приел всички изпълнени с външен патос декламации против скандалните действия на режима. Какво би могла да направи една корумпирана и

дезорганизирана Република пред най-силната и стабилна империя на земята?...

„Вървим към смъртта, казваше сам на себе си. По-лошо е, отколкото през седемдесетте!... Ще станем свидетели на ужасни неща“.

Редът и ентузиазмът, с които французите, превърнали се изведнъж във войници, отговориха на призива към нацията, отначало го учудиха безкрайно. Но предизвикан от това морално разтърсване, постепенно започна да вярва в нещо. Повечето от хората в страната му бяха добри. Народът проявяваше чудесните си качества, както в минали времена. Отново, след четиридесет и четири години на тревога и мъка, разцъфнаха старите добродетели. Но водачите? Къде бяха водачите, за да тръгнат към победата?...

Същия този въпрос заповтаряха мнозина. Анонимността на демократичния режим и на мира държеше страната в пълно неведение относно бъдещите ѝ водачи. Всички виждаха как ежедневно се сформират военните части, но малцина познаваха генералите. Едно име започна да върви от уста на уста: „Жофр... Жофр“. Неговите първи портрети веднага привлякоха любопитните. Деноайе се вгледа особено внимателно в един от тях: „Изглежда добър човек“. Инстинктът му на човек на реда хареса сериозния и спокоен вид на генерала на Републиката. Внезапно изпита голямо доверие към него — същото, каквото той самият вдъхваше на управителите на Банката със стабилното си финансово положение.

Лавината от ентузиазъм и силни чувства накрая повлече и Деноайе. Като всички около себе си и той изживя минути, дълги като часове, които приличаха на години. Събитията следваха без никакво прекъсване едно подир друго. Светът като че ли искаше за една седмица да компенсира дългия период на мир.

Старецът прекарваше повечето време от денонощието на улицата, привлечен от спектакъла, в който цивилната тълпа приветстваше въодушевено безкрайното униформеното шествие, тръгнало на война.

Ноцем излизаше на булевардите, по които минаваха мобилизираните. Трицветното знаме се вееше под електрическите фенери. През ослепително светещите врати и прозорци на препълнените с народ кафенета долиташе мелодичният рев на

патриотичните песни. Внезапно, сред аплодисменти и приветствени викове, гъстото множество в средата на улицата се разделяше на две. Цяла Европа минаваше оттук. Цяла Европа, с изключение на вражеските империи, спонтанно и шумно приветстваше изправената пред сериозна опасност Франция. Дефилираха знамената на различните народи, сияещи с всички цветове на дъгата, а под тях тържествено крачеха руснаците със светли и загадъчни очи, англичаните — гологлави и подхващащи с религиозна сериозност поредната песен, гърците и румънците с характерния си орлов профил, американците — по детински шумни и ентузиазирани, евреите без родина, приятелите на страната на революциите, установяващи братството и равенството, италианците — арогантно шумен хор от героични тенори, испанците и южноамериканците, неуморими в своите овации. Бяха студенти и работници, дошли да получат по-добра квалификация в учебни заведения и школи, бежанци, подгонени от войни и бунтове и приютили се в гостоприемния Париж. Скандиранията им нямаха официално значение. Всички тези мъже бяха водени от спонтанен порив и от желанието да покажат любовта си към Републиката. И Деноае, развълнуван от спектакъла, си казваше, че Франция все още представлява нещо значимо за света, че продължава да упражнява морално влияние сред народите и че радостите и нещастията ѝ интересуват цялото човечество.

„В Берлин и във Виена — говореше си той наум — вероятно също скандират ентузиазирано в този момент... Но само жителите на страната, никой друг. Със сигурност нито един чужденец няма да се присъедини по такъв очебиен начин към техните манифестации“.

Народът, извършил Революцията и създал Хартата за правата на човека, събираше благодарността на многобройни маси хора. Почувства известно угризение пред въодушевлението, с което чужденците предлагаха кръвта си на Франция. Много от тях вече се оплакваха, че правителството закъснява с двадесет дни да започне приемането на доброволци в желанието си първо да приключи с операциите по мобилизацията. А той, роденият французин, само допреди няколко часа се съмняваше в страната си!...

Денем хорският поток го отнасяше на Източната гара. Човешката маса се струпваше до желязната ограда и изпълваше най-близките улици. Гарата постепенно придобиваше значението на историческо

място. Изглеждаше като тесен тунел, по който се изтичаше цяла една река, блъскайки се силно в стените му. Една част от въоръжена Франция преминаваше през този изход на Париж, за да се отправи към бойните полета в близост до границата.

Деноайе на два пъти беше минавал оттук — при отиването до Германия и при връщането си оттам. Сега други тръгваха по същия път. Големи групи изпращачи идваха от всички краища на града, за да видят как във вътрешността на гарата изчезват под строй облечените в униформи въоръжени бойци. Този поток не спираше и през нощта, под светлината на ярко светещите електрически лампи.

От тези сбогувания господин Марсел се връщаше вкъщи треперещ от вълнение и с опънати нерви като зрител, присъствал токущо на крайно покъртителен спектакъл. Въпреки упоритостта, с която винаги отказваше да признае собствените си грешки, старецът започна да се срамува от доскорошните си съмнения. Нацията беше жива, Франция продължаваше да бъде велика страна. Някои привидности го бяха заблудили, както и много други французи. Възможно е немалка част от съотечествениците му да са лекомислени, лесно да забравят и да отдават прекомерно значение на чувствената страна на живота, но зададе ли се опасност, те чисто и просто изпълняват дълга си, без да е необходима каквато и да е принуда, както например при народите, подложени на железни организационни мерки.

Сутринта на четвъртия ден след обявяването на мобилизацията старият Деноайе, излизайки от къщи, вместо да се отправи към центъра на града, тръгна точно в обратната посока към улица „Дьо ла Помп“. Няколко неволно изпуснати думи от Чичи и тревожните погледи на съпругата и балдъзата го накараха да заподозре, че Хулио се е върнал от пътуването. Усети необходимост да зърне отдалеко прозорците на ателието, сякаш така щеше да научи важни новини. И за да оправдае пред собствената си съвест едно противоречащо на намеренията му да забрави за сина си разузнаване, си спомни, че познатият му майстор дърводелец живееше на същата улица.

— Я да видя какво прави Робер. Мина цяла седмица, откакто ми обеща, че ще дойде.

Този Робер беше млад мъж, който по собствените му думи беше „еманципирал се от тиранията на шефа“ и сега работеше сам в дома си. Една сутеренна стая му служеше и за жилище, и за работилница.

Другарката му в живота, която наричаше „моята съдружничка“, се грижеше за него и за дома, докато едно детенце растеше, хванато непрекъснато за полите ѝ.

Деноаие търпеше непрестанните словесни нападки на Робер против буржоата, защото той изпълняваше всичките му капризи като постоянен реставратор на мебели. Докато работеше с триона и чука в луксозното жилище на булевард „Виктор Юго“, дърводелецът пееше Интернационала. Стопанинът му прощаваше и това, и грубия му пиперлив език, отчитайки колко евтино взима за работата си.

Като стигна до малката работилница, видя Робер с накривена над едното ухо фуражка, широки панталони, високи подковани обувки и няколко трицветни знаменца и кокарди върху реверите на сакото.

— Идвате късно, шефе — викна той весело. — Фабриката затваря. Собственикът ѝ е мобилизиран и след няколко часа ще се присъедини към полка си.

Посочи написан на ръка лист, закачен на вратата на бордеа по подобие на печатните афиши, разлепени по всички учреждения в Париж в уверение на това, че началници и подчинени са изпълнили заповедта за мобилизация.

На Деноаие и през ум не му беше минавала мисълта, че неговият дърводелец може да се превърне във войник. Бунтуваше се срещу всякакво насилствено налагане на власт. Мразеше ченгетата, както презрително наричаше парижките полицаи, с които неведнъж беше разменял удари с юмруци и тояги по време на всички бунтове. Милитаризмът го възмущаваше. На митингите против казармената тирания се беше изявявал като един от най-шумните манифестанти. И този революционер тръгваше на война доброволно, без някой да го принуждава?...

Робер заговори въодушевено за полка, за живота с другарите по оръжие, само на няколко крачки от смъртта.

— Все така вярвам в идеите си, шефе — продължи, сякаш отгатнал какво мисли другият. — Но войната си е война и учи на много неща. Едно от тях е, че свободата върви редом с реда и управлението. Трябва някой да командва, а другите да го следват. По заповед или по доброволно съгласие, но да го следват. На война нещата изглеждат съвсем различно, не както когато си стоиш вкъщи и правиш каквото си искаш.

През нощта, в която убиха Жорес, ръмжа от яд и заяви, че утрешният ден ще бъде ден за отмъщение. Беше потърсил другарите си от секцията, за да разбере какво планират срещу буржоата. Но войната щеше да избухне всеки момент. Нещо неясно, неуловимо се противопоставяше на гражданската борба, караше да се забравят бързо личните проблеми и правеше всички сърца да туптят като едно.

— Само преди седмица — продължи той — бях антимиитарист. Колко далечно ми изглежда сега това време! Сякаш е изминала цяла година... Продължавам да мисля както преди, обичам мира, мразя войната. Като мен са и останалите другари. Но ние, французите, не сме предизвиквали никого, а ни заплашват, искат да ни заробят... След като ни принуждават, ще се превърнем в зверове, ще се защитаваме, никой няма да напуска редиците и ще се подчиняваме. Дисциплината не си противоречи с революцията. Спомнете си каква беше войската през Първата република: всички бяха граждани — както генералите, така и войниците. Но командирите бяха строги и знаеха как да накарат останалите да се подчиняват.

Дърводелецът имаше обща култура. Четеше вестници и идейни брошури, но се беше запознал, макар и частично, с публицистиката на Мишле и на някои други творци, останали вече в историята.

— Ще обявим война на войната — добави. — Ще се бием, за да бъде тази война последната.

Това твърдение изглежда му се стори недостатъчно ясно, защото продължи:

— Ще се бием за бъдещето, ще загинем, за да не преживяват внуците ни подобни злини. Ако враговете победят, завоевателната война ще се утвърди до незнайно кога, като единствен начин да станеш по-голям. Първо ще завладеят Европа, после останалата част от света. След време оцетените ще се вдигнат на оръжие и ето ти нови войни... Ние не желаем такива завоевания. Искаме да си върнем Елзас и Лотарингия, защото са били наши и жителите им желаят да живеем заедно... И нищо повече. Няма да подражаваме на враговете, като си присвояваме територии и излагаме на опасност спокойствието на света. Преживяхме достатъчно с Наполеон, няма защо да повтаряме авантюрата. Ще се бием за нашата сигурност и в същото време за сигурността на света, за живота на слабите народи. Ако това беше агресивна, завоевателна война, война заради излишна доза тщеславие,

щях да заявя с другарите си на улицата своя антимиитаризъм. Но това е война за защита на родината и управляващите нямат вина за нея. Атакуват ни и всички трябва да се обединим.

Дърводелецът, който беше антиклерикално настроен, проявяваше великодушна толерантност и поради широтата на идеите си не отричаше правото на хората да мислят различно. Предния ден в кметството на квартала беше срещнал един запасняк, готвец се да тръгне заедно с него и да се присъедини към същия полк. Един поглед му беше достатъчен, за да познае, че е свещеник.

— Аз съм дърводелец — му се бе представил. — А вие, друже,... в църква ли работите?

Беше нарочно употребил този евфемизъм, за да не остане божият служител с впечатлението, че има агресивни намерения. Двамата приятелски си бяха стиснали ръцете.

— Не понасям духовниците — продължи, обръщайки се към Деноайе. — Отдавна не съм в добри отношения с Господ. Но навсякъде има добри хора и в един такъв момент добрите хора трябва да се разбират. Нали така, шефе?

Войната беше засилила склонността му към уравниловката. Преди нея, говорейки за бъдещата революция, чувстваше злобно задоволство, като си представеше, че всички богаташи, лишени от състоянието си, ще трябва да работят, за да съществуват. Сега беше въодушевен, защото в този час съдбата на всички французи бе обща, независимо към коя класа принадлежаха.

— Всички с раница на гръб и на войнишка дажба. Военните ограничения няма да подминат и онези, които ще останат далеч зад гръба на войската. Войната ще доведе до сериозен недоимък и всички ще познаят вкуса на обикновения хляб. И вие, шефе, който сте стар да ходите на война, ще ядете това, което ям и аз, въпреки милионите, които имате... Кажете, не е ли прекрасно!

Деноайе не се обиди от злобното задоволство, което предизвикваше у дърводелеца представата за бъдещите му лишения. Стоеше замислен. Човек като този, недоволен от съществуващия обществен ред и нямащ нищо ценно, което да защитава, отиваше на война и тръгваше към смъртта в името на някакъв смътен идеал, в името на надеждата бъдещите поколения никога да не изживеят подобен ужас. Постъпвайки така, не се беше поколебал да пожертва

предишната си вяра, всички лелеяни до снощи мечти... А той, един от привилегированите от съдбата, той, който притежаваше толкова много неща, достойни да бъдат защитавани, тънеше в съмнения и само критикуваше!...

Часове след това срещна отново дърводелеца близо до Триумфалната арка. Беше с група други работници, изглеждащи също като него. Групата се присъедини към други, още по-многобройни, в които личаха представители на всички социални класи: добре облечени млади буржоа — изискани и с анемичен вид изнежени господа; току-що завършили студенти с раирани сака, с бледи лица и с очила с дебели стъкла; млади, сконфузено усмихващи се свещеници, сякаш неочаквано изненадани да вършат безразсъдства. Пред всички вървеше един сержант, а най-отзад — няколко войници с пушки на рамо. Напред, запасняци!...

Цялото това удрящо здраво крак по паветата и широко размахващо ръце множество пееше, колкото му глас държи, монотонна патриотична песен. Робер също пригласяше в този хор. От напрежение очите и увисналите му като на истински французин мустаци потрепваха. Въпреки поразмъкнатия костюм и праметнатата през рамо издута торба от ленено платно имаше същия героичен и величествен вид като изваяните от Рюд изображения върху Триумфалната арка. „Съдружничката“ и детето подтичваха по тротоара в желанието си да го придружат до гарата. Откъсваше поглед от тях, за да размени няколко думи с другаря до него в редицата, гладко избръснат и сериозен на вид, несъмнено свещеника, с когото се беше запознал предния ден. Вероятно вече си говореха на „ти“ с чувството на близост, което вдъхва у хората предстоящият контакт със смъртта.

Милионерът наблюдаваше с уважение действията на своя дърводелец, изведнъж като че ли безмерно пораснал, включвайки се в тази лавина от хора. Но в това негово чувство на уважение имаше и малко завист. Завист, родена от една разколебана съвест.

Когато господин Марсел имаше лоши нощи, нападнат от кошмари, един мотив — винаги един и същ, го стряскаше от ужас и измъчваше въображението му. Рядко сънуваше смъртни опасности за себе си и близките си. Ужасяващото го видение се състоеше винаги в това, че му представят за погасяване кредитни документи, подписани от него и той, Марсел Деноайе — човекът, спазвал неизменно дадената

дума, мъжът с неопетнена през целия си досегашен живот чест, не можеше да плати. Подобна вероятност силно го разтреперваше и вече буден, продължаваше да усеща сърцето си лудо да бие в гърдите след изпитания ужас. За него това беше най-големият позор, който можеше да сполети човека.

Заедно с вълненията около войната тези негови мъчителни преживявания зачестиха. Напълно буден, в съвсем ясно съзнание, изживяваше същата мъка, която изпитваше и насън, виждайки опозореното си име под един документ с изписан на него дълг, който не можеше да изплати.

Целият му минал живот се разгърна пред очите му с необикновена яснота, сякаш досега непрозрачна мъгла го беше крила в някакъв объркващ полумрак. Над земята на Франция, неговата Франция, тегнеше зла заплаха. Петнадесет века от човешката история хората бяха работили, за да може той, отваряйки очи, да види постижения и житейски удобства, напълно непознати за предшествениците му. Много поколения Деноайе бяха подготвяли неговото появяване на този свят, борейки се със земята, защитавайки същата тази земя от враговете, осигурявайки му още с раждането свободно семейство и свободно родно огнище... И когато настъпи неговият ред да продължи това усилие, когато го зовеше гласът на бъдещите поколения, той подло бягаше като длъжник, отказващ да изплати дълга си!...

Още със своето раждане на земята на предците си той беше поел задължения към хората, на които дължеше съществуването си. Това задължение трябваше да изплати с труда на двете си ръце, с жертва, пренебрегваща опасността... А той се чудеше как да не признае собствения си подпис, как да избяга, предавайки родителите си. Ах ти, подлецо!

Материалният успех на живота му, богатството, натрупано в една далечна страна, губеха всякакво значение. Съществуват грешки, които многото милиони не са в състояние да заличат. Неспокойната му съвест го доказваше. Доказваха го също завистта и уважението, които изпитваше към този беден занаятчия, тръгнал на среща със смъртта заедно с други, също като него най-обикновени човешки същества, добили неимоверна смелост от удовлетворението от изпълнения дълг, с доброволно приетата саможертва.

Споменът за Мадариага възкръсна в паметта му.

„Там, където трупаме богатство и създаваме семейство, там е и нашата родина“.

Не, не беше вярно твърдението на кентавъра. В нормални времена, може би. Далеч от родната страна и когато тя не е заплашена от нищо, би могло човек да я забрави за няколко години. Но сега той живееше във Франция и Франция трябваше да бъде защитена от враговете, които искаха да я унищожат. Да наблюдава отстрани как всички нейни граждани се вдигат като един в нейна защита, беше за Деноайе мъчително и срамно. То непрекъснато му напомняше онова, което и той трябваше да направи в младите си години, но не пожела да го стори.

Ветераните от седемдесета крачеха по улиците, изпъчили гърди със зелено-черната лентичка, закачена на ревера, спомен за лишенията в обсадения Париж и за героичните и злополучни кампании. Видът на тези доволни от миналото си хора го караше да побледнява. Никой не познаваше неговото, но той си го знаеше и това беше достатъчно. Напразно разумът му се опитваше да успокои тази буря в душата му... Онези времена бяха други. Не съществуваше днешното единодушие. Империята беше непопулярна, всичко беше загубено... Но споменът за една прочута фраза се връщаше в паметта му като натрапчива мисъл: „Франция остава!“ В младите му години мнозина мислеха като него и въпреки това не избягаха, за да се спасят от военната служба. Останаха, подемайки една последна и отчаяна съпротива.

Кому бяха нужни сега тези негови търсеци извинение разсъждения? Силните чувства не вървят заедно с дълбокомислените аргументи. За да бъдат разбрани политическите и религиозните идеали, са необходими обяснения и доказателства, а чувствата към родината не се нуждаят от подобно нещо. Родината... си е родина. И градският работник, недоверчив и насмешлив, и земеделецът егоист, и овчарят самотник, всички приемат като заклинание тази дума, разбирайки я веднага, без предварително обучение.

„Задължително трябва да платя, повтаряше си мислено господин Марсел, трябва да платя дълга си“.

И изпитваше, както и в сънищата, мъката на честния и отчаян човек, силно желаещ да изпълни поетите задължения.

Да плати!... Но как? Беше вече твърде късно. За момент му хрумна героичното решение да се предложи като доброволец, да се присъедини с торба през рамо към една от тези групи бъдещи бойци, подобно на дърводелеца. Но веднага след това си помисли колко безполезна щеше да е саможертвата. Какво би могъл да направи той?... Изглеждаше здрав и силен за възрастта си, но беше прехвърлил шестдесетте, а само младите могат да бъдат добри войници. Да се сражава може всеки. И той не би се поколебал да грабне пушката. Но битката е само един епизод от войната. Тежкото, изнурителното, са дейностите, изискващи голяма самоотверженост и издръжливост — предхождащите сраженията безкрайни форсирани маршове, справянето с капризите на времето, спането под открито небе, копаенето на окопи и извозването на тонове пръст, борбата с глада... Да, беше твърде късно. Дори не носеше прочуто име, за да послужи саможертвата му за пример.

Мислено поглеждаше назад. Не беше сам на този свят. Имаше син, който би могъл да поеме дълга на бащата... Мимолетна се оказа тази надежда. Синът му не беше французин, принадлежеше към друга нация, половината от кръвта му беше различна. Би ли могъл тогава да изпитва същите тревоги като него? Би ли си направил труда да ги разбере, ако баща му ги сподели?... Безсмислено беше да очаква каквото и да било от този грациозен, търсен от жените танцьор, от този лекомислен смелчага, излагащ живота си в дуели, за да задоволи някакво детинско тщеславие.

Семейството му се удивляваше на вгълбения му вид, докато безмълвно обикаляше от стая в стая. Необичайно тихото и замислено поведение на господаря Деноайе учудваше всички. Двамата прислужници, които с патриотично самочувствие се бяха записали в полковете си, преживяха най-голямата изненада, която им беше подготвило обявяването на войната. Това бе внезапно проявената благосклонност на господаря, изобилието от подаръци при сбогуването и бащинската загриженост, с която той наблюдаваше приготовленията им преди тръгването. Страховитият господин Марсел ги беше прегърнал с навлажнени очи. Трогнати, и двамата категорично му отказаха да ги изпрати до гарата.

Извън къщи пристъпваше по улицата смирено, сякаш молещ прошка от всички заобикалящи го хора. Бяха настъпили времена на

икономическа криза. Богатите внезапно се бяха сблъскали с бедността и тревогите. Банките бяха преустановили дейността си и изплащаха единствено изискуемата по закон част от депозитите. За няколко седмици милионерът се видя лишен от благосъстоянието си. Изпита безпокойство пред несигурното бъдеще. Колко ли време щеше да мине, докато му изпратят пари от Америка? Войната нямаше ли да унищожи богатствата, също както и човешките животи?... И въпреки всичко Деноайе никога досега не беше отдавал по-малко значение на парите, нито пък ги беше пръскал по-щедро.

Много от току-що мобилизираните обикновени граждани, отпратили се към железопътните гари, виждаха да ги пресреща един господин, който, изваждайки срамежливо дясната ръка от джоба си, им подаваше банкнота от двадесет франка и след това незабавно се скриваше от учудените им погледи. Пред облените в сълзи работнички, които току-що бяха се сбогували с мъжете си, заставаше същият господин, който с усмивка погалваше по бузите крачещите до тях деца и после се отдалечаваше, оставяйки в шепите им по пет франка.

Господин Марсел, който никога досега не беше пушил, започна да посещава магазините за тютюн. Излизаше от тях с пълни ръце и джобове, за да даде многобройните пакети, които току-що беше купил, на първия срещнат войник. Понякога облагодетелстваният се усмихваше учтиво, благодарейки с думи, издаващи един по-висок произход, и раздаваше подаръка на хората около себе си, облечени в същите груби и лошо скроени шинели като неговия.

Грубите ръце, хванали неговата ръка в благодарствено ръкостискане, му доставяха краткотрайно удоволствие. Колкото и да искаше, не можеше да направи повече!... Мобилизирайки превозните средства, правителството беше взело три от импозантните му коли. Деноайе се натъжи, че не взеха и четвъртата. Ами тя не служеше за нищо! Пастирите на автомобилното стадо, шофьорът и помощниците му, също бяха заминали да се присъединят към войската. Всички отиваха. Накрая щяха да останат само той и синът му — и двамата абсолютно безполезни.

Изръмжа, когато разбра за нахлуването на враговете в Белгия, считайки това събитие за най-нечуваното предателство в историята. Изпита срам, припомняйки си как обвини като отговорни за войната истинските патриоти в страната си... Какво коварство, подготвяно от

години! Разказите за безогледно разграбване, палежи и кланета го караха да бледнее, скърцайки със зъби. На него, на Марсел Деноайе, би могло да се случи същото като на клетите белгийци, ако варварите нахлуеха в страната му. Имаше дом в града, замък в провинцията, семейство. Войната го накара да се замисли за Чичи и за добрата госпожа Луиза. Обхванатите от пламъци сгради извикваха у него представата за всички редки и скъпи мебели, натрупани в двете му жилища и които бяха гербовият знак на високото му социално положение. Простреляните старци, майките с безмилостно разрязани утробы, децата с отсечени ръце, целият садизъм на една ужасна война събуждаха у него необикновена свирепост.

— И всичко това се случва безнаказано в наше време!...

За да се убеди, че възмездието ще настъпи скоро, че отмъщението скоро ще настигне виновните, изпитваше необходимостта ежедневно да бъде сред множеството, скупчило се на Източната гара.

Основната част от армията беше заела позиции край границите, но движението тук не ставаше по-малко интензивно. Във влаковите композиции вече не се качваха цели батальони, но ден и нощ в гарата влизаха поединично или на групи мъже, призвани да изпълнят дълга си. Запасняци без униформи, тръгнали да се присъединят към полковете си, офицери, заети до този момент с работа по мобилизацията, въоръжени взводове, предназначени да запълнят отворените от смъртта празнини.

Струпалите се до желязната ограда хора поздравяваха заминаващите и ги следваха с поглед, докато преминаваха по перона. На висок глас съобщаваха вестите от последните издания на вестниците. При добра новина множеството извикваше като един: „Да живее Франция!“ При неясно, предвещаващо нещастие съобщение, някой успокоително казваше: „Няма значение. При всички случаи трябва да издържим. Руснаците напредват зад гърба им“. И докато сред множеството се водеха подобни диалози, предизвикани от последните новини, а много девойки, влезли в ролята на продавачки, минаваха от група на група, предлагайки трицветни лентички и кокарди, мъже и още мъже, тръгнали на война, продължаваха да преминават по перона и да изчезват зад стъклените врати.

Един младши лейтенант от запаса, праметнал мешка през рамо и придружен от баща си, се приближи до полицейския кордон, преграждащ пътя на множеството. Деноайе откри известна прилика между офицера и сина си. На ревера си силно развълнуваният баща носеше закачена зелено-черната лентичка от 1870 година — отличието, събуждащо угризенията на господин Марсел.

— Сбогом, момчето ми! Дръж се добре.

— Сбогом, татко!

Не си подадоха ръце. Избягваха да срещнат погледите си. Офицерът се усмихваше изкуствено. Бащата изведнъж обърна гръб и пробивайки си път през струпалите се хора, влезе в едно кафене. Искеше да намери най-тъмния ъгъл, най-скритата пейка, за да скрие за няколко минути вълнението си.

И господин Деноайе завидя на тази болка.

Група запасни се приближи с песен и развято най-отпред знаме. Подбутваха се, шегуваха се и се смееха. Личеше си, че са се отбивали задълго във всяка срещната по пътя кръчма. Един от тях, без да престава да пее, стискаше дясната ръка на пристъпващата до него възрастна жена. Майката, стараеща се да изглежда спокойна и да съдържа сълзите си, изпращаше момчето си с престорена радост. „Никакви сълзи! Смелост!... Да живее Франция!“ викаха заминаващите. Изпращачите изпълниха заръката. Никой не заплака. Но щом и най-последният войник се скри от погледите им, много ръце конвулсивно се впиха в железните пръти на оградата, много кърпички бяха захапани със скърцане на зъби, много разплакани лица се скриха в разтворените длани.

И господин Деноайе завидя на тези сълзи.

Възрастната жена, загубила допира с десницата на сина си, се обърна в посоката, в която смяташе, че се намира враждебната страна и размаха гневно и заканително ръце:

— Ах ти, бандит такъв!... Бандит!

Сигурно в момента тя виждаше във въображението си ежедневно изобразяваното на първите страници на вестниците лице на врага: мустаци на нахален побойник, уста с вълча ухапка, която се смее... смее се, както вероятно са се смели пещерните хора.

И господин Деноайе завидя на този гняв.

II НОВ ЖИВОТ

Когато за Маргарита стана възможно да се върне отново в ателието на улица „Дьо ла Помп“, Хулио, който напоследък постоянно беше в лошо настроение и виждаше живота изцяло в черни краски, изведнъж бе завладян от оптимистични чувства.

Войната изглежда нямаше да е толкова жестока, колкото всички си я представяха в началото. Изминаха десет дни и придвижване на войскови части вече почти не се забелязваше. При намалелия брой мъже по улиците женското население се беше сякаш увеличило. Хората се оплакваха от недостиг на пари, банките оставаха все така затворени. За сметка на това всички прибягваха до извънредни разходи, за да си набавят хранителни продукти. Споменът от седемдесета година за жестоката мизерия по време на обсадата тормозеше умовете.

Беше избухнала война със същия враг и на всички им се струваше логично да се повторят подобни събития. Жените се трупяха пред магазините за хранителни стоки и пълнеха торби с вече почти гранясали продукти, за да се опитат да ги съхранят за по-дълго вкъщи. Страхът от бъдещите дни на глад беше по-голям от непосредствените опасности.

За Деноаие това бяха всичките промени, които войната беше предизвикала около него. Постепенно хората щяха да свикнат с новия начин на живот. Човечеството притежава учудваща способност за приспособяване, която му помага да привиква към всичко, за да продължи да съществува. Той се надяваше да продължи да живее така, сякаш нищо не се беше случило. Достатъчно беше Маргарита да продължи да бъде вярна на миналото им. Двамата щяха заедно да следят хода на събитията с жестокото задоволство на хора, наблюдаващи без никакъв риск и от недостижима височина страховито наводнение.

Това спокойствие на егоистичен свидетел на събитията му го беше вдъхнал Архенсола.

— Да бъдем неутрални — съветваше го бохемът. — Неутралитетът не означава безразличие. Да се насладим на грандиозния спектакъл, защото надали през целия ни останал живот ще се повтори друг подобен.

Жалко, че войната ги свари с толкова малко налични пари... Архенсола мразеше банките повече дори и от колониалните метрополии, като проявяваше специална антипатия към кредитното заведение, което бавеше изплащането на чека на Хулио. Колко прекрасно щеше да бъде да присъстват на събитията, разполагайки с всичките необходими удобства, благодарение на една такава огромна сума!... За да превъзмogne недоимъка, прибягваше до помощта на доня Луиза. Войната беше отслабила предпазните мерки на господин Марсел и сега семейството живееше с великодушна небрежност. Майката, по примера на другите домакини, пазаруваше за месеци напред и трупаше всички хранителни продукти, които успяваше да намери. Той се възползва от това и започна много по-често да навестява дома на булевард „Виктор Юго“, откъдето излизаше по сервизното стълбище с огромни пакети в ръце, с които да попълни провизиите в ателието.

Изпита всички радости на добра икономка при вида на скритите в кухнята ѝ съкровища: големи консерви с месо, пирамиди от стерилизирани храни в буркани, чували със сушени зеленчуци. Имаше предостатъчно за продължително препитание на голямо семейство. Освен това войната му послужи за претекст за нови посещения в избата на господин Марсел.

— Могат да заповядат — казваше гордо, показвайки с героичен жест натрупаното в килера. — Могат да дойдат, когато пожелаят. Подготвени сме да им се противопоставим.

Грижата за съхраняване и увеличаване на количеството на хранителните продукти, заедно с издирването на пресни новини, бяха двете основни дейности, запълващи съществуването му. Правеше всичко възможно да се сдобие с десет, дванадесет, петнадесет вестника дневно — едните, защото бяха реакционни, а пък го въодушевяваше идеята да види всички французи обединени, другите, защото изразяваха радикални идеи и би трябвало добре да са запознати с новините, получени от правителството. Излизаха по обяд, в три, в четири, в пет часа следобед. Разграбваха се бързо. Парижани вървяха

по улиците с натъпкани с напечатана хартия джобове в очакване на появата на нови публикации, за да се сдобият и с тях. Всички издания пишеха приблизително едно и също.

Архенсола долови как дълбоко вътре в него постепенно се раждаше една чиста, ентузиазизирана и доверчива душа, способна да приеме и най-невероятните неща. Подобна душа отгатваше и във всички, които живееха близо до него. Понякога предишният му критичен дух като че ли внезапно се събуждаше. Съмнението обаче бързо биваше отхвърляно като нещо позорно. Живееше в един нов свят и беше съвсем нормално да се случват необикновени неща, които да не могат да бъдат обяснени със старите разбирания. Коментираше по детски радостно чудните разкази във вестниците, описващи картинно поредното сражение на един френски или белгийски взвод с цели вражески полкове, принуждавайки ги в края на краищата да отстъпят в паническо бягство, страхът на германците пред атаките „на нож“, каращ ги да бягат като зайци още при началния сигнал, безсилието на германската артилерия, чиито снаряди никога не попадаха в целта.

Смяташе за нормално и логично малката Белгия да победи голямата Германия, едно повторение на стълкновението между Давид и Голиат с цялата метафорична образност, която тази неравна битка бе вдъхновила през вековете. Той, както и по-голямата част от нацията, притежаваше манталитета на свободен читател на рицарски романи, който се считаше измамен, когато героят, без ничия помощ, не поразяваше с един-единствен удар хиляди врагове. Търсеше предимно вестниците, поместващи най-преувеличените новини за откъслечни сражения и индивидуални действия, за които никой не знаеше със сигурност къде са станали.

Интервенцията на Англия по море го накара да си въобрази предстоящ ужасен, мълниеносен, изпратен от провидението глад, който щеше да повали враговете. Представяше си ясно как след десет дни на морска блокада германците щяха да заживеят като група корабкрушенци върху сал от дъски. По тази причина започна все по-често да влиза в кухнята, за да огледа с възхищение пакетите си с храни.

— Какво ли биха дали в Берлин за съкровището ми?...

Никога досега Архенсола не се беше хранил по-богато.

Мисълта за оскъдицата, която щеше да понесе врагът, възбуждаше у него чудовищен апетит. Белият хляб със златиста хрупкава кора го караше да изпада в религиозен екстаз.

— Ако приятелят Вилхелм ни завари как сладко си похапваме! — казваше той на приятеля си.

Дъвчеше и гълташе стръвно. Поетата в устата му храна, както и напитките, придобиваха за него нов, изключителен, божествен вкус. Чуждото гладуване беше за него като възбуждащо хапче, подправка, даваща безкрайна наслада.

Франция му вдъхваше ентузиазъм, но на Русия имаше по-голямо доверие. Казаците!... Говореше за тях като за близки приятели. Описваше тези страховити ездачи, понесли се във вихрен галоп като неуловими призраци, толкова жестоки в гнева си, че неприятелят избягваше да застава насреща им. Пред вратата на жилищната кооперация и в някои от заведенията по улицата го слушаха с цялото уважение, което заслужаваше един господин, който като чужденец можеше да говори по-добре от останалите за чуждите неща.

— Казаците ще видят сметката на тези бандити — приключваше с абсолютна сигурност прогнозата си той. — След няма и месец вече ще са влезли в Берлин.

Слушателите му, повечето жени, съпруги и майки на заминалите на фронта, одобряваха смирено с неудържимото желание, което всички изпитваме, да вложат надеждите си в нещо далечно и тайнствено. Французите ще защитават страната си и освен това ще си върнат изгубените територии, но казаците ще бъдат тези, които ще нанесат смъртоносния удар, казаците, за които всички говореха, но малцина ги бяха виждали.

Единственият, който ги познаваше по-отблизо, беше Чернов, но за голямо разочарование на Архенсола той го слушаше без всякакъв ентузиазъм. За него казаците бяха една най-обикновена част от руската войска. Добри войници, но неспособни да извършат чудесата, които всички им приписваха.

— Този Чернов! — възмущаваше се Архенсола. — Понеже мрази царя, всичко в страната му се струва лошо. Той си е направо революционер фанатик, а аз съм противник на всякакъв вид фанатизъм.

Хулио слушаше разсеяно новините, които съобщаваха приятелят му, откъсите от статии, които му четеше с декламаторски тон планове за военните действия, които му показваше на закачена на една от стените на ателието карта, осеяна със знаменца, обозначаващи положението на сражаващите се армии. Всеки нов вестник принуждаваше испанеца да накара карфиците по картата да изпълнят нов танц, последван от непоклонливо оптимистични коментари:

— Навлезли сме в Елзас, много добре!... Изглежда сега напускаме Елзас, чудесно! Досещам се за причината. Правим го, за да влезем през по-подходящо място, изненадвайки врага в гръб... Казват, че Лиеж е паднал. Лъжа!... Дори и да падне, няма значение. Частен случай, нищо повече. Остават другите... Те ще напреднат от изток и ще влязат в Берлин.

Предпочиташе най-вече новините от руския фронт, но всеки път оставаше объркан, когато търсеше на картата мъчните имена на онези места, където извършваха подвизите си възхитителните казаци.

Междувременно мислите на Хулио течаха в съвсем друга посока. Маргарита!... Беше се върнала, но въпреки това като че с всеки изминал ден все повече се отдалечаваше от него...

През първите дни на мобилизацията направи няколко нощни обхода в близост до дома ѝ, смятайки с това илюзорно приближаване да понамали желанието си. Маргарита му беше писала с препоръката да запази спокойствие. Щастлив бе, че като чужденец нямаше да понесе последствията на войната! Брат ѝ, запасен артилерийски офицер, трябвало да замине всеки момент. Майка им, която живеела с този свой неженен син, в последния момент показала учудващо спокойствие, макар че предните дни, когато войната била все още проблематична, плакала много. Тя собственоръчно приготвила багажа на младия офицер, за да може малкият куфар да събере всичко необходимо за живота на фронта. Маргарита обаче се досещала за скритата дълбоко в душата на клетата жена непоносима мъка и усилията ѝ да не я показва външно със зачервените си от плач очи и нервно треперещите ръце. Сърце не ѝ давало да остави майка си дори и за момент сама... Последвало прощаването. „Сбогом, сине! Изпълни дълга си, но бъди благоразумен!“ Не проронила нито една сълза, не изгубила присъствие на духа. Цялото семейство се противопоставило на желанието ѝ да го придружи до гарата. Сестра му щяла да отиде.

Когато се върнала вкъщи, Маргарита я заварила седнала в един фотьойл, с непроницаемо лице, с мрачен поглед. Избягвала да споменава името на сина си и говорела за приятелките, които също били изпратили близките си на война, сякаш единствено те познавали тази мъка. „Клетата ми майка! Сега повече от всякога трябва да съм до нея... Утре, ако мога, ще дойда да те видя“.

Накрая се върна на улица „Дьо ла Помп“. Първата ѝ грижа беше да му обясни защо тоалетът ѝ, тип дамски костюм, е толкова скромнен, защо няма никакви бижута по себе си. „Война е, скъпи ми приятелю. Сега като кажеш «шик», това означава да бъдеш в крак с обстоятелствата, да изглеждаш спретнат и скромнен като войник. Кой знае какво ни очаква!“ Грижата за облеклото я съпътстваше във всичките моменти от живота ѝ.

Хулио скоро забеляза у нея една постоянна разсеяност. Като че ли духът ѝ напускате тялото и започваше да се рее из пространството, отдалечавайки се на огромно разстояние. Гледаше го, но сякаш не го виждаше. Говореше бавно, очевидно обмисляйки предварително всяка една дума, може би от страх да не издаде някоя тайна. Все пак това духовно отчуждение не попречи на физическата им близост. Прегърнаха се с неотразимата съблазнителност на материалното привличане. Тя се отдаде с желание, плъзгайки се бавно по склона на навика, но щом дишането ѝ се успокои, сякаш изпита някакво угризение. „Хубаво ли е това, което правим?... Нима е уместно да живеем както преди, когато върху света ще се струпат толкова много нещастия?“ Хулио решително отхвърли тези скрупули:

— Но нали ще се оженим веднага, щом имаме възможност!... И сега сме също като съпруг и съпруга!

Тя отговори с унил жест на учудване. Да се оженият!... Само преди десет дни не желаше нищо друго. Сега мисълта за брак я спохождаше много рядко. Защо да мисли за далечни и несигурни неща! Вълнуваха я други, съвсем непосредствени.

Изпращането на брат ѝ на гарата се беше набило в паметта ѝ. Идвайки в ателието, си беше обещала да не споменава за него, предупреждайки, че ще досади на любимия с разказа си. Оказа се достатъчно да се закълне да мълчи, за да изпита неудържима необходимост да разкаже всичко.

Изобщо не била предполагала колко много обича брат си. Чувствата, които изпитвала към него били примесени с известна ревност, защото мама проявявала предпочитания към по-големия син. Освен това именно той представил Лорие в семейството. И двамата били дипломирани инженери и били заедно още от училище... Но щом се разделили на гарата, тя изведнъж усетила, че този брат, поставян винаги на втори план, заемал вече предпочитано място в сърцето ѝ.

— Беше толкова хубав, толкова привлекателен в униформата си на лейтенант!... Изглеждаше съвсем различен. Повярвай ми, докато вървах редом с него, опряна на ръката му, изпитвах огромна гордост. Взимаха ни за съпрузи. Като ме видяха да плача, едни клетки жени се опитаха да ме успокоят: „Кураж, госпожо!... Мъжът ви ще се върне“. А той се смееше с цяло гърло на тези заблуди. Натъжаваше се само като се сетеше за майка ни.

Сбогували се на вратата на гарата. Охраната не позволявала да се минава по-нататък. Тя му дала сабята, която била поискала да носи до последния момент.

— Хубаво е да си мъж — каза ентусиазирано. — И аз бих искала да облека униформа, да участвам във война, да бъда полезна с нещо.

Изведнъж замълча, сякаш внезапно си даде сметка за неуместността на последните си думи. А може би забеляза и намръщаното лице на Хулио.

Беше обаче силно възбудена от това сбогуване и след една продължителна пауза не можа да устои на желанието да продължи хода на мислите си.

На входа на гарата, докато целувала за последен път брат си, имала неочаквана среща, голяма изненада. Появил се той, облечен също в униформа на офицер от артилерията. Бил сам и се наложило да повери за съхранение куфара си на един доброволно предложил услугите си мъж от многобройните изпращачи.

Хулио направи въпросителен жест. Кой „той“? Предполагаше, но се направи, че не е разбрал, от страх да признае истината пред себе си.

— Лорие — лаконично отговори тя. — Бившият ми съпруг.

Любовникът отговори със зловна ирония. Беше проява на малодушие да очерня този мъж, тръгнал да изпълни дълга си. Осъзна, че постъпва подло, но не можа да устои на обзелото го желание да

бъде язвителен и да го унизи пред Маргарита. Лорие — военен!... Сигурно е изглеждал безкрайно смешно, облечен в униформа.

— Лорие — войник! — продължи със саркастичен тон, който учуди и самия него, защото сякаш говореше друг. — Горкият човечец!...

Маргарита се подвоуми какво да възрази, за да не си помисли той, че му противоречи. Истината все пак се оказа по-силна и тя рече просто:

— Не... не изглеждаше зле. Беше различен. Може би заради униформата, може би заради тъгата, че е сам, съвсем сам, без близка ръка, която да стисне неговата. Аз дори трудно го познах. Като забеляза брат ми, тръгна към нас, но после, като ме видя, отмина, без да се спре... Клетият! Жал ми е за него!

Женският ѝ инстинкт вероятно ѝ подсказа, че говори много и тя рязко прекъсна бърбенето си. Същият инстинкт я предупреди за причината, която накара лицето на Хулио да се намръщи и устата му да се свие в кисела усмивка. Прииска ѝ се да го успокои и добави:

— За щастие, ти си чужденец и няма да ходиш на война. Ужасно би било да те загубя!...

Изрече тези думи съвсем искрено... Само миг преди това възхваляваше мъжете, възхищавайки се на смелостта, с която рискуваха живота си, а сега трепереше пред мисълта, че любовникът ѝ би могъл да бъде един от тях.

Той не ѝ благодари за любовния егоизъм, който го поставяше отделно от останалите като деликатно и крехко същество, достойно единствено да бъде обект на женско обожание. Прииска му се да ѝ беше вдъхнал примесеното със завист възхищение, което беше изпитала, виждайки брат си и цялото му военно снаряжение. Стори му се, че между него и Маргарита току-що се е вмъкнало нещо, което никога нямаше да изчезне, напротив, щеше да расте, избутвайки ги в противоположна посока... надалеч... много надалеч, докато престанат да могат да се разпознават с поглед.

Това усещане за непреодолимо препятствие не го напусна и при следващите им срещи. Маргарита му говореше нежно и го гледаше с влажни очи. Ласките на галювните ѝ ръце приличаха повече на майчини милувки, отколкото на докосвания на влюбена жена, от

нежността ѝ лъхаше някаква особена незаинтересованост и свян. Упорито стоеше в ателието, избягвайки да влиза в другите стаи.

Тук сме си добре... Не искам, не е необходимо. Ще ме гризе съвестта... Не бива да мислим за подобни неща точно сега!...

За нея околната атмосфера беше наситена с любов, но любов съвсем нова, любов към мъжа, който страда, желание за себеотрицание, за саможертва. Тази любов водеше до представата за бяло було на монахиня, за треперещи ръце, грижещи се за разкъсани кървави тела.

На всеки опит от негова страна за по-голяма близост Маргарита отговаряше свенливо с категоричен жест на отказ, сякаш се срещаха за първи път.

— Не мога — казваше. — Мисля за брат си, мисля за всички онези, които познавам и които в този миг може да са мъртви.

Наляха новини за битки, кръвта започваше да тече като пълноводна река.

— Не, не мога — повтаряше тя.

А когато Хулио успяваше все пак с горещи молби и страстна необузданост да постигне своето, в прегръдките му падаше едно като че лишено от воля същество, което отдаваше една част от безчувственото си тяло, докато главата продължаваше да мисли независимо за съвсем различни неща.

Един следобед Маргарита му съобщи, че занапред ще се виждат по-рядко. Трябвало да посещава учебните си часове и ѝ оставали само два свободни дни.

Деноайе я изслуша смаян. Учебните си часове?... Какво изобщо учи?...

Тя изглежда се ядоса от подигравателната му гримаса... Да, учи, вече седмица посещава учебните занимания. Сега уроците стават по-продължителни, организацията на обучението е подобрена, броят на преподавателите е увеличен.

— Искам да стана медицинска сестра. Страдам, като гледам колко съм безполезна... Досега не съм била годна за нищо...

Замълча за момент, сякаш за да си представи целия си изминал до този час живот.

— Понякога си мисля — продължи, — че във войната, с целия ѝ ужас, има и нещо добро. Кара ни да се постареем да бъдем полезни за

себеподобните ни. Оценяваме съществуването си на тази земя по един много по-сериозен начин, бедите ни заставят да разберем, че за нещо сме дошли на този свят... Вярвам, че трябва да обичаме живота не само заради радостите и удоволствията, които ни предоставя. Изглежда това да се посветиш на останалите, да се пожертваш, носи голямо удовлетворение и това удовлетворение, не знам защо, може би защото е нещо ново, ми се струва много по-значимо от всички останали радости.

Хулио я погледна изненадан, опитвайки се да си представи какво ли може да има вътре в тази толкова обичана и лекомислена главица. Какво ли беше на път да се оформи зад това леко набръчкало се под натиска на връхлитащите идеи чело, което досега беше отразявало единствено леката сянка на някои бързи и пърхащи като врабчета мисли?...

Но и предишната Маргарита все още беше жива. Видя я да се появява отново с прелестно изражение на миловидното си лице сред безпокойствата, които войната кара да покълват като плевели в душите.

— Трябва много да учиш, за да получиш диплома за медицинска сестра. Забелязал ли си униформата им?... Много е представителна. Бялото върви еднакво добре както на блондинките, така и на брюнетките. Колосаните забрадки позволяват къдриците свободно да падат над ушите при модните прически, а синята мантия над униформата създава красив контраст... Една елегантна жена би могла да подчертае всичко това с две-три дискретни бижута и чифт шик обувки. Това съчетание между монахиня и дама от висшето общество е много интересно.

Щяла да учи много усилено, за да бъде полезна на ближните си... и за да може час по-скоро да облече възхитителната униформа.

Бедният Деноайе!... Необходимостта да я види и липсата на друго занимание през безкрайните вечери, които доскоро бяха запълвани от приятни моменти, го принудиха да обикаля около един отдавна необитаем дворец, в който правителството най-накрая настани училището за медицински сестри. Докато стоеше на пост на един ъгъл в очакване да чуе шумоленето на пола и тропот на забързани женски стъпки по тротоара, той си представяше, че се е върнал назад във времето и все още осемнадесетгодишен, тръпне в очакване пред

ателието на известен модист. Групите жени, които влизаха и излизаха от този дворец, правеха още по-правдоподобна тази представа. Бяха облечени с нарочно търсена непретенциозност. Видът на много от тях беше доста по-скромен от този на работничките при модиста. Бяха обаче важни госпожи. Някои се качваха в автомобили, чиито шофьори носеха войнишки униформи, защото караха министерски коли.

Тези продължителни бдения му предоставяха възможност за неочаквани срещи с елегантните курсистки.

— Деноайе! — възкликваха едновременно няколко женски гласа зад него. — Това не е ли Деноайе?...

Той се чувстваше длъжен да разсее съмненията и учтиво поздравяваше скупчилите се около него госпожи, които го съзерцаваха, сякаш беше някакво привидение. Това бяха приятелки от едно вече доста далечно време, отпреди шест месеца, дами, които му се бяха възхищавали и го бяха преследвали, докато той ги бе водил през седемте кръга на науката за тангото. Гледаха го така, сякаш през времето от последната среща до настоящата минута се е случил някакъв страшен катаклизъм, променил всичките закони на съществуването, сякаш той беше единственият чудодейно оцелял от едно напълно изчезнало човечество.

Неизменно му задаваха едни и същи въпроси:

— Не сте ли на фронта?... Как така не сте в униформа?

Опитваше се да обясни, но още на първата дума го прекъсваха:

— Вярно... Вие сте чужденец.

Казваха го с известна завист. Без съмнение, мислеха за любимите си хора, които в този час бяха изправени срещу лишенията и опасностите на войната... Но положението му на чужденец моментално създаваше известна духовна отчужденост, някаква озадаченост, която Хулио не беше усещал в добрите времена, когато хората се търсеха едни други, без да отдават значение на произхода, без да се обръщат назад към опасността, която изолира и концентрира на едно място човешките групи.

Казваха „довиждане“ госпожите, а в погледите им проблясваше лукаво подозрение. Какво чакаше той тук? Някое ново приключение, което благосклонната съдба му предлага?... Усмивките им излъчваха подчертана сериозност. Бяха усмивки на възрастни хора, които знаят истинското значение на живота, но проявяват учтиво разбиране и

съчувствие към мечтателите, които се залъгват с лекомислени забавления.

На Хулио това отношение му причиняваше болка, защото приличаше на проява на съжаление. Представяха ся го зает с нещо, което единствено е способен да прави. Тези запазили част от предишния си външен вид кокетки изглежда се вживяваха във великото чувство на майчинството, но майчинство абстрактно и насочено към всички хора от нацията, на която принадлежаха, придружено с желание за саможертва, за докосване до лишенията на бедните и смирените, за изстраждане на всички болки на нараненото тяло.

С подобен пламенен ентузиазъм излизаше Маргарита след края на учебните часове. Възхищаваше се от напредъка на хирургията. Беше безкрайно доволна от себе си, защото бързо схващаше всички тези неподозирани досега от нея новости. На моменти, без да проявява излишна скромност, дори изразяваше убеждението, че е на път да постигне смисъла на живота си. Подмяташе:

— Кой знае дали не съм родена да бъда велика лекарка!

Опасяваше се, че точно в момента, в който ще трябва да приложи на практика новите си знания, няма да може да прояви нужното самообладание. Намираще за ужасно да стои до операционната маса с разрязаното тяло и да гледа как от него изтича кръвта, след като винаги беше изпитвала непреодолимо отвращение от низките нужди на обикновения живот. Но колебанията й скоро изчезваха. Изведнъж я обземаше мъжко дръзновение. Настъпили бяха времена на саможертва. Нима мъжете не загърбиха удобствата на едно изпълнено с удоволствия съществуване, за да поемат по трудния път на войника?... И тя ще стане войник в пола, ще гледа болката в упор, ще се бори с нея, бъркайки с ръце в загнилата разлагаща се човешка плът, влизайки като слънчева усмивка там, където стенат ранените в очакване на смъртта.

Непрекъснато разказваше на Деноайе за успехите си в школата, за сложните превръзки, които е успяла да направи както върху манекена, така и върху тялото на един от чиновниците, играещ ролята на тежкоранен. Тя, толкова деликатна и неспособна на най-малкото физическо усилие вкъщи, усвояваше успешно сръчностите за вдигане на гръб проснато на земята човешко тяло. Кой знае дали някой ден нямаше да й се наложи да приложи уменията си на бойното поле.

Проявяваше готовност да бъде изключително смела и дръзка с неосъзнатата храброст на жените, когато ги подтикне поривът да проявят героизъм. Възхищаваше се на *nurses* от английската армия, усмихващи се от снимките във вестниците — кльощави енергични госпожи с панталони, ботуши и бели каски.

Хулио я слушаше озадачен. Това същата Маргарита, която така добре познаваше, ли е?... Къде беше изчезнала прелестната ѝ фриволност? Вече не ходеше, подскачайки като врабче. Краката ѝ здраво и по мъжки стъпваха по земята. Изглеждаше спокойна и сигурна с новата сила, която се зараждаше у нея. Когато някоя ласка от негова страна ѝ напомнеше за женската ѝ същност, винаги казваше едно и също:

— Какъв късмет, че си чужденец!... Какво щастие е да знам, че ще стоиш настрана от войната!

В силното си желание за саможертва искаше да отиде на бойното поле и в същото време приемаше за щастливо стечение на обстоятелствата да види любимия си освободен от военни задължения. Хулио не посрещаше с чувство на благодарност този алогизъм. Приемаше го по-скоро като несъзнателна обида.

„Човек би помислил, че ме закриля — мислеше си той. — Сякаш тя е мъжът и се радва, че немощната другарка, за каквато явно ме има, се намира извън всякаква опасност... Каква нелепа ситуация!...“

Понякога, още с влизането си в ателието, Маргарита, за щастие, се превръщаше в жената от отдавна отминалите дни, карайки го моментално да забрави притесненията си. Идваше радостна и с приповдигнатото настроение на научилия се да цени времето през почивния ден колежанин или чиновник.

— Днес няма училище — викваше още от вратата.

Мяташе шапката си на канапето и започваше с танцова стъпка да обикаля из стаята, избягвайки с детска боязливост прегръдките на любовника си.

Скоро обаче ставаше отново сериозна и приемаше вида, станал характерен за нея от началото на военните действия. Говореше за постоянно тъжната и стараеща се да скрие мъката си майка, живееща единствено с надеждата да получи писмо от сина, говореше за войната, коментирайки последните събития с красноречието и оптимизма на официалните източници. Описваше подробно първото пленено знаме

на противника, сякаш беше неவிждано елегантен тоалет. Беше го видяла на един от прозорците на Министерството на войната. Разнежваше се, препредавайки разказите на няколкото белгийски бегълци, дошли в болницата, в която стажуваше. Бяха единствените болни, за които полагаше грижи в момента. Париж все още не приемаше ранени от фронта. По нареждане на правителството ги настаняваха в болниците в южната част на страната.

Вече не отблъскваше така яростно опитите на Хулио за поинтимна близост, както през първите дни. Обучението за медицинска сестра, което почти изцяло запълваше времето ѝ, сякаш я караше да бъде по-пасивна към всичко останало. Отдаваше се без съпротива, без желание, с усмивка на примирение, доволна, че можеше да даде другиму мигове на блаженство, каквото самата тя не изпитваше. Вниманието ѝ беше насочено към съвсем други грижи.

Една вечер, докато лежеше в спалнята на ателието, почувства необходимостта да сподели някои новини, които изпълваха съзнанието ѝ още от предния ден. Скочи от леглото и намери сред разхвърляните в безпорядък дрехи ръчната си чанта, в която имаше едно писмо. Прииска ѝ се да го прочете още веднъж и да разкаже на някого за съдържанието му, както би направила при изповед.

Беше писмо от брат ѝ, изпратено от планинските възвишения на Вогезите по протежение на границата с Германия. В него той пишеше повече за Лорие, отколкото за себе си. Били в различни батареи, но в една и съща дивизия и участвали в едни и същи битки. Офицерът се възхищаваше от бившия си шурей. Кой би могъл да си представи, че спокойният и мълчалив инженер е един бъдещ герой!... А Лорие действително се проявявал като истински герой. Твърдеше го той, брат ѝ, а заедно с него и всички останали офицери, свидетели на това как Лорие хладнокръвно изпълнявал дълга си, тръгвайки срещу смъртта със същото спокойствие, с което е обикалял цеховете на фабриката си в околностите на Париж. Поискал е да поеме рискованата длъжност на разузнавач, за да може, промъквайки се възможно най-близо до противника, да наблюдава точността на артилерийския огън и при нужда да го коригира с указания по телефона. Един германски снаряд разрушил къщата, на чийто таван бил организиран скривалището си. След като се измъкнал невредим от отломките, Лорие само се уверил в изправността на телефона си и продължил спокойно да върши същата

работа, вече скрит в гъстите разлистени клони на едно намиращо се в близост високо дърво. По време на една неравна битка батареята му била разкрита от противниковите самолети и върху нея се посипал дъжд от вражески снаряди. Само за няколко минути всички от личния състав били покосени на земята. Капитанът и няколко войника били мъртви, офицерите и канонирите — тежко ранени. Като командир останал само Лорие. „Невъзмутимият“, както го наричали другарите му, подпомогнат от няколкото артилеристи, които се държали на крака, продължил да стреля под дъжда от желязо и огън, за да прикрие оттеглянето на един батальон.

„На два пъти името му фигурираше в заповедите за изказване на служебна благодарност — продължаваше да чете Маргарита. — Мисля, че скоро ще бъде удостоен с кръста за храброст. Истински герой е. Кой би си го и помислил преди няколко седмици!...“

Тя не се учудваше чак толкова много. В съвместния им живот нерядко ѝ беше правила впечатление силата на характера на Лорие, неговата неустрашимост, прикрита зад кротката външност. Ненапразно женският ѝ инстинкт я предупреждаваше, карайки я да се опасява от гнева на съпруга си в началото на изневярата ѝ. Спомняше си вида на този мъж, изненадал я една вечер на излизане от жилището на Хулио. Беше на човек, обладан от силни страсти, готов да убие. И въпреки това не прояви никакво насилие над нея... При спомена за тази проява на уважение Маргарита изпита чувство на благодарност. Сигурно я беше обичал както никой друг мъж.

Погледът ѝ, с неудържимо желание за сравнение, се насочваше към Деноайе, възхищавайки се на красивата му младост. Образът на Лорие, тромав и най-обикновен, идваше в съзнанието ѝ като утешение. Беше съвсем сигурно, че офицерът, когото тя зърна за момент на гарата, докато изпращаше брат си, нямаше никаква прилика с бившия ѝ мъж. Но Маргарита поиска да забрави бледия и тъжен лейтенант, минал покрай нея, за да си спомня единствено индустриалеца, загрижен за печалбите и неспособен да разбере това, което тя наричаше „финеса на една шик жена“. Хулио категорично беше много по-прелъстителен. Не се разкайваше за миналото си. Не искаше да се разкайва.

И егоизмът ѝ на влюбена жена я накара да повтори още един път същите възклицания:

— Какъв късмет, че си чужденец!... Какво щастие е да знам, че ще стоиш настрана от войната!

Както всеки път, когато чуеше тези думи, така и сега Хулио силно се подразни. Едва се въздържа да не запуши с ръка устата на любовницата си. Подиграваше ли му се?... Беше направо обидно да го поставя отделно от другите мъже.

Междувременно тя, като че ли напълно зашеметена, не спираше да говори за Лорие и за подвизите му.

— Не го обичам, никога не съм го обичала. Не се мръщи! Как може, бедничкият, да се сравнява с теб?... Но трябва все пак да се признае, че предизвиква известен интерес с новото си битие. Радват ме смелите му постъпки, сякаш са дело на стар приятел, дошъл на гости на семейството ми, което много отдавна не е виждал... Заслужаваше по-добра съдба, горкият. Да беше срещнал не мен, а друга жена, достойна другарка, на нивото на неговите стремежи... Жал ми е за него, казвам ти.

И това чувство на жалост я обзе толкова силно, че очите ѝ бързо се напълниха със сълзи, което пък веднага събуди ревността у нейния любовник.

След тези срещи Деноайе оставаше потиснат и мрачен.

— Предполагам, че живеем в някаква фалшива действителност — каза той една сутрин на Архенсола. — Животът ни ще става все по-тежък. Трудно е да запазиш спокойствие, продължавайки да живееш постарому сред един народ, който се сражава за страната си.

Приятелят му споделяше неговото мнение. И той вече едва понасяше положението си на млад чужденец в този твърде неспокоен заради войната Париж.

— Налага се непрекъснато да показвам документите си за самоличност и да убеждавам полицаите, че не съм дезертър. Онази вечер, докато пътувах в метрото, трябваше да обяснявам на едни момичета, че съм испанец и затова не съм на фронта... Една от тях, след като разбра националността ми, направо ме попита защо не се запиша доброволец... Напоследък се появи нов израз: „покрил се по време на война“. До гуша ми дойдоха ироничните погледи, с които ме посрещат навсякъде, вбесявам се при мисълта, че ме взимат за французин, „покрил се по време на война“.

Силен порив на героизъм разтърсваше впечатлителния бохем. Щом всички отиват на война, и той ще направи същото. Не изпитваше страх от смъртта. Ужасяваше го единствено военната субординация, униформата, безусловното подчинение на сигнала на тръбача, сляпото изпълнение на началническите заповеди. За него не бе трудно да се бие, но само по своя воля или командвайки битка, тъй като природата му се бунтуваше срещу всичко, което можеше да означава дисциплина. Всяка една от чуждестранните групи в Париж се опитваше да организира свой отряд доброволци и той замисляше да направи също такъв батальон от испанци и испаноамериканци, запазвайки, естествено, за себе си поста на председател на организационния комитет, а след това и командването на формирането.

Беше пуснал обяви във вестниците: място за записване — ателието на улица „Дьо ла Помп“. За десет дни се представиха двама доброволци: един чиновник, настинал посред лято и настояващ да е офицер, защото носеше сако, и един кръчмар — испанец, който още с първата дума поиска да лиши Архенсола от командирския пост под претекст, че като млад е бил войник, докато той бе само един обикновен художник. Двадесет испански батальона се формираха по същото време и със същия успех на различни места в Париж. Всеки ентузиаст искаше да е началник на останалите с персоналната високомерие и с изпитваното пословично отвращение към дисциплината, характерни за расата. Накрая бъдещите предводители, поради липса на войници, търсеха да се запишат като обикновени доброволци..., но в някой френски полк.

— Ще чакам да видя какво ще направят Гарибалди и хората му — каза Архенсола скромно. — Може да се присъединя към тях.

Това славно име правеше по-поносима военната подчиненост. Но после започваше да се колебае. Ще трябва все пак да се подчинява на някого в този отряд доброволци, а той беше противник на всякакво подчинение, което да не е предшествано от дълги дискусии... Какво да прави?

— За по-малко от месец животът коренно се промени — продължи той. — Като че сме попаднали на друга планета и предишните ни способности са изгубили всякакъв смисъл. Сега други вече са в първите редици, най-невзрачните и скромните, онези, които преди са били на най-заден план. Изтънченият и интелигентен човек

сякаш е потънал вдън земя и никой не може да каже за колко време... Сега на повърхността триумфално се показва обикновеният човек с ограничени, но твърди идеи, който знае да се подчинява. Ние вече не сме на мода.

Деноайе потвърди. Така е, вече не са на мода. Той, който беше познал славата, а сега минаваше като непознат сред хората, които го бяха аплодирани месеци преди това, можеше да го удостовери.

— Царуването ти приключи — каза Архенсола, смеейки се. — Вече няма никакво значение, че си красив и строен. Аз, облечен в униформа и с кръст за храброст на гърдите, ще те победея във всяко любовно съперничество. В мирно време за офицер си мечтаят само провинциалните госпожици. Но днес сме във война и у всички жени се е събудила някогашната страст, която нашите прабаби са чувствали към агресивния и силен звяр... При вида на униформата сега те изпитват смирения и сервилен ентузиазъм на по-нисшите животински видове пред гребените, гривите и перата на своите спореци за надмощие мъжкари. Да, маестро!... Трябва да следваме новия ход на времето или да се примирим с безславното забвение: тангото е мъртво.

На Деноайе му се струваше, че двамата с Архенсола действително са две същества, намиращи се встрани от живота. Изведнъж животът беше направил скок, променяйки руслото си. В новото битие нямаше място както за този посредствен художник на души, така и за него, героят на лекомисления живот, който от пет до седем часа всяка вечер се беше докосвал до жадувания от всеки мъж триумф.

III ОТСТЪПЛЕНИЕТО

Войната проточи едно от пипалата си чак до булевард „Виктор Юго“. Тук се водеха бойни действия, при които хлъзгавият като риба враг се изплъзваше от ръцете, за да продължи малко по-късно с враждебното си поведение.

— Германия се е настанила в дома ми — казваше Марсел Деноайе.

Германия беше доня Елена, съпругата на фон Хартрот. Защо не я взе със себе си синът ѝ, онзи професор с неизчерпаема духовна нищета, когото Марсел сега считаше за шпионин?... Заради какъв сантиментален каприз тази жена поиска да остане при сестра си, изгубвайки възможността да се върне в Берлин преди да затворят границите?...

Присъствието ѝ тук за него беше причина за угризения и тревоги. За щастие, слугите, шофьорът, цялата мъжка част от прислугата бяха във войската. Двете „китайки“ получиха категорична заповед със заплашителен тон. Да внимават много, когато говорят с френските прислужнички и да избягват и най-малкия намек за националността на мъжа на доня Елена и местоживеенето на семейството ѝ. Доня Елена беше аржентинка... Но въпреки мълчанието на момичетата господин Марсел се страхуваше от издайничество поради екзалтиран патриотизъм и се опасяваше, че сестрата на жена му може да се види затворена в концентрационен лагер по подозрение за връзки с врага.

Госпожа фон Хартрот не се съобразяваше с тези тревоги. Вместо да спазва дискретно мълчание, тя постоянно внасяше разногласия вкъщи с приказките си.

През първите дни на войната стоеше затворена в стаята си и се присъединяваше към семейството само когато я поканваха в столовата. Сядаше на масата със стиснати устни и със зареян в пространството поглед, правейки се, че не чува ентузиазиранияте словоизлияния на господин Марсел. Той описваше отпътуването на войските,

затрогващите сцени по улиците и гарите, коментираше с неподправен оптимизъм първите новини от бойното поле. Поддържаше твърдата позиция, че за две неща не може да има две мнения. Щикът е тайната сила на французина и германците се стряскат от страх при блясъка му, обръщайки се неминуемо в бягство. Оръдието калибър 75 милиметра се е доказало като истинско бижу. Единствено неговите изстрели попадат точно в целта. Противниковата артилерия е направо за съжаление, защото, ако някой път случайно паднат на желаното място, снарядите пък не избухват... Освен това френските войски били победоносно навлезли в Елзас и завладели няколко населени места.

— Сега не е като през седемдесета година — казваше, мушкайки във въздуха с вилицата или размахвайки салфетката. — Ще ги изтикам с ритници на отсрещния бряг на Рейн. С ритници!... Точно така!

Чичи одобряваше въодушевено, докато доня Елена завърташе нагоре очи с мълчалив протест пред скрит на тавана въображаем свидетел на толкова неверни твърдения и богохулства.

После доня Луиза отиваше да сподели усамотението ѝ в стаята, смятайки, че има нужда от утеха, защото е далеч от близките си. Пред сестра си, която винаги беше смятала за по-малко умна, „романтичката“ забравяше за достойното си мълчание и горката госпожа оставаше замаяна от високопарните ѝ приказки за огромната мощ на Германия, изречени с целия авторитет на съпруга на голям германски патриот и майка на почти известен професор. От устата ѝ като буйни потоци извираха милиони мъже, следваха ги хиляди оръдия, чудовищни, огромни като кули миномети. И над тази невъобразима разрушителна сила се извисяваше един мъж, който сам по себе си бе като цяла армия и който знаеше и можеше всичко, красив, умен и непогрешим като бог — императорът.

— Французите изобщо нямат представа какво стои насреща им — продължаваше доня Елена. — Направо ще бъдат унищожени. Това е въпрос на една-две седмици. Преди края на август императорът ще е влязъл в Париж.

Впечатлената от тези пророчества госпожа Деноайе не можеше да ги скрие от семейството си. Чичи се възмущаваше от доверчивостта на майка си и от германofilството на леля си. Бившето „пастирче“ беше обладано от някаква воинствена пламенност. Ах, ако можеше и

жените да тръгнат на война!... Виждаше се да яха буен кон в един драгунски полк, принуждавайки, заедно с други, също толкова смели и красиви като нея амазонки, врага панически да бяга. Но правителството пренебрегваше жените и тя нямаше как да участва по друг начин във войната, освен да съзерцава с възхита униформата на годеника си Рене Лакур, превърнал се във войник. Синът на сенатора изглеждаше чудесно. Висок, рус, с една почти женствена изтънченост, напомняща за починалата му майка, Рене беше „едно захарно войниче“, както го наричаше годеницата му. Чичи изпитваше известна гордост, когато вървеше по улицата до този воин, чиято униформа увеличаваше многократно и без това прекрасните му достойнства. Но постепенно една досадно неприятна мисъл започна все по-често да помрачава радостта ѝ. Сенаторският принц не беше нищо повече от един най-обикновен войник. От страх войната да не прекъсне завинаги династията Лакур, така ценна за страната, знаменитият му баща го беше уредил да служи в помощните служби на армията. По този начин Лакур-син щеше да си стои в Париж, но пък и щеше да си остане прост войник като тези, които месят хляба или кърпят скъсаните шинели. Единствено участвайки пряко във войната, качеството му на възпитаник на елитна школа би допринесло да стане младши лейтенант към запасна артилерийска част.

— Какво щастие е, че оставаш в Париж! Да знаеш само колко ми харесва да си обикновен войник!...

И докато изричаше тези думи, Чичи си мислеше със завист за приятелките си, чиито годеници и братя бяха офицери. Те се разхождаха по улиците придружени от кепе с нашивки, привличащо вниманието на минувачите и задължаващо нисшестоящите да отдават чест.

Всеки път, когато доня Луиза, ужасена от предсказанията на сестра си, понечваше да сподели уплахата с дъщеря си, последната викаше ядосано:

— Измислици на леля ми!... Понеже мъжът ѝ е германец, гледа на всичко, както на нея ѝ се иска. Татко знае повече, а и бащата на Рене е много добре запознат с нещата. Ще им теглим един голям пердах. Ще изпитам огромно удоволствие, когато натупат чичо ми от Берлин и всичките ми претенциозни братовчеди!...

— Я млъквай — скастрияше я майка ѝ. — Не говори глупости. Войната ти е взела ума, също като на баща ти.

Добрата госпожа се възмущаваше от изблика ѝ на дивашки желания винаги щом си спомнеше за императора. В отминалите мирни времена Чичи дори бе споделяла доброто си отношение към тази личност. „Хубав е — казваше, — но усмивката му е много обикновена“. Сега концентрираше цялата си омраза в неговия образ. Колко жени плачат горчиво в този час по негова вина! Колко майки остават без синове, съпруги без съпрузи, колко нещастни деца, изоставени сред горящите в пламъци градове и села!... Проклет да е този човек!... В дясната ѝ ръка внезапно се появяваше нейният стар нож на „пастирче“, един кинжал със сребърна дръжка и гравирана ножница, подарък от дядо ѝ, който беше извадила от сандъка със забравените детски спомени. Обричаше на смърт всеки германец, дръзнал да се приближи до нея. Доня Луиза с ужас я гледаше как гневно размахва оръжието пред огледалото на тоалетната си масичка. Вече не държеше толкова да бъде войник от кавалерията. Би се задоволила и с това да я оставят в затворено помещение лице в лице с омразното чудовище. Ще ѝ трябват само пет минути, за да разреши световния конфликт.

— Защищавай се, швабо! — викаше тя, заемайки бойна стойка, както беше виждала да го правят ратаите в имението.

И с рязко посичане отдолу нагоре разрязваше височайшите гърди. Веднага след това в съзнанието ѝ зазвучаваха приветствени възгласи и чуваше дълбоките въздишки на милиони жени, освободени благодарение на нея от кървавия кошмар. Обзелото я въодушевление на освободителка я караше да продължава с кинжал в ръка въображаемото клане. Втори удар! И ето го принцът наследник проснат на земята с отрязана глава. Дъжд от посичания! И всички непобедими и прехвалени от леля ѝ генерали бягат панически, придържайки с ръце разпраните си от ножа ѝ търбуси, а след тях, последен, като угодлив лакей, получил също своя дял, чичото от Берлин... Колко много искаше да ѝ се отдаде случай да осъществи мечтите си!

— Ти си направо полудяла — негодуваше майка ѝ, — луда си за връзване. Как може една госпожица да говори подобни неща?...

Понякога доня Елена ставаше неволен свидетел на тази мания за отмъщение на племенницата си, но само вдигаше очи към небето, заричайки се повече да не споделя нищо с нея и да запази мнението си единствено за майката.

Негодуванието на господин Марсел приемаше друга форма, когато съпругата му повтаряше пред него казаното от сестра ѝ. Само лъжи!... Войната върви чудесно. На изток френските войски напредват във вътрешността на Елзас и присъединената Лотарингия.

— Ами завзетата Белгия? — питаше доня Луиза. — А клетите белгийци?

Деноайе отговаряше възмутен:

— Това с Белгия си е чиста подлост... А честните хора не търпят подлостта.

Казваше го добронамерено, сякаш войната беше дуел, при който неспазващият правилата биваше отстранен и му се отнемаше възможността да прибягва до вероломни действия. Освен това героичната съпротива на Белгия го правеше склонен към празни надежди. Белгийците му изглеждаха като свръхестествени хора, предопределени за най-дивни подвизи... Чудеше се как досега не беше обръщал никакво внимание на този народ!... В течение на няколко дни мислеше за Лиеж като за свещен град, в чиито стени щеше да се разбие цялата германска мощ. След падането на Лиеж непоколебимата му вяра намери нов повод за надежди. Оставаха още много градове като Лиеж в страната. Нека да навлизат, колкото си искат навътре, германците, накрая ще се види колко от тях ще успеят да се върнат назад и да излязат обратно. Капитулацията на Брюксел не го обезпокои много. Един отворен град!... Предаването му влизаше в предвижданията. Така белгийците щяха да организират по-добре защитата си в Анверс. Напредването на германците към френската граница също не го разтревожи. Напразно балдъзата му коварно кратко споменаваше в столовата за бързите темпове на инвазията, едва-едва упоменати във вестниците. Германците бяха вече на границата.

— И какво от това? — викваше господин Марсел. — Скоро ще намерят с кого да си поговорят. Жофр им застава на пътя. Нашите войски бяха на изток, точно на мястото, където трябва, на границата, на входната врата на дома ни. Но този се оказа изменчив и страхлив приятел, който вместо да излезе насреща, минава в гръб, прескачайки

като същински крадец оградата на двора... Измяната няма да му послужи за нищо. Французите вече са в Белгия и ще си уредят сметките с германците. Ще ги смажем, за да не нарушават повече мира в света. А този проклетник с щръкналите мустаци ще изложим в клетка на площад „Конкорд“.

Чичи, въодушевена от бащините си твърдения, се впускаше в мечти за поредица от отмъстителни изтезания и подигравки като допълнение към изказването.

Това, което най-много ядосваше госпожа фон Хартрот, бяха намеците по адрес на императора. В първите дни на войната сестра ѝ я беше изненадала да плаче пред карикатурите във вестниците.

— Чудесен мъж... толкова изискан... прекрасен съпруг и баща! Той няма никаква вина. Провокираха го враговете ни.

Преклонението ѝ пред всемогъщите я караше да приема много по-надълбоко обидите към почитаната личност, отколкото ако същите бяха отправени към собственото ѝ семейство.

Една вечер, докато все още бяха около масата в столовата, тя прекъсна тъжното си мълчание. Няколко язвителни забележки по адрес на героя от страна на Деноайе накараха очите ѝ да се напълнят със сълзи. Това разнежване предизвика и спомени за синовете ѝ, които несъмнено бяха част от авангарда на нападащите войски.

Зет ѝ желаше всички врагове да бъдат избити. Да не остане нито един от онези варвари с островърхи каски, които наскоро опожариха Лювен и още много други населени места, разстрелвайки беззащитните им жители — жени, старци, деца!...

— Забравяш, че и аз съм майка — простена госпожа Хартрот. — Забравяш, че между тези, чието изстребление желаш, са и моите синове.

И избухна в плач. Деноайе изведнъж видя пропастта, която зееше между него и тази подслонена в дома му жена. Негодуванието му взе връх над добрите семейни отношения... Можеше да плаче за синовете си колкото си иска, нейно право е. Но тези синове са агресори и съзнателно вършат зло. Много повече го интересуваха другите майки, живеещи спокойно в градчетата и селата сред плодородните земи, пред чиито очи внезапно започваха да разстрелват синовете им, да стъпкват на земята дъщерите им, да подпалват домовете им.

Доня Елена се разплака още по-силно, сякаш това описание на ужасите беше нова обида за нея. Всичко е лъжа! Кайзерът е прекрасен човек, войниците му са достойни като рицари, германската армия е пример за цивилизовано поведение и доброта. Мъжът ѝ е бил в тази армия, сега синовете ѝ вървят в нейните редове. А тя познава добре синовете си. Те са едни добре възпитани и образовани млади мъже, неспособни на каквато и да е осъдителна постъпка. Всичко това са само клевети от страна на белгийците и тя не може да ги слуша спокойно... И с нещастен вид драматично се хвърли в прегръдките на сестра си.

Господин Деноайе се ядоса на съдбата, която го принуждаваше да съжителства с тази жена. Тежеше му като камък на шията... А границите продължаваха да бъдат затворени и нямаше как да се отърве от нея.

— Добре — каза, — да не говорим повече за това, няма да можем да се разберем. Принадлежим на два различни свята. Жалко, че не можеш да си се прибереш при своите!...

От този момент нататък се въздържаше да говори за войната в присъствието на балдъзата си. Единствено Чичи продължаваше с агресивния си и шумен ентузиазъм. Щом прочетеше във вестниците съобщения за разстрели, плячкосвания, опожарявания на градове, мъчителни масови преселения на хора, видели да се превръща в пепел всичко, радвало досега живота им, отново я обхващаше неудържимото желание да започне да размахва кинжала. Ах, ако някой от тези бандити ѝ падне в ръцете! Какво още чакат достойните ни мъже и не ги изтребят всичките?...

После пред погледа ѝ изникваше Рене с блестящата си униформа, с благата си физиономия, усмихнат, сякаш всичко случващо се за него беше едно най-обикновено преобличане, и възкликваше загадъчно:

— Какво щастие е, че няма да ходиш на фронта!... Колко се радвам, че няма да ти се случи нищо лошо!

Годеникът приемаше тези думи като доказателство за истинска любов.

Един ден се случи така, че господин Марсел, без да излиза извън Париж, можа да види ужаса на войната. Три хиляди белгийски бежанци бяха временно настанени в един цирк, преди да бъдат

транспортирани в провинцията. Само преди няколко месеца Деноайе беше посетил едно цирково представление със семейството си. Във фоайето още стояха разлепени афишите на спектакъла, който бяха гледали.

Вътре го лъхна миризма на болни, изтощени и скупчени почти един върху друг хора — същата, каквато може да се усети в някоя обща килия или болница за бедни. Видя хора, изглеждащи луди или оглупели от болка. Не знаеха точно къде се намират, нямаха представа как са дошли дотук. Ужасният спомен за нашествието изпълваше напълно съзнанието им, без да оставя място за каквито и да е следващи впечатления. Пред погледа им внезапно се бе свлякла лавина от мъже с каски и бе заляла мирните им села. Бяха видели как къщите им изгарят в пламъци, как войниците стрелят по всички, които се опитват да избягат, как жените агонизират след бруталните изнасилвания, как старците горят живи, как разсечените със саблен удар деца издъхват в люлките си, целия садизъм на човека звяр, окуражен от алкохола и безнаказаността... Няколко осемдесетгодишни дядовци разказваха, плачейки, как войниците на един цивилизован народ режели гърдите на жените и ги забивали с пирони по вратите на къщите, как разнасяли като трофей едно новородено, нанизано на щик, как разстрелвали възрастни хора на самия стол, към който ги държала приковани старостта им, подлагайки ги преди това на смазващи човешкото достойнство мъки.

Побягнали, без да знаят накъде отиват, преследвани от пожарите и куршумите, обезумели от ужас, също както хората през средновековието са бягали от връхлитащите в галоп орди на хуни и монголи. И бягали през празнуващата тържество природа, през най-разкошния от месеците, когато земята е красиво накичена с безбрежните житни нивя и августовското небе е най-сияйно, а птиците поздравяват с радостни песни богатата реколта.

Представяше си отново и отново ужасяващата гледка в този претъпкан с блуждаещи хора цирк. Децата стенат и плачът им напомня жалното блеене на изгубено агне, мъжете се оглеждат наоколо с изпълнени със страх очи, жените вият като полудели. Хора, изгубили в ужаса на бягството най-близките си. Майка, успяла да задържи до себе си само едно от петте си деца. Родители, останали сами, с тревога

мислещи за изчезналите. Живи ли са все още?... Ще ги видят ли пак някога?...

Господин Марсел се прибра вкъщи стиснал зъби и размахващ заплашително бастуна си. Ах тези бандити!... Изведнъж му се прииска балдъзата му да е сменила пола си, да се е превърнала в мъж... И най-добре щеше да бъде, ако е приела образа на мъжа си фон Хартрот. Колко интересна би била срещата между двамата баджанаци!...

Войната беше събудила религиозното чувство у хората и повишила благочестивостта у жените. Храмовете бяха пълни. Доня Луиза вече не се ограничаваше с посещенията в кварталните църкви. Със смелостта, която вдъхват извънредните обстоятелства, тя решително се запътваше пеша към „Мадлен“, „Нотр Дам“ или далечната „Сакре Къор“ на хълма Монмартър. Църковните празници като че оживяваха под въздействието на народното въодушевление. Проповедниците се превръщаха в трибуни. Аплодисменти от патриотичен възторг често прекъсваха проповедите. Всяка сутрин госпожа Деноайе, отваряйки вестниците и преди да прочете новините за войната, търсеше друга обява. „Къде ще проповядва днес преподобният Аме?“ После, под купола на храма, присъединяваше гласа си към гласовете на благочестиво молещите се за чудодейна намеса свише. „Господи, спаси Франция!“ Чувството на религиозен патриотизъм поставяше Сен Женвиев над всички други блажени. И тя се връщаше след тези празници с трепетна вяра и очакваща чудо, подобно на онова, което светицата покровителка на Париж е направила пред нахлуващите орди на Атила.

И доня Елена посещаваше църквите, но винаги избираше най-близките до дома. Един следобед зет ѝ я видя да влиза в „Сент-Оноред'Ейло“. Храмът беше препълнен с вярващи. На олтара бяха поставени, привързани в сноп, знамената на Франция и на съюзническите нации. Молещите се не бяха само жени. Деноайе видя и мъже на неговата възраст, изправени, с опънати рамене, сериозни, движещи леко устни и втренчили в олтара стъквени погледи, отразяващи като мигащи звезди пламъчетата на свещите... И отново го обзе чувство на завист... Това бяха бащи, които си припомняха молитвите от детството, мислейки за битките и за синовете си. Господин Марсел, който винаги се беше отнасял с безразличие към религията, внезапно усети необходимост от вярата. Прииска му се да

се помоли заедно с останалите, да отпрати макар и неясна, неопределена молитва, но включваща в себе си всички борещи се и умиращи за земята си човешки същества, които той не беше съумял да защити.

Възмути се, като видя съпругата на Хартрот да коленичи между тези хора и после да вдига очи към кръста, поглеждайки го тревожно и умолително. Молеше небето за мъжа си, германеца, който в момента вероятно прилагаше всичките си способности на обладан от дявола за подобряване на организацията по смазването на слабите; молеше се за синовете си, офицери на монарха на Прусия, които с револвер в ръка влизаха в населени места и селскостопански ферми, извеждайки от тях изплашените хора и оставяйки зад гърба си пожари и смърт. И тези нейни молитви щяха да се смесят с молитвите на майките, молещи се за младежта, поела тежката отговорност да спре варварите, с молитвите на онези сурови мъже, дошли да облекчат болката си!...

Едва се въздържа да не изкрещи и бързо излезе от храма. Балдъзата му нямаше никакво право да коленичи заедно с онези хора.

— Би трябвало да я изхвърлят — изруга възмутен. — С абсурдните си молитви иска да накара Господ да прави компромиси!

Но трябваше да я търпи близо до себе си и въпреки гнева си да прави всичко възможно да не се разчуе за втората ѝ националност, придобита по силата на сключения брак.

Мъчение беше за господин Марсел да съдържа думите си, когато семейството седнаше на масата в столовата. Искаше да избегне нервността на балдъзата си, която дълбоко въздишаше и избухваше в плач при най-малкия намек по адрес на нейния герой. Боеше се и да не предизвика оплакванията на Луиза, склонна винаги да защити сестра си, сякаш беше някаква жертва... Мъж с неговия характер да се види принуден да си мери думите и да говори с евфемизми в собствената си къща!... Единственото удоволствие, което си позволяваше, беше да съобщи новините за военните операции. Французите са влезли в Белгия. „Изглежда, швабите са получили добър удар“. Възхваляваше като решителна битка и най-малкото кавалерийско стълкновение, и най-обикновената престрелка между разузнавателни патрули. Изведнъж обаче изворът на оптимизъм като че ли пресъхна. В света, ако се съди по вестниците, не се случваше нищо особено. Продължаваха да публикуват банални военни истории, за да

поддържат ентузиазма, но нито една сериозна сигурна новина. Правителството пускаше комюникета с неясна реторика. Деноайе се разтревожи. Инстинктът му подсказваше опасността. „Има нещо, което пречи на нормалния ход — мислеше си той, — сигурно някъде се е скъсала някоя пружина“.

Липсата на новини съвпадна с едно внезапно оживление от страна на доня Елена. С кого си говореше тайно тази жена? С кого се срещаше, щом излезеше от къщи?... Без да губи смирението си на жертва, с тъжния си поглед и присвитите устни, тя говореше и говореше подмолно. Какво мъчение беше за господин Марсел да слуша врага, приютил се в дома му!... Французите били разгромени едновременно в Лотарингия и в Белгия. Една войскова част била разпиляна във всички посоки — много пленени, много изгубени оръдия. „Лъжи, измислици на германците!“ — викваше Деноайе. А Чичи заглушаваше с високия си смях на дръзко момиче вестите на леля си от Берлин. „Аз не знам — продължаваше доня Елена с коварна скромност, — може и да не е вярно. Чух да го казват“. Зет й негодуваше. Къде го е чула? Кой й е съобщил подобни новини?...

И за да даде отдушник на лошото си настроение, започваше да бълва проклетия срещу вражеския шпионаж, срещу небрежността на полицията, която търпи присъствието на толкова много скрити в Париж германци. Скоро обаче млъкваше при мисълта за собственото си поведение. И той също неволно поддържаше и даваше подслон на врага.

Оставката на Министерския съвет и последвалото я съставяне на Правителство на националната отбрана го наведоха на мисълта, че се случва нещо сериозно. Тревогите и сълзите на доня Луиза опъваха още повече нервите му. Добрата госпожа вече не се връщаше въодушевена и изпълнена с кураж от посещенията си в храмовете. Разговорите на четири очи със сестра й всяваха ужас, който след това искаше да сподели със съпруга си. „Всичко е загубено... Елена е единствената, която знае истината“.

Деноайе отиде да потърси сенатор Лакур. Той познаваше всички министри и сигурно беше осведомен по-добре от всеки друг. „Да, приятелю мой — каза тъжно видната личност, — две огромни несполуки и на изток, и на север. Врагът ще нахлуе в територията на Франция... Но войската ни е непокътната и се оттегля съвсем

организирано. Ходът на съдбата може и да се промени. Голямо нещастие, но не всичко е все още загубено“.

Активизираха подготвителните мерки за защитата на Париж, макар и с известно закъснение. Подсилиха укрепените места с нови оръдия, премахнаха построените през мирно време на неподходящи места къщи, отрязаха дърветата по външните булеварди, за да се освободи хоризонтът, преградиха с чували с пръст и с дънери вратите в старите крепостни стени. Любопитните обикаляха околностите, за да огледат току-що прокопаните окопи и загражденията от бодлива тел. Булонският лес се изпълни със стада. Около натрупаните огромни купи суха люцерна върху обширните зелени ливади се скупчваха говеда и овце. Осигуряването на препитание беше първа грижа на населението, което пазеше жив спомен за изстрадания недоимък през 1870 година. От вечер на вечер осветлението по улиците ставаше все по-оскъдно. За сметка на това ярките светлинни ръкави на рефлекторите непрекъснато браздяха нощното небе. Хората все повече и повече се страхуваха от неочаквано въздушно нападение. Плахо говореха за целелините, приписвайки им неустоима мощ с преувеличението, което винаги върви редом с мистериозните опасности.

Доня Луиза проглуши с растящите си страхове ушите на мъжа си. Той прекарваше дните в непрекъсната тревога, очаквайки всеки момент да му се наложи да успокоява треперещата си и плачеща съпруга. „Скоро ще дойдат, Марсел, сърцето ми го подсказва. Не мога да живея така. Момичето ни... дъщеря ни!“ Сляпо приемаше всички твърдения на сестра си. Единственото, което поставяше под съмнение, бяха приказките за кавалерското поведение и дисциплинираността на военните части, в които служеха племенниците ѝ. Вярваше еднакво и на описанията за извършените с жените в Белгия жестокости, и на вестите за настъплението на врага, съобщавани от Елена. „Дъщеря ни, Марсел, дъщеря ни!“ А поводът за тези ѝ тревоги беше, че тази дъщеря, слушайки опасенията на майка си, се смееше с дързостта на буйната младост: „Нека дойдат тези безсрамници. Ще ми се да видя лицата им“. И свиваше дясната си ръка, сякаш за да замахне с кинжала на отмъщението.

Бащата се умори от това положение. Оставаше му един от монументалните автомобили с шофьор чужденец. Сенатор Лакур уреди необходимите документи за пътуването и Деноайе разпореда на

жена си с тон, нетърпящ възражения: Отиват в Биариц или в някой от летните курорти в северна Испания. И други южноамерикански семейства са заминали в тази посока. Доня Луиза се опита да се противопостави: невъзможно ѝ беше да замине без съпруга си. За толкова години семеен живот изобщо не се бяха отделяли един от друг. Но мрачният отказ на господин Марсел прекъсна протестите ѝ. Той остава. Тогава клетата госпожа се втурна към улица „Дьо ла Помп“. Синът ѝ!... Хулио едва изслуша майка си. Боже, и той също остава! Накрая импозантният автомобил потегли на юг с доня Луиза, сестра ѝ, приела с удоволствие отдалечаването от толкова любимите ѝ войски на императора, и Чичи, доволна от възможността, предоставена ѝ от войната, да направи екскурзия до най-модерните плажове, посещавани от приятелките ѝ.

Господин Марсел остана сам. Девойките с бакърен цвят на кожата бяха последвали с влак отдалечаващите се от Париж госпожи. В началото се почувства объркан от тази самота. Странно му се стори да се храни в ресторант, да прекарва сам вечерите в огромните опустели стаи, пазещи все още следи от семейството. И другите етажи на сградата бяха празни. Обитателите им бяха или чужденци, които си бяха заминали без много шум, или французи, изненадани от войната в извънградските си къщи и владения, където обикновено прекарваха лятото.

Когато се разхождаше, инстинктът му го отвеждаше до улица „Дьо ла Помп“, където отдалеч вперваше поглед в стъклената фасада на ателието. Какво ли правеше синът му?... Сигурно продължаваше веселия си и безполезен живот. За мъже като него не съществуваше нищо друго, освен лекомисления им егоизъм.

Деноае беше доволен от решението си. Да тръгне с жените му изглеждаше като престъпление. Достатъчно го тормозеше споменът за бягството му в Америка. „Не, няма да дойдат — си казваше на моменти с порива на обземащия го оптимизъм. — Имам предчувствието, че няма да стигнат до Париж. Ами ако стигнат...!“ Отсъствието на близките като че му предостави възможността да усети веселата и непринудена смелост на младостта. Поради възрастта и болешките си не беше в състояние да вземе участие във войната на самото бойно поле, но можеше да стреля с пушка, залегнал неподвижен в някой окоп, без да изпитва страх от смъртта. Нека

дойдат!... Желаше го с пламенното нетърпение на добросъвестен и платежоспособен длъжник да заплати колкото се може по-скоро стар дълг.

Срещна много групи бегълци по улиците на Париж. Бяха от северна и източна Франция, изпреварили напредването на германците. От разказите на тези измъчени хора, които не знаеха къде да отидат и разчитаха единствено на милостта на сънародниците си, най-много го впечатляваха тези за посегателствата срещу собствеността. Разстрелите и убийствата го караха да стиска юмруци и да мисли за отмъщение. Но позволените от началниците кражби, масовите грабежи по височайша заповед, последвани от палежи, му изглеждаха толкова недопустими, че го оставяха безмълвен, сякаш смайването парализираше мисълта му. Как така народ със закони си позволяваше да води война по същия начин, както индианското племе, тръгнало да се бие, за да плякосва!... Вярата му в правото на собственост се бунтуваше жестоко срещу това светотатство.

Започна да се тревожи за замъка си във Вилбланш. Всичко, което притежаваше в Париж, изведнъж му се стори незначително в сравнение с онова, което имаше в „голямата историческа къща“. Там бяха най-ценните му картини, украсяващи потъналите в полумрак салони, безценните мебели, изтръгнати от антикварите след безмилостно пазарене, препълнените с редки предмети витрини, килимите, сребърните сервизи.

Извикваше в паметта си всяка вещ, без да пропусне нито една при тази мислена инвентаризация. Някои позабравени неща сега изникваха в спомените му и страхът да ги загуби им придаваше още по-голяма важност, правеше ги по-значителни по размери и им придаваше нова, много по-висока стойност. Цената на имуществото във Вилбланш се изразяваше най-вече в придобиването му, което за Деноайе имаше основно значение, тъй като отразяваше възможностите на огромното му богатство, парада на лукса, който един милионер можеше да си позволи.

„Златната вана — помисли си. — Там е моята златна вана“.

Придоби тази вана от ценния метал на един търг, оценявайки покупката като кулминация на охолството си. Не знаеше със сигурност произхода ѝ. Вероятно дължеше съществуването си на каприза на някоя държанка с мания за показност. Той и членовете на семейството

му изградиха цяла легенда около тази златна черупка, украсена с лъвски лапи, делфини и бюстове на нимфи. Принадлежала е несъмнено на кралски особи. Чичи напълно сериозно твърдеше, че това е ваната на Мария Антоанета. Преценявайки апартамента на етажа на булевард „Виктор Юго“ като много скромнен и прекалено градски, за да държат в него подобна скъпоценност, всички от семейството вкупом решиха, че мястото ѝ е в замъка — почитана, безполезна и тържествена като музеен експонат... Възможно ли е това бижу, както и всички останали ценности, събирани с толкова търпение, да бъдат плячкосани от враговете, ако в напредването си стигнат до Марна?... А, не! Душата му на колекционер беше способна да извърши нечувани геройства, за да го избегне.

Всеки ден донасяше нова вълна лоши новини. Вестниците казваха малко неща, правителството говореше завоалирано, обществото живееше в недоумение. Истината все пак мистериозно си пробиваше път, подтиквана от песимизма на разпространителите на тревожни вести и от интригите на вражеските шпиони, скрити в Париж. Хората си предаваха от ухо на ухо фаталните новини: „Вече са минали границата...“ „Влезли са в Лил...“ „Напредват по петдесет километра на ден...“ „Англичаните и французите отстъпват пред обграждащите ги маневри на агресора...“ Името на фон Клюк започна да звучи познато на почти всички. Някои започнаха да очакват един нов Седан, града, в който германската армия бе обкръжила и пленила френската армия на генерал Мак Махон през Френско-пруската война, след което Франция бе капитулирала.

За да следи за напредването на врага, Деноайе всеки ден отиваше до Северната гара. През двадесет и четири часа възможният радиус за движение на пътниците се скъсяваше. Съобщенията, че няма да се издават билети до определени населени места на север, обозначаваха последователността на падането им във властта на нашественика. Смаляването на националната територия ставаше със систематична равномерност с по петдесет километра на ден. С часовник в ръка би могло да се обяви в колко часа първите улани ще поздравят с пиките си появата на Айфеловата кула на хоризонта. Влаковете пристигаха препълнени с висящи на гроздове извън вратите на вагоните хора.

Именно в този момент на нарастваща тревога господин Марсел посети сенатор Лакур, за да го смае с най-невероятната молба. Искаше

незабавно да отиде в замъка си. Докато всички бяха към Париж, той настояваше да тръгне в обратна посока. Сенаторът не повярва на ушите си.

— Да не сте полудели! — възкликна той. — Ще напуснем Париж, но в южна посока. Казвам го само на вас и ви моля да си мълчите, защото е тайна. Потегляме всеки момент и тръгваме всички: президентът, правителството, двете камари. Ще се преместим в Бордо, както през 1870 година. Врагът ще дойде всеки момент. Въпрос е на дни... на часове. Знаем съвсем малко за това, какво се случва. Всички новини обаче са лоши. Армията ни се държи твърдо, все още е непокътната, но се оттегля... оттегля се, отстъпвайки територии... Повярвайте ми, най-доброто е да напуснем Париж. Маршал Галиени ще го защитава, но отбраната ще бъде трудна и дълга... Дори Париж да падне, това не означава, че ще падне и Франция. Ако е необходимо, ще продължим войната до границата с Испания... Но все пак е тъжно, много тъжно!

Предложи на приятеля си до го вземе със себе при оттеглянето в Бордо, за което все още знаеха много малко хора. Деноайе поклати глава. Не, искаше да отиде в замъка във Вилбланш. Мебелите... безценните предмети... паркът.

— Но може да попаднете в плен! — възрази му сенаторът. — А може и да ви убият!

Отговорът беше жест на безразличие. Смяташе, че има сили да се бие срещу всички войски на Германия, защитавайки собствеността си. Важното беше да се настани в нея и нека някой само се опита да посегне на неговото!... Сенаторът погледна с учудване този разгневил се при мисълта за възможно посегателство срещу имуществото му буржоа. Сети се за арабските търговци, обикновено смирени и миролюбиви, които се бият като зверове и умират, когато крадците бедуини се опитат да вземат стоката им. В момента нямаше място за спорове, всеки трябваше да мисли за собствената си съдба. Сенаторът отстъпи пред желанието на приятеля си. Щом така иска, нека да го направи. Използва влиянието си и господин Марсел още същата нощ можа да се качи на един военен ешелон, който отиваше да пресрещне войските.

Това пътуване постави Деноайе в контакт с необикновеното движение, което войната беше причинила по железопътните линии. За

четирнадесет часа влакът му измина разстояние, за което обикновено са необходими само два. Съставът беше от плътно затворени и запечатани товарни вагони, пълни с хранителни продукти и боеприпаси. В един вагон трета класа пътуваше взводът, охраняващ композицията. Деноайе, лейтенантът, командващ взвода и още няколко офицера, отиващи да се присъединят към полковете си след приключване на дейностите по мобилизацията в парижките гарнизони, заемаха вагона втора класа. В последния вагон бяха конете им.

Влакът спираше често, за да даде път на пълни с войници композиции, които го изпреварваха или на такива, които превозваха бежанци към Париж. Вторите се състояха от товарни платформи с насаждали върху тях жени, деца, старци, почти затрупани от вързопи с дрехи, куфари и колички, с които бяха докарали до гарата онова, което беше останало в домовете им. Бяха като лагери на колела, които задълго се задържаха на едно място, давайки път на изпълняващи спешни военни задачи конвои. Хората, свикнали на подобни продължителни престои, слизаха от платформите и се настаняваха около локомотива, или се разпръсваха из близките околности.

На всяка по-голяма гара всички коловози бяха заети от дълги влакови композиции. Локомотивите, под пълна пара, свиреха пронизително в желанието си да потеглят час по-скоро. Групи войници обикаляха в пълно недоумение около влаковете, търсейки предназначения за тях, слизаха от едни вагони, за да се качат на други. Железничарите с уморен вид се опитваха да внасят спокойствие, сновяха от едно място на друго, напътстваха обърканите мъже, обясняваха, подреждаха планини от багаж. В композицията, в която пътуваше Деноайе, войниците дремеха, привикнали към монотонната охранителна дейност. Натоварените с грижите за конете бяха отворили плъзгащите се врати на вагоните и седяха на праговете с провесени крака. Нощем влакът се движеше бавно през потъналите в мрак поля, спираше пред червените семафори и сигнализираше за присъствието си с дълги пронизителни изсвирвания. На някои от гарите стояха подредени облечени в бяло момичета с кокарди и знаменца на гърдите. Денонощно дежуреха на смени, за да не пропуснат минаването на нито един влак. А кошници и на подноси предлагаха хляб, шоколад и плодове на войниците. Мнозина от тях, вече преситени, в първия момент се опитваха да откажат, но пред натъжените погледи на

девойките накрая приемаха. Дори Деноайе стана обект на този патриотичен ентузиазъм.

Голяма част от нощта той прекара в разговор със спътниците си. Офицерите имаха само смътни указания къде биха могли да намерят полковете си. Военните действия ежедневно променяха позициите им. Но, верни на дълга, продължаваха напред с надеждата да стигнат навреме за решителната битка. Командирът на охранителния взвод имаше вече няколко подобни пътувания зад гърба си и беше единственият, който си даваше точна сметка за отстъплението. С всеки път маршрутът на влака ставаше все по-къс. Нещата изглеждаха много объркани. Но защо трябваше да се отстъпва?... Армията несъмнено беше претърпяла несполуки, но целостта ѝ не беше нарушена и според неговото мнение по-добре би било да потърси реванш по същите места. Отстъплението даваше възможност врагът да напредва необезпокояван. Докъде ще се отстъпва?... А само преди две седмици в гарнизоните си те бяха уточнявали местата в Белгия, където да нанесат смъртоносен удар на противника и маршрутите, по които победоносните войски щяха да завладеят територията на Германия...

Разочарованието му не издаваше униение. Неясна, но твърда надежда надмогваше объркаността му. Генералисимусът единствен знаеше тайната за събитията. И Деноайе възприе идеята със сляпата вяра, която му вдъхваха хората, получили доверието му. Жофр!... В края на краищата спокойният и сериозен предводител щеше да постави всичко на мястото му. Никой не би трябвало да се съмнява в щастливата му съдба. Той бе от хората, които имат винаги последната дума.

На разсъмване напусна вагона. „Нека късметът да е с вас“. Стисна ръцете на ентузиазираниите младежи, които само след малко може би вече нямаше да са между живите. Влакът, открил случайно свободен коловоз пред себе си, веднага потегли отново, а господин Марсел се озова сам на гарата. Преди от нея тръгваше второстепенен влак, който минаваше през Вилбланш, но сега, поради липса на персонал, тази услуга беше преустановена. Железничарите бяха ангажирани по основните маршрути, претоварени от наложената от войната спешна необходимост от навременен транспорт.

Потърси, но въпреки щедрите предложения не успя да намери кон или най-обикновена каруца, теглена от каквото и да е животно, за

да продължи пътуването си. Всичко налично, като впрегатни животни или инвентар на колела, беше мобилизирано или взето от страхливците при бягството им. Налагаше се да извърви пеш разстоянието от петнадесет километра. Дядо Марсел не се поколеба. Напред! И закрачи по открояващия се в тъмнината бял прав пращен път през безкрайното равно поле. Монотонността на пейзажа се разчупваше от разпръснатите тук-там групи дървета, огради от жив плет и покриви на селскостопански ферми. След неотдавнашната жътва нивите бяха осеяни с копи от слама, чиито златножълти конуси бяха започнали да посивяват. По стоборите пърхаха врабчета, за да се отърсят от утринната роса.

Първите лъчи на слънцето предизвестиха горещ ден. Деноайе видя около копите да се раздвижват и да стават хора, да изтръскват сламките от дрехите си и да будят все още спящите. Бяха бегълци, прекарвали нощта в близост до гарата в очакване на влак, който да ги откара колкото е възможно по-далеч. Някои идваха от отдалечени департаменти. Бяха чули оръдейните гърмежи, бяха видели войната да се приближава и няколко дни бяха вървели насам с риск за живота си. Други, заразени от паниката, бяха побягнали пред страха да преживеят същия ужас... Видя майки с деца на ръце, болни старци, придвижващи се само с помощта на бастуна и на подадената от някой член на семейството ръка, сбръчкани и неподвижни като мумии старици, возени в ръчни колички. Разбудената от слънцето все още сънена тълпа започна постепенно да се подрежда на същите като през вчерашния ден групи. Повечето се запътиха към гарата в очакване на влак, който все не можеше да бъде композиран, с надеждата, че през току-що настъпилния ден ще имат повече късмет. Други продължиха пътя си покрай релсите с вярата, че на друго място щастието може по-лесно да им се усмихне.

Господин Марсел вървя цяла сутрин. Бялата права линия на пътя беше изпъстрена от групи хора, идващи насреща му, които в далечината изглеждаха като върволица мравки. В неговата посока не вървеше никой. Всички бързаха на юг и срещайки този градски господин, крачещ обут в здрави обувки, с бастун за разходка в ръка и със сламена шапка на главата, силно се учудваха. Виждайки го да върви сам към земята, която току-що бяха напуснали, подгонени от

страха, може би го взимаха за отговорен чиновник, за важна личност, за някой от правителството.

По обяд успя да намери парче хляб, малко сирене и бутилка бяло вино в една крайпътна кръчма. Собственикът ѝ беше отишъл на война, жена му стенеше болна в леглото. Майката, една малко глуха старица, наобиколена от внучетата, гледаше от вратата върволицата бегълци, които минаваха вече трети ден оттук. „Защо бягат, господине? — попита тя пътника. — Войната интересува само войниците. Ние, селските хора, не правим зло никому и няма от какво да се страхуваме“.

Четири часа по-късно, спускайки се по един склон над долината на река Марна, Марсел видя в далечината покривите на Вилбланш с камбанарията на църквата сред тях, а зад горичката зърна да надничат черните плочи, с които завършваха кулите на замъка му.

Улиците на градчето бяха пусти. Само около площада видя да седят няколко жени — също както през тихите спокойни следобеди на други лета. Половината от жителите бяха избягали, а другите стояха по домовете си поради навика да водят уседнал живот, заблуждавайки се със сляп оптимизъм. Какво биха могли да им направят прусаците, ако дойдат?... Ще се подчинят без съпротива на заповедите им, а преклонената глава сабя не я сече... Всичко беше за предпочитане пред загубата на построените от предните домове, които никога не бяха напускали.

На площада имаше и група мъже. Бяха кметът и най-видните жители. Всички те, както и насядалите жени, погледнаха с учудване собственика на замъка. Неговата поява като че ли най-малко бяха очаквали. Днес, когато почти всички бяха към Париж, този парижанин идваше да се присъедини към тях, останалите тук, за да сподели съдбата им. Една сърдечна усмивка, един поглед на нескрита симпатия сякаш размекнаха суровия им вид на недоверчиви селяни. От дълго време Деноайе живееше в лоши отношения с цялото градче. Отстояваше твърдо правата си и не проявяваше никаква толерантност по въпросите за собствеността. Многократно се беше заканвал да даде на съд кмета и да прати в затвора половината от жителите, а враждебно настроените към него обитатели на градчето му отговаряха с непозволено нахлуване в земите му, с избиване на дивеча в тях, обременяваха го със съдебни искиове и несвързани с фактите жалби...

Омразата му към общината го беше накарала да се сближи със свещеника, който изпитваше явна неприязън към кмета. Но връзките му с Църквата се оказаха толкова безплодни, колкото и битките с Държавата. Свещеникът беше един добряк, у когото той намираще известна физическа прилика с писателя и религиозен историк Ренан. Единствената му грижа бе да измъкне от Деноайе подаяния за бедните, като за целта довеждаше добродушната си дързост дотам да извинява мародерстващите в собствеността му.

Колко далечни му се сториха сега водените само допреди месец битки!... Милионерът се изненада много, като видя как свещеникът, излизайки от дома си, за да влезе в църквата, поздравяваше с приятелска усмивка кмета, минавайки покрай него.

След дълги години на враждебно мълчание двамата случайно се срещнали следобеда на 1 август в подножието на камбанарията на църквата. Камбаната биела тревога, за да извести на хората, работещи на полето, за обявената мобилизация. И двамата неприятели инстинктивно си стиснали ръцете. *Всички сме французи!* С това мило сърдечно единомислие бе посрещнат сега и омразният господар на замъка. Той трябваше да отправа поздрав наляво и надясно, стискайки мазолести ръце. Зад гърба му хората дружелюбно коментираха по негов адрес: „Добър човек, само дето характерът му е малко тежък...“ И господин Деноайе позна за няколко минути приятния гъдел на популярността.

Когато влезе в замъка, Марсел почувства как умората от дългото ходене натежа в краката му и ги усети да тръпнат. Никога досега паркът не му беше изглеждал толкова голям и величествен, както през тази лятна привечер, нито пък толкова бели бе виждал лебедите, плъзгащи се по неподвижната водна повърхност на дълбокия ров. В нейното зелено огледало се отразяваше с цялата си пищност сградата, която той като че виждаше за първи път в цялата ѝ строга красота. Усети необходимост незабавно да види оборите за едрия рогат добитък, а след това хвърли поглед на празните конюшни. Мобилизацията беше сложила ръка на най-добрите му впрегатни коне. И обслужващия замъка персонал също го нямаше. Отговорникът по поддръжката и няколкото му млади помощници бяха отишли във войската. Беше останал единствено портиерът, прехвърлил петдесетте години и страдащ от гръдна болест мъж със семейството си, състоящо

се от жена му и дъщеря му. Тримата се грижеха да пълнят яслите на кравите и да ги доят, когато се сетят.

Вече влязъл в замъка, отново се поздравя за решимостта, което го беше довела тук. Как да изоставиш такива богатства!... Започна да съзерцава картините, витрините, мебелите, завесите, всички те окъпани в златистите лъчи на отмиращия ден, и се почувства горд, че ги притежава. Тази гордост му вдъхна една абсурдна, невероятна храброст, сякаш бе някакъв огромен великан, дошъл от друга планета, а цялото заобикалящо го човечество — най-обикновен мравуняк, който можеше да стъпче с крака. Нека дойдат враговете! Усещаше сили да се защити от всички тях... После, след като разумът го изтръгна от героичните бълнувания, направи опит да се успокои със също толкова лишен от здрава основа оптимизъм.

Няма да дойдат. Не знаеше защо, но сърцето му подсказваше, че враговете няма да стигнат дотук.

Следващата сутрин прекара в обиколки по изкуствените пасища, които беше създал зад парка. Силно го натъжи изоставеният им вид след заминаването на хората му и се опита да отвори саваците, за да напои започналите да съхнат ливади. Лозята, подредени като по конец покрай здраво опънатите носещи телове, показваха между зелените си листа едри сочни гроздове. Е-ех, кой ли щеше да обере това богатство!...

Следобед забеляза необикновено раздвижване в градчето. Жоржет, дъщерята на портиера, донесе вестта, че по главната улица започват да минават огромни автомобили, много автомобили и френски войници, много войници. Не след дълго военните колони се занизаха по минаващия покрай замъка път, водещ към моста над Марна. Бяха открити или покрити с брезент камиони, по които все още личаха старите търговски надписи под слоя засъхнала кал. На много от тях бяха изписани имена на парижки фирми, на други — наименованията на клоновете им в провинцията. И заедно с тези секвестирани по силата на мобилизацията автомобили минаваха и такива от публичния сектор, които предизвикваха у Деноае усещането за забелязани приятелски лица сред множество от непознати хора. Това бяха автобуси от редовните линии на градския транспорт на Париж, над чието предно стъкло все още се открояваха имената, указващи бившите им маршрути: „Мадлен — Бастилията“,

„Паси — Буре“, и т.н. Много пъти вероятно се бе возил на същите тези олющени и като че ли изведнъж остарели след двадесет дни безмилостна употреба автобуси — с изпочупени стъкла, с изкривени от удари и надупчени ламарини, с огънати прагове, сякаш всеки момент щяха да се разпаднат на части.

Някои от превозните средства бяха обозначени с бял кръг с червен кръст по средата. На други бяха изписани цифри и букви, разбираеми единствено за запознатите с тайните на военната администрация. И във всички тези автомобили, запазили почти нови и мощни единствено двигателите си, той видя войници, много войници, но всички ранени и с превързани глави и крайници, с бледи и изглеждащи още по-изпити с порасналата по тях брада лица, с трескави погледи, гледащи втренчено, зейнали уста, запазили сякаш замръзналия стон на болката. В много от автомобилите пътуваха лекари и санитарии. Конвоираха ги няколко кавалерийски отделения. А между бавно движещите се конници и автомобили минаваха пеши групи войници с разкопчани или наметнати на раменете като пелерини шинели, леко ранени, които можеха да ходят, които дори се шегуваха и пееха, едни с превързани на гърдите ръце, други с бинтовани глави с избили през бинтовете избледнели кървави петна.

Милионерът поиска да направи нещо за тях, но когато се опита да раздаде няколко бутилки вино, четири-пет хляба и първото, което намери подръка, един от лекарите го възпря решително, сякаш вършеше престъпление. Даровете му можеха да се окажат фатални. И той се отдръпна встрани от пътя, безсилен и тъжен, за да проследи с леко замътен от влагата в очите си поглед печалното шествие... С настъпването на нощта потокът от автомобили с болни и ранени секна. Видя да минават стотици камиони, едните херметично затворени според наложените изисквания за транспорт на експлозиви, другите — препълнени с чували и щайги, разпръскващи задушаващата миризма на мухлясали хранителни продукти. После започнаха бавно да се точат големи стада говеда, които се блъскаха в безпорядък в стесненията на пътя и продължаваха напред под ударите на тоягите и виковете на пастирите с войнишки кепета.

Прекара почти безсънна нощ, зает с мислите си. Ето го отстъплението, за което говореха много хора в Париж, но и много не пожелаха да го приемат за истина — отстъплението, стигнало дотук и

продължаващо с неограниченото придвижване назад, тъй като никой не знаеше къде то ще спре. Неизтребимата у всеки човек надежда изведнъж му вдъхна невероятен оптимизъм. Може би това оттегляне включваше само болниците, продоволствените складове, всичко, което се базираше в тила на войската. Вероятно бойните части искаха да са свободни от всякакъв вид обози, за да бъдат по-лесно подвижни, и затова ги изпращаха далеч назад по железопътни линии и пътища. Сигурно бе така. И заслушан в нестихващото цяла нощ боботене навън, вярваше, че чува да минават само камиони с ранени, с муниции, с продоволствие, също както през целия вчерашен следобед.

На разсъмване умората го надви и той заспа. Събуди се, когато денят беше доста напреднал. Веднага погледна към пътя. Видя го изпълнен с мъже и с коне. Мъжете носеха пушки и вървяха под строй в батальони, полкове. Конете теглеха оръдия. Минаваше войска... Отстъпваше.

Деноаие изтича до пътя, за да се убеди по-добре, че това, което вижда, е истина.

Боже! Бяха полкове като тези, които беше видял да потеглят от парижките гари... но в същото време и съвсем различни. Сините шинели се бяха превърнали в жълтеникави дрипи, червените панталони бяха придобили цвета на недоизпечени тухли, обувките представляваха буци кал. Лицата излъчваха свирепост под слоя прах, набразден от струйките пот и острата набола брада. Крачеха уморено, обзети от желанието да спрат, да останат завинаги тук на място, да убиват или да умрат, без да направят и крачка повече. Вървяха... вървяха... вървяха.

Някои не бяха спирали вече тридесет часа. Врагът идваше по петите им. Заповедта беше да вървят и да не влизат в битки, а с бърз ход да избягват опитите на агресора да ги стегне в обръч. Командирите се досещаха за състоянието на духа на хората си. По-леко щеше да бъде да поискат от тях да жертват живота си, отколкото както сега — да им заповядат да вървят ден и нощ, бягайки непрекъснато от врага, без да се чувстват победени, усещайки в сърцата си свирепия гняв, майката на героизма... Изпълнените им с отчаяние погледи търсеха прекия командир, по-висшестоящите командири, самия полковник. Не издържаха повече! Дълъг, изтощителен марш за толкова малко дни! И защо?... Началниците, които знаеха също колкото и те, им отговаряха с

многозначителен поглед, сякаш пазеха някаква тайна: „Кураж! Още едно последно усилие... Всичко това скоро ще свърши“.

Животните, силни, но лишени от въображение, бяха изтощени много повече от войниците. Видът им беше за оплакване. Нима това бяха същите силни, с лъскав косъм коне, които беше видял да дефилират по улиците на Париж в началото на миналия месец? Една двадесетдневна кампания ги беше състарила и изсмукала силите им. Тъмните им очи молеха за пощада. Приличаха на крачеци покрити с кожа скелети. С върховно напрежение събираха последните си сили за поредното дърпане. Някои не успяваха да го направят и рухваха на земята, изоставяйки другарите си по умора. Деноаие видя как артилеристите бързо ги освобождаваха от юздите и ги издърпваха извън пътя, за да не възпрепятстват движението. И те оставаха там, с изпружени вдървени крака, със стъквени втренчени очи, сякаш дебнещи кръженето на първите мухи, предусетили мършата.

Боядисаните в сиво оръдия, лафетите, тегличите, всичко това господин Марсел го бе видял чисто и искрящо, излъскано до блясък със старанието и любовта, които мъжът посвещава на оръжията от прастари времена, много по-силни от тези, с които домакинята се грижи за вещите в семейното огнище. Сега блясъкът беше изчезнал под слоевете от натрупана мръсотия, а повечето направо трябваше да бъдат извадени от въоръжение заради деформираните по неравните кални терени колела, потъмнелия от искрите на барута метал, разядената от влагата и покрита с плесен сива боя.

В образувалите се свободни пространства в колоните, в отрязъците от пътя, разделящи отделните роти и полкове, се влачеха множество цивилни групи от окаяни хора, които шествието избутваше напред, жители на цели населени места, последвали войската при отстъплението ѝ. Когато по пътя се зададеше следващата военна част, те се отдръпваха встрани, продължавайки да вървят успоредно през полето. После, при появата на празно място между отделните формирования, се връщаха на бялата и равна повърхност на пътя. Това бяха майки, тикаци пред себе си препълнени с мебели и деца колички; болни, едва влачещи краката си, осемдесетгодишни старци и старици, носени на гръб от внуците си; баби и дядовци с пеленачета на ръце, възрастни жени със закачени за полите им мълчаливи рояци деца.

Този път никой не се противопостави и не отказа великодушната щедрост на господаря на замъка. Сякаш цялата му изба се изля покрай пътя. Търкаляха се бъчви от последната реколта и войниците пълнеха с непрекъснато течащата от отворените им канели искряща червена течност дълбоките черпаци, които откачаха от коланите си. После дойде редът на бутилките с вино, изваждани последователно според годината на производство и потъващи мигновено в реката от хора, която течеше и течеше. Деноайе гледаше с гордост резултата от щедростта си. Върху свирепите лица блясваше усмивка, типично френски закачки се понасяха от редица на редица и отминалите вече напред групи подхващаха песен.

После се озова на площада на градчето, заобиколен от няколко офицери, спрели да дадат кратка почивка на конете си, преди отново да се влеят в колоната. Със свъсени чела и мрачен поглед говореха за това необяснимо за тях отстъпление. Само преди дни бяха нанесли поражение на преследвачите си. И въпреки това продължаваха да отстъпват, подчинявайки се на една категорична и строга заповед. „Не разбираме... — казваха. Не разбираме.“ Заповяданото методично отдръпване обезсърчаваше тези мъже, които искаха да се сражават, а трябваше да отстъпват. Всички изпитваха жестоки съмнения. „Не разбираме“. И съмненията им правеха още по-непоносим непрестанния денонощен марш, прекъсван само от редки кратки почивки. Командирите на войсковите части живееха в непрекъснат страх да не бъдат отрязани и отделени от войниците си. „Още едно последно усилие, момчета. Кураж! Скоро ще почиваме“. Оттеглящите се по пътищата на страната колони се виеха по протежение на стотици километри. Деноайе виждаше само една от тях. Други и други отстъпваха по същия начин и в същия час, обхващайки половината от ширината на територията на Франция. Всички вървяха назад със същото обезсърчено подчинение и неизменно повтаряха думите на офицерите: „Не разбираме... Не разбираме“.

Господин Марсел изведнъж изпита разочарованието и объркването на тези военни. И той също не разбираше. Видя непосредственото, онова, което всички можеха да видят: завладяна територия, без германците да срещнат сериозна съпротива, цели департаменти, градове, села, огромни групи хора, останали под властта на врага зад гърба на една непрекъснато отстъпваща армия.

Ентусиазмът му внезапно се изпари. Замени го предишният песимизъм. Войсковите подразделения показваха енергия и дисциплина, но каква полза от това, след като отстъпваха почти без бой, лишени по силата на строга заповед от възможността да защитят земята си? „Същото като през 70-те“ — помисли си. Погледнато от страни, като че ли сега имаше повече ред, но резултатът щеше да бъде същият.

Като ехо, дошло да опровергае печалните му мисли, чу един войник да казва на вървящия до него селянин:

— Отстъпваме, но то е за да се хвърлим с още по-голяма сила върху швабите. Дядо Жофр ще ги сложи в джоба си в момента и мястото, които избере.

Чувайки името на генерала, Деноайе усети как го обхваща жизнерадостна бодрост. Може би този войник, запазил непокътната вярата си въпреки безкрайните и деморализиращи маршове, прозираше много по-добре истината от разсъдливите и образовани офицери.

Остатъка на деня прекара в раздаване на подаръци на последните групи от колоната. Избата му постепенно се изпразваше. По някои от стелажите в подземията на замъка все още лежах подредени по реда на реколтите хиляди бутилки. С настъпването на нощта раздаде бутилки, покрити с многогодишен прах на мъжете, които му се сториха най-отпаднали. Преминаващите войкови части изглеждаха сега още по-уморени и съсипани. Минаваха изостаналите, влачейки унило изранените си до кръв крака в разкривените обувки. Някои се бяха освободили от това измъчващо ги неудобство и ходеха боси, праметнали през рамо тежките високи обувки, а ходилата им оставяха кървави петна по земята. Но всички въпреки налегналата ги смъртна умора пазеха оръжието и екипировката си с мисълта за намиращия се съвсем близо враг.

Разточителното великодушие на Деноайе ги смая. Бяха привикнали да прекосяват родната земя, сблъсквайки се с егоизма на земеделеца. Никой не предлагаше нищо. Страхът от опасността караше селяните да крият всички хранителни продукти, отказвайки да подадат и парче хляб на сънародниците си, сражаващи се за тях.

През тази втора нощ милионерът спа лошо в пищното си легло, украсено с колони и кичури пера и принадлежало, по думите на

продавача, на Анри IV.

Колоната на отстъпващите войски се бе поразредила. От време на време минаваше по някой отделен батальон, някоя батарея, група конници, последните сили на ариергарда, заемали позиции в околностите на градчето, за да прикриват отстъплението. След шумното им преминаване настъпваше дълбока тишина, която накрая предизвика в душата му чувство на съмнение и безпокойство. Какво правеше той тук, след като въоръжената армия се бе почти оттеглила? Не беше ли лудост да стои по тези земи?... Но веднага в съзнанието му изплуваха всички натрупани в замъка ценности. Да можеше някак да ги отнесе със себе си!... Беше невъзможно, заради липса на средства и време. Освен това пословичната му упоритост възприемаше това бягство като нещо срамно. „Започнатото трябва да се довърши докрай“ — повтори си той на няколко пъти на ум. Беше направил това пътуване дотук, за да пази своето и не биваше да бяга пред приближаващата опасност...

Когато на сутринта слезе в градчето, почти не забеляза войници. В близките околности имаше само един ескадрон драгуни, прикриващ последните отстъпващи военни части. Конниците препускаха по отделения из горичките и подтикваха изостаналите да побързат, очаквайки всеки момент да видят авангарда на врага. Деноайе отиде до изхода на градчето. Драгуните бяха преградили улицата с барикада от каруци и мебели. Залегнали с карабини в ръце, наблюдаваха бялата линия на пътя зад барикадата, виещ се самотен между два гористи хълма. От време на време проехтяваха откъслечни изстрели като силно изплющяване на камшик. „Нашите“ — казваха драгуните. Бяха последните войскови отряди, които обсипваха с куршуми предните части от улани. Кавалерията имаше задачата да поддържа в ариергарда контакт с врага, да му оказва непрекъснатата съпротива, отбивайки опитите на германските части да проникнат по дължината на оттеглящите се колони.

Видя как идват по пътя последните изостанали бойци от пехотата. Не ходеха, а по-скоро пълзяха с твърдата воля все пак да се движат напред без помощта на скованите от умора крака и окървавените ходила. Напълно изтощени, приседнаха за кратко встрани от пътя, за да поемат глътка въздух, без да усещат смазващата тежест на раницата, да събуят за момент стягащите и разранили

краката им обувки, да попият потта по лицата си, а когато направиха опит да тръгнат отново, се оказа невъзможно да станат. Телата им сякаш се бяха вкаменили. Умората ги бе довела до състояние, подобно на каталепсията — вдървяване на тялото и изпадане в неподвижно състояние. Гледаха как минава като на фантастичен парад цялата останала част от войската: батальони след батальони, батареи, тичащи в безпорядък коне. После стана тихо, настъпи нощта и те заспаха върху прашната каменлива земя, унесени в сън, изпълнен с ужасни кошмари. На размисъл бяха разбудени от отряди конници, които проверяваха терена, събирайки остатъците от отстъплението. Боже! Беше им невъзможно да станат! Драгуните трябваше с револвери в ръце да прибегнат до заплахи, за да ги накарат да дойдат на себе си. Осъзнали накрая, че врагът е съвсем наблизо и може да попаднат в плен, събраха последни сили, за да станат на крака и да тръгнат, залитайки по пътя и подпирайки се на пушките като на тояги.

Много от тези мъже бяха младежи, остарели само за час. Пристъпваха едва-едва, като хилави болнави старци. Горките! Нямаше да стигнат много далеч. Имаха желание да продължат, да се присъединят към някоя колона, но щом влязоха във Вилбланш, започнаха да поглеждат към къщите, молейки с очи да бъдат пуснати да влязат в тях, жадуващи единствено и само да бъдат оставени да си починат, забравили за близостта на врага.

Градчето сега изглеждаше по-пусто, отколкото преди идването на войските. През предната нощ част от жителите му го бяха напуснали, заразени от страха на бегълците, които следваха отстъплението на военните части. Кметът и свещеникът бяха останали. Сдобрен със собственика на замъка, впечатлен от неочакваното му идване тук и проявената от него забележителна щедрост, общинският функционер дойде при него, за да му съобщи новината, че инженерите са минирали моста над Марна. Очаквали само оттеглянето на драгуните, за да го взривят. Ако той искаше да си тръгне, сега му бе времето.

Деноаие отново се поколеба. Лудост беше да остава тук. Но един поглед към горичката от стройни дървета, над чиито върхове надничаха кулите на замъка, сложи край на двоумението му. Не, не... „Започнатото трябва да се довърши докрай“.

Появиха се последните групи драгуни, излизащи на пътя от различни места в горичката. Водеха конете си за поводите, сякаш това

оттегляне им причиняваше болка. Извързваха глави назад, здраво стиснали в ръце карабините, готови всеки момент да спрат и да стрелят. Другите, които досега стояха на позиция до барикадата, бяха вече яхнали конете си. Ескадронът се построи, прозвучаха командите на офицерите и бързият тропот на копита, придружен от метален звън, започна да се отдалечава зад гърба на господин Марсел.

Той остана до барикадата сред пълна самота и дълбока тишина, сякаш светът внезапно се беше напълно обезлюдил. Две изоставени от напусналите градчето свои стопани кучета обикаляха и душеха около него, търсейки защитата му. Не можеха да намерят желаната следа по тази отъпкана и преобразена от краката на хиляди мъже земя. Една мършава котка дебнеше врабчетата, прииждащи на ята към това място. С плашливи пърхания кълвяха остатъците от храна в изпражненията на конете на драгуните. Отнякъде се появи и една безстопанствена кокошка, решила да оспори правото им на единствени благодетелствани от богатото угощение. На фона на дълбоката тишина ясно се чуваше шумоленето на листата, жуженето на насекомите, лятното дихание на нажежената от слънцето земя, всичките шумове на природата, която досега се беше плахо крила от тежките стъпки на въоръжените мъже.

Деноаие не можеше да си даде точна сметка за хода на времето. Случилото се допреди малко му се струваше лош сън. Заобикалящото го спокойствие правеше невероятно всичко онова, на което беше присъствал.

Изведнъж забеляза нещо да се движи в края на пътя горе на върха на склона — там, където бялата ивица докосваше синевата на хоризонта. Бяха двама мъже на коне, две оловни войничета, излезли сякаш от кутия за играчки. Носеше у себе си бинокъла, който му служеше да открива нежелателните набези на нарушителите в собствеността му и погледна през него. Двамата конници, облечени в сиво-зеленикаво, носеха пики, а отгоре каските им завършваха с хоризонтален диск... Те! Нямаше никакво съмнение: пред себе си виждаше първите улани.

Спряха и останаха за момент на място сякаш изследваха хоризонта. После от гъстата растителност от двете страни на пътя започнаха да излизат и други, докато не образуваха група. Силуетите им на оловни войничета вече не се открояваха върху синьото на

хоризонта. Сега за фон им служеше белотата на пътя, извисяващ се над главите им. Напредваха бавно — като отряд, който се опасява от засади и оглежда внимателно всичко, което го заобикаля.

Преценката, че трябва да се махне оттук, колкото се може по-скоро, накара господин Марсел да прекъсне наблюдението. Беше опасно да го изненадат на това място. Но докато сваляше надолу бинокъла, нещо необикновено мина пред зрителното поле на увеличителните лещи на бинокъла му. Съвсем наблизо, сякаш на една ръка разстояние, видя множество мъже, придвижващи се под прикритието на дърветата от двете страни на пътя. Учудването му нарасна като се убеди, че са французи, понеже всички носеха кепета. Откъде се бяха появили?... Огледа ги отново, вече без помощта на бинокъла, в близост до барикадата. Бяха изостанали от ариергарда на войската. Имаха плачевен вид в разнообразните си униформи на пехотинци, зуави, драгуни без коне. И смесени с тях горски пазачи и стражари от околните населени места, получили със закъснение вестта за отстъплението. Бяха общо около петдесет. Между тях имаше здрави и силни, но повечето едва се държаха на краката си. Всички бяха въоръжени.

Под прикритието на дърветата групата се приближи до барикадата. Някои поглеждаха непрекъснато назад, за да следят бавното напредване на уланите. Начело на тази импровизирана войска вървеше един жандармерийски офицер, възрастен и дебел, с револвер в дясната ръка, с щръкнал от вълнение мустак. Блясъкът на сините му очи, полускрити под тежестта на клепачите, излъчваше недвусмислено желание да убива. Пропълзяха от другата страна на барикадата, без да обръщат внимание на любопитния съотечественик. Тъкмо тръгнаха по крайната улица на градчето, когато се разнесе страшен взрив, който разлюля хоризонта пред тях и разтърси околните къщи.

— Какво е това? — попита офицерът, поглеждайки за пръв път към Деноайе.

Той обясни, че току-що е бил разрушен мостът. Началникът посрещна вестта с цветиста ругатня. Но отрядът му, сформиран от случайно срещнати бойци, остана равнодушен, изгубил сякаш всякаква връзка с реалността.

— Все едно дали ще умрем тук или някъде другаде — допълни офицерът.

Повечето от бегълците благодариха с незабавно подчинение за това решение, което ги освобождаваше от мъчението да продължават да вървят. Почти се зарадваха на експлозията, пресякла пътя им. Някои инстинктивно се прикриха в най-затулените места на барикадата. Други влязоха в околните изоставени къщи, чиито врати драгуните бяха отворили със сила, за да ползват горните етажи. Всички изглеждаха доволни от възможността да починат, макар и сражавайки се. Офицерът обиколи отделните групи, за да отдаде заповедите си. Не трябваше да стрелят, докато той не даде команда.

Господин Марсел гледаше тези приготовления с учудване, което го караше да стои неподвижен на мястото си. Появата на този последен изостанал отряд беше толкова неочаквана, че имаше чувството, че сънува. Не би могло да има каквато и да е опасност в тази нереална ситуация — всичко беше измама. И продължи да стои на мястото си, без да чува лейтенанта, който грубо му заповядваше да се махне веднага оттам. Твърдоглав селянин!...

Щом ехото от взрива заглъхна, пътят се изпълни с конници. Излизаха отвсякъде, присъединявайки се към първоначалната група. Уланите препускаха напред, сигурни, че градчето е изоставено.

— Огън!...

Деноае остана на мястото си, залят от вълна оглушителен пукот, сякаш се пречупваха стволовете на всички дървета, които виждаше пред себе си.

Устремно галопирацията ескадрон спря изведнъж. Няколко мъже паднаха на земята. Някои от тях веднага станаха, за да скочат извън пътя, снишавайки се ниско в желанието си да бъдат по-трудно забележими. Други останаха проснати по гръб или по очи на земята, с изпълнати напред ръце. Останалите без ездачите си коне запрепусаха лудо през полето, пришпорвани от силно удрящите ги по хълбоците, мятащи се във всички посоки, стремена.

И след паниката, предизвикана от изненадата и смъртта, ескадронът се разпръсна, изчезвайки почти мигновено, погълнат от гъстата растителност в гората.

IV

БЛИЗО ДО СВЕЩЕНАТА ПЕЩЕРА

Архенсола си намери друго, по-вълнуващо занимание от това да обозначава на картата разположението на войските.

— Отсега нататък се посвещавам на наблюдението на „гълъба“ — уведоми той приятелите си, назовавайки последната дума на немски език. — Прелита от четири до пет часа, с точността на възпитан джентълмен, поканен на чай.

Всеки следобед в споменатия час един германски самолет прелиташе над Париж и хвърляше бомби. Това сплашване не предизвикваше страх. Хората приемаха посещението като необикновен и интересен спектакъл. Напразно авиаторите хвърляха върху града германски знамена с иронични послания, съобщаващи за несполуките на отстъпващата войска и за провалите на руската офанзива. Лъжи, само лъжи! Напразно пускаха бомби, които разрушаваха тавански етажи и убиваха или нараняваха старци, жени и деца. „Ах, тези бандити!“ Хората размахваха заплашително юмруци по посока на злия комар, едва забележим на две хиляди метра височина, а след това с облекчение го следваха с поглед, преминавайки от улица в улица, или се спираха на площадите, за да проследят движението му.

Един от най-акуратните зрители беше Архенсола. В четири часа заставаше на площад „Конкорд“ с вдигната нагоре глава и широко отворени очи, заобиколен от хората, с които го свързваха сърдечни другарски отношения. Бяха като редовните посетители с абонамент в един и същи театър, които по силата на честите срещи накрая стават приятели. „Ще дойде ли?... Дали ще се появи днес?“ Жените очевидно бяха от най-ревностните наблюдатели. Някои дотичваха разчорлени и задъхани от бързане да не изпуснат спектакъла... Гръмогласен вик: „Вече идва!... Ето го там!“ Хиляди ръце започваха да сочат към една едва забележима точка на хоризонта. Като допълнителни приспособления изневиделица се появяваха бинокли и далекогледни — националната индустрия предлагаше всякакъв вид оптични

артикули... И в продължение на час всички участваха във вълнуващия спектакъл на шумния и безполезен въздушен лов.

При всеки опит на насекомото да се приближи до Айфеловата кула, от основата ѝ започваше да се чува трясъкът от изстрелите на оръдията и едновременно с това свирепият картечен огън от различните площадки. Докато кръжеше над града, по него стреляха с пушки от покривите на сградите или от дъното на улиците. Стреляха всички обитатели на града, които имаха оръжие вкъщи, войниците на пост, английските и белгийските военни, минаващи през Париж. Знаеха, че стрелбата им е безсмислена, но стреляха само заради удоволствието да дразнят врага, дори само с надеждата, че случайността при някой от своите капризи може да извърши чудо. Единственото чудо обаче беше, че при тази прибързана и безразборна стрелба стрелците не се избиваха един друг. И все пак няколко минавачи бяха леко ранени от заблудени куршуми с незнаен произход.

Архенсола сновеше от улица в улица, следвайки внимателно движението на вражеската птица в желанието си да отгатне къде падат бомбите, за да бъде от първите, които ще стигнат до ударената сграда, окуражен от отекващите в отговор изстрели отдолу. Ех, защо и той не разполагаше с карабина, както тези облечени в униформи със защитен цвят англичани или белгийците с фуражки и падащ върху челото пискюл!... Накрая „гълъбът“, уморен да кръжи над града, изчезваше в небето. „До утре — си казваше мислено испанецът. — Дано утрешният да е по-интересен“.

Свободните часове между географските наблюдения и съзерцаването на небесната шир той запълваше с обиколки около влаковите спирки, най-вече тази до пристана на Сена край двореца Орсе, за да гледа как тълпите пътници напускат Париж. Внезапното осъзнаване на истината след необоснованите илюзии, които правителството беше създадо с оптимистичните си изказвания, сигурното усещане, че германците са близо, след като само седмица преди това мнозина ги смятаха за напълно унищожени, вражеските самолети, кръжащи над Париж, тайнствената заплаха от мистериозните цепелини, бяха направо подлудили част от жителите на столицата. По гарите контролираха военни патрули, които допускаха само тези, които предварително се бяха сдобили с билет. Някои чакаха с дни да им дойде редът да напуснат града. Най-нетърпеливите

тръгваха пеша, за да го напуснат колкото се може по-скоро. Пътищата, водещи в една и съща посока, почерняха от непрекъснато вървящите по тях в колони хора. Отиваха на юг с автомобили, с файтони, с каруци, пеш.

Архенсола наблюдаваше съвсем спокойно това бягство. Той твърдо оставаше. Беше се възхищавал на много мъже, преживели обсадата на Париж през 1870-та. Сега благосклонната съдба му предоставяше възможност да стане свидетел на може би много по-интересна историческа драма. Какво ли щеше да донесе бъдещето?... Смущаваше го разсеяността и безразличието на тези, с които всичко споделяше. Прибираше се в ателието радостен с новините, които носеше и изгарящ от нетърпение да ги съобщи на Деноайе. Той обаче го слушаше с половин ухо. Вечерта, когато го уведоми, че правителството, двете камари, дипломатическият корпус и дори артистите от прочутия театър „Комеди Франсез“ в този час потеглят със специални влакове към Бордо, приятелят му само махна с безразличие.

Хулио се тревожеше за съвсем други неща. Сутринта беше получил писмо от Маргарита. Само два реда, написани набързо. Заминавала. Тръгвала незабавно, заедно с майка си. Сбогом!... И нищо повече. Паниката би могла да я накара да забрави месеците на нежност, дори да прекъсне връзката им, но нейният характер, който той познаваше, нямаше да ѝ позволи да се поддаде на желанието да бяга. Затова Хулио усети нещо тревожно в лаконизма ѝ. Защо не казваше къде отива?...

Привечер си позволи една дързост, която тя винаги му беше забранявала. Влезе в сградата, в която живееше Маргарита, и дълго разговаря с портиерката, за да научи повече подробности. Добрата жена използва случая, за да даде воля на словоохотливостта си, която явно бе ограничена, защото повечето от наемателите и прислугата им бяха заминали. Госпожата от партерния етаж, майката на Маргарита, била последната, напуснала дома си, въпреки че заболяла тежко веднага след заминаването на сина ѝ на фронта. Били тръгнали предния ден, но не казали къде отиват. Единственото, което знаела е, че са се качили на влака от гарата до двореца Орсе. Бягали на юг, както всички богаташи.

Разшири сведенията си с мъглявото допълнение, че дъщерята изглеждала много развълнувана от вестите, които получила от фронта. Някой от семейството бил ранен. Вероятно братът, но тя, портиерката, не знаела със сигурност. При толкова много новини, изненади и впечатления било трудно човек да се ориентира в нещата. И мъжът ѝ бе мобилизиран във войската, затова повече я вълнуваха личните ѝ преживявания.

— Къде може да е отишла? — питаше се Хулио през целия ден. — Защо държи да не знам убежището ѝ?...

Когато вечерта Архенсола го уведоми за заминаването на управляващите с цялата тайнственост, обгръщаща новина, която все още не бе станала обществено достояние, той след кратък размисъл се ограничи със следния отговор:

— И добре са направили... Аз също ще напусна града утре сутринта, ако успея.

Защо трябваше да остава в Париж? Семейството му го нямаше. Баща му, според разследванията на испанеца, също беше заминал, без да съобщи закъде. След забуленото в тайна бягство на Маргарита той оставаше съвсем сам, в плен на самотата, която го караше да изпитва тежки угризения.

Онзи следобед, разхождайки се по булевардите, срещна случайно един вече понавлязъл в години приятел, съотборник от клуба по фехтовка, който преди време и той посещаваше. Беше първият, когото виждаше от началото на войната, и двамата си припомниха за останалите, влезли в редовете на армията. Деноайе задаваше въпроси, застаряващият мъж отговаряше. Еди-кой си? — Ранен в Лотарингия и откаран в болница на юг. Друг приятел? — Загинал във Вогезите. Следващият? — Изчезнал в Шарлероа. Така продължиха до края на героичния траурен списък. Повечето все още бяха живи и вършеха подвизи. Други от трениращите в клуба младежи с чуждестранен произход — поляци, англичани, южноамериканци, наскоро се бяха записали като доброволци. Клубът по фехтовка с право се гордееше с тези млади мъже, усвоили фехтовалните техники в мирно време, а сега излагащи на риск живота си по бойните полета... И Деноайе сведе поглед от страх да не открие в очите на приятеля си иронични и неудобни въпроси. Защо не е отишъл и той да защитава земята, на която живее?...

— Заминавам утре — повтори Хулио, помръкнал при този спомен.

Но щеше да тръгне на юг, както всички, които бягаха от войната. На следващата сутрин Архенсола пое задължението да го снабди с билет за влака за Бордо. Стойността на парите значително се беше повишила. Петдесетте франка, дадени в точното време и на точния човек, осъществиха чудото, което му осигури малкото правоъгълно картонче с номер, с което мнозина други се сдобиваха едва след много дни чакане.

— За днес е — каза на приятеля си. — Трябва да се качиш на влака тази нощ.

Приготвянето не отне много време. Във влаковете не допускаха пътниците с други вързопи и пакети, освен с ръчен багаж. Архенсола отказа да приеме великодушното предложение на Хулио да раздели с него всичките си налични пари. На героите не им е нужно много, а художникът на души се чувстваше обзет от решимостта да върши подвизи. Бе приел съвсем присърце кратката реч на Галиени при поемането на отбраната на Париж. Обеща си да даде всичко от себе си и да се държи до последния си дъх, също както коравия генерал.

— Нека дойдат! — каза, придавайки си драматично-героичен вид. — Ще бъда на мястото си, за да ги посрещна, както подобава!...

Мястото му беше ателието. Искаше да проследи събитията отблизо, за да има какво да разказва на бъдещите поколения. Щеше да надмогне всички трудности и да устои твърдо благодарение на запасите си от хранителни продукти и вино. Имаше освен това идея — веднага, след като приятелят му замине, да покани да споделят ателието заедно с него няколко приятелки, които се скитаха из града в търсене на прехрана и се страхуваха от самотата в жилищата си. Опасността сближава добрите хора и добавя нова привлекателност на живота в комуна. В съзнанието му изплуваха любовните излияния на пленниците на жестокия терор, докато очаквали всеки момент да бъдат отведени към гилотината. Нека поемем като една глътка целия живот, понеже скоро ще умрем!... Ателието на улица „Дьо ла Помп“ предстоеше да стане свидетел на същите лудешки и отчаяни празненства — като заседнал след буря кораб с изобилие от провизии.

Деноайе напусна гара „Ке д’Орсе“ в купе първа класа. Мислено похвали добрия ред, създаден от властите. Всеки пътник разполагаше

със свое място. На гара „Аустерлиц“ обаче една човешка лавина заля влака. Вратите на вагоните се отвориха с трясък, сякаш бяха пред счупване, пакети и деца влетяха през прозорците подобно на снаряди. Хората се блъскаха с ожесточението на тълпа, бягаща от пожар. В пространство, определено за осем души, се натъпкаха четиринадесет, коридорите станаха непроходими от купищата куфари, които служеха за седалки на новите пътници.

Изчезнаха социалните различия. Хората от провинцията завземаха предимно луксозните вагони, смятайки, че в тях ще намерят повече пространство. Пътниците с билети за първа класа търсеха най-долнопробните купета с надеждата да пътуват по нашироко. На страничните коловози, ден преди часа на тръгването им, бяха композирани дълги влакове с конски вагони. Конюшните на колела бяха препълнени с хора, насядали по подовете или на донесени от къщи столове. Всеки влак представляваше желязък незабавно да потегли на път лагер, а докато стоеше неподвижен, по цялата му дължина се трупаха купища от мазни хартиени опаковки и всевъзможни обелки от плодове.

Блъскайки се безмилостно, новонастаняващите се във влака по братски се извиняваха един другиму и си прощаваха. „На война като на война“ — казваха всички вместо последно извинение. И всеки притискаше съседа, за да му отнеме няколко сантиметра от мястото, за да вмъкне оскъдния си багаж между вързопите, закрепени по най-невероятен начин над главите на хората. Постепенно Деноаие изгуби предимството си на първоначален обитател на купето. Дожаля му за тези нещастни хора, които бяха чакали влака от четири часа сутринта до осем вечерта. Жените пъшкаха от умора прави в коридора, поглеждайки със злобна завист седящите на местата си. Децата плачеха с жалното блеене на гладно козле. Хулио не издържа, отстъпи мястото си и раздели всички хранителни продукти, които му беше приготвил Архенсола, между нуждаещите се и неочаквано появили се спътници около него. Ресторантите по гарите изглеждаха като плячкосани. През продължителните престои на влака по пероните се виждаха единствено офицери и войници, които, чувайки призивния сигнал на тръбата, се заточваха да се върнат в подредените като безкрайни броеници вагони, неспирно пътуващи към Париж. По резервните железопътни линии дълги военни композиции очакваха

техния коловоз да се освободи, за да продължат пътя си. Кирасирите, тези тежковъоръжени кавалеристи с жълти жилетки над железния нагръдник, седяха с провесени надолу крака по вратите на вагоните, от вътрешността на които долиташе цвилене. Върху платформите изпод сивите чергила се подаваха стройните шици на 75-милиметровите оръдия, гледащи към небето, подобно на телескопи.

Прекара нощта в коридора, седнал на ръба на един куфар, гледайки как другите спят, надвити от умората и силното вълнение. Беше една тежка и безкрайна нощ, изпълнена с друсане, грохот и кратки паузи тишина, прекъсвани от хъркалия. На всяка гара звучеше настоятелния зов на тръбите, сякаш врагът беше съвсем наблизо. Войниците, идващи от юг, тичаха да заемат местата си и един нов пълноводен поток от въоръжени мъже потегляше по релсите към Париж. Изглеждаха весели и тръпнещи от желание час по-скоро да стигнат до мястото на кървавата битка. Мнозина недоволстваха, опасявайки се, че няма да се явят навреме. Надвесен на един прозорец, Хулио слушаше разговорите и виковете по просмукалите от миризма на мъжка и животинска пот перони. Всички проявяваха непоклатима увереност. „Швабите!... Много са, имат големи оръдия, много картечници... но достатъчно е да ги атакуваш на нож и те се разбягват като зайци“.

Вярата на тези, които отиваха на среща със смъртта, контрастираше с паниката на онези, които се измъкваха от Париж. Един възрастен господин, типичен висш чиновник в пенсия и кавалер на орден, започваше да задава въпроси на Деноайе веднага щом влакът отново потегляше. „Смятате ли, че ще стигнат до Тур?“ Но още преди да получи отговор, задрямваше. Довеждащият до пълна забрава сън минаваше по коридора с оловните си крака. После старецът изведнъж отваряше очи. „Вярвате ли, че ще стигнат до Бордо?“... И желанието му да не спират никъде, преди да стигне със семейството си до някое абсолютно сигурно убежище, го караше да приема за оракулски предсказания мъгълните отговори на събеседника.

На разсъмване видяха отряди от местното опълчение да охраняват коловозите. Мъжете бяха въоръжени със стари пушки и носеха червени кепета като единствен отличителен знак за принадлежност към армията. Следяха преминаването на военните композиции в обратната посока.

На гарата в Бордо цивилната тълпа, бореща се да излезе или да се настани в други вагони, се смеси с войската. Тръбачите свиреха непрестанно, за да съберат войниците. Много от тях бяха цветнокожи — туземни стрелци с широки сиви панталони и червени шапки над черните или с цвят на мед лица. И продължаваше да върви на север железният валяк на въоръженото стълпотворение от хора.

Деноае видя влак, пълен с ранени от сраженията във Фландрия и Лотарингия. Произвехтелите мръсни униформи изглеждаха освежени от поддържащите болезнените ранени крайници бели превръзки и бинтованите глави. Въпреки побледнелите си устни и зачервени от треска очи всички се усмихваха на първите появили се земи на юга, които се показваха сред утринната мъгла, облети от слънцето и покрити с великолепната зеленина на безкрайните лозови масиви. Дошлите от север мъже протягаха ръце към предлаганите им от младите жени плодове и с наслада похапваха от сладкото местно грозде.

Прекара четири дни в Бордо, замаян и объркан от трескавото оживление на един провинциален град, превърнал се внезапно в столица. Хотелите бяха препълнени, много важни особи се задоволяваха и с най-обикновената стая, предназначена за прислугата. В кафенетата не можеше да се намери свободен стол. Държавният глава беше настанен в префектурата, министрите — в училища и музеи. Салоните на два театъра бяха пригодени за бъдещите съвещания на сената и народната камара. Хулио намери един мръсен съмнителен хотел в дъното на една сляпа улица, постоянно препокавана от минувачите по нея. Едно амурче красеше остъклената входна врата. На огледалото в стаята му бяха изписани като спомен от едночасовите срещи женски имена и нечетливи фрази... И въпреки това няколко търсеци подслон парижки дами искрено завидяха на късмета му.

Търсенето му не даде резултат. Познатите, които срещна сред множеството бегълци, мислеха за собствената си съдба. Говореха единствено за трудностите при настаняването си, повтаряха новините, чути от министрите, с които поддържаха дружески отношения, споменаваха с тайнствен вид за започнала голяма битка от околностите на Париж до Вердюн. Една ученичка от епохата, когато му се носеше славата на танцьор, запазила предишната си елегантност и в

униформата на милосърдна сестра, му даде смътни сведения. Малката мадам Лорие?... Спомняше си някой да ѝ е споменал, че живеела някъде наблизо... Може би в Биариц. На Хулио това му беше напълно достатъчно, за да продължи пътуването си. Към Биариц!

Първото човешко същество, което срещна след пристигането си, бе Чичи. Тя веднага му заяви, че в града не може да се живее заради богатите испански семейства, прекарващи тук лятото. „Повечето от тях са шваби. Животът ми е непрекъсната борба. В края на краищата ще започна да живея съвсем сама“. После се видя с майка си — прегръдки и сълзи. След това във фойето на един хотел се срещна с леля си Елена, въодушевена от курорта и почиващите в него. С мнозинството от тях можела на воля да говори за падането на Франция. Всички очаквали всеки момент вестта за влизането на кайзера в столицата. Сериозни на вид мъже, пропилили напразно живота си, сериозно критикували недостатъците и небрежността на Републиката. Младежи, чието почтително отношение я въодушевявало, решително се противопоставяли на покварата на Париж, поквара, която бяха изучили из основи през безсънните нощи в школите на добродетелта на Монмартър. Всички обожавали Германия, където никога не са били или познават единствено от кадрите на филмовите ленти. Преценявали събитията според критериите на борбата с бикове. Германците удряли по-силно. „С тях шега не бива, жестоки са“. Възхищавали се на жестокостта като на едно от най-големите достойнства. „Защо не говорят същото в дома си, отгатак границата? — негодуваше Чичи. — Защо прескачат в двора на съседите, за да се подиграват с тревогите им?... А се мислят за много възпитани!“

Хулио не беше дошъл в Биариц, за да живее със своите... В деня на пристигането си отдалеч забеляза майката на Маргарита. Беше сама. След като поразпита тук-там, научи, че дъщерята живеела в По. В качеството си на милосърдна сестра се грижела за ранен, близък на семейството. „За брат си... несъмнено за брат си“ — помисли си Хулио. И отново пое на път, сега вече за По.

Посещенията му в болниците не дадоха резултат. Никой не познаваше тази Маргарита. Тук всеки ден пристигаше пълен влак с разкъсана човешка плът, но братът не се оказа между ранените. Една монахиня, счела, че търси някой близък от семейството, се смили над него и му помогна с напътствия. Да отиде в Лурд, където има много

повече ранени и светски милосърдни сестри. И Деноайе незабавно измина краткото разстояние между По и Лурд.

Никога досега не беше идвал в свещеното населено място, чието име майка му често споменаваше. За доня Луиза Лурд беше символът на френската нация. В споровете със сестра си и с други чуждестранни дами, които искаха унищожението на Франция заради безбожността ѝ, добрата жена винаги устояваше своето мнение, повтаряйки едно и също: „Когато Дева Мария пожела да се появи по наше време, избра Франция. Тази страна не е толкова лоша, колкото разправят... Когато разбере, че се е появила в Берлин, пак ще си поговорим“.

На Деноайе не му беше до простодушните умозаклучения на майка му. Едва настанил се в един крайречен ходел, отиде в голямата странноприемница, превърната сега в болница. Хората от охраната му казаха, че ще може да говори с директора късно следобед. За да потуши нетърпението си, се разходи по водещата към базиликата и приличаща на базар заради многобройните сергии и магазинчета за икони и гравюри с религиозни сюжети улица. В градините, граничещи непосредствено с храма, видях само възстановяващи се ранени, чиито униформи все още пазеха следи от сраженията. Шинелите не изглеждаха по-чисти, въпреки многократните опити да бъдат изчеткани. Калта, кръвта, дъждът бяха оставили неизличими следи по тях, придавайки им твърдостта на картон. Някои от ранените бяха разшили ръкавите, за да избегнат болката при допира с начупените на няколко места ръце. Други пък се перчеха с разкъсаните си от парчетата на избухналите в непосредствена близост снаряди панталони.

Бяха бойци от различни родове войски и от различни раси: пехотинци, артилеристи, войници от метрополията и от отвъдморските територии — френски селяни и стрелци от Африка, руси, с бледи лица на мохамедани или с черни на сенегалци, с огнен поглед и синкави бърни, едните демонстриращи добродушен вид и преждевременна затлъстялост от заседналият живот на граждани, превърнали се внезапно във войници, другите — слаби, но жилави и агресивни — мъже, родени за битки и натрупали опит в екзотични кампании.

Градът, посещаван предимно от ревностни католици, сега беше залят от голям брой изстрадали, облечени във всевъзможни разноцветни дрехи хора. Всички, независимо от физическата

отпадналост, имаха доволен и непринуден вид. Бяха видели смъртта твърде отблизо, бяха успели да се изплъзнат от дългите ѝ кокалести ръце и сега отново изживяваха радостта от живота.

Въпреки окичените с ордени и медали шинели, арабските одежди като от театрален реквизит, войнишките кепета и африканските шапки, това героично множество имаше все пак окаян вид. На малцина се отдаваше да запазят достойната изправена стойка — символът на човешкото превъзходство. Повечето вървяха превити надве, куцаха, влачеха крака, подпирайки се на тояги или на приятелска ръка. Трети се оставяха да бъдат бутани легнали в количките, служили доскоро за отвеждане на болните богомолци до пещерата на Девата. Някои, с дебели превръзки на очите, крачеха като слепци, подпомагани от дете или милосърдна сестра. Първите сблъсъци в Белгия и на изток и половин дузината сражения се оказаха достатъчни да се причини подобна физическа разруха, нанесла толкова тежки посегателства върху мъжката красота... Тези организми, упорито стараещи се да оцелеят, разхождайки под слънцето своята възраждаща се енергия, представляваха само една незначителна част от голямата коситба на смъртта. Зад тях оставаха стотици и стотици стенещи в болничните легла другари, които може би никога нямаше да могат да се изправят на крака. Хиляди и хиляди изчезнаха завинаги в недрата на подгизналата от кръвта им земя, земя фатална, която, посрещнала първо дъжда от снаряди, щеше да се отрупа след това с богата реколта от нагъсто забодени кръстове.

Войната се показва пред погледа на Деноайе с цялата си жестока грозота. Досега беше говорил за нея, както говорим за смъртта, когато сме в цветущо здраве, знаейки, че съществува и че е ужасна, но чувствайки я толкова далечна... толкова далечна, че да не може да събуди истинско вълнение. Експлозиите на снарядите бяха съчетали разрушителната си сила със зловна подигравка, обезобразявайки гротескно човешкото тяло. Видя ранени, започнали да възстановяват жизнените си сили, но външно само напомнящи за хора, прозрачни същества, човешки дрипи, спасени от бунището благодарение на дръзката намеса на науката: торсове с глава, влачещи се по пода върху дъска на колела, наполовина липсващи черепи, чийто мозък се виждаше да бие под прозрачна изкуствена обвивка, тела без ръце и крака, положени на дъното на някоя дървена количка като

недовършени скулптури или части за дисекция, лица без носове, показващи подобно на черепи черните дупки на носните си кухини. И тези половин мъже говореха, пушеха, смееха се доволни, че виждат небето, че усещат топлата ласка на слънцето, че са се върнали към живота с волята, която забравя за настоящото нещастие, надявайки се на нещо по-добро.

Беше толкова впечатлен от всичко това, че за момент забрави причината, довела го дотук... Прииска му се онези от дипломатическите кабинети или от генералните щабове, предизвикали войната, да се видят само за миг принудени да съзрат истинското й лице, но не на бойното поле под влиянието на объркващия възприятията ентусиазъм, а каквото е то в болниците и гробищата с останките, които е разпиляла по пътя си...

Във въображението си младежът видя земното кълбо като огромен кораб, плуващ в безкрая. Членовете на екипажа му, клетите човешки същества, векове наред се изстребват върху палубата му. Няма и представа какво има под краката им в дълбоките трюмове на кораба. Да заеме колкото се може по-обширна повърхност под лъчите на слънцето е заветната цел на всяка група. Мъже, имащи се за поиздигнати, подтикват останалите да се избиват помежду си, за да могат по-лесно да се изкачат на мостика с цел да хванат руля и да поведат кораба в определена посока. И всички, подтиквани от амбиции за абсолютна власт, знаят едно и също — нищо! Никой от тях не може да каже със сигурност какво има отвъд видимия хоризонт, нито накъде се носи корабът. Загадъчността на непознатото поражда страх и враждебност у всички. Животът им е крехък, нуждае се от непрекъснати грижи и въпреки това в течение на векове екипажът нито веднъж не беше стигал и за момент до съгласие, до общ резултат, до ясна преценка. Периодично едната половина от него се сблъсква с другата, избиват се, за да могат едните да заробят другите върху люлеещата се, плаваща над бездната палуба, бият се и се опитват да се изхвърлят едни други извън борда, килватерът на кораба се изпълва с трупове. И в напълно загубилото разсъдъка си множество все още се намира по някой мрачен софист, който, извъртайки нещата, да заяви, че това е идеалното състояние, че всички трябва да продължат вечно да живеят по този начин и че е съвсем безпочвен блян желанието

членовете на екипажа да се отнасят един с друг като братя с обща съдба... Ех, трагедия човешка!

Шумните изблици на детинска радост и веселие сред една преминаваща наблизко група оздравяващи изтръгнаха Хулио от размишленията му. Бяха мюсюлмани, стрелци от Алжир и Мароко. Намираха се в Лурд, както биха могли да се намират и на всяко друго място. Вълнуваха ги единствено подаръците, които им даваха изпълнените с патриотична нежност цивилни граждани. Хвърляха безразлични погледи към базиликата, обитавана от „Бялата дама“. Единствената им грижа беше да молят за цигари и сладкиши.

Деноае дълго време обикаля из околностите на базиликата. Под сенките на дърветата се виждаха дългите редици носилки на колелца с ранените. Офицери и войници прекарваха много часове в този синкав сумрак, наблюдавайки как минават другарите им, способни да си служат с краката си. Свещената пещера блестеше осветена от пламъчетата на стотици свещи. Многобройните благочестиви и набожни посетители, коленичили под открито небе, устремяваха умоляващи погледи към свещените камъни, докато мислите им летяха надалеч, към бойните полета, с доверието към божествения образ, съпътстващо всяко безпокойство. Сред коленичилото множество се открояваха войниците с превързани глави, стиснали кепетата си в ръце и едва сдържачи сълзите си.

По външното двойно каменно стълбище на базиликата се изкачваха и слизаха облечени в бяло жени с развети от вятъра забрадки. Отдалеч приличаха на ято пърхащи гълъби. Бяха медицински сестри, дами на милосърдието, помагачи на ранените. На Деноае му се струваше, че разпознава Маргарита във всяка една от тях. Но бързото разочарование, настъпващо веднага след това чувство, събуди у него съмнения за успеха на пътуването му. Очевидно тя не се намираше и в Лурд. Никога нямаше да я открие в тази безкрайно уголемена от войната Франция, където всеки град беше превърнат в болница.

До края на деня всичките му опити да научи нещо се оказаха безплодни. Чиновниците слушаха разсеяно въпросите му, съветваха го да намине пак. Бяха загрижени заради пристигането на нов санитарен влак. Голямата битка близо до Париж продължаваше. Трябваше да намерят къде да настанят новата пратка разкъсана плът.

Деноайе се върна в близките до пещерата градини. Разхождаше се по алеите, за да убие времето. Мислеше още тази вечер да се върне в По, нямаше какво повече да прави в Лурд. Чудеше се накъде после да насочи търсенията си...

Внезапно усети тръпка по дължината на гърба си: същото необяснимо усещане, предупреждаващо го за присъствието ѝ, когато се срещаша в една парижка градинка. Маргарита щеше да се появи изведнъж, както и преди, без той да може да определи откъде идва, изникваща сякаш от земята или слизаща от облаците.

Помисли си го и веднага след това се усмихна горчиво. Измама на желанието! Илюзии!... Извърна бързо глава и веднага се увери в измамността на надеждата. Никой не следваше стъпките му, той беше единственият вървящ по средата на алеята. На една близка пейка си почиваше офицер с превързани очи. До него, с чистата белота на антел-пазител, седеше една медицинска сестра. Клетият слепец!... Деноайе понечи да продължи пътя си, но едно бързо движение на жената в бяло, явното ѝ желание да остане незабелязана, като скрие лицето си, обръщайки се към храстите, привлякоха вниманието му. Не я позна веднага. Две къдрици, подаващи се изпод забрадката на монахиня, му помогнаха да разпознае дългите скрити коси, обутите в бели чорапи крака — да си представи малко преобразеното от строгата семпла униформа тяло. Лицето беше бледо, сериозно. По него нямаше и следа от грима, който преди му придаваше по детски кукленска красота. Очите като че ли отразяваха околния свят с нови форми в дъното на ограждащите ги тъмни кръгове — очевиден признак на голяма умора... Маргарита!

Гледаха се продължително, сякаш хипнотизирани от изненадата. Тя потрепна уплашено при опита на Деноайе да направи крачка напред. Не... не. Очите ѝ, ръцете ѝ, цялото ѝ тяло искаха да му попречат да се приближи, тръпнеха от желание той да остане неподвижен на мястото си. Страхът, че той може да дойде до пейката, я накара тя да тръгне към него. Каза няколко думи на военния, който продължи да седи на пейката, докато един слънчев лъч, чиято ласка той явно не усещаше, огряваше превръзката на лицето му. После стана, отправи се към Хулио, подмина го и продължи напред, подканяйки го с жест да се отдалечат, за да не може раненият да ги чува.

Спря се на една странична алея. От нея можеше да наблюдава ранения, поверен на грижите ѝ. Застанаха неподвижни един срещу друг. Деноайе искаше да каже много неща, много, но се поколеба, не намирайки как да облече в думи болките, молбите, радостта си. В този порой от мисли се откри една, но груба, необуздана и гневна.

— Кой е този мъж?...

Суровият глас със зловна интонация, с който изрече тези думи, го изненада, сякаш беше проговорил друг.

Медицинската сестра го погледна с ясните си, широко отворени, спокойни очи, освободени сякаш завинаги от зависимостите на изненадата или страха. Отговорът прозвуча със същата невинност, каквато излъчваше и погледът.

— Това е Лорие... Съпругът ми.

Лорие!... Усъмнил се, Хулио се вгледа продължително във военния, преди да се убеди в истинността на думите ѝ. Лорие! Този сляп офицер, който продължаваше да седи неподвижен на пейката като символ на героичната болка!... Изглеждаше остарял. Кожата му, придобила бронзов цвят, се беше дълбоко набръчкала около очите и устата. Косите по слепоочията бяха започнали да побеляват. Прошарена беше и наболата по бузите му брада. За един месец беше остарял с двадесет години... И в същото време изглеждаше по-млад. Младостта като че ли неудържимо извираше от цялата му същност със силата на духа, изстрадал най-силните вълнения. За него страхът бе вече чужд, поради твърдото убеждение за достойно изпълнен дълг.

Докато го гледаше втренчено, Хулио усети едновременно възхищение и необуздана ревност. Испита срам, като си даде сметка и за злорадството, което се прокрадна у него към този напълно нещастен мъж, лишен от възможността да види това, което го заобикаля. Омразата му беше израз на подлост, но не направи усилие да я превъзмогне, сякаш вътре в него се беше събудила друга душа, едно второ аз, което го плашеше. Не можеше да забрави очите на Маргарита, когато се отдалечаваше от ранения, макар и за кратко... Него никога не го беше поглеждала така. Познаваше всичките любовни потрепвания на миглите ѝ, но погледът ѝ към ранения беше нещо съвсем различно, нещо, което досега не беше виждал.

Заговори с яростта на влюбен, открил изневяра.

— Затова ли замина без предупреждение, без да кажеш дума? Изостави ме, за да дойдеш при него!... Кажи ми защо дойде? Защо дойде тук?

Гневният му глас и враждебните погледи не я смутиха.

— Дойдох, защото тук ме призова дългът ми.

После Маргарита продължи като майка, възползвала се от кратката пауза в продължителния плач на ядосаното дете, за да го призове към благоразумие. Започна да обяснява действията си. Била получила вестта за раняването на Лорие в момента, в който тя и майка ѝ се готвели да напуснат Париж. Не се поколебала и за миг. Била длъжна да бъде до този мъж. През последните седмици била премислила много. Войната я била накарала да се замисли за стойността на живота. Отправила погледа си към нови хоризонти, осъзнала, че съдбата ни няма нищо общо с егоистичните ни прищевки, а че сме призвани да откликваме на болката и да приемем саможертвата.

Пожелала да работи за родината, да поеме част от общата болка, да бъде полезна както останалите жени и след като бе изразила готовност да се грижи за непознати, не е ли съвсем нормално да предпочете този мъж, на когото е причинила толкова мъка?... Все още в паметта ѝ бил жив споменът за момента, в който го била видяла да идва на гарата съвсем сам сред толкова много други, радващи се на прегръдката на любимите ръце, преди да тръгнат на среща със смъртта. Съжалила го още повече, като разбрала за сполетялото го нещастие. Един снаряд избухнал съвсем близо до него, убивайки всички заобикалящи го. От многобройните му рани най-тежка била тази на лицето. Изгубил напълно едното си око, другото лекарите все още давали надежда, че могат да спасят. Тя обаче имала съмнения, било почти сигурно, че Лорие ще остане сляп.

Докато казваше това, гласът на Маргарита потрепери, сякаш щеше да заплаче. Очите ѝ обаче останаха сухи. Не чувстваше неудържимата нужда от сълзи. Да се плаче сега изглеждаше нещо съвсем повърхностно, както много други неща в мирно време. Само за няколко дни очите ѝ бяха видели толкова много мъка!...

— Колко много го обичаш! — възкликна Хулио.

Досега тя му беше говорила на „вие“ от страх, че ще бъде чута, и за да го държи на разстояние като далечен познат. Но сломеният и

тъжен вид на любовника стопи студенината ѝ.

— Не, аз обичам теб... И винаги ще те обичам.

Простотата, с която изрече тези думи и внезапното преминаване на „ти“, вдъхнаха увереност на Деноайе.

— А другият? — попита припряно.

Като чу отговора, стори му се, че нещо минава пред слънцето, скривайки за момент светлината му. Сякаш черен облак бавно се плъзна над земята и над съзнанието му, оставяйки усещането за студ.

— Него също го обичам.

Каза го с вперен в него и сякаш молец за прошка поглед, с болезнената искреност на една душа, водила битка с лъжата и която сега плаче, осъзнала причинената вреда.

Той почувства как гневът му изведнъж се стопява като бучка лед на силното слънце. „Ах, Маргарита!“ Гласът му прозвуча треперещ и смирен. Нима е възможно всичко между тях да свърши просто така? Нима предишните ѝ клетви са били лъжа?... Бяха се намерили след неудържимо привличане, за да се слоят, за да станат едно цяло. А сега, изведнъж обзети от безразличие, ще се ударят ли като две враждебни тела, които се отблъскват?... Какво означаваше този абсурд да го обича него както винаги и в същото време да обича и бившия си съпруг?

Маргарита наведе глава и промълви отчаяно:

— Ти си мъж, аз съм жена. Няма да ме разбереш, колкото и да ти обяснявам. Мъжете не могат да си обяснят някои наши скрити страни... Една жена ще ме разбере много по-добре.

Деноайе поиска да узнае всичко за ужасните удари, които съдбата ѝ беше нанесла. Нека говори без страх. Чувства сили да понесе всичко... Как отговаря Лорие на грижите и нежността, които Маргарита проявява към него?...

— Той не знае коя съм... Мисли ме за една от многото медицински сестри, която е изпитала жал към него, виждайки го сам и сляп, без роднини, които да му пишат и да го посещават... Имало е моменти, когато ми се е струвало, че ще се досети за истината. В началото при звука на гласа ми, при контакта с ръцете ми, трепваше учуден. Казах му, че съм белгийка, загубила близките си, и че съм сама на света. Той ми разказа съвсем накратко за предишния си живот като човек, който иска да забрави едно омразно минало... Не каза нито една лоша дума за бившата си съпруга. Понякога нощем се измъчвам от

съмнението, че ме е познал и че се възползва от слепотата си, за да продължи престореното си неведение... Искам отново да прогледне, лекарите да спасят едното му око, а в същото време изпитвам страх. Какво ще каже, като ме види?... Не, не. По-добре е да може да вижда, пък да става каквото ще. Ти не можеш да разбереш тези тревоги, не знаеш колко много страдам.

Замълча за момент, за да събере мислите си и още един път да прецени силата на душевните си терзания.

— Ох, войната! — продължи да говори. — Колко много се промени животът ни! Преди два месеца сегашното ми положение щеше да ми изглежда съвсем странно, невероятно... Да се грижа за мъжа си, страхувайки се да не ме разкрие и да се отдалечи от мен, и едновременно с това да искам да ме познае и да ми прости... До него съм само от една седмица. Старая се да преправям гласа си, избягвам да казвам неща, които могат да му разкрият коя съм... Но това не може да продължи вечно. Подобни неща се случват единствено в романите.

Изведнъж съмнението помрачи решимостта ѝ.

— Мисля — продължи, — че ме е познал още в първия момент... Мълчи и се преструва, че съм му непозната, защото ме презира, защото никога няма да ми прости. Бях толкова лоша!... Причиних му голяма мъка!...

Припомни си умисления му вид и продължителното мълчание след няколкото неволно изпуснати непредпазливи думи от нейна страна. На втория ден след като започнала да се грижи за него, той проявил известно непокорство, избягвайки да излиза на разходка с нея. Но лишен от зрение и осъзнал безполезността на съпротивата си, той в края на краищата се примирил с мълчалива пасивност.

— Да си мисли каквото иска — заключи възбудено Маргарита. — Нека ме презира. Аз съм тук, където трябва да бъда. Нужна ми е прошката му, но дори и да не ми прости, ще продължа да бъда до него... Има моменти, в които се моля да не прогледне отново. Така винаги ще има нужда от мен и бих могла да прекарам целия си живот като се грижа за него, да се жертвам за него...

— А аз? — попита Деноайе.

Маргарита го погледна стреснато, сякаш внезапно събудена от сън. Да, наистина, ами другият?... Увлечена от саможертвата си, която

представляваше и изкупление, беше забравила за мъжа, който стоеше пред нея.

— Ти! — възкликна тя след продължителна пауза. — Ти трябва да ме забравиш... Животът не е това, което си представяхме. Ако не беше войната, може би щяхме да осъществим мечтите си, но сега... Помисли само. До края на живота си аз имам да нося много тежък, но в същото време и мил товар. Никога няма да се отделия от този мъж, когото много съм обидила, който е съвсем сам на този свят и има нужда от грижи като малко дете. Защо ти трябва да споделяш съдбата ми? Как ще живееш в любов с една вечна медицинска сестра и до този добър и сляп мъж, когото непрекъснато ще оскърбяваме с нашата страст?... Не, по-добре е да стоиш далеч от мен. Продължи пътя си сам и свободен. Остави ме. Ще срещнеш други жени, които ще те направят по-щастлив, отколкото аз. Ти си от орисаните да срещат ново щастие на всяка крачка.

Настойчиво продължи с хвалебствията. Гласът ѝ звучеше спокоен, но дълбоко в нея трептеше болката от последното сбогом. Любимият мъж ще се озове в прегръдките на други и тя самата го хвърляше в тях!... Но благородната тъга на саможертвата ѝ вдъхваше бодрост. Отричаше се от още нещо много скъпо, за да изкупи вината си.

Объркан и сломен, Хулио сведе поглед. Ужаси го картината на бъдещето, скицирана от Маргарита. Да живее заедно с медицинската сестра, възползвайки се от неведението на слепеца, за да му нанасят всеки ден поредното оскърбление с любовта си? А, не! Каква по-голяма подлост от това? Сега се засрами при спомена за злобата, с която малко преди това беше погледнал този нещастен и добър мъж. Призна, че няма да има сили да се бори с него. Седнал слаб и безсилен на тази градинска пейка, той беше много по-велик и достоен за уважение от Хулио Деноайе с цялата му младост и мъжественост. Беше направил нещо през живота си, нещо, което той не се беше осмелил да извърши.

Чувството, че е напълно безполезен, го накара да проплаче като малко дете:

— Какво ще стане с мен?...

Маргарита бе осъзнала вече, че надеждите ѝ за безметежно щастие са мъртви. Виждаше бъдещето си монотонно, тъжно, осветено

единствено от удовлетворението за изпълнен дълг. Сега бе настъпил болезненият момент за сбогуване с любовта и тя също промълви печално:

— Ами аз?... С мен какво ще стане?...

Деноае заговори бодро, сякаш изведнъж намерил решение:

— Чуй, Маргарита. Чета в душата ти. Обичаш този мъж и добре правиш. Той ме превъзхожда, а жените се увличат по мъжете с надмощие... Аз съм един страхливец. Да, не отричай, страхливец съм въпреки младостта и силата ми. Разбирам добре, че няма как да не си впечатлена от поведението на този човек... Но аз ще наваксам изгубеното... тази страна е твоя родина, Маргарита, и аз ще се бия за нея. Не казвай, че не...

И окуражен от обхваналия го внезапен ентузиазъм, начерта героичен план. Ще поиска да стане войник. Скоро ще чуе да се говори за него. Целта му ще бъде или да загине на бойното поле още в първото сражение, или да учуди света с подвизите си. По един или друг начин ще изтрие спомена за сегашното си срамно положение — чрез забравата след смъртта или чрез славата.

— Не! — възкликна тя, прекъсвайки го силно разтревожена. — Ти не! Стига ми нещастieto на другия... Какъв ужас! Ти — също ранен, осакатен завинаги или, да не дава Господ, мъртъв... Не, живей. Предпочитам да живееш, макар и с друга. Предпочитам да си жив, да те виждам понякога, макар и да си ме забравил, макар да минаваш безразличен покрай мен като край непозната.

Във възражението ѝ крещеше пламенната обич, безразсъдната и героична любов, склонна да приеме всички мъки в замяна на увереността, че любимото същество продължава да живее на тази земя.

Но после, за да не остане Хулио заблуден от напразни надежди, допълни:

— Живей, ти не трябва да умираш. Това за мен би било още едно мъчение... Но живей без мен. Забрави ме. Няма защо да говорим повече. Съдбата ме е обрекла да бъда завинаги до другия.

Деноае отново изпадна в плен на унието, усещайки безполезността на молбите и възраженията.

— Колко много го обичаш!... Как само ме излъга!

Тя отново повтори казаното в началото на срещата им като последно обяснение. Обича него, Хулио. Обича и мъжа си. Това са два различни вида любов. Не може да каже коя е по-силна, но нещастията я е принудило да избира между двамата и тя е приела да е с пострадалия, с този, който се е пожертвал.

— Ти си мъж и никога няма да можеш да ме разбереш... Една жена веднага би схванала състоянието ми.

Хулио погледна наоколо и реши, че следобедът се е променил под въздействието на някакъв природен феномен. Градината все още беше огряна от слънцето, но зеленината на дърветата, жълтият пясък по земята, синьото небе, пенливите бързеи в реката, всичко му се стори потъмняло и смътно, сякаш го виждаше през дъжд от сива пепел.

— Значи... всичко между нас е свършено?

Треперещият му, умоляващ и изпълнен със сълзи, глас я принуди да извърне глава, за да скрие вълнението си.

После в настъпилата мъчителна тишина отчаянието ги накара да зададат отново един и същи въпрос, обръщайки се сякаш към сенките на бъдещето. „Какво ще стане с мен?“ — промълви той. И като ехо нейните устни повториха: „Какво ще стане с мен?“

Всичко беше казано. Незаличими думи застанаха между двамата като непреодолимо препятствие, което постепенно щеше да се разширява, избутвайки ги в противоположни посоки. Защо да продължават тази мъчителна среща?... Маргарита прояви внезапната и енергична решимост на всяка жена, която иска да прекъсне някоя сцена: „Сбогом!“ Лицето ѝ беше станало бледо, почти жълтеникаво, блясъкът в зениците ѝ угасна, очите ѝ загубиха светлината си и потъмняха като стъклата на фенер, чийто фитил изгасва. „Сбогом!“ Трябваше да се връща при своя ранен.

Тръгна си, без да го погледне, и Деноайе инстинктивно пристъпи в обратна посока. Когато се осъзна и поиска да се върне, я видя да се отдалечава, хванала за ръка слепеца, без нито веднъж да погледне назад.

Обзе го чувството, че няма да я види повече, и усети как се задушаваше. Нима толкова лесно могат да се разделят завинаги две същества, които само преди дни усещаха душите им да се сливат в една обща вселена?...

Отчаянието, че остава сам, го накара да се упрекне в неумелост. Сега в главата му една през друга започнаха да нахлуват нови мисли и всяка му се струваше достатъчно красноречива, за да убеди Маргарита. Очевидно не беше съумял да намери точните думи, налагаше се отново да говори с нея... И реши да остане в Лурд.

Прекара една мъчителна нощ в хотела, заслушан в шума от разбиващите се в камъните бързи води на реката. Безсънието го беше захапало с ужасните си челюсти, подлагайки го на непрестанно изтезание. Запали на няколко пъти светлината, но не можа да чете. Очите му гледаха с глупава настойчивост фигурите по тапетите и гравюрите с религиозна тематика по стените на стаята, приютявала допреди време богати поклонници. Лежеше неподвижно, откъснал се от света. Една-единствена мисъл танцуваше в образувалата се празнота на мястото на мозъка в главата му: „Възможно ли е да не я видя повече?“...

Задряма за момент, за да се събуди почти веднага, стреснат от усещането за ужасен взрив, хвърлил го високо във въздуха. Безсъницата продължи да го мъчи, тревожните мисли го караха да се облива в студена пот. Продължи така, докато в мрака на стаята започна да се откроява един квадрат от млечнобяла светлина. Лъчите на зората започваха да се отразяват в завесите на прозореца.

Кадифената ласка на деня му помогна да затвори най-сетне очи. Когато се събуди, утрото вече преваляше. Завтече се към градините до пещерата... Колко часове на трепетно и безполезно очакване! Струваше му се, че разпознава Маргарита във всяка жена в бяло, грижеща се за ранен.

На обяд не хапна почти нищо от ястията, които си беше поръчал. Побърза да се върне в градината, за да я търси. Когато я видя да води за ръка слепия офицер, смелостта му изведнъж го напусна. Изглеждаше по-висока, по-слаба, с изтъняло лице, с две тъмни вдлъбнатини на бузите, с трескав поглед, със смалени от умората клепачи. Досети се, че е прекарала безсънна нощ, изпълнена с недовършени натрапчиви мисли и с мъчителна вцепененост, подобно на неговата в хотелската стая. Изведнъж усети цялата тежест на безсънието и на липсата на апетит, цялата дълбочина на потискащото чувство, преживяно през последните часове. Колко нещастни бяха и двамата!...

Тя пристъпваше напред внимателно, поглеждайки ту на едната, ту на другата страна, като човек, предчувстващ скрита опасност. Щом го забеляза, се притисна до слепеца, отправяйки умоляващ, отчаян, търсещ милост поглед към бившия си любовник... Ах, този поглед!

Досрамя го, сякаш същността му се беше разделила на две личности. Погледна себе си с очите на съдия. Какво правеше тук именуваният Хулио Деноайе, привлекателен безполезен мъж, тормозещ с присъствието си една нещастна жена в желанието си да я отклони от благородното ѝ разкаяние и преследвайки я със своите егоистични дребнави желаниа, докато целият свят мислеше за други неща?... Собственото му малодушие го разгневи. Както крадецът се възползва от дълбокия сън на заспалата си жертва, така и той обикаляше сега около един добър и храбър мъж, който не можеше да го види, който не можеше да се защити, за да му отнеме единствената обич, която имаше на този свят и която съдбата чудодейно бе насочила към него. Много добре, господин Деноайе!... Ах ти, негодник такъв!

Тези дошли отвън упреци го накараха да се изправи гордо, безжалостно, неумолимо срещу това друго, достойно за презрение, аз.

Извърна глава, не искаше да срещне умоляващия поглед на Маргарита, достраша го от мълчаливия ѝ упрек. Не се осмели да погледне и слепия с дрипавата героична униформа, със застарялото след изпълнения дълг и придобитата слава лице. Изпитваше болезнено чувство на угризение.

Обърна им гръб. Отдалечи се. Сбогом, любов! Сбогом, щастие!... Закрачи с твърда стъпка. Дълбоко в душата му бе станало чудо: беше намерил пътя си.

Към Париж!... Една нова надежда започваше да запълва огромната празнота в безцелния му живот.

V НАШЕСТВИЕТО

Господин Марсел побягна да се скрие в замъка си и се сблъска с кмета на Вилбланш, когото трясъкът от стрелбата беше накарал да се втурне към барикадата. Като разбра за появата на групата изостанали, вдигна отчаяно ръце. Тези луди ли бяха? Съпротивата им можеше да се окаже фатална за градчето. И продължи да тича, за да ги помоли да се откажат от намеренията си.

Измина доста време, без спокойствието на сутринта да бъде нарушено. Деноайе се беше изкачил на върха на една от най-високите купи и с бинокъла си наблюдаваше равнината. Не можеше да види пътя, скриваха го върховете на близките дървета. По-скоро долови с въображението си, отколкото видя с очите си, скрита активност под гъстите им клони: многочислена войска се подготвяше за атака. Неочакваната отбрана на бегълците беше нарушила хода на нашествието. Деноайе си помисли за тази шепа луди и твърдоглавия им началник: „Какво ли ги очаква?“...

Като насочи бинокъла към покрайнините на градчето, видя червените петна на кепетата да се плъзгат като макове по зеления килим на ливадите. Бяха започнали да се оттеглят, убедени в безполезността на съпротивата си. Вероятно им бяха посочили брод или забравена лодка, с която да прекосят Марна. Всеки момент германците щяха да влязат във Вилбланш.

Измина половин час на дълбока тишина. Покривите на къщите се открояваха на фона на близките хълмове заедно с камбанарията на църквата с кръста и железния ветропоказател с формата на петел. Всичко изглеждаше спокойно, както през най-добрите мирни дни. Изведнъж видя гората да бълва със силен трясък голям бял мехур. Нещо със свистене профуча във въздуха. След това един от покривите се отвори като кратер и от него полетяха греди, части от стени, счупени мебели. От цялата къща изригна облак дим, отломъци и трески.

Нашественикът бомбардираше Вилбланш, преди да атакува, очаквайки може би упорита съпротива по улиците му. Паднаха нови снаряди. Някои прелитаха над къщите и избухваха между градчето и замъка. Кулите на владението на Деноайе започваха да привличат мерника на артилеристите. Той тъкмо се канеше да напусне опасния си наблюдателен пост, когато видя нещо бяло, подобно на покривка за маса или чаршаф да се вее над камбанарията на църквата. Жителите на градчето издигаха този мирен сигнал, за да избегнат артилерийската канонада. Избухнаха още няколко снаряда и после настъпи тишина.

Господин Марсел излезе в парка, където видя портиера да зарива под едно дърво ловните оръжия, намиращи се в замъка. Отправи се към решетъчната желязна врата на оградата. Враговете щяха да дойдат всеки момент и той трябваше да ги посрещне. По време на това тревожно очакване отново го заглождиха съмнения. Какво правеше тук? Защо беше останал?... Но упоритият му характер отхвърли на момента тези тревоги, предизвикани от страха. Беше останал тук, за да изпълни задължението си да опази своето. Освен това беше и много късно да мисли за тези неща.

Изведнъж чу утринната тишина да се нарушава от глухото раздиране на твърд плат.

— Изстрели, господине — каза портиерът. — Залп. Изглежда беше на площада.

Минути след това видяха откъм градчето да дотичва жена, старица със сухи и възчерни ръце и крака, силно задъхана от тичането и оглеждаща се с безумни очи наоколо. Бягаше, без да знае накъде, гонена от необходимостта да се отдалечи от опасността, да се освободи от ужасните видения. Деноайе и портиерите изслушаха накъсаните ѝ от силни хълцалия обяснения.

Германците били влезли във Вилбланш. Най-напред от единия до другия край на градчето с голяма скорост профучал автомобил. Картечницата му бълвала огън напосоки по затворените къщи и отворените врати, избивайки всички, подали се навън. Възрастната жена разпери от ужас ръце... Мъртви... много мъртви... ранени... кръв. После на площада спрели още блиндирани коли, а след тях дошли групи конници, пеши батальони, много батальони, изникващи от всички страни. Мъжете с каски били бесни, обвинили жителите, че са открили огън по тях. На площада пребили от бой кмета и още

няколко души, излезли да ги посрещнат. Свещеникът, който бил коленичил до няколко от агонизиращите, също бил пребит... Затворили всички. Германците се готвели да ги разстрелят.

Думите на старицата бяха прекъснати от шум на мотори. Приближаваха няколко камиона.

— Отвори вратите — нареди собственикът на портиера. Вратите останаха отворени и повече никога не се затвориха. Правото на собственост остана в миналото.

Пред входа спря огромен прашен автомобил, пълен с войници. Зад него прозвучаха клаксоните на други коли, засвириха гуми под въздействието на рязко натиснати спирачки. Деноайе видя войници да скачат от автомобилите на земята. Всички бяха в сиво-зеленикави униформи с калъф от същия цвят върху островърхите каски. Един от тях, офицер, който вървеше най-напред, опря дулото на револвера си в челото му.

— Къде са партизаните? — попита.

Беше блед с бледността на силната ярост, желанието за мъст и страха. Това тройно чувство караше бузите му нервно да потрепват. Господин Марсел обясни бавно, загледан в тъмната дупка на заплашителната цев непосредствено до очите му. Не е виждал партизани. В замъка живеят единствено портиерът със семейството си и той, притежателят на имението.

Офицерът погледна сградата и после изгледа Деноайе с явно учудване, сякаш видът му се беше сторил прекалено скромнен, за да притежава такава собственост. Очевидно го беше взел за обикновен чиновник и страхопочитанието му от социалната йерархия го накара да сваля револвера.

Не престана обаче да се държи грубо. Избута господин Марсел да върви напред, за да му служи за водач, докато зад тях се построиха около четиридесет войници. Тръгнаха в две колони под прикритието на дърветата покрай главната алея с готови за стрелба пушки и оглеждайки тревожно прозорците на замъка, сякаш очакваха всеки момент от тях да прозвучи пушечен залп. Деноайе крачеше спокойно по средата и офицерът, който първоначално сподели предпазливостта на хората си, се присъедини към него, когато преминаваше по подвижния мост.

Въоръжените мъже се разпръснаха по салоните и стаите в търсене на скрити врагове. Мушкаха с щикове под леглата и диваните. С разрушителен автоматизъм разрязваха завесите и покривките на леглата. Собственикът се опита да протестира: защо е тази ненужна съсипия?... Изпитваше непоносима мъка, гледайки как огромните кални ботуши тъпчат скъпите килими, чувайки как прикладите и раниците грубо блъскат крехките мебели, от които по пода падаха ценни предмети. Злощастната историческа голяма къща!...

Офицерът го погледна смаяно, учуден, че протестира за такива дреболии. Но все пак издаде заповед на немски и хората му престанаха с грубите си действия при търсенето. После, като че за да оправдае тази необикновена проява на уважение, допълни на френски:

— Надявам се, ще приемете честта да дадете подслон на генерала, командващ нашата войска част.

Убедеността, че в замъка не се крият врагове, го направи полюбезен. Въпреки всичко продължи да се гневи на партизаните. Един въоръжен отряд от живеещи в околността бил открил огън по уланите, които напредвали без повишено внимание след отстъплението на френските войски.

Деноаие счете за необходимо да изрази своя протест. Не са били жители от околността, нито партизани, а френски войници. Не спомена, разбира се, за присъствието си на барикадата, но заяви, че е различил униформите от една от кулите на замъка си.

Офицерът реагира с внезапна агресивност.

— И вие ли?... Вие, който имате вид на разумен човек, защо също повтаряте тези лъжи?

И за да сложи край на спора, каза с дръзко безочие:

— Може и да са носили униформи, щом си давате труда да го твърдите, но са били партизани. Френското правителство е раздало оръжие и униформи на селяните, за да ни избиват. Същото направи преди това и правителството на Белгия... Но техните хитрости са ни известни и ще съумеем да ги накажем.

Градчето щяло да бъде опожарено. Четирите германски трупа, останали проснати малко извън Вилбланш близо до барикадата, трябвало да бъдат отмъстени. Кметът, свещеникът, по-видните жители — всички те щели да бъдат разстреляни.

В този момент претърсваха последния етаж. Деноайе забеляза над върховете на дърветата в парка му да се носи тъмна мъгла, чиито контури слънцето оцветяваше в червено. От градчето оттук се виждаше единствено върхът на камбанарията. Около желязното петле плуваха тънки дрипави облачета, подобни на черни паяжини, издигнати от вятъра високо във въздуха. До замъка достигна миризма на изгоряло старо дърво.

Германецът поздравя тази гледка с жестока усмивка. После, когато слязоха долу в парка, заповяда на Деноайе да го последва. Със свободата и достойнството му беше приключено. Отсега нататък щеше да бъде само една вещ под властта на тези мъже, които можеха да разполагат с него според прищевките си. Ах, защо остана тук!... Подчини се, качи се в един от автомобилите и седна до офицера, който все още стискаше револвера в дясната си ръка. Хората му се разпръснаха из помещенията на замъка и прилежащите му постройки, за да предотвратят бягството на въображаемия враг. Портиерът и семейството му сякаш му казаха сбогом с погледите си. Бяха сметнали, че го водят на смърт...

Отвъд горичките на замъка внезапно изникна един нов свят. Краткото разстояние до Вилбланш се оказа за него скок от милиони километри, кацане върху една червена планета, където хора и предмети бяха покрити с патината на черния дим и блясъка на разгарящите се огънове. Видя градчето под тъмен балдахин, раздиран от огнените припламвания и изпъстрен с блестящи искри. Камбанарията гореше като огромна восъчна свещ, покривът на църквата се пръскаше, бълвайки фонтани от пламъци. Навсякъде наоколо се носеше миризма на изгоряло. Сиянието на пожара като че ли започваше постепенно да избледнява пред равнодушната слънчева светлина.

През полето, със скоростта на отчаянието, тичаха и крещяха жени и деца. Подгонени от пламъците, животните бяха избягали от оборите и препускаха лудо в най-различни посоки. От вратовете на впрегатните крави и коне висяха скъсаните при рязкото ужасено дърпане поводи. От хълбоците им излизаше дим и се носеше миризма на изгорели косми. Прасета, овце, кокошки също бясно тичаха насам-натам. Тук-там сред тях подскачаха уплашени котки и кучета. Всички домашни животни се връщаха към дивото си състояние, бягайки от

цивилизация човек. Звучаха изстрели и груб смях. В околностите на градчето войниците с очевидна наслада и настоятелно преследваха тези бегълци. Пушките им се целеха по животните, а раняваха хората.

Деноае видя мъже, много мъже, мъже навсякъде. Бяха като безкрайни колони сиви мравки, излизащи от горите и неспирно вървящи на юг, изпълвайки пътищата през полето. Зеленината на растителността изчезваше под краката им, стоборите падаха, натрошени на парчета, облаци прах се издигаха високо във въздуха зад бързо въртящите се колела на оръдията и едновременния тръс на хиляди коне. Встрани от пътя стояха спрели няколко батальона с прилежащите им автомобили и оръдия. Почиваха, преди отново да продължат марша си. Познаваше тази войска. Беше я виждал на парадите в Берлин, но и тя му се стори променена, също както онази вчера. Изглеждаше изгубила голяма част от мрачния си и импозантен блясък, от мъчливата и изпълнена с тщеславие твърдост, която караше балдъзата му и баджанакът му да плачат от възхищение. С неумолимата си реалност войната беше заличила цялата театралност на това страховито ведомство на смъртта. Войниците бяха мръсни, имаха уморен вид. Изражението на лицата им издаваше, че ги мъчи глад. Много дни вече вървяха, без да спират, по стъпките на един враг, който винаги успяваше да им се изплъзне. При този форсиран марш продоволствието от интендантството идваше със закъснение във временните лагери. Можеха да разчитат единствено на това, което имаха в раниците си. Деноае ги видя, наредени до пътя, лакомо да поглъщат комати черен хляб и съдържанието на ръждясали консерви. Някои обикаляха по нивите, за да изровят глави цвекло и други ядливи корени, дъвчейки твърдата им сърцевина заедно с пръста. Един старши сержант тръскаше плодовете от клоните на овощните дървета, използвайки за върлина дръжката на знамето на полка. Славният щандарт, пропит със спомена от 1870 година, му служеше да достигне все още зелените сливи. Насядалите по земята използваха почивката, за да свалят високите ботуши от отеклите си потни крака, от които се разнасяше непоносима миризма.

Войниците от пехотните батальони, които Деноае беше виждал в Берлин и чиито метални амуниции блестяха на слънчевата светлина, страховитите и облечени в пищни униформи хусари, тежковъоръжените кирасири, приличащи на древните рицари на

Свещения Граал, артилеристите с нагръдниците на бели ивици, всички тези военни, които на парадите предизвикваха въздишките на възхищение на семейство Хартрот, сега изглеждаха абсолютно еднакви и неразличими поради монотонността на цветовете, всички жълтеникаво зелени, подобно на покрити с прах гущери, които, влачейки се по корем, се опитват да се слоят със земята.

Долавяше се духът на желязната дисциплина. Една по-строга дума от страна на командирите, едно по-остро изсвирване и всички се строяваха, губейки човешките си черти в масата от същества, действащи като автомати. Но опасността, умората, увереността в победата бяха временно сближили войници и офицери, заличавайки кастовите различия. Началниците излизаха малко от изолираността, в която ги задържаше положението им, и благоволяваха да разговарят с подчинените си, за да им вдъхнат кураж. Едно последно усилие и ще обградят французите и англичаните, повтаряйки подвига от Седан, чиято годишнина предстои да честват тези дни. Влизането им в Париж е въпрос на седмица. Париж! Огромни магазини, претъпкани с богатства, прочути ресторанти, жени, шампанско, пари... И войниците, горди, че водачите им благоволяват да говорят с тях, забравяха за умората и глада и духът им отново се повдигаше като на този на кръстоносците при вида на Йерусалим. „Nach Paris!“ Радостният възглас бързо се предаваше от първите до последните редици на маршируващата колона — „Към Париж! Към Париж!...“

Недостига на храна компенсирала с продуктите от една земя, богатата на вина. При разграбването на къщите рядко намираха хранителни продукти, но почти винаги — добре заредена изба. Задоволяващият се с бира обикновен германец, за когото виното бе привилегия на богатите, сега можеше да разбива бъчви с няколко удара на приклада и да залива краката си с ценната течност. Всеки батальон оставаше като следа от преминаването си един вид надгробна могила от празни бутилки наред полето.

Заради невъзможността да подновят товарите с хранителни припаси обозните фургони на полковете товареха тонове вино във всяко село. И понеже нямаше хляб, войникът получаваше алкохол... Този подарък биваше придружен от полезните съвети на офицерите. На война като на война, никаква милост към противника, който изобщо не я заслужава. Французите разстрелваха пленниците, а

жените им избождаха очите на ранените. Всяка къща бе превърната в капан. Обикновеният и нищо неподозиращ германец, влизащ вътре сам, отиваше на сигурна смърт. Леглата пропадаха в страховити подземия, шкафовете бяха скрити врати, във всеки ъгъл се криеше убиец. Тази предателска нация, която подготвяше земята си като за мелодраматичен сценарий, трябваше да бъде наказана. Общинските чиновници, свещениците, учителите подпомагаха и прикриваха партизаните.

Деноайе остана поразен от безразличието, с което тези мъже минаваха покрай опожареното градче. Не виждаха пламъците и разрушенията, в техните очи всичко наоколо нямаше никаква стойност, беше една най-обикновена гледка. Веднага след преминаването през държавните граници пътят им през белгийската и френската земя биваше маркиран от разрушени и опожарени от авангардните им части населени места и от току-що подпалени села.

Щом влезе във Вилбланш, автомобилът намали скоростта. По улицата бяха нападали изгорели отломки от стени, препречваха я полуовъглени греди и това принуждаваше шофьора да заобикаля димящите останки. В полуразрушените, разграбени, с избити врати, но вече само тлеещи къщи Деноайе видя столове, легла, шевни машини, железни готварски печки, цялата покъщнина, белег за селско благополучие, която бавно догаряше или се топеше. Стори му се също, че вижда подаваща се от отломките ръка, мъждееща като догаряща свещ. Не, не е възможно... Към тежката миризма на гореща мазнина се прибавяше задушливият дъх на изгоряло дърво и мазилка.

Затвори очи, не искаше да гледа. За момент си помисли, че сънува. Струваше му се невероятно, че за малко повече от час могат да се случат подобни ужасни неща. Не искаше да приеме, че злото в човека е способно да промени за толкова кратко време облика на цял един град.

Внезапното спиране на колата го накара да отвори очи. Сега по средата на улицата се търкаляха труповете на двама мъже и една жена. Вероятно бяха попаднали под куршумите на картечницата от автомобила, прекосил градчето преди нахлуването на войската. Малко по-нататък, с гръб към мъртвите и сякаш неподозиращи присъствието им, няколко войници се хранеха, седнали на земята. Шофьорът им извика да освободят пътя. С прикладите на пушките си и с крака те

избутаха все още топлите трупове, които при всяко обръщане оставяха кървави следи. Веднага, щом се отвори малко пространство между тях и стената на близката къща, колата мина напред... Изпукване, леко подскачане на автомобила. Задните колела бяха премачкали едно крехко препятствие.

Деноайе беше замръзнал на мястото си, зашеметен, затворил отново очи. Преживеният ужас го накара да се замисли за собствената си съдба. Накъде го караше този лейтенант?...

На площада видя сградата на кметството, обхваната от пламъци, църквата представляваше вече само една каменна черупка, облизвана тук-там от пламъците.

Къщите на по-заможните жители бяха с разбити врати и прозорци. Вътре в тях сновяха войници, методично следвайки определен маршрут. Едни влизаха с празни ръце и излизаха натоварени с мебели и дрехи. Други хвърляха от горните етажи различни вещи, придружавайки тези си действия с шеги и смях. Изведнъж се виждаха принудени бързо да бягат навън. Пламъците избухваха внезапно със силата и скоростта на експлозия. Следваха стъпките на група мъже, носещи кашони и метални цилиндри. Един от тях, вървящ най-отпред, посочваше сградите, останалите хвърляха през счупените прозорци блокчета, подобни на калъпи сапун, и пръскаха струи течност. Катастрофата следваше моментално.

От една обхваната от пламъците сграда видя да излизат няколко германски войници, които влачеха след себе си двама души, приличащи по-скоро на две купчини дрипи. Можа да различи сините шинели и да зърне бледите им лица с широко отворени от страданието очи. Подаващите се от разкъсаните им червени панталони крака се влачеха по земята. Единият все още беше с кепе. От различни части на телата им изригваше кръв. След тях оставаше бяла пътека от размотани превръзки. Изглежда бяха ранени французи, изостанали при отстъплението и подслонили се в градчето поради липса на сили да продължат. Можеше и да са част от групата, която, като се видя откъсната, се опита да окаже безумна съпротива.

В желанието си да посочи истината погледна седящия до него офицер и се нареди да говори. Германецът обаче не му позволи: „Дегизирани партизани, които ще получат полагащото им се наказание“. Германските щикове потънаха в телата им. Последва удар

с приклад по главата на единия... И ударите продължиха, издавайки глух звук по черепите, които, чупейки се, пукаха.

Отново се замисли старецът за съдбата си. Къде го водеше лейтенантът през тези ужасяващи гледки?...

Излязоха малко извън градчето, където драгуните бяха издигнали барикадата си. Каруците все още бяха тук, но вече от едната страна на пътя. Слязоха от колата. Видя група офицери в сиви униформи и с кальфи от същия цвят върху каските. Този, който ги беше довел до това място, застана неподвижен, изпънат, с длан опряна до козирката, говорейки на един военен, застанал няколко крачки пред останалите от групата. Погледна към този мъж и той също го погледна със сините си излъчващи непоколебимост очи, които сякаш проникваха в изпитото му набръчкано лице. Сигурно беше генералът. Арогантният изучаващ поглед го прониза от глава до пети. Господин Марсел бе споходен от предчувствието, че животът му зависи от тази проверка. Само една лоша мисъл да мине през главата му, само един жесток каприз да роди съзнанието му и беше загубен. Генералът поклати рамене и след като махна пренебрежително с ръка, изрече няколко думи. После се качи в една кола с двама от адютантите си и групата се разтури.

Жестокото неведение направи за възрастния господин Марсел безкрайни миговете, които забавиха офицера да дойде при него.

— Негово превъзходителство е много добър — каза той. — Можеше да заповяда да ви разстрелят, но ви прощава. А всички вие непрекъснато твърдите, че сме варвари!...

Без да си дава сметка за пренебрежението, с което го казва, обясни, че го е довел дотук с убеждението, че ще бъде заповядано да го разстрелят. Генералът искал да накаже по-видните граждани на Вилбланш и той решил по собствена инициатива, че собственикът на замъка е един от тях.

— Военен дълг, господине... Такива са повелите на войната.

След това извинение продължи с хвалбите по адрес на негово превъзходителство. Приел да се настани във владението на господин Марсел и затова му подарявал живота. Трябвало да му благодари... После бузите му отново потръпнаха от ярост. Посочи няколкото проснати покрай пътя тела. Бяха трупове на четиримата улани, покрити с шинели, изпод които стърчаха огромните подметки на ботушите им.

— Това е убийство! — извика. — Престъпление, за което виновните скъпо ще платят!

Възмущението му го караше да счита за нечуван и чудовищен акт причиняването на смъртта на четиримата войници, сякаш на война задължително трябва да загиват единствено враговете, а животът на съотечествениците да е неприкосновен.

Дойде една пехотна рота, командвана от офицер. Когато редиците ѝ се поразредиха, между сивите униформи Деноайе видя няколко цивилни, които войниците грубо блъскаха. Дрехите им бяха разкъсани. Лицата на някои от тях бяха окървавени, на други — ръцете. Разпозна ги един по един, докато ги водеха покрай една ограда на двадесет крачки от един селскостопански двор. Бяха кметът, свещеникът, горският стражар и някои от заможните жители на градчето, чиито къщи беше видял да горят.

Сигурно ги водеха на разстрел... За да разсее съмненията му, офицерът продължи с обясненията си:

— Исках да видите това. Не е лошо да научите някои нови неща. Така по-добре ще се отблагодарите за добрината на негово превъзходителство.

Никой от пленените не проронваше дума. Бяха изгубили гласовете си след безползните протести. Целият техен живот се бе съсредоточил в очите им, които гледаха смаяно наоколо... Как бе възможно да ги убият хладнокръвно, без да изслушат възраженията им, без да приемат доказателствата за невинността им!

Увереността, че ще умрат, изведнъж даде на почти всички от тях едно благородно спокойствие. Само един богат местен жител, прочут със скъперничеството си, хлипаше отчаяно, повтаряйки: „Не искам да умра... не искам да умра“.

Разтреперан и с изпълнени със сълзи очи, Деноайе се скри зад жестокия си придружител. Познаваше всички, с всички беше водил битки и сега съжаляваше за старите им разпри. По челото на кмета имаше кървава следа от дълбока драскотина. На гърдите му висеше парче от трикоълор: лентата, символ на общинската власт, която си беше сложил, за да посрещне нашествениците, и която те бяха разкъсали. Свещеникът изпъваше дребното си и закръглено тяло в желанието да обхване с един поглед примирените със съдбата си жертви, палачите, цялата земя, небето. Изглеждаше по-пълен.

Широкият черен пояс, раздран при упражненото от войниците насилие, беше освободил корема му и оставяше расото му свободно да се вее. От дългата му посребрена коса капеше кръв и обагреше в червено-бялата якичка около врата му. Докато той пристъпваше с клатеща се заради пълнотата му походка към мястото на екзекуцията, див кикот прекъсна трагичната тишина. Групи войници, дошли без оръжие да присъстват на наказателната операция, посрещнаха с гръмък смях възрастния мъж. „Смърт за кюрето!“... В подигравките им се долавяше фанатизмът от религиозните войни. Почти всички те бяха ревностни католици или протестанти, но вярваха единствено на свещениците в родната си страна. Извън Германия нямаше нищо, което заслужаваше да бъде зачитано, дори самата религия.

Кметът и свещеникът промениха местата си в редицата, търсейки се един друг. С тържествена вежливост взаимно си предлагаха да застанат най-отпред на групата.

— Ето тук, господин кмете, това е вашето място, начело на всички.

— Не, само след вас, отче.

Спореха за последен път, но в този върховен момент това беше за да покажат взаимното си уважение, като всеки един от тях настояваше за предимството на другия.

Бяха се хванали инстинктивно за ръце, гледайки решително към войниците от взвода за екзекуции, които бавно навеждаха пушките си, за да ги подредят в права хоризонтална линия. Зад гърбовете им се чуваха ридания. „Сбогом, земя... Сбогом живот... Не искам да умра... Не искам да умра!...“

Двамата мъже почувстваха необходимост да кажат нещо, да затворят страницата на живота си с някакъв непреходен призив.

— Да живее Републиката! — извика кметът.

— Да живее Франция! — каза свещеникът.

На Деноайе му се стори, че и двамата извикаха едно и също нещо.

Свещеникът вдигна високо двете си ръце над главата, после с едната направи кръстния знак във въздуха. В същото време сабята на командира на взвода проблесна с мъртвешки бледа светлина... Стриктно изпълнените звучни изстрели бяха последвани от няколко по-късни.

Господин Марсел съжали човешката природа, като видя гротеските форми, които тя приема в момента на смъртта. Едни от разстреляните се свлякоха като полупразни чували, други се търкулнаха на земята подобно на топки, трети подскочиха като гимнастици с вдигнати нагоре ръце и после паднаха по гръб или по очи, готови като че ли да заплуват. Видя от купчината тела да се показват изкривени от предсмъртни конвулсии крака... Някои от войниците пристъпиха напред с вида на ловци, отиващи да приберат отстреляния дивеч. Изпод все още треперещите човешки крайници се подадоха дълги бели коси и една вече немощна ръка, опитваща се да повтори направения преди малко знак. Още няколко изстрела и удара с приклад по купчината кървящи тела... След това последните потръпваля, издаващи признаци на живот, утихнаха завинаги...

Офицерът беше запалил цигара.

— Отблагодарете се, когато вие решите — каза той на Деноайе с иронична вежливост.

Качиха се на колата, за да прекосят Вилбланш и да се върнат в замъка. Все по-многобройните пожари и труповете по улиците вече не правеха впечатление на стареца. Беше видял толкова много! Какво повече би могло да смути чувствата му?... Единственото му желание беше да се махне, колкото се може по-скоро, от градчето и да потърси спокойствието на широките поля. Но с нашествието и те бяха изчезнали. Навсякъде се виждаха само войници, коне, оръдия. Почиващите военни части унищожаваша всичко, с което влизаха в контакт. Придвижващите се батальони, предхождани от шумните свирачи и барабанчици, изпълваха всички пътища и от време на време над тях се разнасяше вдъхновяващият войнствен вик: „Nach Paris!“

Нашествието беше променило и замъка. По време на отсъствието на собственика броят на охраняващите го се беше увеличил значително. Видя цял един пехотен полк, разположил лагера си в парка. Стотици мъже сновяха под дърветата, в подвижните кухни приготвяха храна. Цветните лехи в градината му, екзотичните растения, старателно поддържаните пясъчни алеи, всичко това беше изпотъпкано и разровено от лавината от хора, животни и автомобили.

Един началник, носещ на ръкава си отличителния знак на военната администрация, раздаваше заповеди, сякаш той беше собственикът. Дори не си даде труда да погледне цивилния, който

вървеше до един лейтенант с плахостта на пленник. Оборите останаха празни. Деноайе видя последните си крави да излизат от тях, подгонени с тояги от пастирите в каски. В парка колежа ценните разплодни животни като най-обикновени говеда за месо. В кокошарниците и гълъбарниците не беше останала нито една птица. Конюшните бяха пълни с дръгливи коне, които се гощаваха от препълнените ясли. Складираният доскоро фураж сега беше нехайно разпръснат по алеите и в голямата си част беше вече неизползваем. Конете на няколко ескадрона ходеха свободно по пасищата, тъпчейки и разрушавайки каналите, бордюрите на терасите, старателно подравнените доскоро площадки, съсипвайки тежък многомесечен труд. Подредените в парка купчинки сухи цепеници горяха в никому ненужна клада. По невнимание или от злоба някой ги беше запалил. Дърветата, с изсъхнала от летните горещини кора, припукваха при допира на огнените езици.

Вътре в сградата също се суетяха много мъже, подчиняващи се на заповедите на същия този началник. През отворените прозорци можеше да се види непрекъснатото им движение из стаите. Деноайе дочу удари, които разкъсаха сърцето му. Ах, голямата му историческа къща!... Генералът щеше да се настани в нея след инспекцията на работата на войниците от инженерната рота на брега на Марна, където те подготвяха няколко понтона за преминаването на войските. Опасенията му на собственик го накараха да говори. Помоли да не чупят вратите на заключените стаи, обеща да им даде ключовете. Инспекторът дори не го чу, продължаваше да нехае за присъствието му. Лейтенантът му отговори сухо:

— Не е необходимо, не си правете труда.

И отиде при полка си. Преди обаче Деноайе да го изгуби от поглед, офицерът реши да му даде съвет. По-добре е да си стои спокойно в замъка, защото навън биха могли да го вземат за шпионин, а вече е наясно с бързината, с която войниците на императора решават възникналите проблеми.

Не посмя да остане за по-дълго в градината, за да огледа отдалеч величествения си дом. Германците, които неспирно сновяха насам-натам, отявлено му се подиграваха. Някои нарочно вървяха право към него, сякаш не го виждаха, и той трябваше да отстъпва встрани, за да не бъде съборен и отъпкан от този механично движещ се валеж.

Накрая намери убежище в павилиона до замъка, който служеше за жилище на портиера. Жената с учудване го погледна, когато се свлече на един стол в кухнята ѝ отчаян, с вперен в пода поглед, внезапно остарял, загубил енергията, давала живец на старините му.

— Ах, господине!... Клетите ми господине!

От всички злини, причинени от нашествието, най-ужасната за добрата жена беше да види господаря си да търси подслон в жилището ѝ.

— Какво ли ще стане с нас! — изохка тя.

Откакто се разпореждаха тук, нашествениците често привикваха мъжа ѝ. Адютантите на негово превъзходителство, настанили се в подземията на замъка, искаха да им посочва къде се намират нещата, които не успяваха да открият. От едно от тези пътешествия той се върна унизен, с очи, пълни със сълзи, с насинено от удар чело и разкъсани дрехи. Това бяха следи от слабия му опит за възражение по време на отсъствието на господаря, когато германците започнаха да разграбват оборите и салоните.

Нещастieto накара господаря Деноайе да се почувства тясно свързан с хората, на които досега беше гледал с безразличие. Испита благодарност към верността на този болен и смирен мъж. Развълнува го и прилежанието на жена му, с което тя се грижеше за замъка като за свой собствен. Присъствието на дъщерята им му напомни за Чичи. Беше живял до собствената си дъщеря, без да обръща внимание на настъпващите у малкото му момиче промени.

Напоследък момичето на портиера бе започнало да става жена със слабо, удължено от последното израстване тяло на четиринадесетгодишна, изпълващо постепенно първите привлекателни женствени форми. Майката не позволяваше на момичето си да излиза извън павилиона, за да не го зърнат всички тези военни, залели като пълноводна река всичко наоколо и нахълтващи навсякъде, разрушавайки всички препятствия по пътя си.

Деноайе прекъсна мълчанието си на напълно смазан човек, за да признае, че е гладен. Испитваше срам от тази материална нужда, но вълненията през деня, близката среща със смъртта, непрестанно растящата опасност, го накараха да усети нервните призови на глада. Мисълта, че е един беден нещастник наред огромните си богатства,

без да може да ползва нищо от това, с което разполага, още повече засили това му усещане.

— Клетни ми господине! — повтори жената.

И втренчи смаян поглед в милионера, който лакомо поглъщаше комат хляб и парче сирене — единственото нещо, което тя успя да намери в кухнята си. Пълната увереност, че няма да може да намери друга храна, колкото и да търси, увеличи още повече апетита на господин Марсел. Да натрупаш огромно състояние и да гладуваш в края на живота си!... Като че отгатнала мислите му, жената изпъшка, вдигайки очи към небето. С първите часове на утрото светът се беше променил, всичко изглеждаше с главата надолу. Ах, войната!...

До края на следобед и част от вечерта собственикът получаваше новини от портиера след посещенията му в замъка. Генералът и много от офицерите се настанили в почти всички стаи. Не са оставили заключена нито една врата, всичките са разбити с удари на приклади и брадви. Изчезнали са много неща, портиерът не можеше да каже как, но нямало и следа от тях. Един офицер обикалял от помещение в помещение, оглеждал всичко и диктувал на немски на войник, който записвал. През това време генералът и приближените му били в столовата. Пиели на воля и разглеждали географски карти, разпънати по пода. Карали него, нещастника, да слиза час по час в избите и да им носи най-добрите вина.

На мръкване се забеляза прилив на човешка маса, докъдето стига погледът през равнината. Над Марна бяха изградени няколко моста и нашествието поднови напредването си. Батальоните преминаваха в марш с ентузиазирани викове: „Nach Paris!“ Тези, които оставаха, за да продължат на другия ден, се настаняваха в разрушените къщи или под открито небе. Деноаие дочу песни. Под блясъка на първите звезди войниците се събираха на групи, образувайки внушителен многогласен хор, пеещ със сериозността на църковен хорал. Над дърветата плуваше облак в червено, а мракът правеше светлината му да изглежда още по-наситена. Бяха отражения от градчето, което бавно догаряше. В далечината други огнища — опожарени плевни и ферми, накъсваха нощния мрак с кървавите си примигвания.

Накрая възрастният стопанин заспа в леглото на портиерите си, повален от дълбокия и безпаметен сън след изтощителния ден. Потъна в една бездънна тъмна дупка. Събуди се с усещането, че е спал едва

няколко минути. Слънцето оцветяваше в портокалово жълто пердетата на прозореца. През полупрозрачната им материя видях клони на дърво и врабчета, които чирикаха и подскачаха сред листата. Изпита предишната радост от свежите летни утрини. Прекрасно утро! Но къде се намираше? Каква беше тази стая?... Погледна учудено леглото и всичко наоколо. Изведнъж реалността завладя мислите му, приятно разсеяни от първите лъчи на деня. От мъглата на съзнанието му постепенно се появи стълбата на паметта с едно последно наполовина черно, наполовина червено стъпало: фрагментът, изпълнен с емоциите от предния ден. А той беше спал спокойно, заобиколен от врагове и подвластен на една своеволна сила, която би могла да го погуби при всеки свой каприз!...

Когато влезе в кухнята, портиерът му съобщи новини. Германците си отивали. Полкът, лагерувал в парка, го напуснал на зазоряване, последвали го други и други. В градчето останал един батальон, настанил се в неразрушените и в останките от опожарените къщи. Генералът също си тръгнал заедно с многобройния си щаб. В замъка останали само командирът на една бригада, когото помощниците му наричали „графа“ и неколцина офицери.

Като изслуша тези вести, той се осмели да излезе от павилиона. Видях опустошената си, но въпреки всичко красива градина. Дърветата стоически понасяха раните по стволовете си. Птиците летяха радостно учудени да се видят отново господари на освободеното от човешкия прилив пространство.

Скоро Деноайе се разкаях, че е напуснал павилиона. Пред подвижния мост на замъка, по протежение на рова, чакаха наредени пет камиона. Войници на групи излизаха, носейки на рамене огромни мебели като хамали, наети за преместване на жилище. Четирима души бутаха към един от камионите една обемиста вещ, обвита в копринени завеси, допълващи използвания за амбалаж брезент. Стопанинът се досети. Ваната му! Великолепната златна вана!... После, внезапно осъзнал положението си, преодоля болката от тази загуба. Изведнъж намрази разкошната вещ, придавайки ѝ фатално значение. Заради нея той беше сега тук. А всички други мебели, натрупани в камионите?... В този момент осъзна пълнотата на нещастieto и безсилието си. Не му беше възможно да защити собствеността си, не можеше да каже и дума на онзи началник, който съвсем спокойно ограбваше замъка,

пренебрегвайки присъствието на притежателя му. „Крадци! Крадци!“ И се прибра в павилиона.

Цялата сутрин седя до масата, подпрял с ръка брадичката си, вперил поглед в една точка, оставил часовете бавно да се отронват един по един, не желаещ да чува глухото боботене на автомобилите, отнасящи доказателствата за огромното му богатство.

Малко преди обяд портиерът го уведоми, че някакъв офицер, дошъл преди един час с кола, иска да го види.

Като излезе от павилиона, почти се сблъска с един капитан, който по нищо не се различаваше от всички останали. Беше с островърха и покрита с калъф каска, в униформа с цвят на горчица, обут в червени кожени ботуши, със сабя и револвер на колана, с висящ на гърдите бинокъл и кожена чантичка с географска карта. Изглеждаше млад, носеше наръкавник със знака на генералния щаб.

— Познахте ли ме?... Не исках да мина оттук, без да ви видя.

Каза това на кастилски и Деноайе се изненада много повече, отколкото го бяха учудили всички случили му се неочаквани неща през целия вчерашен ден.

— Наистина ли не ме познахте? — продължи германецът отново на испански. — Аз съм Ото... капитан Ото фон Хартрот.

Старецът заслиза или по-скоро се търкулна по стълбата на паметта си, за да спре на едно далечно стъпало. Видя имението, видя балдъзата и баджанака си, на които им се беше родил втори син. „Ще го кръстим на Бисмарк“ — беше казал Карл. После, изкачвайки много стъпала, се видя в Берлин по време на посещението им у семейство Хартрот. Говореха с гордост за Ото, почти толкова умен, колкото и поголемия брат, но развивал таланта си във военната област. По онова време той беше лейтенант и продължаваше да учи, за да постъпи в генералния щаб. „Кой знае дали няма да стане втори Молтке“ — казваше бащата, напомняйки за сподвижника на Бисмарк. И винаги кипящата от енергия Чичи веднага му измисли поиспанчения прякор Молткесито. Цялото семейство го прие и роднините от Париж започнаха така да наричат Ото.

Деноайе се удиви от промените във вида му, настъпили с годините. Този силен и плещест капитан с надменен вид, който сигурно не би се поколебал да го застреля, беше същият онзи

дребосък, който припкаше из имението, голобрадият Молткесито, както присмехулно го беше кръстила дъщеря му...

През това време военният обясняваше защо е тук. Принадлежал към друга дивизия. Били много. Много! Напредвали като дълга плътна стена от Вердюн до Париж. Генералът му го изпратил тук, за да поддържа контакта със съседната дивизия. Когато наближил замъка, решил да го посети, защото семейството не било само една гола дума. Спомнял си за дните, прекарани във Вилбланш по времето, когато семейство Хартрот било на посещение на роднините си във Франция. Офицерите, настанили се в сградата, го задържали, за да обядват заедно. Един от тях случайно споменал нещо за собственика на това владение, давайки да се разбере, че е някъде наоколо, но никой не му обръщал внимание. За капитан фон Хартрот това било голяма изненада. Поразпитал, докато не разбрал къде е, и му станало много мъчно, че се е подслонил в жилището на портиерите си.

— Не трябва да стоите тук, вие сте мой вуйчо — каза гордо той. — Върнете се във вашия дом, където ви е мястото. Другарите ми ще се радват много да се запознаят с вас. Те са благородни мъже.

После изрази съжаление за това, което старецът вероятно е трябвало да изстрада. Не можел да знае какви точно са били страданията му, но предполагал, че първите моменти на нашествието са били много ужасни за него.

— Какво да се прави — повтори той няколко пъти. — Война е.

Едновременно с това се радвал, че вуйчо му е останал във владението си. Имали заповед преимуществено да извършват наказателни акции в собствеността на бегълците. Германия искала жителите да остават по домовете си, все едно че не се случва нищо особено. Деноайе възрази... Да, но нашествениците разстрелват невинни и опожаряват къщите им!... Племенникът не му позволи да продължи. Пребледня, сякаш под кожата му се разля вълна сива пепел, очите му заблестяха, бузите му потръпнаха също като на лейтенанта, който сам се беше въвел във владение на замъка.

— Имате предвид разстрела на кмета и останалите... Другарите ми току-що го доведоха до знанието ми. Дори малко им е било това наказание. Трябвало е да изравнят със земята цялото градче. Трябвало е да избият дори децата и жените. С партизаните трябва да се приключи веднъж завинаги.

Старецът го погледна смаян. Неговият племенник Молткесито беше също толкова опасен и жесток, както и останалите... Капитанът обаче прекъсна разговора, повтаряйки още един път вечното и чудовищно извинение:

— Много е страшно, но какво да се прави!... Това е войната.

След това попита за майка си и се зарадва, като разбра, че е на юг. Тревожела го мисълта да не би да е останала в Париж с всички тези революции, които се били случили там напоследък... На Деноайе му се стори, че не е чул добре. Що за революции са били тези?... Но без повече обяснения офицерът започна да говори за своите, смятайки, че Деноайе няма търпение да научи новини за германските роднини.

Положението на всички било чудесно. Знатният му баща бил председател на няколко патриотични сдружения. Напредналата възраст не му позволявала да се включи във войната. Създал обаче организация за образуване на бъдещи индустриални предприятия на територията на завладените страни. Брат му, „мъдрецът“ изнасял беседи относно народите, които победоносната Империя трябва да присъедини към себе си и заклеймявал недостойните патриоти заради несъстоятелните им и дребнави искания. Останалите му трима братя били в армията. Единият от тях бил награден с орден в Лотарингия. Двете му сестри разсейвали тъгата от отсъствието на годениците си — лейтенанти в хусарски полк, като посещавали болници и молели Господ да накаже предателската Англия.

Капитан фон Хартрот бавно поведе вуйчо си към замъка. Войниците в сиви униформи и непроницаеми лица, които до момента и представа нямаха за съществуването на господин Марсел, сега го проследиха с изпълнени с интерес погледи, виждайки го в приятелски разговор с офицер от Генералния щаб.

Когато влезе в замъка, сърцето му се сви от мъка. Навсякъде зееха огромни празноти, напомнящи му за вещите, заемали доскоро тези пространства. Правоъгълниците с по-ярък цвят по тапетите на стените издаваха местата, където преди малко са били мебелите и картините. Колко бързо и методично си беше свършил работата онзи господин със специалния знак на ръкава!... Към мъката, която му причини хладнокръвното и добре организирано разграбване, се добави и възмущението му на пестелив човек при вида на раздраните завеси,

изцапаните килими, счупените порцеланови и кристални предмети, всички тези следи от грубата и безскрупулна окупация.

Племенникът му, досетил се какво си мисли, повтори вечното извинение: „Какво да се прави!... Война е“.

Но с Молткесито нямаше защо да се поддава на влиянието на страха.

— В този случай войната няма нищо общо — каза с нотки на ненавист в гласа. — Това, вашето, си е една чисто бандитска експедиция. Твоите другари са най-обикновени мародери.

Капитан фон Хартрот стана като че ли по-висок, изпълнал гневно снага. Отдалечи се от стареца, гледайки го втренчено, докато ядно си мърмореше със съскащ глас нещо под носа. „Внимавай, вуйчо!“ За късмет беше го казал на испански и стоящите наблизо не го разбраха. Но ако само се опиташе да продължи да повтаря подобни твърдения, рискуваше в отговор да получи куршум. Офицерите на императора не се оставят да бъдат обиждани. И цялото му същество излъчваше лекотата, с която можеше да забрави за всякакви роднински връзки, ако получи заповед да предприеме действия срещу господин Марсел.

Вуйчото замълча, навеждайки глава. Какво можеше да направи?... Капитанът продължи с любезностите, сякаш забравил току-що казаното. Би искал да го представи на другарите си. Негово превъзходителство граф Майнбург, генерал-майор, като разбрал, че е роднина на семейство Хартрот, решил да го удостои с честта да обядват заедно.

Поканен в собствения си дом, господин Марсел влезе в столовата, в която имаше много мъже в униформи с цвѐта на горчица и с високи ботуши. Инстинктивно с бърз поглед прецени състоянието на помещението. Всичко беше добре подредено, нямаше нищо счупено. По стените, завесите и мебелите не забеляза никакви поражения. Но като погледна вътре в огромните шкафовѐ, мъката отново го стисна за гърлото. Видя само тъмния блясък на дъбовия материал. Нямаше ги и двата сребърни сервиза. От порцелановия също не беше оставен нито един съд. Наложѐ се с подходящата сериозност да отговори на представянето, което му правеше в момента племенникът му, и стисна ръката, която графът му подаваше с аристократична отпуснатост. Враговете започнаха да гледат на него с благосклонност и известно

възхищение, след като разбраха, че е милионер от една далечна земя, където хората бързо забогатяват.

Видя се настанен като външен човек на своята собствена маса, хранейки се от семейните съдове. Сервираха му мъже с остригани глави, които върху униформите носеха раирани престилки. Храната, която му поднесоха, беше негова, виното беше от неговата изба, всяка вещ в това помещение я беше купувал той, дърветата, които поклащаха клони зад прозорците, също му принадлежаха... И въпреки всичко му се стори, че се намира за първи път на това място, почувства се неудобно, обзе го чувство на недоверие. Хапна, защото изпитваше глад, но храната и виното му се сториха като от друга планета.

Наблюдаваше с учудване враговете около себе си, заели местата на съпругата му, на децата му, на членовете на семейство Лакур... Помежду си те говореха на немски, но онези, които знаеха френски, прибягваха често до този език, за да ги разбира гостът. Знаещите само по няколко думи ги повтаряха многократно, с едва разбираемо произношение, усмихвайки се най-любезно. У всички личеше желанието да доставят удоволствие на собственика на замъка.

— Отишли сте да се храните с варварите — каза му графът, поднасяйки му стол да седне до него. — Не се ли опасявате, че ще ви изядат жив?

Германците посрещнаха с гръмък смях остроумието на негово превъзходителство. Всички полагаха усилия да покажат с думите и жестовете си, че изобщо не са варвари, каквито се опитват да ги представят враговете им.

Господин Марсел ги изгледа един по един. Следите от уморителното ежедневие, наложено от войната, и особено форсираният марш през последните дни ясно личаха у всеки от тях. Някои бяха високи, слаби, с някаква ъгловата стройност, други — почти квадратни и доста пълни, с къси вратове и с хлътнали между раменете глави. За един месец бойни действия последните бяха загубили тлъстините си и на тяхното място кожата по лицата им отпуснато висеше. Всички бяха с остригани глави, подобно на войниците. Около масата блестяха две редици розови или загорели от слънцето лъскави темета. Ушите им смешно стърчаха, скулите и челюстите изпъкваха на отслабналите лица. Някои бяха запазили щръкналия мустак, подражавайки на императора.

На една от китките на графа, отпусната върху масата, блестеше златна гривна. Беше най-възрастният от всички и единственият, който бе запазил тъмнорусите си, започнали да побеляват, коси, старателно вчесани и блестящи от помадата. Наближаваше петдесетте, но излъчваше бодрост и сила, придобита от упражненията за издръжливост. Слаб, кокалест и силен, той успяваше да прикрие суровостта на военен от кариерата с една лека и ленива небрежност. Офицерите му засвидетелстваха голямо уважение. Хартрот го беше представил на вуйчо си като известен човек на изкуството, музикант и поет. Императорът му бил приятел, познавали се от младежките си години. Преди войната няколко скандала в личния му живот, раздути от драскачите на памфлети и социалистите, го били отдалечили от двора, но суверенът тайно продължил тясното си приятелство с бившия съученик. Всички помнели едно негово музикално произведение, балет, „Капризите на Шехерезада“, представен с голяма пищност в Берлин по препоръка на всемогъщия приятел. Няколко години живял в Ориента. Накратко — велик мъж и артист с изящна чувствителност и едновременно с това истински войник.

Графът не се примири с мълчанието на Деноайе. Беше негов сътрапезник и счете за необходимо да го накара да говори, за да се включи в разговора. Когато господин Марсел обясни, че само преди три дни е излязъл от Париж, всички се оживиха и започнаха да питат.

„Видяхте ли някое от въстанията?...“ „Наложил ли се войската да избие много хора?“ „Как беше убит Поанкаре?“

Всички тези въпроси бяха зададени едновременно и господин Марсел, объркан от тяхната неправдоподобност, не се сети какво да отговори. Стори му се, че е попаднал на сборище на луди. После си помисли, че му се подиграват. Въстания? Президентът убит?... Някои го погледнаха със съжаление заради неосведомеността му, други с подозрение заради преструвките му, че не знае нищо за станали под носа му събития. Племенникът му прояви настойчивост.

— Вестниците в Германия пишат много за това. Преди петнадесет дни народът на Париж се вдигнал против правителството, нападнал Елисейския дворец и президентът бил убит. Военните трябвало да използват картечници, за да възстановят реда... Това е известно на целия свят.

Деноайе настоятелно потвърди, че не знае за нищо подобно и че на нищо такова не е бил свидетел. Но тъй като думите му бяха посрещнати с многозначително съмнение, предпочете да замълчи. Негово превъзходителство, човек, превъзхождащ по дух останалите и далеч от всякаква възможност да изпадне в грешките на простолюдието, се намеси, за да сложи всички факти на мястото им. Това за атентата срещу президента и убийството може и да не е вярно, възможно е германските вестници да са преувеличили малко нещата, съвсем добронамерено, разбира се. Точно преди няколко часа генералният щаб го е уведомил за оттеглянето на френското правителство в Бордо. Но новините за въстаналите граждани на Париж и стълкновенията им с армията били напълно достоверни. „Господинът, без съмнение, ги е видял, но не желае да го сподели“. На Деноайе се наложи да опровергае видната личност, но възражението му изобщо не беше чуто. Париж! Това име накара очите на всички да заблестят и ги направи изключително словоохотливи. Испитваха силно желание да зърнат възможно най-скоро Айфеловата кула, да влязат победоносно в града, за да забравят за лишенията и трудностите на едномесечната кампания. Почитаха военната слава, смятаха войната за жизнено необходима и въпреки това се оплакваха от тежобите, които тя им беше наложила. Графът артистично се завайка:

— Колко много ме оцети тази война! — рече той с апломб. — Предстоеше тази зима да бъде поставен на парижка сцена един мой балет.

Всички в един глас го призоваха да не съжалява: премиерата на произведението му ще се състои веднага след победата и французите няма как да не го аплодират.

— Не е същото — продължи графът. — Признавам, че обичам Париж... Колко жалко, че тези хора никога не пожелаха да живеят в разбирателство с нас!...

И се предаде в плен на меланхолията на човек, когото никой не разбира.

Един от офицерите заговори за богатствата на Париж и очите му алчно заблестяха. Деноайе веднага го разпозна по знака на наръкавника. Беше този, който разграби замъка. Отгатнал сякаш мислите му, инспекторът каза извинително:

— Война е, господине.

Все едно и също!... Войната трябва да бъде изплатена с парите на победените. Това е новата германска система — оздравителното връщане към войната от стари времена: налагане данъци на градовете и разграбване на домовете. По този начин може да се преодолее съпротивата на врага и войната да приключи по-скоро. Не бива да му е мъчно за опустошения замък. Мебелите и скъпоценностите ще бъдат продадени в Германия. Би могъл да предяви иск пред френското правителство да го обезщети след поражението, а роднините му от Берлин ще подкрепят молбата му.

Деноайе изумено изслуша тези съвети. Как само разсъждаваха тези мъже! Луди ли са или просто му се подиграваха?...

Когато обядът приключи, някои от офицерите станаха, взеха сабите си и отидоха да изпълняват служебните си задължения. Капитан фон Хартрот също стана. Трябваше да се връща при генерала си. Беше отделил достатъчно време на другото разклонение в семейството. Вуйчото го изпрати до колата. Молткесито се извини още един път за причинените на замъка щети.

— Война е... Трябва да проявим твърдост, за да приключи бързо. Истинската доброта се състои в това да бъдем жестоки, защото само така врагът, ужасен, се предава по-скоро и светът страда по-малко.

На този софизъм господин Марсел отговори с повдигане на рамене. Стояха до врата на сградата. Капитанът даде заповеди на един войник, който скоро се върна с парче тебешир, служещо за обозначаване на сградите с разквартирувани войски. Фон Хартрот написа следното до рамката на вратата: „Bitte, nicht plunder. Es sind freundliche Leute...“

После го преведе след настойчивите въпроси на стареца.

— Означава: „Моля да не се разграбва. Обитателите на тази къща са хора любезни... хора приятелски настроени“.

А, не!... Деноайе бурно отказа подобна протекция. Нямаше никакво намерение да бъде любезен. Мълчеше, защото не можеше да направи друго, но как би могъл да бъде приятел с нашествениците в страната му!...

Племенникът заличи част от написаното и остави само началото: „Bitte, nicht plunder“. „Моля, не разграбвайте“. Написа същото и до входа към парка. Смяташе предупреждението за необходимо. Възможно е негово превъзходителство да си тръгне и в замъка да се

настанят други офицери. Фон Хартрот беше виждал какво ли не и усмивката му даваше да се разбере, че нищо не би могло да го учуди, колкото и невероятно да е. Старецът обаче продължаваше да се противи на подобна защита и тъжно се усмихваше на написаното. Какво още можеше да бъде разграбено?... Всичко ценно вече беше изнесено.

— Сбогом, вуйчо. Скоро ще се видим в Париж.

Капитанът се качи в колата, след като стисна една отпусната длан, която като че ли го отблъскваше със студената си неподвижност.

Връщайки се към къщата си, Деноайе видя под сянката на няколко дървета маса и столове. Негово превъзходителство пиеше кафе под открито небе и го накара да седне до него. Компания му правеха само трима офицери... Обилно се черпеха с ликьори от неговата изба. Разговаряха на немски помежду си и затова господин Марсел остана близо час неподвижен и безучастен, изгарящ от желание да си тръгне и ненамиращ удобния момент да стане от стола и да се махне.

Отвъд парка се долавяше голямо движение на войски. Минаваше друга армейска част с глухия тътнещ прилив на стъпки, конски тропот и автомобилни двигатели. Параванът от дървета скриваше това непрекъснато дефилиране в южна посока. Един необясним феномен обезпокои ясният спокоен следобед. В далечината прозвуча грохотът на продължителна гръмотевица, сякаш на синия хоризонт вилнееше невидима буря.

Графът прекъсна разговора на немски, за да заговори Деноайе, който изглеждаше впечатлен от трясъка.

— Оръдеен изстрел. Започнала е битка. Скоро ще се включим в танца.

Мисълта, че сигурно ще се наложи да напусне най-удобния подслон, който беше намирал досега през кампанията, видимо развали настроението му.

— Войната! — продължи. — Славен, но мръсен и скотски живот. За цял един месец днес е първият ден, през който живея като човек.

И сякаш удобствата, които скоро щеше да изостави, неудържимо го привлякоха и той стана, за да влезе в замъка. Двама от германците тръгнаха към градчето, а Деноайе остана с другия, зает да отпива с огромно удоволствие от ликьорите му. Беше командирът на батальона, разквартируван във Вилбланш.

— Тъжна война, господине! — каза той на френски.

От цялата група вражески офицери този беше единственият, който събуди смътно чувство на симпатия у господин Марсел. „Независимо, че е германец, той е добър човек“ — помисли си той като го гледаше. До войната сигурно е бил доста пълен, но сега изглеждаше отпуснат и вял като човек, претърпял значителна загуба на тегло. Би могло спокойно да се предположи, че преди е водил спокоен и нормален откъм емоции живот, осигурил му обикновено буржоазно щастие, което войната грубо беше прекъснала.

— Какъв живот, господине! — продължи. — Господ да накаже всички онези, които предизвикаха тази катастрофа.

Деноаие почти се разнежи. Видя Германия такава, каквато много пъти си я беше представял: спокойна, излъчваща топлота, с малко непохватен и тромав, но компенсиращ природната си недодяланост с една невинна и поетична сантименталност народ. Този Блумхард, когото другарите му наричаха Bataillon-Kommandeur, сигурно беше добър съпруг и баща. Представи си го как се разхожда със съпругата и децата си под липите около площада на някое провинциално градче, заслушан почти с благоговение в мелодиите на малкия военен оркестър. Във въображението си го видя след това в бирарията с приятели, дискутиращи метафизични проблеми между два делови разговора. Той беше човекът на старата Германия, герой от роман на Гюте. Възможно е славните времена на Империята да са променили живота му и вместо да ходи в бирарията, да посещава офицерския клуб, а семейството му да страни от цивилните заради гордостта на военната каста. Но въпреки всичко си оставаше добрият германец с патриархални навици, готов да се разплаче при някоя семейна разправия или под въздействието на фрагмент хубава музика.

Майор Блумхард върна мислите си към семейството, което живеело в Касел.

— Осем деца, господине — каза с видимо усилие да сдържи вълнението си. — Двете най-големи момчета се готвят да стават офицери. По-малкият от тази година ходи на училище... Ей такъв е.

И посочи с една ръка височината на ботушите си. Потрепна нервно, когато се засмя, за да скрие мъката при спомена за малкия си син. После се впусна в хвалби по адрес на съпругата си — прекрасна домакиня, чудесна майка, скромно жертваща се за децата си, за

съпруга си. Ах, милата Аугуста!... Двадесет години вече на съвместен семеен живот, а той и сега я обожавал както в деня, в който я видял за първи път. Призна, че пази в джоба на униформата си всички нейни писма, които е получил от началото на кампанията.

— Ето, погледнете, господине... Това са децата ми.

Извади изпод куртката висящия на гърдите му сребърен медальон, гравирани според традициите на Мюнхенската школа, натисна една пружинка и той се отвори подобно на разлистена книга, показвайки лицата на всички от семейството: Frau Kommandeur, госпожа командиршата, жена със строга и сурова красота, имитираща израза и прическата на императрицата; следваха дъщерите, Fräulein Kommandeur, госпожици командиршите, облечени в бяло, вдигнали високо нагоре очи, сякаш пеещи нежен романс, и накрая синовете с униформи на възпитаници на военни училища или на частни образователни институции. А като си помисли човек, че би могъл да загуби всички тези любими същества, ако някое заблудено парче желязо ги застигне!... И ето че сега, през най-хубавия сезон — времето за волни излети в полето, се налагаше да бъде далеч от тях!...

— Тъжна война! — повтори още един път. — Господ да накаже англичаните.

С настойчива молба, която много развълнува господин Марсел, той поиска да научи подробности и за неговото семейство. Изрази искрено съжаление, като разбра, че има само две деца. Усмихна се леко на въодушевлението, с което старецът разказа за дъщеря си, изпрати поздрав на дяволитата млада Fräulein Чичи, лицето му придоби съкрушен вид, като научи, че синът му много го е разочаровал с поведението си.

Симпатичен майор!... Беше първият мил и човечен мъж, когото срещаше в ада на нашествието. „Навсякъде има добри хора“ — каза си господин Марсел. Прииска му се този офицер да не напуска замъка. Ако в него продължат да се настаняват германци, по-добре беше да е той, отколкото някои други.

Един ординарец дойде да повика господин Марсел от името на негово превъзходителство. Намери графа в собствената си спалня, след като прекоси със затворени очи салоните, за да си спести ненужния гняв. Всички врати бяха разбити, килимите по подовете липсваха, завесите пред нишите в стените — също. Единствено счупените още в

самото начало мебели стояха по местата си. В спалните разграбването явно беше протекло при по-прецизен подбор. Липсваха единствено неща от първа необходимост. Фактът, че ден преди това в тях се беше настанил генералът с цялото си обкръжение, ги беше спасил от своеволно опустошение.

Графът го прие с вежливостта на истински благородник, искащ добре да се погрижи за гостите си. Не можел да приеме Нег Деноайе, роднина на един фон Хартрот, за когото имал смътен спомен да го е виждал в двора, да живее в жилището на портиерите. Би трябвало да заеме отново спалнята си с това тържествено като катафалка и украсено с пера и колони легло, имало честта само преди няколко часа да бъде в услуга на един виден генерал на Империята.

— Предпочитам да спя тук. Тази стая отговаря много повече на вкуса ми.

Беше влязъл в спалнята на госпожа Деноайе, възхищавайки се на автентичните мебели в стил Луи XV с потъмнели от времето златни инкрустации и поизбледнели картини по тапетите на стените. Това обзавеждане беше една от най-добрите покупки на господин Марсел. Графът се усмихна с артистично презрение на познавач, спомняйки си за началника на интендантството, натоварен с официалното изземване.

— Какво магаре!... Като си помислиш само, че е оставил това, защото му се е сторило остаряло и грозно...

После погледна право в очите собственика на замъка.

— Господин Деноайе, вярвам, че не допускам никаква некоректност и дори ми се струва, че ставам изразител и на вашите желания, заявявайки ви, че тези мебели ги взимам аз. Ще се превърнат в спомен за познанството ни, доказателство за нашето приятелство, което сега започва... Ако всичко това остане тук, има риск да бъде унищожено. Войниците не са длъжни да разбират от изкуство. Аз ще съхраня тези ценности в Германия и вие бихте могли да ги виждате, когато пожелаете. Занапред всички ще бъдем... Моят приятел, императорът, ще се обяви за суверен на французите.

Деноайе остана безмълвен. Какво можеше да отговори на иронично-жестоката гримаса, на погледа, с който големият благородник подчертаваше думите си?...

— Когато войната свърши, ще ви изпратя подарък от Берлин — допълни с покровителствен тон.

Старецът отново не отговори. Гледаше празните места на няколко малки картини. Бяха произведения на прочути майстори от XVIII век. Инспекторът от интендантството вероятно и тях беше счел за незначителни. Една лека усмивка, появила се на лицето на графа, му подсказа за новото им местонахождение.

Графът внимателно разглеждаше цялата стая, съседната спалня — тази на Чичи, банята, женския гардероб дори, в който все още стояха подредени рокли на госпожица Деноайе. Ръцете на войник се потопиха с наслада в гънките на фините тъкани, оценявайки меката им свежест. Този контакт го накара да си помисли за Париж, за модните тенденции, за прочутите модистки къщи. Улица „Дьо ла Пе“ беше предпочитаното му място за разходки, от което се възхищаваше при посещенията си в неприятелския град.

Господин Марсел долови силния смесен аромат от парфюми, лъхащ от косата, от мустаците му, от цялото му тяло. Няколко от флаконите на тоалетната масичка на жените сега се намираха върху камината.

— Войната ни покрива с мръсотия! — каза германецът. — От една седмица тази сутрин можах за първи път да се изкъпя. Следобед пак ще го направя... Впрочем, скъпи господине, тези парфюми са чудесни, но не са елегантни. Когато имам удоволствието да бъда представен на дамите, ще им дам сведения за моите снабдителни... Вкъщи използвам есенции от Турция. Имам много приятели там... Като свърши войната, ще изпратя колет с мостри на семейството.

Беше вперил поглед в няколко снимки върху една от кръглите масички в стаята. Графът позна мадам Деноайе, виждайки фотографията на доня Луиза. После се усмихна пред снимката на Чичи. Прекрасна! Възхищавал го решителният ѝ вид на момче. Продължително и обстойно разгледа снимката на Хулио.

— Чудесно момче — заключи. — Интересна глава... артистична. Би постигнал голям успех в салонните танци. Виждам го като персийски принц!... Диадема от бели скъпоценни камъни около челото, закопчана отзад със скъпоценно бижу върху черните коси, разголени гърди, черна туника с бродирани златни пауни...

И продължи във въображението си да облича първородния син на Деноайе с целия блясък на велик ориенталски владетел. За първи път старецът усети симпатия към този мъж заради интереса, който

събуди у него синът му. Не можеше да му прости обаче, че беше съумял безпогрешно да подбере най-ценните вещи и си ги беше присвоил!...

До възглавницата на леглото, върху молитвеника, забравен от жена му, видя медальон с друга снимка. Не беше на член на неговото семейство. Графът, който проследи погледа му, пожела да му я покаже. Потрепнаха ръцете на войника... Пренебрежителното му и иронично високомерие изведнъж се стопи. От снимката се усмихваше лицето на офицер от Хусарите на смъртта, полускрито под шапката с череп и две кръстосани бедрени кости.

— Моят най-добър приятел — каза с леко треперещ глас. — Съществото, което обичам най-много на света... Като ся помисля, че в този миг сигурно води битка и може да го убият!... Като ся помисля, че и аз може да загина!...

На господин Марсел му се стори, че съзира сюжет за роман в миналото на графа. Този хусар, без съмнение, е негов извънбрачен син. Простодушието му не даваше повод да си представи друго. Само един силно обичащ баща бе способен да говори така... И се почувства почти заразен от тази нежност.

С това срещата приключи. Военният му обърна гръб и излезе от спалнята, стараяйки да скрие вълнението си. След няколко минути от долния етаж долетя мелодичен акорд, изсвирен на чудесния роял, който началникът от интендантството беше оставил против волята си след категоричната забрана от страна на генерала до го изнесе. Гласът на последния се извиси над звука на акордите. Беше малко матов баритон, прочувствено вибриращ при изпълнението на романса. Старецът се развълнува. Не разбираше думите, но очите му се напълниха със сълзи. Замисли се за семейството си, за нещастията и опасностите, които го заобикаляха, за неизвестността дали ще ги види отново... Музиката сякаш го притегли с невидима ръка и той полака-лека слезе на долния етаж. Как хубаво пееше този високомерно насмешлив мъж! Влагаше цялата си душа в песента!... С грубите си обноски и с твърдата си дисциплина, която ги караха без излишни скрупули да извършват най-ужасните жестокости, германците създават на пръв поглед лъжлива представа за себе си. Трябва да заживеем в близки отношения с тях и да опознаеш интимния им свят, за да ги оцениш такива, каквито са.

В момента, в който музиката престана, господин Марсел беше стигнал до подвижния мост на замъка. Наблизо един подофицер съзерцаваше как грациозните лебеди плавно се носят по гладките води на защитния ров. Беше млад доктор по право, изпълняващ функцията на секретар на негово превъзходителство, един университетски кадър, мобилизиран заради войната.

Щом заговори със собственика на замъка, той веднага сподели, че заповедта за мобилизация го изненадала като преподавател в един частен колеж и в навечерието на сватбата му. Всичките му планове се провалили.

— Каква трагедия, господине!... Каква огромна промяна за света!... А не бяхме малко тези, които виждахме приближаването на катастрофата. Задължително трябваше да настъпи — днес или утре. Капитализмът, проклетият капитализъм носи цялата вина.

Подофицерът беше социалист. Не скри участието си в партийната дейност, за което бил подложен на преследване и което станало пречка за напредването му в кариерата. Но социалдемократията сега се радвала на благосклонно отношение от страна на императора и на одобрение от най-реакционно настроените юнкери. Депутатите от партията формирали най-послушната на правителството група в Райхстага... От миналото си той запазил ревностното усърдие да анатемосва капитализма, виновникът за войната.

Деноайе се осмели да възрази на този вражески офицер, който по характер изглежда беше благ и толерантен. „Истинският виновник не е ли германският милитаризъм? Не беше ли потърсил и не подготви ли именно той конфликта, правейки невъзможно всякакво мирно уреждане с арогантността на действията си?...“

Социалистът отрече категорично. Неговите депутати подкрепяли войната и сигурно имали своите мотиви, за да го правят. Пролича у него подчинеността на дисциплината, вечната германска дисциплина, сляпа и послушна, която управлява дори и най-прогресивните партии. Напразно французинът изтъкваше аргументи и факти, всичко, което беше прочел от самото начало на войната. Думите му рикошираха в твърдата непоколебимост на този революционер, свикнал да упълномощава други да мислят вместо него.

— Кой знае — каза накрая. — Възможно е и да сме сбъркали. Но в настоящия момент всичко е неясно, липсват разумни доводи, за да се направи точна преценка. Когато конфликтът приключи, ще разберем кои са истинските виновници и ако се окажат нашите, ще им потърсим отговорност.

При тази наивност Деноайе го напуши смях. Да чакаш края на войната, за да разбереш виновника!... Ами ако Империята излезе победител, каква отговорност ще търсят сред еуфорията на триумфа те, които винаги са се ограничавали с изборните битки, без да направят и най-малкия опит за бунт?

— Който и да я е сътворил — продължи подофицерът, — тази война е тъжна. Колко загинали мъже!... Бях в Шарлероа. Искан да видя отблизо модерната война... Ще победим, ще влезем в Париж, както твърдят, но ще паднат много от нашите, преди да дойде окончателната победа...

И за да отдалечи виденията си за смъртта, обзели съзнанието му, той се загледа в грациозните движения на плуващите лебеди, хвърляйки им от време на време късчета хляб, което ги караше да променят бавно и тържествено посоката си на движение.

Портиерът и семейството му многократно минаха по моста в едната и другата посока. Виждайки господаря си в добри отношения с нашествениците, те престанаха да изпитват страха, държащ ги затворени в жилището им. На жената ѝ се стори съвсем нормално господин Марсел да придобие нужния авторитет пред тези хора — господарят винаги си е господар. И сякаш получила частица от този авторитет, тя влезе безстрашно в замъка, следвана от дъщеря си, за да подреди спалнята на собственика. Имаха намерение да прекарат нощта близо до него, за да не се чувства сам сред германците.

Двете жени пренесоха дрехи и дюшеци от павилиона на последния етаж на замъка. Портиерът беше зает с подгриването на водата за втората баня на негово превъзходителство. Съпругата му горко се тюхкаше при вида на разграбените помещения. Колко ценни вещи бяха изчезнали!... В желанието си да спаси последните остатъци, тя тичаше при господаря да му съобщи какво е видяла, сякаш той би могъл да попречи на индивидуалните и внимателно подготвени кражби. Ординарците и секретарите на графа слагали в джобовете си всичко, което може лесно да се скрие. Обявявали с усмивка, че го

взимат за спомен. Не след дълго дойде за пореден път, за да му съобщи последното си разкритие. Видяла как един началник разбил шкафовете, в които госпожата съхранявала долното си бельо и как направил пакет с най-фините комплекти и голямо количество копринени дантели.

— Ето този, господине — каза изведнъж, посочвайки един германец, който пишеше на разположена в градината маса, докато слънчевите лъчи, промъкнали се през гъстите клони на дърветата, го огряваха в гръб.

Господин Марсел го разпозна изненадан. Майор Блумхард!... Веднага обаче извини постъпката му. Беше нормално и той да вземе нещо от къщата, след като инспекторът беше дал пример. Освен това трябва да се имат предвид и вещите, които си беше присвоил. Те не бяха за него, а за съпругата му, за дъщерите... Един добър съпруг и баща. Повече от час пишеше без прекъсване на тази маса, разговаряйки с перо в ръка със своята Аугуста, с цялото живеещо в Касел семейство. По-добре да вземе своето този добър човек, отколкото да го направят другите горделиви офицери с груби кресливи гласове и с надменни стойки...

Видя го как вдига глава всеки път, когато покрай него минава Жоржет, дъщерята на портиера, и я проследява с поглед. Горкият баща!... Спомняше си несъмнено за своите две млади госпожици в Германия, чиито мисли непрестанно са заети с опасностите на войната. И той също си спомни за Чичи, потръпвайки от страх, че може да не я види вече. При едно от ходенията си от замъка до павилиона германецът направи знак на момичето да дойде при него. То застана смутено и изпънато като струна пред масата, предчувствайки опасност, но правейки усилия да изглежда усмихнато. Блумхард започна да говори на девойката, галейки я по бузите с грубите си ръце на войник, Деноайе се развълнува при тази гледка. Спомените за спокойния, мирен и добродетелен живот изплуваха сред ужасите на войната. Реши, че този вражески офицер е един наистина добър човек.

Затова се усмихна любезно, когато майорът, напускайки масата, тръгна към него. Предаде писмото си и обемистия пакет на един войник, за да ги отнесе в градчето, където се намираще батальонната поща.

— До семейството ми е — каза. — Не пропускам ден да не им изпратя писмо. А и техните са толкова ценни за мен!... Изпращам им и по нещо малко за спомен.

Деноайе едва се въздържа да не запротестира. Малко ли? Не!... С жест на безразличие даде да се разбере, че приема подаръците, направени за негова сметка. Майорът продължи да говори за сладката Аугуста и за децата си, докато ясният вечерен хоризонт се тресеше от невидима гръмотевична буря. С всеки изминал миг канонадата ставаше все по-силна.

— Битката — продължи Блумхард — Непрекъснатата битка!... Сигурно е последната и ще я спечелим. Преди края на седмицата ще влезем в Париж... Но пък и колко много няма да могат да го видят! Колко много жертви!... Мисля, че утре вече няма да сме тук. Всички резерви ще бъдат хвърлени в атака, за да бъде сломена съпротивата... Дано само аз да не загина!...

Възможността на следващия ден да не бъде вече между живите го изпълни с ненавист. Смръщи злобно вежди. Погледна гневно Деноайе, сякаш го считаше отговорен за евентуалната си смърт и за нещастията на семейството си. В продължение на няколко минути господин Марсел виждаше пред себе си не онзи мил и близък допреди малко Блумхард, а един съвсем друг човек. Тогава си даде ясна сметка колко бързо войната може напълно да промени човешкото същество.

Беше към залез-слънце, когато един подофицер, същият онзи социалдемократ, дотича запъхтян при майора. Деноайе не успя да разбере какво казва, защото говореше не немски, но проследявайки посоката, в която сочеше ръката му, видя пред желязната врата на замъка група селяни и няколко войници с пушки. След кратък размисъл Блумхард тръгна към групата и господин Марсел го последва.

Видя едно момче от градчето между двама германци, допреди щикове до гърдите му. Беше бледо като восък. Ризата му, изцапана със сажди, висеше разкъсана на раменете му, издавайки, че е имало борба. На едното му слепоочие се виждаше дълбока драскотина, от която течеше кръв. Съвсем близо до него стоеше жена с разпуснати коси, наобиколена от четири момиченца и едно момченце, всичките изцапани с черно, сякаш излизаха от склад за въглища.

Жената говореше припряно, вдигаше ръце във въздуха, надаваше жални, накъсващи разказа ѝ викове по посока на войниците, които не можеха да я разберат. Подофицерът, командващ войниците, заговори на немски на майора, а жената се обърна към Деноайе. Като че ли изведнъж се поуспокои, като видя собственика на замъка, надявайки се, че той ще може да я спаси.

Младежът бил неин син. От предния ден се криели в мазето на опожарената им къща. Гладът ги накарал да излязат и така избегнали смъртта от задушаване. Германците, като видели сина ѝ, го повалили на земята с удари и искали да го разстрелят, както правели с всички младежи. Момчето им се видяло на двадесет години и на възраст да бъде войник. За да не се присъедини към френската армия, решили да го убият.

— А това не е вярно! — извика жената. — Той няма и осемнадесет... Какви ти осемнадесет... по-малко. Само на седемнадесет е.

Обърна се към другите жени зад нея в очакване да потвърдят думите ѝ — умърлушени същества от женски пол, също толкова мръсни, с изцапани със сажди лица, миришещи на изгоряло, на мизерия, на гроб. Всички потвърдиха в един глас, присъединявайки виковете си към тези на майката. Някои дори се престараваха, твърдейки, че момчето е на шестнадесет години, на петнадесет дори... И този хор от женски крясъци бе допълнен от силен детски плач. Малките гледаха големия си брат с разширени от ужас очи.

Майорът огледа внимателно пленника, докато слушаше обясненията на подофицера. Един очевидно напълно объркан служител в общината бил казал, че момчето е на двадесет години, без да си дава сметка, че така го обрича на смърт.

— Лъжа! — повтори майката, отгатвайки по инстинкт за какво говорят. — Този човек греша... Синът ми е снажен, изглежда по-голям от годините си, но не е на двадесет години... Господинът, който го познава, може да потвърди. Нали това е истината, господин Деноайе?

Като видя, че майчиното отчаяние го призовава на помощ, господин Марсел реши, че трябва да се намеси и каза няколко думи на майора. Познавал много добре този младеж — не си спомняше да го е виждал някога — и знае, че няма двадесет години.

— А дори и да е на двадесет — допълни, — това престъпление ли е, за да бъде разстрелян човек?

Блумхард не отговори. След като отново беше поел функциите си на командир, вече игнорираше съществуването на господин Марсел. Накани се да каже нещо, да отдаде заповед, но се поколеба. Счете за по-добре да се консултира с негово превъзходителство. Тръгна към замъка. Деноайе се присъедини към него.

— Майоре, това не е възможно — започна да го убеждава той. — Лишено е от всякакъв смисъл. Да бъде разстрелян човек само по подозрение, че може да е на двадесет години!...

Но майорът мълчеше и продължаваше да върви. Когато минаха по моста, чува рояла. Деноайе счете това за добър знак. Този артист, който го трогваше с прочувственото си пеене, щеше да каже спасителната дума.

Доста време след като влезе в салона не можа познае негово превъзходителство. Пред рояла видя мъж, наметнал отгоре си само японското дамско розово кимоно със златни птички, принадлежащо на Чичи. При други обстоятелства би се разсмял гръмко при вида на този слаб, кокалест военен с жестоки очи, със стърчащи от широките ръкави жилести ръце, с проблясваща златна гривна на китката на едната ръка. Беше се изкъпал и отлагаше момента да облече отново униформата, наслаждавайки се на копринения допир на дамската дреха, подобна на ориенталските му одежди в Берлин. Блумхард не прояви учудване при вида на генерала си. По войнишки изпънат заговори на своя език, а графът го слушаше отегчено, прокарвайки пръсти по клавишите.

През близкия прозорец се виждаше залезът. Отблясъците му обгръщаха със златен ореол рояла и изпълнителя. Поезията на слънчевия заник изпълни стаята, а през прозореца се прокрадна шепотът на листата, заглъхващите песни на птиците, жуженето на насекомите, блестящи като огнени искри на последните слънчеви лъчи. Негово превъзходителство, недоволен от неочакваното посещение, нарушило меланхоличната му замечтаност, прекъсна разказа на майора със заповеден жест и една дума... една-единствена. Не каза нищо повече. Дръпна два пъти от турската цигара, която бавно опушваше блестящата лакировка на рояла, и ръцете му отново се

отпуснаха върху клавишите от слонова кост, за да продължат нежната и ленива импровизация, вдъхновена от залеза.

— Благодаря, ваше превъзходителство — каза старецът, отгатвайки великодушния отговор.

Майорът беше изчезнал. Не го намери и извън замъка. Един войник подтичваше покрай оградата, за да предаде заповедта. Видя как войниците от конвоя избутват с приклади крещящата група жени и деца. Площадката пред входа на замъка бързо опустя. Сигурно всички се бяха запътили към градчето, след като генералът беше пощадил момчето... Когато стигна до средата на алеята, чу вой на много гласове, потресаващ вик, какъвто можеше да издаде само една напълно отчаяна жена. В същото време силно плющене като при замахване с бич раздвижи въздуха, едно пращане като на горящи съчки, познато му от предния ден. Изстрели!... Забеляза напирател към желязната ограда тълпа от хора, някои от които се огъваха, задържани от силни ръце, други бягаха назад, гонени от страха. Видя към него да тича една ужасена, хванала главата си с ръце и надаваща силни викове жена. Беше жената на портиера, присъединила се малко преди това към групата жени от градчето.

— Не отивайте, господине! — извика, заставайки на пътя му. — Убиха го... Току-що го застреляха.

Господин Марсел замръзна на мястото си от изненада. Разстрелян!... А думата на генерала?... Затича се към замъка, без да си дава сметка какво прави, и скоро се озова в салона. Негово превъзходителство все още седеше пред рояла. Сега пееше едва чуто с навлажнени от сантименталността на спомените си очи. Но старецът нямаше намерение да го слуша.

— Ваше, превъзходителство, разстреляха го... Току-що го убиха въпреки заповедта.

Усмивката на командира го накара изведнъж да разбере заблудата си.

— Война е, скъпи ми господине — каза, прекъсвайки свиренето. — Война с всичките свои жестоки изисквания... Винаги е за предпочитане да премахнеш един бъдещ враг.

И с педантичен вид, сякаш преподаваше урок, започна да разказва за хората в Ориента, велики майстори в изкуството да знаеш как да живееш. Един от персонажите, от когото най-много се

възхищавал, бил велик турски султан, който със собствените си ръце удушвал синовете на противниците си. „Нашите врагове не идват на този свят на кон и с копие в ръка — казвал героят. — Раждат се бебета като всички и е целесъобразно да бъдат премахнати, преди да пораснат“.

Деноайе го слушаше, без да го разбира. Една-единствена мисъл изпълваше ума му. Този мъж, когото той беше сметнал за добър, този сантиментален човек, който се разнежваше, пеейки, беше издал хладнокръвно, между два акорда, смъртната си заповед!...

Графът махна нетърпеливо с ръка. Можеше да се оттегли, но нека занапред да бъде по-внимателен и да не се меси в делата на военните. После му обърна гръб, пръстите му затичаха по клавишите и той се унесе в благозвучието на меланхолията си.

За господин Марсел започна един абсурден живот, който продължи четири дни, през които едно след друго се случиха най-необикновените събития. Този период остана в съзнанието му като една продължителна скоба на пълно вцепенение, прекъсвано от ужасни видения.

Не искаше да среща повече тези хора, избяга от собствената си спалня, скри се на последния етаж в една слугинска стая в близост до тази, избрана от семейството на портиера. Напразно добрата жена се опита да го накара да хапне с настъпването на нощта. Нямаше никакъв апетит. Лежеше изопнат в леглото. Искаше да остане на тъмно и насаме с мислите си. Кога ли ще дойде краят на тези мъки!...

Спомни си за едно пътуване до Лондон преди няколко години. Във въображението му изплуваха няколко асирийски барелефа в Британския музей, които го бяха силно изплашили като останки от едно варварско човечество. Войници, опожаряващи градове и села, купчини тела на пленници с отрязани глави, безкрайни колони мирни селяни, пристъпващи с вериги на шиите, подобно на роби. Именно тогава, в онзи момент, оцени напълно величието на модерната цивилизация, към която принадлежеше. Все още тук-там понякога избухваха военни стълкновения, но се подчиняваха на правилата на прогреса. Животът на пленниците се считаше за свещен, достойнството на народите трябваше да бъде зачитано, съществуваше законодателен орган за международни правила, определящи начините,

по които хората могат да бъдат избивани и нациите да се сражават, понасяйки възможно най-малко щети...

Беше току-що видял реалността на съвременната война. Същата като преди хиляди години! Мъжете с каски действаха по същия начин, както парфюмираните и жестоки сатрапи със сини митри и къдриви бради. Макар и невъоръжен, противникът биваше мигом разстрелван, пленникът умъртвяван с удари на приклад, цивилното население отвеждано в Германия — също както робите преди много векове. За какво беше послужил споменатият прогрес? Къде бе останала цивилизацията?...

Събуди се от светлината на запалена свещ. Жената на портиера беше дошла за пореден път да го попита има ли нужда от нещо.

— Каква нощ!... Чуйте ги само как викат и пеят. А колко бутилки изпиха!... В столовата са. По-добре е да не ги виждате... Сега се развличат с чупене на мебели. Дори и графът е пиян, пиян е и онзи началник, с когото вие говорехте, всички са пияни. Някои танцуват полуголи.

Искаше да премълчи някои подробности, но женската ѝ словоохотливост не пожела да се съобрази с намерението ѝ за дискретност. Някои от младите офицери се били облекли в тоалетите на господарките, танцували и пеели с преправени женски гласове. Един от тях бил посрещнат с ентузиазизирано ръмжене, когато се появил без нищо друго, освен с комплект бельо на госпожица Чичи... Други се забавлявали да оставят изпражнения по килимите или в чекмеджетата на шкафовете, избърсвайки след това ръцете си с финото дамско бельо, което намирали подръка.

Господин Марсел я накара да млъкне. Защо трябваше да му съобщава всичко това?

— А ние сме принудени да им прислужваме!... — проплака жената. — Полудели са. Не приличат на предишните мъже. Войниците разправят, че утре на разсъмване си тръгват. Водела се голяма битка, щели да я спечелят, но затова всички трябвало да вземат участие в нея... Бедният ми съпруг не издържа повече. Не може да понесе цялото това унижение... Ами дъщеря ми?... Дъщеря ми!...

Тя била най-голямата ѝ грижа. Скрила я, но с тревога следяла непрекъснатото сноване насам-натам на тези побеснели от алкохола

мъже. Най-опасен от всички бил онзи началник, който бащински галел Жоржет по бузите.

Страхът за сигурността на дъщеря ѝ я накара да си тръгне след няколко дълбоки въздишки.

— Господ е забравил за света... Какво ще стане с нас?

Господин Марсел остана буден. През отворения прозорец влизаше приглушената светлина на ясната нощ. Долиташе тътенът на канонадата, в мрака битката продължаваше. В подножието на замъка войниците подхванаха бавна и мелодична песен, подобна на псалм. От вътрешността на сградата до него долетя гръмък груб смях, трясък от счупени мебели, тропот от шумни весели преследвания из стаите. Кога ли ще може да излезе от този ад?... Измина много време. Не можа да заспи, но постепенно изгуби представа за това, което го заобикаляше. Изведнъж се изправи стреснат. Съвсем наблизко, на същия етаж, се чу трясък на падаща врата, явно неиздържала на ужасните удари. Екна вик на жена, последваха силен плач, отчаяни молби, шум от борба, несигурни стъпки, удари на тела о стените. Усети предчувствието, че именно Жоржет беше извикала и се беше отбранявала. Преди да спусне крака до пода, чу мъжки глас, този на портиера, сигурен беше.

— Ах ти, бандит такъв!...

Последва силен шум от още една схватка... изстрел... тишина.

Когато излезе в широкия коридор, свършващ с началото на стълбището, видя по него бързо, блъскайки се взаимно и прескачайки по няколко стъпала, да се качват много мъже. Едва не падна, след като се спъна в някакво тяло, което издаваше предсмъртни хрипове. В краката му лежеше проснат и едва дишащ портиерът, а гърдите му свиреха като ковашко духало. Очите му бяха изцъклени и широко отворени, раззинатата му уста се изпълваше постепенно с кръв... До него проблясваше острието на кухненски нож. После видя мъж с револвер в дясната ръка, задържайки междувременно с другата една врата, която някой се опитваше да отвори отвътре. Позна го въпреки восьъчната бледност и блуждаещия поглед. Беше Блумхард, един съвсем друг Блумхард с животинско изражение на безмерна гордост и наглост, вдъхващо ужас.

Представи си го да обикаля из замъка в търсене на желаната плячка, после разтревожения баща, тръгнал по стъпките му, виковете на момичето, неравната борба между болния с първото попаднало му

подръка оръжие и този опитен военен, насърчаван от превъзходството си. Яростта от младежките години се събуди у него, безстрашна и способна да унищожи всичко пред себе си. Какво толкова, ако умре?...

— Ах ти, бандит такъв! — изръмжа също като другия.

И със стиснати юмруци тръгна към германеца. Той със смразяваща усмивка опря дулото на револвера в челото му. Пригответи се да стреля... Но в същия момент Деноаие падна на пода, съборен от току-що качилите се по стълбите мъже. Получи няколко силни удара, тежките ботуши на нашествениците го прегазиха със смазваща болка. Усети по лицето му да се стича топла струйка. Кръв!... Не успя да разбере неговата ли е или на онова вече притихнало след последния предсмъртен хрип тяло. Няколко ръце грубо го вдигнаха от пода и започнаха да го бутат, докато не го изправиха пред един мъж. Беше негово превъзходителство, с разкопчана униформа и лъхашц на вино. Очите му потрепваха също като гласа му.

— Скъпи ми господине — каза, опитвайки се да възвърне оскърбителната си ирония. — Посъветвах ви да не се бъркате в нашите неща и не ме послушахте. Сега ще трябва да понесете последствията от липсата на благоразумие от ваша страна.

Заповяда нещо на немски и старецът усети как започват да го тласкат надолу по стълбите към избите. Конвоираха го няколко войника под командването на един подофицер. Разпозна социалиста. Единствен младият професор не беше пиан, но се държеше строго, надменно, точно според строгите изисквания на дисциплината.

Въведоха го в едно сводесто помещение без друг отдушник, освен малко правоъгълно прозорче без стъкло на нивото на земята. Освен много счупени бутилки и няколко сандъка със слама, в тази изба вече нямаше нищо друго.

— Нанесохте обида на един висш началник — каза грубо подофицерът — и без съмнение, на разсъмване ще ви разстрелят... Единственото ви спасение е в това горе веселбата да продължи и да ви забравят.

Тъй като вратата на избата беше избита, както всички останали врати в замъка, на мястото ѝ натрупаха куп мебели и сандъци.

Остатъкът от нощта господин Марсел изкара измъчван от студа. В момента той беше последната му грижа. Беше се отказал от живота, дори мисълта за близките му избледня в съзнанието му. В тъмното се

помъчи да се намести върху два сандъка, търсейки топлината на сламата. Когато утринният бриз започна да подухва от прозорчето, той бавно се унесе в тежък, безпамятен сън, подобен на съня на осъдения на смърт или на съня, предхождащ утрото на предстоящ дуел. Стори му се, че чува викове на немски, тропот на конски копита, далечно бързо и ситно биене на барабани и писък на свирки, подобни на тези, предхождащи нахлуващите батальони под звуците на пиколата и на плоските барабани в предните редици... После напълно изгуби сетива за всичко, което го заобикаляше.

Когато отново отвори очи, един промъкнал се през кръглия отвор слънчев лъч очертаваше златист квадрат на стената, карайки висящите по нея паяжини ярко да блестят. Някой се опитваше да размести барикадата в рамката на вратата. Плах и тревожен женски глас повика няколко пъти:

— Господине, там ли сте?

Скочи бързо на крака и се завтече да помогне на тази, която работеше отвън, разчиствайки барикадата отвътре. Предположи, че нашествениците са си отишли. Иначе не можеше да си представи как жената на портиера ще се осмели да дойде да го извади от затвора му.

— Да, отидоха си — потвърди тя. — Нито един не остана в замъка.

Когато разместиха барикадата от вратата, господин Марсел видя зачервените очи, изпитото лице и разрешените коси на нещастната жена. Нощта беше стоварила върху плещите ѝ товара на дълги години живот. Цялата ѝ сила се стопи изведнъж, виждайки собственика на замъка. „Господине!... Господине!“, простена конвулсивно. И се хвърли разплакала в ръцете му.

Господин Марсел не искаше да знае нищо. Страхуваше се от истината. Попита все пак за портиера. Сега, когато беше напълно буден и свободен, се поблазни от мимолетната надежда, че всичко, което беше видял снощи, е било само един кошмарен сън. Може би клетникът е все още жив...

— Убиха го, господине... Уби го онзи мъж, който изглеждаше толкова добър... А не знам къде е тялото му. Никой не пожела да ми каже.

Подозираше, че трупът е хвърлен в защитния ров. Спокойните зеленикави води тайнствено са се затворили над среднощното

приношение... Деноайе се досети, че друго нещастие тежи още повече на майката, но си наложи щадящо мълчание. Тя самата заговори през сълзи, едва превъзмогвайки болката... Жоржет сега била в павилиона. Избягала ужасена от замъка, след като нашествениците си тръгнали. Били я държали насила там до последния момент.

— По-добре е да не я виждате, господине... Трепери и плаче при мисълта, че после ще ѝ заговорите за случилото се. Като полудяла е, иска да умре. Ах, момиченцето ми!... Няма ли кой да накаже тези чудовища?...

Бяха излезли от подземието и тръгнаха по моста. Жената втренчено погледна зеленикавата гладка повърхност на водата в рова. По нея бавно плуваше трупът на един лебед. Преди да тръгнат, докато оседлавали конете си, двама офицери се позабавлявали, стреляйки с револвери по водните обитатели. Листата на водните растения бяха опръскани с кръв. Между тях плуваха тънки паяжини от бели мехурчета като парченца домашно платно, изплъзнали се от ръцете на невнимателна перачка.

Господин Марсел и жената си размениха тъжни погледи. Под галещите ги слънчеви лъчи се оплакаха един на друг от дошлото нещастие и от старостта.

При мисълта за дъщеря си тя усети силите ѝ да се възвръщат. Краткото присъствие на тези хора беше оставило след себе си пълна разруха. В замъка не беше останала друга храна, освен няколкото забравени в кухнята парчета твърд хляб. „А трябва да продължим да живеем, господине... Трябва да продължим да живеем, било то само за да видим как Господ ги наказва...“ Старецът повдигна унило рамене. Господ?!... Но жената имаше право, трябва да се живее.

С неустрашимостта на първата си младост, когато препускаше по необятните земи на Новия свят, водейки през прерията многочислени стада добитък, той се втурна извън парка на замъка. Пред себе си видя долината, жълта и зелена, усмихваща се на слънцето, с разпръснати тук-там горички, с жълтеникавите квадрати на житните ниви, с живите плетове, в които пееха птици, с цялото лятно великолепие на обработеното с любов и добре подредено от десетки и десетки поколения поле. И въпреки всичко се почувства изоставен на произвола на съдбата, заплашен да умре от глад. Стори му се, че сега бе по-сам, отколкото по времето, когато прехвърляше страховитите

скалисти снежни върхове на Андите, обвити в мъртва тишина, нарушавана единствено от плясъка на крилата на кондорите. Никой... Погледът му не различи нито една движеща се точка. Всичко беше неподвижно, замръзнало и като че ли свито от страх пред тътена, който продължаваше да отеква на хоризонта.

Тръгна към градчето — грамада почернели стени, между които се показваха няколко оцелели къщи и една камбанария без керемиди и с изкривен от горещите пламъци кръст. Нито една жива душа по улиците, осеяни с бутилки, с обгорели греди, с отломки, покрити със сажди. Трупозете бяха изчезнали, но предизвикващата гадене смрад на гранясала мазнина и на изгоряла плът сякаш залепваше по ноздрите. Прекоси го цялото и стигна до мястото с барикадата на драгуните. Каруците все още бяха встрани от пътя. Видя малка могилка на мястото на разстрела. Два крака и една ръка се подаваха на равнището на земята. Като се приближи, няколко черни буци пръст се търкулнаха от този плитък гроб, оставяйки трупозете на открито. Бързи безредни удари на твърди криле заудряха въздуха, отдалечавайки се с ядно грачене.

Тръгна по обратния път. Спираше пред всяка по-малко пострадала къща, провикваше се, провираше глава през празните дупки на вратите и прозорците. Никой ли не беше останал във Вилбланш?... Между развалините смътно различи нещо да се движи лазешком подобно на влечуго, което непрекъснато спираше колебливо намясто, готово всеки миг да се върне назад, за да се вмъкне в леговището си. Успокоило се изведнъж, животното се изправи. Беше мъж, старец. И други човешки ларви започнаха да се появяват след виковете му, нещастни същества, отказали се да вървят издйнически изправени, завиждащи на нисшите организми за способността им да се плъзгат в прахта и за бързината, с която успяват да изчезнат под земята. Повечето бяха жени и деца, всички мръсни, черни, със сплъстени коси, с очи, излъчващи животински глад и с увиснали от умора челюсти. Живееха скрити в развалините на къщите си. Страхът ги беше накарал да забравят глада, но сега, усетили се освободени от присъствието на враговете, всичките им потискани през часовете на изживяния ужас желания изведнъж отново ги обладаха с цялата си сила.

На Деноайе му се стори, че го заобикаля племе изгладнели и оскотели индианци, каквито беше виждал при пътуванията си на авантюрист. На тръгване от Париж беше взел няколко златни монети, извади една от тях и направи така, че тя да заблести на слънцето. Нуждаеше се от хляб, нуждаеше се от всичко, което може да се яде. Готов беше да плати, без да се пазари.

Видът на златото предизвика погледи на възторг и алчност, но това трая съвсем кратко и тези чувства отстъпиха място на безразличието, с което очите започнаха да гледат жълтия кръг. Господин Марсел се убеди, че чудодейният фетиш е изгубил силата си. Всички жалостиво и скръбно започнаха да се оплакват и вайкат като пред ковчег с мъртвец. „Господине, убиха мъжа ми...“ „Господине, децата ми, няма ми ги две от децата...“ „Господине, отведоха всички мъже и казаха, че ще ги водят в Германия да обработват земята...“ „Господине, дай хляб, малките ми дечица умират от глад.“

Една жена оплакваше нещо по-лошо от смъртта: „Дъщеря ми!... Клетата ми дъщеря!“ Изпълненият ѝ с омраза налудничав поглед издаваше стаената в душата ѝ трагедия. Стоновете и сълзите ѝ напомняха за другата майка, която плачеше заради същото в замъка. В дъното на мрачна пещера лежала сега жертвата — смазана от умора, разтърсвана от кошмари, виждайки все още редуващите се брутални насилници с изкривени от животинско наслаждение лица.

Всички тези нещастници протягаха умолително ръце към мъжа, за чието богатство се носеха легенди. Жените му показваха сиво-жълтеникавите си новородени деца с помътнели от глад очи и едва доловимо дишане. „Хляб... хляб“ — го молеха те, сякаш би могъл да направи някакво чудо. Даде на една жена златната монета, която държеше между пръстите си. После раздаде още такива златни пари. Взимаха ги, без да ги погледнат, и продължаваха да се молят: „Хляб... хляб.“ Как биха могли да предположат, че и той самият беше дошъл тук да търси същото!... Избяга, осъзнал безполезността на усилията си.

Когато отчаян се връщаше към замъка си, настигна дълга колона огромни камиони и мъже на коне, изпълнили пътя. Движеха се в неговата посока. Щом влезе в парка на замъка, видя група германци да прокарват телефонни кабели. Бяха току-що обиколили обърнатите с главата надолу помещения и гръмко се смееха на написаното от

капитан фон Хартрот: „Моля, не разграбвайте...“ Струваше им се много духовито, типично по германски.

Колоната влезе и изпълни целия парк. Камионите и фургоните носеха знака на Червения кръст. В замъка очевидно се настаняваше военна болница. Лекарите, облечени в зелено и въоръжени също както офицерите, подражаваха на леденото им високомерие и на отблъскващата им сериозност. Стовариха от фургоните стотици сгъваеми легла и ги наредиха във всички помещения. Останалите като по чудо мебели натрупаха под дърветата. Войниците изпълняваха с механична точност кратките императивни заповеди. Дъх на аптека, на йод, на санитарни препарати и антисептични средства, с които измиха стените, за да заличат следите от нощната оргия, изпълни стаите. После видя млади синеоки и с коси с цвят на коноп жени, облечени в бяло. Имаха сериозен, решителен, неумолим вид. Многократно се блъскаха в него, сякаш не го виждаха. Приличаха на монахини, но с револвери под расата.

Към обяд започнаха да пристигат други автомобили, привлечени от развяващото се над замъка огромно бяло знаме с червен кръст по средата. Идваха откъм река Марна. Металните им части бяха очукани от снаряди, стъклата им — силно напукани, все едно напръскани с ярки звезди. От тях слизаха мъже, много мъже, едни на собствените си крака, други върху брезентови носилки: бледи и червендалести лица, профили с орлови и чипи носове; руси глави, обвити в бели тюрбани с кървави петна; дръзко усмихнати устни и устни стенещи и мораво сини; челюсти, поддържани от стегнати превръзки като на мумии; едри мъже без видими рани и контузии, но агонизиращи; обезобразени тела, завършващи с глави, които говореха и пушеха; остатъци от крака с напоени с кръв превръзки; висящи неподвижно като изсъхнали клони ръце; раздрани униформи с трагични празноти на мястото на липсващите крайници.

Лавина от страдания и болка заля замъка. Само за няколко часа той беше зает изцяло, не остана нито едно свободно легло. Последните носилки поставиха под сянката на дърветата. Телефоните звъняха непрекъснато. Хирурзи в работни престилки непрекъснато сновяха от едно място на друго и действаха със завидна сръчност. Човешкият живот беше подложен на бързи и често груби спасителни процедури. Умрелите освобождаваха легла за новодошлите. Деноайе видя капещи

кошове, пълни с парчета човешка плът: останки от крайници, счупени кости, отрязани цели ръце и крака. Отнасяха ги в дъното на парка и ги заравяха на една площадка, където някога се намиреше любимото на Чичи място за четене.

Двойки войници носеха някакви вързопи, увити в чаршафи, които собственикът на замъка разпозна като свои. Тези вързопи бяха човешки трупове. Паркът започна постепенно да се превръща в гробище. Площадката в дъното на парка бързо се оказа недостатъчна за мъртвците и санитарните отпадъци. Около нея се появяваха все нови и нови гробове. Дузина взети в плен селяни копаеха земята и помагаша за разтоварване на труповете. Докарваха ги с каруца до гробовете и те ги изсипаха в тях като непотребни отломки от разрушени сгради. Господин Марсел почувства злорадо удоволствие при вида на постоянно растящия брой умиращи врагове, но в същото време се и вайкаше, че тази лавина от натрапници щеше завинаги да остане в земите му.

Привечер, макар и съсипан от толкова силни емоции, започна да го мъчи и глад. Беше изял само едно от парчетата хляб, намерени в кухнята от вдовицата на портиера. Другото го беше оставил за нея и за дъщеря ѝ. Мъчение, равносилно на глада, беше за него отчаянието на Жоржет, която, щом го зърнеше отдалеч, веднага се опитваше да се скрие засрамена.

— Не искам господинът да ме вижда! — проплакваше тя, криейки лицето си.

И господинът, щом влезеше в павилиона, не се и опитваше да се приближи до нея, защото му се струваше, че присъствието му ще направи още по-болезнен спомена за оскърблението.

Напразно, подтикван от мъчителния глад, отиде при група лекари, говорещи френски. Не поискаха дори да го изслушат и понеже се опита да настоява, грубо го избутаха далеч от себе си... Няма да умре от глад наред владенията си! А тези хора си хапваха добре. Намръщените медицински сестри се бяха настанили в кухнята му. Но времето минаваше и никой не изпита и най-малкото съжаление към него, едва движещия се натам-насам старец, усещащ все още по цялото си тяло болката от снощните удари. Гладът го измъчваше така, както не го беше тормозил и през най-трудните му пътувания през безкрайната аржентинска пампа. Да гладува в една цивилизована

страна, докато носеше увит около кръста пояс, пълен със злато, заобиколен от собствените си земи и къщи, но в които се разпореждаха други, без да му обръщат никакво внимание! Да стигне до това положение в края на живота си, след като беше натрупал милиони и се беше върнал в Европа!... Каква ирония на съдбата!...

Видя един санитар, облегнат с гръб на ствола на едно дърво, да яде с апетит хляб и парче колбас. Изглежда със завист този едър широкоплещест мъж със силна, покрита с набола червеникава брада челюст. Подаде му с мълчалива покана една златна монета. При вида на златото очите на германеца блеснаха и той се усмихна до уши.

— *Ja* — каза, разбирайки мимиката.

И му даде храната си, след като взе монетата.

Господин Марсел заяде лакомо. Никога досега не беше изпитвал такова удоволствие от храната, както в този момент сред градината си, превърната в гробище, и пред разграбения замък, в който стенеха и агонизираха стотици човешки същества. Една ръка в сив ръкав се появи пред очите му. Беше германецът, който се връщаше с два хляба и парче месо, грабнати от кухнята. Повтори с усмивка: „*Ja?*“ Старецът му даде втора златна монета и се запъти да отнесе тази храна на двете скрити в павилиона жени.

През нощта, нощ на мъчително безсъние, прекъсвано от ужасяващи видения, му се стори, че грохотът на оръдията приближава. Беше една едва доловима разлика, може би ефект от нощната тишина, увеличаваща силата на шумовете. От фронта продължаваха да пристигат камиони, освобождаваха се от товара си разкъсана човешка плът и си тръгваха. Деноайе си помисли, че неговият замък е само една от многото военни болници по линията, дълга повече от сто километра, и че оттатък нея, в тила на французите, има разкрити подобни центрове, в които кипи същата трескава дейност и където също толкова често пристигат товарите с умиращи мъже. Много от тях сигурно не са имали късмета да бъдат прибрани приживе, вили са като кучета сред бойното поле със затънали в праха или калта окървавени тела и са издъхвали, въргаляйки се в собствените си вътрешности... И господин Марсел, който само преди часове се смяташе за най-нещастното творение на Създателя, изпита зловеща радост при мисълта, че всички те могат да му завидят за крепките старини, за щастието, че сега лежи жив и здрав в леглото си.

На сутринта санитарят го чакаше на същото място с пълна торба. Брадясал, услужлив, добър!... Подаде му една златна монета.

— Nein — отговори той с лукава усмивка.

В пръстите на господин Марсел се появиха две блестящи малки окръжности. Друга усмивка, „nein“, отрицателно поклащане с глава. Какъв крадец само! Как се възползваше от нуждите му!... И едва след като му даде пет златни монети, можа да се сдобие с пълната с хранителни продукти торба.

Скоро усети, че му бе устроен коварен заговор с цел да му бъдат взети парите. Един гигант с нашивки на сержант бутна в ръката му лопата и грубо го забута напред. Озова се в един ъгъл на превърнатия в гробище парк близо до пълната с трупове каруца. Трябваше да копае собствената си земя заедно с онези отчаяни от нещастията си пленници, които веднага го приеха като равен.

Извърна очи, за да не вижда вдървените в странни пози трупове, надвиснали над главата му на ръба на дупката и готови всеки момент да се сринат на дъното ѝ. От земята се носеше непоносима смрад. Труповете в съседните гробове бяха започнали да се разлагат. Настойчивостта, с която пазачите му го подтикваха да работи и хитрата усмивка на сержанта, го накараха да заподозре шантажа. Брадясалият санитар несъмнено имаше пръст във всичко това. Хвърли лопатата и бръкна в джоба си, гледайки въпросително сержанта. „Ja“, каза той. И след като даде няколко монети, му позволиха да се отдалечи от злокобното място и да се разхожда свободно. Знаеше какво го очаква: тези хора щяха да го подложат на неумолимо изнудване.

Измина още един ден, съвсем подобен на предния. Сутринта на следващия изострените му от постоянните тревоги възприятия го накараха да забележи нещо странно. Камионите пристигаха и си заминаваха много по-начесто, сред персонала започна да се усеща суматоха и смущение. Телефоните звъняха като полудели, новопристигналите ранени изглеждаха много по-унили. Предния ден имаше и такива, които слизаха от камионите с песен на уста, преодолявайки болката с шеги и смях. Говореха за близката победа и съжеляваха, че няма да могат да участват при влизането в Париж. Сега всички без изключение бяха мълчаливи, мрачни, очевидно мислещи за собствената си съдба, без да ги интересува какво са оставили зад гърба си.

Извън парка долиташе силен шум. Отвъд оградата беше почерняло от камиони. Изглежда нашествието започваше отново, но в обратна посока. В продължение на часове минаваха безкрайни колони сиви камиони с уморено боботещи двигатели. Последваха пехотни полкове, ескадрони, батареи с колесни оръдия. Движеха се бавно и тази мудност объркваше Деноайе, който се чудеше дали това отстъпление е бягство, или смяна на позиция. Единственото, което му доставяше удовлетворение, беше унилият вид на доведените до пълно затъпяване войници, мрачното мълчание на офицерите. Никой не викаше, изглежда всички бяха забравили за веселия възглас „Напред към Париж!“. Зеленикавото чудовище все още запазваше бронираното си чело от татък Марна, но опашката му започваше да свива пръстените си с обезпокоителни вълнообразни движения.

С настъпването на нощта отстъплението на войските продължи. Тътенът на оръдейната канонада се приближи още. Някои гърмежи отекваха толкова близо, че стъклата на прозорците зазвънтяваха. Един селянин беглец бе успял да се промъкне в парка, търсейки убежище, и можа да съобщи новини на господин Марсел. Германците отстъпвали. Някои от батареите им заели позиции на брега на Марна, за да се опитат да окажат съпротива. И новодошлият остана в замъка, без нашествениците, които само дни преди това разстрелваха при най-малкото подозрение, да му обръщат каквото и да е внимание.

Автоматично действащата дисциплина на германците се беше видимо влошила. Лекарите и санитарите тичаха, крещейки насам-натам, и псуваха невъздържано при пристигането на всеки нов камион. Заповядваха на шофьора да продължи към някоя друга военна болница в тила. Бяха получили разпореждане още същата нощ да се евакуират от замъка.

Въпреки забраната един от автомобилите можа да се освободи от товара си с ранени. Състоянието им беше такова, че лекарите ги приеха, преценявайки, че е безсмислено да продължат пътуването. Останаха да лежат в градината на същите носилки, на които бяха пътували дотук. На светлината на фенера Деноайе разпозна един от умиращите. Беше секретарят на негово превъзходителство, професорът социалист, който го беше затворил в зимника на замъка.

При вида на собственика той се усмихна, сякаш виждаше другар. Беше единственото познато лице между всички тези заобикалящи го

хора, говорещи неговия език. Беше много блед, с изпито лице и с премежен поглед. Нямаше видими рани, но под праметнатия през корема шинел разкъсаните му вътрешности изпусаха задушлива миризма на разложение. Присъствието на Деноайе му помогна да разбере къде са го довели и малко по малко възстанови спомените си. Заговори така, сякаш старецът бе проявил жив интерес към случилото се с него и с бойните му другари. Гласът му бе тих и изпълнен с явно усилие. Лош късмет за бригадата му! Били стигнали на фронта в много труден момент. Веднага били хвърлени в боя като свежи сили. Майор Блумхард загинал почти веднага, след като един 75 милиметров снаряд отнесъл главата му. Загинали и почти всички офицери, които се били настанили в замъка. Парче от снаряд отнесло челюстта на негово превъзходителство. Видял го проснат на земята и ръмжащ от болка да изважда изпод куртката си медальон с портрет, който се опитвал да целуне с разбитата си уста. Друго парче от същия този снаряд разкъсало и неговия корем. Лежал четиридесет и два часа на бойното поле, докато санитарите най-сетне го прибрали...

И с ненаситността на университетски човек, желаещ да види и да обясни всичко, добави в този върховен момент, с упоритостта на желаещия да умре:

— Тъжна война, господине... Липсват разумни доводи, за да се посочи истинският виновник... Когато войната свърши, ще има... ще има...

Затвори очи, замаян от усилието. Деноайе се отдалечи. Нещастникът! Поставяше часа на правосъдието след края на войната, а междуременно настъпваше неговият край и той щеше да изчезне с всичките си скрупули на муден и дисциплиниран човек на доводите.

Тази нощ не можа да заспи. Стените на павилиона се тресяха, стъклата на прозорците звънтяха като пред счупване, в съседната стая двете жени тревожно въздишаха. Към свистенето на германските изстрели се прибавяха други по-близки експлозии. Досети се, че това са избухващите френски снаряди, прелитащи над река Марна в търсене на вражеската артилерия.

Ентусиазмът му като че ли се възроди, надеждата за победа се промъкна в мислите му. Но беше толкова потиснат от мизерното си положение, че незабавно отхвърли подобна възможност. Неговите напредваха, но това придвижване напред им даваше само едно локално

предимство. Фронтовата линия бе много дълга!... Щеше да се случи същото, както през 1870 година: френската храброст щеше да постигне изменчиви поради вражеската стратегия локални победи, които накрая щяха да се превърнат в поражения.

След полунощ канонадата спря, но тишина така и не настъпи. Пред павилиона бучаха автомобили, отекваха заповеди. Военнополевата болница напускаше замъка. На разсъмване конски галоп и грохот от търкалящи се колела разтърси земята по посока на широката желязна врата. Половин час по-късно се чу тропот на стотици тежки и забързани човешки стъпки, губеци се навътре в парка.

Беше вече светло, когато скочи от леглото. Първото, което видя, щом излезе от павилиона, беше знамето на Червения кръст, развяващо се над кулите на замъка. Под дърветата вече нямаше носилки. На подвижния мост срещна двама санитарни и един от лекарите. Болницата си беше отишла с подлежащите на транспорт ранени. Под наблюдението на едно отделение в сградата бяха останали единствено тежко ранените, напълно обездвижените. Вакханките болногледачки също ги нямаше.

Брадясалият беше единият от двамата останали санитарни. Усмихна се, щом видя господин Марсел да идва, и бързо изчезна нанякъде. След няколко минути се появи с пълни ръце. Никога досега не бе предлагал толкова щедра доставка. Старецът предусети и поголеми претенции, но когато понечи да бръкне в джоба си, санитарят го спря:

— Nein... Nein.

Защо ли беше тази щедрост?... Германецът продължи настоятелно да отказва да вземе пари. Голямата му уста се разтегна в широка любезна усмивка, огромните му длани легнаха върху раменете на господин Марсел. Приличаше на добро смирено куче, което се умилква около някой минувач, за да го вземе със себе си. „Французи... Французи“ — каза той на родния си език. Не знаеше как да продължи, но от тези му думи пролича желанието да обясни, че винаги е чувствал голяма симпатия към французите. Случваше се нещо важно. Показваха го унилият вид на другите двама германци, стоящи до голямата врата на замъка, и внезапното угодничество на този селянин в униформа.

На по-голямо разстояние от сградата видя войници, много войници. По протежение на каменния зид се беше разположил един пехотен батальон заедно с фургоните и с конете си. Някои от войниците размахваха кирки, за да пробият бойници в зида и да оформят в него зъбци като на крепостна стена. Други клякаха или сядаха до отворите, оставяйки настрани раниците си, за да имат по-голяма свобода на движенията. В далечината отекваха топовни гърмежи, а в интервалите между тях — честа пушечна и картечна стрелба. Свежото утро беше покрило хората и предметите с тънък слой блестяща роса. Над равнината плуваха кичури мъгла, придаващи на околните предмети несигурните очертания на нереалното. Слънцето представляваше едно едва забележимо петно, пълзящо отвъд мъгливата завеса на хоризонта. Дърветата плачеха през всичките пукнатини на кората си.

Проехтя близък и оглушителен гръм, паднал сякаш досами замъка. Деноайе залитна, като че получил силен удар в гърдите. Другите мъже останаха невъзмутими, с безразличието на навика. На няколко крачки от него бяха стреляли с оръдие... Едва сега си даде ясна сметка, че в парка му са заели позиция две батареи. Оръдията се оказаха скрити под купчини клони, които артилеристите бяха отсекли от околните дървета. Около всяко от тях те правеха с лопати бордюри от пръст, висок тридесет сантиметра, който да пази краката на обслужващите оръдието артилериисти, докато тялото им е защитено от блиндираните паравани от двете страни на дулото.

Господин Марсел постепенно свикна с трясъка на оръдейните изстрели, които като че ли изпразваха главата му от всякакво съдържание. При всеки изстрел скърцаше със зъби, стискаше юмруци, но продължаваше да стои неподвижно, без никакво желание да избяга, завладян от силата на експлозиите и от спокойствието на тези мъже, едни от които отдаваха заповедите си изпънати и строги, а другите — обикалящи като раболепни слуги около бълващите огън чудовища.

Всичките мисли сякаш бяха излетели от главата му, изгонени от първия гърмеж. Мозъкът му живееше само в настоящия миг. Погледна втренчено към бялото знаме с червения кръст, веещо се над замъка.

„Това е предателство — помисли си, — подло вероломство“.

В далечината, на отсрещния бряг на Марна, гърмяха френските оръдия. Изстрелите им можеха да се отгатнат по плуващите високо във

въздуха малки жълтеникави облачета и стълбовете дим, издигащи се над различни точки сред околния пейзаж там, където имаше скрити германски войски, наредени в губеща се в безкрая линия. Замъкът изглежда бе предназначен за прикритие и резервен плацдарм.

Утринните мъгли се разсеяха. Слънцето показва чистия си блестящ диск, опъвайки по земята фантастично дълги сенки на хора и дървета. От мъглата се появиха свежи и окъпани от сутрешната роса хълмове и гори. Цялата долина се виждаше като на длан. Деноайе се учуди, когато от мястото, на което се намираше, забеляза реката. През нощта оръдията се бяха погрижили да отворят широки просеки сред дърветата, които досега я скриваха от погледа. Това, което най-много го озадачи, докато наблюдаваше този усмихнат и по детски радостен утринен пейзаж, беше, че не виждаше никого, абсолютно никого. Трецяха хълмове и горички, без да се покаже нито един човек. Сигурно повече от сто хиляди мъже лежаха притиснати към земята в пространството, което погледът му обхващаше, но нито един не се показваше. Разтърсвайки въздуха, смъртоносното ръмжене на оръжията не оставяше никаква видима следа по него. Виждаха се само димът от изстрелите и черните спирали, вдигнати от избухващите на земята големи снаряди. Такива димни колони се появяваха на всички страни. Обкръжаваха замъка като обръч от гигантски черни въртопи, но никой не нарушаваше реда и не се осмеляваше да напредне, за да удари замъка. Господин Марсел продължаваше да гледа знамето. „Това е предателство“ — повтори си той наум. Но в същото време приемаше присъствието му от чист егоизъм, виждайки в него защита за владението си.

Батальонът беше приключил с настаняването си покрай каменния зид, точно срещу реката. Приклекли до него, войниците бяха подпрели пушките си до избитите бойници и зъбци като на крепостна стена. Изглеждаха доволни от тази почивка след цяла нощ сражения в отстъпление. Всички като че ли спяха с отворени очи. Постепенно се килваха възник, подскачаха стреснато и търсеха опора в раниците си. В затишията между оръдейните изстрели зазвучаваха похърквания. Някои от офицерите, застанали прави по-назад, оглеждаха околностите с биноклите си. Други разговаряха на групи. Едни изглеждаха обезсърчени, други гневни от отстъплението, което бяха принудени да правят вече втори ден. Повечето бяха спокойни с

пасивността на подчинението. Фронтът на бойните действия беше огромен: кой би могъл да предскаже края?... Тук се оттегляха, но в момента на други места другарите сигурно решително настъпваха. До последния момент нито един войник не може да предположи изхода от битките. Най-голямата им болка беше, че все повече се отдалечават от Париж.

Блясъкът на кръгло стъкло заслепи господин Марсел. Монокъл, втрещен в него с агресивна настойчивост. Слаб лейтенант със стегнато телосложение, същият като офицерите, които беше виждал в Берлин, един истински юнкер, стоеше на няколко крачки от него със сабя в ръка зад хората си като пастир, мрачен и гневен.

— Какво правите тук? — попита строго.

Обясни, че е собственикът на замъка. „Французин?“ — продължи да задава въпроси лейтенантът. „Да, французин...“ Офицерът продължи да се държи враждебно, чувствайки необходимостта да направи нещо срещу този представител на неприятеля. Жестовите и виковете на другите офицери го откъснаха от мислите му. Всички бяха вперили погледи нагоре и старецът направи същото.

От един час насам се чуваха страховити тътнежи, а в небето се забелязваха обвити в жълтеникав дим перести облачета, във вътрешността на които бясно се търкаляше голямо колело. Тътнежите бяха на тежката германска артилерия, която стреляше на няколко километра оттук, изпращайки снарядите си над замъка. Явно не това беше привлякло вниманието на офицерите. Присви очи, за да вижда по-добре, и накрая, точно до ръба на едно от облачетата, различи нещо като комар, проблясващ на слънчевите лъчи. В кратките интервали тишина се долавяше жужене, приглушено и далечно, издаващо присъствието му. Офицерите поклатиха глави: „Французите“. И Деноайе си помисли същото. Не можеше и да си представи, че на крилата на самолета би могло да има черни пречупени кръстове. Видя във въображението си два трицветни пръстена, подобни на цветните кръговете по крилата на пеперудите.

Разбираше безпокойството на германците. Приближилият се френски самолет остана като че неподвижен за момент над замъка, без да обръща внимание на белите балончета, които избухваха под и около него. Напразно оръдията от близките позиции го обстрелваха със

снарядите си. После направи бърз завой и се отдалечи в посоката, от която бе дошъл.

„Сигурно е видял всичко — помисли си Деноайе. — Засякъл ни е и знае какво има тук“.

Предположи, че ходът на събитията бързо ще се промени. Всичко, случило се до момента през първите часове на сутринта, щеше да изгуби значението си в сравнение с онова, което щеше да последва. Усети страх, неудържимия страх от неизвестното, и в същото време почувства любопитство, безпокойство, нетърпение пред надвисналата, но никога неидваща опасност.

Оглушителна експлозия проехтя извън парка, но на съвсем малко разстояние от оградата. Във въздуха полетяха цели корони на дървета, скършени надве стволоче, огромни буци черна пръст с кичури трева, облак прах закри небето. От зида се откъртиха няколко едри камъка. Германците поприсвиха леко тела, но без видимо вълнение. Беше им познато. Очакваха го като нещо неизбежно, след като бяха видели самолета. Знамето с червения кръст вече не можеше да заблуди вражеските артилериисти.

Господин Марсел не беше успял да се съвземе от изненадата си, когато още по-близо до зида избухна втора експлозия... после трета, вътре в парка. Стори му се, че внезапно е прескочил в друг свят. Видя хората и нещата като през някаква фантастична пелена, иззад която с тътнеж напредваше и събаряше всичко по пътя си една мощна разрушителната сила. Стоеше вцепенен, но в същото време не изпитваше страх. Досега си беше представял страха по различен начин. Усещаше в стомаха си мъчителна празнина. Залюля се няколко пъти на краката си, сякаш някой го удряше силно — първо в гърдите и веднага след това отзад по гърба. Наоколо се разнесе задушлив мирис на силна киселина, който затрудняваше дишането и предизвикваше сълзи. За сметка на това шумовете престанаха да го притесняват, вече не съществуваха за него. Усещаше ги по движението на въздуха, по разклащането наоколо, по вихрушката, принуждаваща мъжете да се превиват, но те вече не произвеждаха ефект вътре в него. Беше изгубил способността си да чува. Цялата сила на възприятията му се концентрира в зрението. Очите му като че ли станаха фасетни — като при някои насекоми. Виждаше какво се случва пред него, встрани от него, зад него. И стана свидетел на внезапни и поразителни неща,

сякаш по каприз на съдбата всички правила в живота изведнъж бяха претърпели пълна промяна.

Един офицер, който стоеше само на няколко крачки от него, по необясним начин полетя във въздуха. Започна да се издига, без да губи изпънатата си военна стойка, с каска на главата, със свъсени вежди, с щръкнал рус къс мустак, а по-надолу — с изпъчените гърди, опънали куртката с цвят на горчица, ръцете в ръкавици, държащи бинокъл и лист хартия. Тук обаче неговата издигнала фигура се прекъсваше. Краката в сивите бричове и гамашите, които бяха останали на земята, безжизнени като празни калъфи, бълваха, бавно свличайки се, червеното си съдържание. От летящия нагоре торс като от голяма делва без дъно се сипеха вътрешности. Малко по-нататък, няколко стоящи прави артилериисти внезапно се озоваха проснати на земята, неподвижни и обагрени в червено.

Заелите позиция покрай каменния зид пехотинци залегнаха плътно на земята в старанието си да станат по-незабележими до бойниците, от които стърчаха пушките им. Мнозина бяха сложили раниците на главите или на гърбовете си, за да се предпазят от летящите парчетата на избухналите снаряди. Ако правеха някакви движения, то беше само за да се пригледат по-добре към неравностите на земята, стараейки се да я изкопаят с коремите си. Някои от тях промениха позите си с необяснима бързина. Сега лежаха опънати по гръб и изглеждаха заспали. Един беше с разкъсана около стомаха униформа и между парчетата плат от разпрания корем висяха синкави и червени меса, покрити с мехурчета пяна. Друг беше останал без крака. Видя също широко отворени от изненада и болка очи, зейнали уста, присвили устни като за продължителен вик. Но не викаха или поне той не чуваше виковете им.

Беше изгубил представа за времето. Не знаеше дали е стоял така неподвижен часове, или само минута. Безпокоеше го единствено треперенето на краката му, които отказваха да го държат... Нещо падна зад гърба му. Валяха отломки. Като обърна глава, видя замъка си преобразен. Току-що му бяха откраднали половин кула. Каменните плочи се пръскаха на малки парчета и се сриваха надолу, каменната рамка на един от големите прозорци беше почти изхвъркнала от мястото си и като по чудо продължаваше да пази равновесие. Старите мертеци на островърхия покрив на купата пламнаха като факли.

Тази внезапна промяна в собствеността му го впечатли много повече, отколкото безмилостната сеч на смъртта. Осъзна ужаса на слепите и неумолими сили, бушуващи около него. Животът, концентриран в очите му, се разпръсна във всички посоки и постепенно слезе в краката... Побягна, без да се замисли къде ще отиде, воден единствено от необходимостта да се скрие, подобно на тези мъже, оковани от правилата на дисциплината и принудени да се притискат към земята в старанието си да придобият незабележимостта на влечугите.

Инстинктът го теглеше към павилиона, но по средата на централната алея на пътя му се изпречи поредната от смайващите промени. Някаква невидима ръка приключваше с обръщането наопаки на половината покрив. Цялата лицева страна на фасадата се прегъна надве, образувайки водопад от тухли и прах. Вътрешните помещения останаха на открито, подобно на театрален декор — кухнята, в която се беше хранил, горният етаж със спалнята, в която беше все още неоправеното му легло. Нещастните жени!...

Обърна се и се завтече към замъка. Спомни си за избата, в която беше прекарал затворен една нощ. И когато се озова под сводестия ѝ мрачен таван, тя му се стори като най-изисканият от всички салони. Благослови уменията и предвидливостта на строителите.

Тишината в подземие то възвърна слуха му. Чу, приглушена като далечна буря, стрелбата на германските оръдия и трясъка от експлозиите на френските снаряди. Спомни си за хвалебствените си слова по адрес на 75 милиметровото оръдие, което познаваше само по устно описание. Беше усетил вече и прякото му въздействие. „Стреля съвсем точно“ — измърмори си тихичко. Още малко и щеше да срине целия му замък. Подобно съвършенство му се стори прекалено... Но скоро се разкая за тези егоистични вайкания. Една натрапчива и подобна на угризение мисъл завладя съзнанието му. Цялото това негово сегашно страдание очевидно му беше наложено като изкупление за младежкото му прегрешение. Беше пренебрегнал дълга към родината си и сега, когато вече бе едно инертно и беззащитно същество, го връхлетя цялата ужасна действителност на войната, без да има възможност да изпита удовлетворението на войника, който може да се противопостави на ударите. Предстоеше му да умре, беше сигурен в това, със смъртта на посрамените и безименните, непозната

славата. Руините на замъка щяха да станат негова гробница. Убеждението, че ще умре в мрачното подземие като гризач, на който са запушили отворите на леговището, го накара да възненавиди убежището си.

Горе бурята продължаваше да вилнее. Над главата му сякаш удари гръм. Последва грохот от срутване. Върху сградата беше паднал още един снаряд. Дочу стенания, викове, забързани стъпки. Изглежда снарядът в сляпата си ярост беше разкъсал на парчета много от умиращите в салоните на сградата.

Уплаши се, че може да остане погребан в убежището си и презглава се затича нагоре по стълбите. Като минаваше през партерния етаж, видя небето през пробития покрив. Навсякъде висяха парчета греди, люлееха се части от подовата настилка, задържали се като на косъм да не полетят надолу мебели. В хола, чийто под доскоро беше покрит със скъпи килими, сега нагази в купища отломки, изкривени жезла и парчета от нападали от горните етажи счупени мебели. Стори му се, че сред тях вижда сгърчени човешки крайници и чува болезнени неразбираеми стенания.

Излезе тичешком навън със същата припряност да стигне до светлината и до чистия въздух, както корабокрушенецът, измъкващ се от вътрешността на потъналия кораб... Беше изминало доста време от момента, в който се скри в подземие. Слънцето блестеше високо в небето. В градината видя още трупове в трагични и странни пози. Ранените стенеха, прегънати надве в носилките, или лежах мълчаливо на земята с присвити от болка лица, опрели гръб до ствола на някое дърво. Някои бяха отворили раниците си, за да извадят санитарните комплекти и да се погрижат за по-леките си рани. Пехотинците водеха непрекъсната стрелба. Броят им се беше увеличил. В парка влизаха нови групи войници. Някои, командвани от сержант, други — от офицер. Бяха части от пехотата, изблъскани от позициите си до реката и идващи да подсилят втората отбранителна линия. Картечните сливаха своето тракане на шевни машини с камшичното плющение на пушките. Пространството беше изпълнено с непрестанното жужене на невидими рояци насекоми. Хиляди нахални конски мухи летяха наоколо, без Деноайе да успее да ги види. Корите на дърветата отскачаха от стволовете, остъргани внезапно от невидими остри нокти, валеше дъжд от обрулени листа, люлееха се по най-безразборен начин

вейки и клони, по земята се търкаляха камъни, подритнати от тайнствени крака. Всички неодушевени предмети като че заживяваха фантастичен живот. Големите цинкови супени лъжици на войниците, металните елементи на униформите им, главините на колелата на оръдията, барабаняха от само себе си, удряни сякаш от невидима градушка. Видя обърнато и със стърчащи нагоре счупени колела оръдие сред проснати и като че ли спящи около него мъже, видя войници безмълвно да лягат на земята и да полагат бавно на нея глави, оборени сякаш от внезапен сън. Други крещяха, пълзейки по алеите на парка, или се влачеха по задник, притиснали с ръце коремите си.

На стареца изведнъж му стана много горещо. Остра миризма на силно избухливи вещества накара очите му да се насълзят, на гърлото му засмъдя. Веднага след това усети студ, челото му се покри с ледена пот.

Трябваше да се отдръпне от моста. Минаваха групи войници, носещи ранени към сградата, въпреки че тя вече беше полуразрушена. Изведнъж от глава до пети го обля хладен дъжд, сякаш от земята беше избликнал голям фонтан. В пълния с вода защитен ров беше паднал снаряд, вдигайки високо във въздуха голяма водна колона с парчета от дремеците в нея шарани и превръщайки в прах белите перила с цветните саксии върху тях.

Втурна се да тича, заслепен от ужас, и скоро се натъкна на малко кръгло стъкълце, гледащо го хладно. Юнкерът с монокъла. Беше отново паднал в ръцете му... С дулото на револвера си той му посочи две търкалящи се наблизо кофи. Трябваше да ги напълни с вода от рова и да даде на хората му, напечени от силното слънце, да пият. Заповедническият тон не търпеше възражения, но господин Марсел се опита да откаже. Да не би да е слуга на германците?... Учудването му бе кратко. Получи силен удар с дръжката на револвера в гърдите си, докато в същото време другата ръка на лейтенанта, свита в юмрук, го удари в лицето. Старецът се сви надве. Прииска му се да заплаче, изпита желание да умре. Но нито отрони сълза, нито животът напусна тялото му след тази обида, както му се искаше... Видя се клекнал до рова да пълни двете кофи с вода и след това да минава покрай редицата войници, които оставяха настрана пушките, за да отпият жадно от хладната живителна течност.

Престана да се страхува от пронизителното свистене на летящите във въздуха невидими неща. Желанието му беше да умре, знаеше, че смъртта му е неизбежна. Натрупаха му се много страдания, на света вече нямаше място за него. Мина покрай големите пробойни в зида, причинени от снарядите. През тях можа безпрепятствено да огледа околността. Стоборите и горичките изглеждаха съвсем различно — бяха полуунищожени от огъня на артилерията. В подножието на склона, на който беше замъкът му, видя няколко военни колони от френския авангард, преминали през Марна и готвещи се за атака. Поради масирания огън на германците напредваха на прибежки по роти, търсейки прикритие в неравностите на терена.

Старецът се оживи при внезапно хрумналата му мисъл, че щом смъртта му беше неизбежна, по-добре бе все пак да го убие френски куршум. И тръгна изправен с двете кофи в ръце сред залегналите и непрекъснато стрелящи мъже. Но скоро се стъписа от друга споходила го идея, която го накара да спре на едно място и да се свие. Даде си сметка, че куршумът, който щеше да получи, можеше да спаси един вражески живот. По-добре да го убият германците... Започна да обмисля възможността да вземе пушката на някого от мъртвите и да се хвърли срещу юнкера, който го беше ударил.

Пълнеше за трети път кофите с вода и наблюдаваше в гръб лейтенанта, когато се случи нещо невероятно, абсурдно, нещо, което му напомни за кинематографа и възможностите му да прави най-фантастични изображения. Изведнъж главата на офицера изчезна. Два кървави фонтана бликнаха от врата му и тялото се свлече на земята като празен чувал. В същото време по дължината на зида и между него и сградата премина циклон, изскубвайки дървета, преобръщайки оръдия, увличайки във вихрушка хората, подобно на сухи листа. Досети се, че смъртта вече размахва коса в нова посока. До момента идваше от насреща, откъм реката, удряйки по неприятелската линия покрай зида. Сега, с внезапността на атмосферна промяна, се вихреше откъм вътрешността на парка. Една подходяща маневра на атакуващите, използвали някакъв страничен път, освободен вероятно при отстъплението на германската линия, бе позволила на французите да подредят оръдията си на нова позиция, удряйки по фланга окупаторите на замъка.

За свой късмет господин Марсел се позабави на брега на рова, защитен от масивното здание. Дъждът от снаряди на скритата батарея премина по дължината на широката алея, помете живите, разкъса за втори път мъртвите, изби много коне, разби на парчета колелата на няколко оръдия. Изведнъж като че избухна вулкан, сред чиито пламъци се чернееха летящи тела. Видя стотици паднали на земята мъже, видя десетки коне да препускат, газейки собствените си вътрешности. Сляпата смърт не събираше снопове, косеше наведнъж цялата нива с един откос. И отсрещните батареи, сякаш предусетили катастрофата, удвоиха силата на огъня, изсипвайки порой от снаряди. Те избухваха навсякъде. Сред околните гори извън пределите на замъка и парка зейваха кратери, бълващи цели огромни стволове. Снарядите изхвърляха от гробовете им мъртвите, погребани предната вечер.

Останалите живи продължиха още известно време да стрелят през амбразури в каменния зид. После бързо се изправиха на крака. Някои от тях, бледи, със стиснати устни и с безумен поглед, сложиха щиковете на дулата на пушките, други обърнаха гръб и побягнаха към изхода на парка, без да обръщат внимание на виковете на офицерите и на куршумите, които те изстреляха след тях.

Всичко това се случи с главозамайваща бързина, подобно на епизод от кошмар. Отвъд зида, като огромен прилив, долиташе все по-силно бръмчене. Чу виковете, стори му се, че множество прегракнали и нестройни гласове пеят Марсилезата. Картечните, неуморими шевни машини, не млъкваха нито за миг. Атаката можеше да бъде отново спряна от тази ожесточена съпротива. Германците, обезумели от гняв, стреляха и стреляха. Пред една от пробойните на зида като че се мярнаха червени кепета и крака в панталони от същия цвят, опитващи се да минат по развалините. Видението обаче изчезна моментално под дъжда от куршуми. Атакуващите сигурно падаха на купища от другата страна на стената.

Деноайе не разбра съвсем ясно как стана промяната. Изведнъж видя червените панталони вътре в парка. Прескачаха самоотвержено през зида, промъкваха се през пробойните, изникваха по невидими пътеки иззад дърветата. Бяха дребни войничета, квадратни и потни, с разкопчани куртки. След тях в пълно безредие тичаха африкански стрелци със сатанински блясък в очите и с пяна на уста, зуави с широки панталони, преследвачи в сини униформи.

Германските офицери предпочитаха да загинат. Вдигнали високо саби след изстрелването на последния патрон, те вървяха право към атакуващите, следвани от малцината все още подчиняващи им се войници. Получи се сблъсък, хаотично разбъркване. На стареца му се стори, че светът изведнъж потъна в дълбока тишина. Виковете на сражаващите се, стълкновението на телата, резкият шум от оръжията не представляваха нищо, след като оръдията бяха замлъкнали. Видя мъже, нанизани през корема на щиковете на пушките, вдигнати високо приклади, падащи надолу като тежки чукове, бореци се на земята противници, търсеци надмощие с ритници и със захапвания. Изчезнаха гърдите с цвят на горчица, видя само гърбове със същия цвят бързо да се отдалечават към изхода на парка, промъквайки се между дърветата, падайки по средата на разстоянието, застигнати от куршумите. Повечето от атакуващите искаха да се втурнат след бегълците, но не можеха, защото преди това трябваше да изтръгнат с резки дърпания щиковете на пушките си от телата на враговете, които ги задържаха в предсмъртната си агония.

Господин Марсел, озовал се изведнъж по средата на тези смъртни схватки, започна да подскача като дете, да размахва ръце и да крещи. После, когато дойде на себе си, държеше в ръце прашната глава на млад офицер, който го гледеше учуден. Може би го беше взел за луд заради целувките, несвързаните думи и стичащите се по бузите му сълзи. Продължи да плаче, когато офицерът грубо го отблъсна от себе си. Усети силна нужда да излее трупаната вече толкова дни мълчалива мъка: „Да живее Франция!“

Неговите бяха вече на входа на парка. Тичаха с насочени напред пушки със затъкнати щикове по следите на последните останки от германския батальон, оттеглящ се към градчето. По пътя мина група конници. Бяха драгуни, идващи да доведат докрай преследването. Но конете им изглеждаха уморени. Единствено радостната възбуда от победата, която изглежда се предаваше от хората на животните, поддържаше техния принуден и мъчителен тръс. Един от конниците спря до входа на парка. Конят жадно захапа стръковете зелена трева, докато драгунът продължи да седи поприведен на седлото, сякаш спеше. В желанието си да го събуди Деноайе го бутна по бедрото и той веднага се изтърколи на обратната страна. Беше мъртъв,

вътрешностите висяха извън корема му. Така беше яздил в тръс на своя боен кон, смесен с останалите.

Наоколо започнаха да се образуват огромни въртопи от желязо и дим. Германската артилерия стреляше по изгубените си позиции. Напредването на атакуващите сили продължаваше. В северна посока минаха батальони, ескадрони, батареи. Уморени, мръсни, покрити с прах и кал, но пък и изпълнени с ентузиазъм, достатъчен да циментира изцедените им сили. Френските оръдия започнаха да бълват огън откъм градчето.

Войнишки патрули претърсваха замъка и близките горички. От разрушените помещения, от дълбоките зимници, от храсталаците в парка, от оборите и от горящите гаражи започнаха да се появяват мъже в зеленикави униформи с остригани нула номер глави. Всички вдигаха високо ръце, показвайки празните си длани. Страхуваха се, с безпокойството на силното угризение, че незабавно ще ги разстрелят. Изведнъж бяха изгубили силата си, озовавайки се далеч от офицера и неподвластни на дисциплината. Някои, поназнайващи малко френски, говореха за съпругите и децата си, за да трогнат заплашващите ги с щиковете си врагове. Един германец се приближи плътно до Деноайе. Брадясалият санитар. Удряше се с юмрук в гърдите и после го сочеше с пръст. „Францъзи... голям приятел на францъзи“. И широко се усмихваше на покровителя си.

Престоя в замъка си до следващата сутрин. Присъства на неочакваното появяване на Жоржет и майка ѝ от сумрака на разрушения павилион. И двете избухнаха в плач при вида на войниците във френски униформи.

— Така не можеше да продължава — простена вдовицата. — Господ забавя, но не прощава.

И майката, и дъщерята като че ли започнаха да изпитват съмнения за истинността на случилото се предните дни.

След една неспокойна нощ, прекарана сред развалините, господин Марсел реши да си тръгне. Какво повече му оставаше да прави в този сринат със земята замък?... Смущаваше го присъствието на толкова много мъртъвци. Бяха стотици, дори хиляди. Войниците и местните зариваха труповете там, където ги намереха. Гробове имаше около целия замък, навсякъде покрай алеите, в градинските лехи, в пристройките. Дори на дъното на заобикалящия замъка кръгъл

защитен ров имаше трупове. Как да живееш с такива съседи, повечето от които врагове?... Сбогом, скъпи мой замък Вилбланш!

Пое пътя към Париж, беше си дал дума да стигне там независимо как. Навсякъде се натъкваше на трупове, но те не бяха в зеленикава униформа. В спасителната атака бяха загинали много от съотечествениците му. Мнозина още щяха да паднат в последните конвулсии на битката, продължаваща зад гърба му, караща линията на хоризонта непрекъснато да потрепва... Видя яркочервени панталони да стърчат над стърнищата, вдигнати вертикално подковани подметки да блестят покрай пътя, мъртвешки бледи глави, тела без крайници, разкъсани коремни със стърчащи от тях огромни посинели черни дробове, разпрани гърди, разпръснати навсякъде човешки крака и ръце. И отделно от тази печална смесица — разхвърляни безредно тъмночервени кепета, ориенталски тюрбани, каски с гребени, ятагани, пречупени на две байонети, пушки, купища гилзи от снаряди. Видя обърнати оръдия със счупени колела, големи купчини от овъглена материя — останки от изгорели хора и коне в нощта преди германското отстъпление.

Въпреки тези варварски кремирования труповете и от едната, и от другата страна бяха безчет, нямаха край. Сякаш земята беше избълвала всички тела, положени в нея от зората на човечеството. Слънцето равнодушно покриваше със светли петна и с жълти отблясъци полетата на смъртта. Парчета от щикове, метални пластини, затвори на пушки блестяха като късчета счупено огледало. Влажната нощ, дъждът, оксидирацията ефект на въздуха все още не бяха променили с корозивното си действие блясъка на тези останки от битката. Плътта започваше да се разлага. Дъх на гробище съпровождаше пътника и колкото повече той напредваше към Париж, толкова миризмата ставаше по-силна. Вървеше през осеяна с разлагащи се човешки и конски трупове долина. В началото мъртвите бяха от предния ден, все още свежи. Онези, на които се натъкна отгатык реката, вече втори ден лежах на земята, малко по-нататык — трети, после четвърти. Ята гарвани литваха лениво при шума от стъпките му, но скоро пак кацах на върху плячката си, нахранени, но не преситени, изгубили всякакъв страх от човека.

От време на време срещаше групи живи същества. Кавалерийски взводове, жандармеристи, зуави, преследвачи. Обикаляха около

изоставените разрушени ферми и оглеждаха терена за евентуални германски бегълци. Деноаие трябваше непрекъснато да разказва историята си и да показва паспорта, даден му от Лакур за пътуването с военния влак. Само така можеше да продължава напред. Тези войници, много от които леко ранени, живееха все още с впечатленията от победата. Смееха се, разказваха подвизите си, описваха как през изминалите дни са гледали смъртта в очите. „Ще ги изпроводим с ритници до границата...“ Ненавистта им ставаше още по-голяма, като поглеждаха наоколо. Населените места, фермите, самотните къщи — всичко изгорено. Като скелети на праисторически животни в долината стърчаха оголени стоманени конструкции, изкривени от огъня. Тухлените комини на фабриките бяха сринати със земята или надупчени като решето от снарядите. Изглеждаха като овчарски свирки, забити в земята.

До разрушените села жените риеха земята, копаейки гробове. Тази им работа изглеждаше безсмислена. Нужни бяха огромни усилия, за да се закопаят толкова мъртъвци. „Ще умрем след победата — помисли си господин Марсел, — чумата ще си направи гуляй с нас“.

Дори водата в потоците не беше пощадена от тази зараза. Жаждата го накара да се наведе да пийне от една вада и видя два зелени крака да се подават над повърхността на водата, забили ботуши в калта на брега. Главата на германеца лежеше на дъното.

Вървеше вече няколко часа, когато се спря, разпознал една полуразрушена къща. Беше крайпътната кръчма, в която преди дни спря да хапне на път за замъка. Мина покрай почернелите от сажди стени, а по-навътре рояк нахални мухи забръмча покрай лицето му. Задуши го миризма на разложение. От развалините стърчеше крак като от опърлен картон. Стори му се, че отново вижда старицата с увисналите на полите ѝ внучета. „Господине, защо хората бягат? Войната е работа на войниците. Ние не причиняваме зло никому и няма от какво да се страхуваме“.

Половин час по-късно, спускайки се по един склон, срещна нещо съвсем неочаквано. Видя автомобил с обозначението на таксиметрова кола, парижко такси. Шофьорът се разхождаше спокойно около колата, сякаш изчакваше пътници на стоянката си. Той бързо се приближи и заговори идващия насреща му изморен, мръсен като скитник и със синина от удар на лицето господин. Докарал дотук някакви парижани,

които искали да видят бойното поле. Били от тези, които пишат във вестниците. Чакал ги да се върнат привечер.

Господин Марсел бръкна дълбоко в джоба си. Двеста франка, ако го закара до Париж. Шофьорът запротестира със сериозността на човек, държащ на обещанията си... „Петстотин“. И показва шепа златни монети. В отговор другият само завъртя манивелата на мотора, който веднага забоботи. Не всеки ден се случваше да има битка в околностите на Париж. Клиентите му можеха да го почакаат.

Вече в колата, Деноайе видя отвън долината на ужаса да изостава все по-назад след шеметното бягство. Пътуваше към живота. Връщаше се в цивилизацията.

На влизане в Париж пустите улици му се сториха пълни с хора. Никога досега градът не му се беше струвал толкова прекрасен. Видя Операта, видя площад „Конкорд“, стори му се, че сънува, представяйки си огромния скок, който беше направил през последния час. Сравни това, което сега го заобикаляше, с картините допреди малко, с онази долина на смъртта само на няколко десетки километри оттук. Не, не беше възможно. Едно от двете лица на този контраст трябваше задължително да е фалшиво.

Автомобилът спря. Беше пристигнал на булевард „Виктор Юго“... Помисли си, че продължава да сънува. Наистина ли си беше вече вкъщи?...

Внушителният портиер го поздрави, явно учуден от мизерния му вид. Я виж ти, господинът!... Откъде идва господинът?

— От ада — измърмори господин Марсел.

С приятно удивление започна да обикаля из помещенията на жилището си. Отново беше станал някой. Видът на богатството му и удоволствието от удобствата възвърнаха чувството му за достойнство. В същото време в съзнанието му възкръсваха спомените за всички унижения и обиди, които беше преживял. Ах, мерзавците!...

Два дни след това звънецът на вратата му иззвъня. Посещение!

Към него смутен се приближи един войник, един дребничък пехотинец, стискащ кепето си в дясната ръка и мънкащ извинения на испански език.

— Разбрах, че сте тук... Идвам да...

Този глас?... Господин Марсел издърпа посетителя от тъмното входно антре към светлината на прозореца във вестибюла... Какъв

хубавец само!... Яркият червен цвят на кепето беше потъмнял от мръсотия, прекалено широкият шинел беше разкъсан и тук-там нескопосано зашит, високите обувки излъчваха миризма на кожа. Никога не беше виждал сина си толкова елегантен и представителен, какъвто изглеждаше сега с тази униформа като от битпазар. — Ти!... Ти!...

Бащата прегърна конвулсивно сина си, стенийки като дете и усещайки как краката му отказват да го държат.

Никога не го беше напускала надеждата, че един ден ще постигнат разбирателство. Във вените му течеше неговата кръв, беше добър, без други недостатъци, освен известна твърдоглавост. Сега му прощаваше за всичко отминало и упрекваше себе си за голяма част от вината. Беше проявявал прекалена строгост.

— Ти — войник! — повтори. — Ти — защитник на моята страна, която не е твоя родина!...

И отново го целуваше, после правеше крачка-две назад, за да го огледа по-хубаво. Без никакво съмнение сега го намираше много по-хубав в смешната униформа, отколкото когато беше на върха на славата си на танцьор, любимец на жените.

Постепенно овладя чувствата си. Очите му, пълни със сълзи, злобно заблестяха. Гримаса на силна омраза сгърчи лицето му.

— Върви, сине, воювай — каза протичко. — Не знаеш каква всъщност е тази война. Аз идвам от нея, видях я от съвсем близо. Не е война като другите, с лоялен противник. Това е ловно изстребление на диви зверове... Стреляй без никакви скрупули срещу тази папач. С всеки един, когото убиеш, освобождаваш човечеството от смъртна опасност.

Замълча за момент, обхванат сякаш от силно колебание, после допълни с драматично спокойствие:

— Възможно е да видиш срещу себе си познати лица. Семейството невинаги е това, което ни се иска. Мъже с твоята кръв са от противната страна. Ако видиш някой от тях... не се колебай, стреляй! Това е врагът! Убий го!... Убий го!

ЧАСТ ТРЕТА

I

СЛЕД БИТКАТА ПРИ МАРНА

В края на октомври семейство Деноайе се завърна в Париж. Доня Луиза не искаше повече да живее в Биариц, далеч от съпруга си. Той напразно я увещаваше, че е опасно да се връща. Правителството продължаваше да е в Бордо, президентът на Републиката и министрите правеха редки и кратки посещения в столицата. Ходът на войната можеше да се промени всеки един момент. Възможно бе това при Марна да е само едно моментно облекчение... Но добрата госпожа остана безчувствена към тези увещания, особено след всичките писма, изпратени ѝ от господин Марсел. Мислеше освен това за сина си, за своя Жулио, който воюваше на фронта... Смяташе, че щом се върне в Париж, ще бъде по-близо до него, отколкото от този плаж до границата с Испания.

И Чичи изяви желание да се върне. Рене изпълваше почти изцяло мислите ѝ. Отсъствието му я накара да се убеди, че е влюбена. Толкова дълго време не беше виждала „захарното войниче“!... И семейството изостави хотелския си живот, за да се върне на булевард „Виктор Юго“.

Париж постепенно променяше вида си след сътресенията от началото на септември. Близко двата милиона жители, които останаха по домовете си, без да се оставят паниката да ги завладее, посрещнаха със строго спокойствие победата. Никой не знаеше с точност подробности от развитието на битката, разбраха за нея едва когато беше вече приключила.

Една септемврийска неделя, в часа, в който парижани излизаха на разходка, за да се възползват от прекрасната привечер, те научиха от вестниците за големия триумф на съюзниците и за опасността, която ги бе заплашвала. Хората се зарадваха, но без прекомерно да нарушават спокойствието си. Шест седмици война бяха коренно променили характера на Париж, обикновено шумен и лесно трогващ се.

Победата бавно започна да възвръща предишния вид на столицата. Безлюдна седмици преди това улица се изпълваше с минувачи. Магазините отваряха врати. Живеещите в големите масивни здания, свикнали на манастирската тишина в жилищата си, отново започнаха да чуват шумове от настаняване над главите и под краката си.

Радостта на господин Марсел от пристигането на семейството му беше помрачена от присъствието на доня Елена. Самата Германия идваше отново насреща му, врагът пак се настаняваше в дома му. Кога ли щеше да се освободи от това натрапничество?... В присъствието на зет си тя мълчеше. Последните събития изглежда я объркваха. По лицето ѝ беше изписано учудване, сякаш виждаше пълна промяна в най-елементарните физични закони. В мълчаливите си размисли се мъчеше да си обясни защо все още германците не бяха завладели земята, по която тя сега стъпваше, и предположенията ѝ бяха най-абсурдни.

Едно особено безпокойство увеличаваше нейната тъга. Синовете ѝ... Какво щеше да стане със синовете ѝ! Господин Марсел никога не ѝ спомена за срещата си с капитан фон Хартрот. Мълчеше и за пътуването си до Вилбланш, не искаше да разказва за преживяванията си по време на битката при Марна. Защо да натъжава близките си с подобни беди?... Ограничи се да уведоми доня Луиза, силно разтревожена за съдбата на замъка, че дълго време няма да могат да го посещават, защото е станал необитаем. Една временна конструкция от поцинковани плоскости заместваше стария покрив, за да попречи на дъждовете да разрушават вътрешността на сградата. По-нататък, след като настъпи мир, щели да помислят за подновяването му. Сега в него имало прекалено много обитатели... И жените, включително доня Елена, потръпваха при мисълта за хилядите трупове, заровени в земята наоколо. Тази представа караше госпожа фон Хартрот отново да изохква: „Ах, синовете ми!“

Зет ѝ, от човечност, я успокои за съдбата на един от тях, капитан Ото. При започването на битката е бил в чудесно здраве. Научил го от един приятел, който бил разговарял с него... И не пожела да каже нищо повече.

Доня Луиза прекарваше част от деня в църквите, приспивайки тревогите си с молитви. Вече не се молеше неопределено за съдбата на

милиони непознати мъже и за победата на един народ. Сега с чисто майчин егоизъм го правеше за един-единствен човек, за сина си, войник като другите и чийто живот в момента може би бе изложен на опасност. Проливаше за него много сълзи. Беше се молила той и баща му да се разберат и когато накрая Господ пожела да направи чудото, Хулио тръгна на среща със смъртта.

Молитвите ѝ никога не политаха към небето сами. Някой се молеше редом с нея в църквата, отправяйки същите молби. Насълзените очи на сестра ѝ поглеждаха нагоре към разпънатия на кръста едновременно с нейните. „Господи, спаси сина ми!...“ Казвайки това, доня Луиза си представяше Хулио такъв, какъвто ѝ го беше показал съпругът ѝ на една избледняла снимка, изпратена от окопите — с кепе и шинел, с пушка в дясната ръка и с потъмняло от наболата брада лице. „Господи, пази ни!...“

Доня Елена виждаше на свой ред група офицери с каски и светлозелени униформи, опасани с ремъците на револвера, бинокъла, кожената чанта с картите и колана със закачената на него сабя.

Понякога, виждайки ги да тръгват двете заедно към „Сен-т-Оноре д’Ейло“, господин Марсел силно се възмущаваше: „Играят си с Господа... Това е несериозно. Как би могъл да се съобрази с толкова противоположни молитви?... Какво да ги правиш, жени!“

И с пробудено от опасността суеверие вярваше, че балдъзата му причинява голямо зло на неговия син. Господ, уморен от толкова противоречиви молитви, току-виж обърнал гръб, за да не чува нито едните, нито другите. Защо не вземе да си отиде тази фатална жена?...

Както и в началото на военните действия, присъствието ѝ отново го тормозеше. Доня Луиза повтаряше несъзнателно твърденията на сестра си, предоставяйки ги на висшата преценка на своя съпруг. Така господин Марсел научи, че победата при Марна в действителност никога не е съществувала, била измислица на съюзниците. Германските генерали били счели за целесъобразно и стратегически правилно да отстъпят, отлагайки за по-нататък влизането в Париж, а французите чисто и просто вървели по стъпките им, по предоставения свободен терен. Това било всичко. Известни ѝ били мненията на някои военни от неутрални страни, в Биариц била говорила с висококомпетентни хора, знаела какво пишат вестниците в Германия.

Там никой не вярвал за това при Марна. Обществеността дори не знаела за такава битка.

— Сестра ти ли казва това? — прекъсваше я Деноайе, пребледнял от изненада и гняв.

Нищо друго не му идваше на ума, освен да пожелае пълно преобразяване на този враг под собствения му покрив. Как му се искаше изведнъж тя да се превърне в мъж! Защо не можеше, дори само за половин час, мястото ѝ да заеме онзи самонадеян парвеню, мъжът ѝ?...

— Но войната продължава — настояваше простодушно доня Луиза. — Врагът е още във Франция... Има ли изобщо някаква полза от това при Марна?

Приемаше обясненията, поклащайки с разбиране глава, за да покаже, че веднага всичко ѝ е станало съвсем ясно и съвсем скоро го забравяше. След няма и час повтаряше същите съмнения.

Започна обаче да показва някаква безмълвна враждебност към сестра си. Досега беше толерирала въодушевлението ѝ в полза на родината на мъжа ѝ, защото смяташе семейните връзки за по-важни от националните противоречия. Заради това, че Деноайе е французин, а Карл — германец, тя нямаше да се кара с Елена. Скоро обаче това чувство на толерантност изчезна. Синът ѝ беше в опасност... По-скоро да загинат всички от семейство Хартрот, отколкото Хулио да получи и най-лекото нараняване!... Увлече се от войнствените чувства на дъщеря си, признавайки ѝ таланта да преценява събитията. Прииска ѝ се да види пренесени в реалността всички фантастични удари с нож на Чичи.

За щастие, „романтичката“ зачезна преди тази антипатия да излезе извън контрол. Прекарваше следобедите извън къщи. Щом се върнеше, повтаряше дума по дума казаното ѝ от приятели, непознати на семейството. Господин Марсел посрещаше казаното с възмущение, бълвайки проклетия срещу шпионите, които все още живееха скрити в Париж. Какви ли тайнствени среди посещаваше балдъзата му?

Тя внезапно обяви, че си тръгва на другата сутрин. Имала паспорт за Швейцария и оттам поемала към Германия. Време било да се върне при своите. Благодарни за добрината на семейството... И Деноайе я изпроводи с иронична агресивност. Да не забравела да

предаде поздрави на фон Хартрот. Много му се искало да го посети колкото се може по-скоро в Берлин.

Една сутрин, вместо да влезе в църквата на площад „Виктор Юго“, доня Луиза продължи към улица „Дьо ла Помп“, поблазнена от идеята да види ателието. Обхваната бе от чувството, че така ще се докосне до сина си. Изпита ново, по-силно удоволствие от това да гледа снимката му или да препрочита последното му писмо.

Надяваше се да срещне Архенсола, приятеля, неизчерпаемия източник на добри съвети. Знаеше, че продължава да живее в ателието.

Архенсола два пъти беше идвал да я види, изкачвайки се по сервизното стълбище, както преди време, но не я беше заварвал вкъщи.

Още в асансьора сърцето ѝ силно затуптя от приятна тревога. Хрумна ѝ на добрата госпожа, не без известен свян, че нещо подобно би трябвало да чувстват „безразсъдните жени“ когато за първи път избягват от задълженията си.

Сълзите ѝ свободно рукнаха, когато се озова в помещението, където мебелите и картините напомняха за отсъстващия.

Архенсола се появи затичан от дъното на дневната — развълнуван, смутено поздравявайки я с добре дошла и разчиствайки в същото време някои неща. Една дамска връхна дреха изчезна под халат с ориенталски мотиви, една шапка с цветя полетя да се скрие в един ъгъл. На доня Луиза ѝ се стори, че зърва през пролуката в една завеса бягаща долна дамска риза, през която прозираше розова женска плът. Две дълбоки чаши без дръжки и остатъци от препечени филийки върху печката издаваха закуска за двама. Ах, тези художници!... Също като сина ѝ! И се разнежи при мисълта за безпътния живот на секретаря на Хулио.

— Многоуважаема доня Луиза... Скъпа госпожо Деноайе...

Говореше на френски и почти викаше, гледайки към вратата, през която беше изчезнало розовото същество в бяло. Трепереше при мисълта, че скритата приятелка можеше да изпадне в грешка от необоснована ревност, свързвайки го с тази неочаквана посетителка.

Заговориха за войника. Размениха си новини. Доня Луиза почти дословно повтори съдържанието на писмата на Хулио, което от толкова много препрочитане беше научила наизуст. Архенсола скромно се въздържа да се спре подробно на написаното в адресираните до него.

Двамата приятели ползваха епистоларен стил, който със сигурност би накарал добрата госпожа да се изчерви от срам.

— Голям храбрец — потвърди гордо, като че изтъкваше и свои заслуги за действията на другаря си. — Истински герой, а аз, скъпа мадам Деноайе, разбирам от тези неща... Командирите му знаят как да го оценят...

Два месеца след началото на кампанията Хулио бил вече сержант. Командващият ротата капитан, както и другите офицери от полка, били членове на клуба по фехтовка, в който той бил постигнал толкова много успехи.

— Каква стремглава кариера! — продължи. — Той е от тези, които още съвсем млади стигат до най-високите чинове, също както генералите на Революцията... Какви подвизи е извършил само!

В писмата си войникът едва беше загатнал за действията си с безразличието на човек, привикнал с опасностите и ценящ същото безстрашие у другарите си. Но бохемът преувеличи нещата, представяйки ги за най-решаващите в хода на войната. Успял да се промъкне да предаде важна заповед под адския огън на врага, след като трима от натоварените със задачата куриери били убити. Когато началниците имали нужда от надежден човек, неизменно заповядвали: „Да повикат сержант Деноайе“.

Разказа го така, сякаш беше присъствал на всички подробности, сякаш току-що пристигаше от бойното поле. И доня Луиза трепереше, плачейки и от радост, и от мъка при мисълта за подвизите на сина си и за опасностите, на които се излага. Този Архенсола умееше да я разчувства с пламенността, с която разказваше.

Счете за свой дълг да се отблагодари за подобен ентузиазъм, показвайки интерес към личността на автора на хвалебствените слова... Какво бе правил той в последно време?

— Аз, госпожо, бях там, където трябваше да бъда. Не съм мърдал отук. Присъствах на „обсадата“ на Париж.

Разумът му не искаше да приеме тази неточно употребена дума, но под влиянието на прочетеното за войната през 1870 година, той сега наричаше „обсада“ всички военни операции в близост до Париж по време на битката при Марна.

Скромно посочи върху пианото една диплома със златен кант на фона на трицветното знаме. Беше документ без стойност, който

продаваха по улиците, сертификат за пребиваване в столицата през седмицата на най-голямата опасност. Беше попълнил нарочно оставените празни редове с имената и качествата си, а най-отдолу стояха подписите на двама жители на улица „Дьо ла Помп“ — един кръчмар и един приятел на портиерката. Районният полицейски комисар беше удостоверил със своя подпис и с печат отговорността на тези двама достойни свидетели. Никой не би се усъмнил, при едно подобно удостоверение, че наистина е присъствал на „обсадата“ на Париж. А имаше много недоверчиви приятели!...

Военните му спомени прииждаха и се разпалваха все повече от полъха на славата.

— Видях марша на мароканците... Видях зуавите да преминават в колона с камионите си.

Същата нощ, през която Хулио отпътувал за Бордо, той започнал да се скита из булевардите, прекосявайки цял Париж до Източната гара. Двадесет и седем хиляди мъже, дошли от Мароко с цялото си военно снаряжение, били акостирали в Марсилия и били дошли в столицата, едни с влак, други — ходом. Идвали, за да вземат участие в голямата битка, която предстояла. Това били военни части, съставени от европейци и африканци. Парижани видели също ескадрони, съставени от спахии, яхнали дребните си, нервни коне, сенегалски стрелци със съвсем черни лица и червени шапки, артилеристи от колониите, следотърсачи от Африка. Били професионални бойци, войници, които в мирно време водели битки помежду си в колониите, мъже с енергични профили, загорели лица и с очи на преследван дивеч. Дългата колона се застоявала продължително на едно място, за да даде възможност на движещите се отпред сили да се качат на влаковете... И Архенсола вървял редом с тях, разговарял с офицерите, слушал простодушните скандирания на африканските войници, които никога не били виждали Париж и сега любопитно го разглеждали, питайки къде е врагът.

Архенсола пропусна да спомене, че беше направил тази среднощна разходка придружен от любезната госпожица, която току-що беше побягнала да се скрие, и с още две приятелки и че цялата тази ентузиазизирана група щедро бе раздавала цветя и целувки на загорелите от слънцето войници, смеейки се весело на искреното им учудване.

Друг ден бил станал свидетел на един от най-странните спектакли на войната. Всичките парижки таксита, около две хиляди на брой, натоварени със зуави, по осем човека във всяко, минали с пълна скорост по булевардите, наежени като таралежи заради стърчащите от прозорците им пушки и изглеждали като безкрайно сватбено шествие. А войниците още със слизането от колите започвали незабавно да стрелят, влизайки веднага в боя. Галиени хвърлил всички мъже, способни да си служат с оръжие, срещу десния фланг на врага в най-решителния момент, когато победата още не била сигурна и дори минималният превес можел да я реши. Писари от военните канцеларии, ординарци, полицейски служители, жандармеристи — всички те, оформяйки една плътна разноцветна маса, се включили в последната атака.

А в неделния следобед, когато с трите си другарки „по местоживееене“ се печал на слънце в Булонския лес заедно с хиляди други парижани, разбрал от извънредните новини във вестниците, че сражението, което се състояло в околностите на града и вече привършвало, било решаващата битка, увенчана с победа.

— Много съм видял, госпожо Деноайе... Мога да ви разкажа велики неща.

А тя приемаше всичко за чиста монета: да, Архенсола го е видял... На тръгване му предложи помощта си. Като приятел на сина ѝ познаваше желанията му. Времената се бяха променили и господин Марсел сега показваше безгранична щедрост... Но бохемът я прекъсна с величествен жест: имал всичко в изобилие. Хулио го бил оставил за свой администратор. Паричният превод от Америка бил признат от банката като сума на депозит и можели да разполагат с еди-колко си процента, съгласно указа за мораториума. Приятелят му винаги изпращал чек, когато имал нужда от пари за поддръжката на дома. Никога не се бил чувствал толкова заможен. Освен всичко друго войната имала и някои добри страни... Но в желанието си да не бъдат забравени добрите стари традиции, заяви, че не би имал нищо против още един път да изкачи сервизното стълбище, за да вземе пълна мрежа с бутилки...

След отпътуването на сестра си доня Луиза започна сама да посещава църквите. Внезапно обаче се сдоби с неочаквана нова придружителка.

— Мамо, идвам с теб...

Чичи изведнъж прояви силна набожност.

Тя вече не обръщаше наопаки дома с шумната си и момчешка веселост, не заплашваше враговете с въображаеми пробождания с нож. Сега изглеждаше бледа, тъжна, имаше тъмни сенки под очите и често обронваше глава, сякаш от едната страна на челото ѝ натежаваше огромен камък от сериозни, съвсем нови мисли.

Съвсем обезсърчена, доня Луиза много внимателно я наблюдаваше в църквата. Очите ѝ плуваха в сълзи, както и нейните, молеше се пламенно — също както и тя, но явно не го правеше за брат си.

Хулио беше изтласкан на второ място в съзнанието ѝ. Друг мъж в опасност запълваше мислите ѝ. Последният от рода Лакур вече не беше прост войник от „помощната служба“, нито беше в Париж.

Щом се върна от Биариц, Чичи веднага нетърпеливо поиска да изслуша разказите на своето „захарно войниче“ за военните му подвизи. Трепереща от вълнение, настоя да разбере всички опасности, с които се е сблъскал, и младежът ѝ разказа за безпокойствата си в задушната канцелария през безкрайните дни, когато чувал артилерийската канонада на сраженията в околностите на Париж. Баща му искал да го отведе в Бордо, но административното безредие в последните часове го задържало в столицата. Направил нещо на своя глава. В деня на решаващото усилие, когато губернаторът призовал в боя всички дееспособни мъже, той, без някой да го кара, взел пушка и се качил в една от колите заедно с разни пратки от канцеларията. Не видял нищо друго, освен дим, горящи къщи, мъртви и ранени. Пред погледа му не минали никакви германци, само група пленени улани. Дълги часове лежал, стреляйки напосоки в една крайпътна канавка... И нищо повече.

За момента на Чичи това ѝ беше съвсем достатъчно. Почувства се горда да бъде годеница на герой от битката при Марна, макар участието му да бе продължило само няколко часа. Но с течение на времето настроението ѝ постепенно се помрачи.

Притесняваше се да се разхожда по улиците с Рене, един най-обикновен войник и на всичкото отгоре — от помощната служба... Жените от града, развълнувани от спомена за воюващите на фронта свои мъже или носещи траур за загиналите близки, проявяваха дръзко

нахалство. Деликатността и елегантността на републиканския принц изглежда ги ядосваше. Често до ушите ѝ достигаха тежки думи срещу „скатаващите се“.

Мисълта, че брат ѝ, който не беше французин, в момента се сражаваше на бойното поле, я караше още повече да се смущава от положението на Лакур. Имаше за годеник някакъв си „скатаващ се“. Как само се смееха приятелките ѝ!...

Синът на сенатора, без съмнение, се досети за терзанията ѝ и това го накара да изгуби спокойната си усмивка. Цели три дни не се появи в дома на семейство Деноайе. Всички помислиха, че го задържа някаква работа в службата.

Една сутрин, излизайки на булеварда придружена от една от камериерките с бакърен цвят на кожата, Чичи видя един военен да върви към нея.

Беше облечен в чисто нова униформа с наложилия се напоследък синьо-сивкав цвят, или както скоро го нарекоха във френската армия — цвят „хоризонт“. Подбрадната ремъчка на фуражката му беше позлатена, а на единия от ръкавите имаше малка златна лента. Усмивката му, протегнатите му напред ръце, сигурната крачка, с която вървеше към нея, я накараха да го познае. Рене офицер!... Годеникът ѝ — младши лейтенант!

— Да, не издържам повече... Какво ли вече не чух зад гърба си!

Без знанието на баща си и възползвайки се от приятелските му връзки, той за броени дни беше успял да постигне това преобразяване. Образованието му бе дало основание да получи офицерски чин младши лейтенант от запасната артилерията и веднага след това бе поискал да бъде изпратен на фронта. Край на помощната служба!... След два дни отиваше на война.

— Направил си го! — възкликна Чичи. — Наистина си го направил!...

Гледаше го преbledняла, с широко отворени очи, които сякаш го поглъщаха с възхищението си.

— Ела, бедничкият ми... Ела тук, сладичко войниче... Дължа ти нещо.

И обръщайки гръб на камериерката, го накара да завият зад близкия ъгъл. Страничната улица обаче се оказа толкова многолюдна, колкото и булевардът. Изобщо не обърна внимание на любопитните!...

Бурно обви врата му с ръце, сляпа и безчувствена към всичко, което не беше той.

— Ето... ето...

Покри лицето му със силни, звучни, спонтанни целувки.

После, леко залитайки върху несигурните си крака, обзета от внезапна слабост, вдигна кърпичката към очите си и избухна в отчаяни ридания.

II В АТЕЛИЕТО

Когато една привечер Архенсола отвори вратата, застина на място сякаш изненадата закова краката му за пода. Един старец го поздрави с мила усмивка.

— Аз съм бащата на Хулио.

И мина напред със сигурността на човек, който отлично познава мястото, където се намира.

За щастие, художникът беше сам и не беше нужно да тича из ателието, за да прикрива следите от нечия приятна компания.

Трябваше му малко време, за да овладее вълнението си. Беше слушал толкова много да се говори за господин Марсел и за лошия му характер, че доста се притесни, когато го видя да се появява най-неочаквано в ателието... Защо ли беше дошъл страховитият господин?

След като го огледа незабелязано, спокойствието му се възвърна. Беше още по-остарял след започването на войната. Беше изгубил онзи упорит и мрачен вид, от който хората се плашеха. Очите му блестяха по детински радостно, ръцете му леко трепереха, гърбът му се беше леко превил. Архенсола, който винаги се беше старал да избягва да го среща по улиците и беше изпитвал големи страхове, изкачвайки сервизното стълбище, сега усети едно внезапно успокоение. Възрастният мъж му се усмихваше като на добър приятел, мърморейки извинения, за да оправдае посещението си.

Бе дошъл да види дома на сина си. Горкият старец!... Тук го беше привлякло същото чувство, което кара влюбения да обикаля местата, посещавани от любимото същество. Писмата на Хулио не му бяха достатъчни. Изпитваше нужда да види бившето му жилище, да се докосне до всички предмети, които са го заобикаляли, да вдъхне същия въздух, да поговори с младежа, неговия най-близък приятел.

Гледаше художника с бащински поглед... „Странен младеж е този Архенсола“. Бе вече забравил моментите, в които го беше наричал „безсрамник“, без да го познава, само защото бе другар на сина му в един достоен за осъждане абсолютно безпътен и безполезен живот.

Деноаще огледа бавно и с голямо удоволствие ателието. Познаваше килимите, мебелите, всичките предмети за украса, останали от предишния собственик. С лекота си спомняше за нещата, които беше купил през живота си, въпреки че не бяха никак малко. Сега очите му търсеха индивидуалното, онова, което можеше да обрисова отсъстващия. И се вторачиха в едва нахвърляните щрихи на картините, в недовършените етюди, натрупани в ъглите.

Дали всичките са на Хулио?... Много от платната бяха на Архенсола, но той, увлечен от вълнението на стареца, прояви необикновена щедрост. Да, всичките са на Хулио... И бащата обикаляше от картина на картина, задържайки се с удивен вид пред най-безформените скици, сякаш провиждаше в техните безразборни линии обръканите видения на гения.

— Има талант, нали? — попита, като че умолявайки за благосклонен отговор. — Винаги съм го смятал за много интелигентен. Малко див, но характерът се променя с годините... Сега е друг човек.

И почти се разплака, като чу как испанецът с целия патос на красноречието си ентусиазирано започна да превъзнася отсъстващия, описвайки го като голям артист, способен да учуди света, щом настъпи неговият час.

Накрая художникът на души се почувства толкова развълнуван, колкото и бащата. Гледаше този старец с известно угризение. Не искаше да си спомня за приказките си, изречени против него в едни други времена. Каква несправедливост!...

Господин Марсел стискаше ръцете му в своите като на най-близък другар. Приятелите на сина му са и негови приятели. Знае много добре как живеят младите. Ако някога се види в нужда, ако му потрябва издръжка, за да продължи да рисува, той е насреща с желание да му помогне. Като начало го очаква още тази вечер на вечеря вкъщи, а ако иска да идва всяка вечер, още по-добре. Ще хапне в семеен кръг, скромно, понеже войната промени много неща, но ще почувства интимността на семейното огнище, ще си припомни атмосферата на бащиния дом. Спомена и Испания, за да достави удоволствие на художника. Бил е само един път в тази страна и то за кратко, но след войната смята да я обиколи цялата. Тъстът му е испанец, във вените на жена му тече испанска кръв, вкъщи, в семейна обстановка, си говорят

на кастилски. Ах, Испания, страна с благородно минало и с горд народ!...

Архенсола заподозря, че ако принадлежеше на друга нация, старецът щеше да му наговори същото. Тази нежност не беше нищо друго, освен отражение на любовта към отсъстващия син, но въпреки това му беше благодарен. И на сбогуване почти прегърна господин Марсел.

След този ден посещенията на господин Марсел в ателието зачестиха. Наложих се художникът да препоръча на приятелките си да правят продължителни следобедни разходки и да не се появяват на улица „Дьо ла Помп“, преди да е настъпила нощта. Но понякога господин Марсел неочаквано се появяваше сутрин и той трябваше да тича из помещението, покривайки тук едно, махайки там друго, та ателието да запази вида си на добродетелно работно място. — Младост... младост! — измърморваше старецът с усмивка на снизхождение.

И трябваше да направи усилие, да си даде сметка за почтената си възраст, за да не помоли Архенсола да го представи на бегълките, чието присъствие долавяше във вътрешните стаи. Може да са били и приятелки на сина му, да представляват част от миналото му, а това му беше достатъчно да предположи, че сигурно притежават добри качества, които ги правят интересни.

Тези изненади, със съответните им безпокойства, накрая дотегнаха на художника и той започна да се оплаква от новото си приятелство. Притеснявах го освен това и честите покани на стареца за вечеря. Намираще за много добра, но прекалено отегчителна, трапезата на семейство Деноайе. Бащата и майката не говореха за нищо друго, освен за отсъстващия. Чичи почти не обръщаше внимание на приятеля на брат си. Мислите ѝ бяха изцяло заети с войната, тревожеше се за редовността на пощата и отправяше упреци към правителството, щом изминеха няколко дни, без да получи писмо от младши лейтенант Лакур.

Архенсола започна да измисля различни претексти, за да отказва вечерите на булевард „Виктор Юго“. Предпочиташе да ходи в евтините ресторанти с женското си обкръжение. Старецът приемаше извиненията с примирението на влюбен.

— И тази вечер ли няма да можеш?...

За да компенсира тези отсъствия, отиваше рано на следващия ден в ателието.

Изпитваше голямо удоволствие да усеща часовете спокойно да се низжат, докато седеше на дивана, който като че ли пазеше следи от тялото на Хулио, загледан в платната, покрити с цветове от неговата четка. Беше едно приятно, изпълнено със спомени убежище сред скучния и тъжен заради войната Париж, в който не можеше да срещне приятели, защото всеки се беше вгълбил в разрешаването на собствените си проблеми.

Удоволствията от миналото му бяха изгубили очарованието си. Хотел „Друо“ вече не го привличаше. В момента се организираха търгове с имуществата на германците, пребиваващи във Франция, секвестирани от правителството. Беше като отговор на принудителното пътуване, което направиха мебелите от замъка във Вилбланш по пътя към Берлин. Напразно посредниците му говореха за слабата посещаемост на търговете. Не изпитваше желание да се възползва от тази благоприятна възможност. За какво му бе да продължава да купува и да харчи пари?... Нима всички тези безполезни предмети му бяха необходими? Само като си помислеше за изключително тежкия живот на хората от голото поле, го спохождаше желанието да заживее като аскет. Започваше да мрази разкошното великолепие в дома си на булевард „Виктор Юго“. Веднага си спомняше за разрухата в замъка. Обхващаше го пълно равнодушие, когато съобщенията за търгове като че се опитваха да го подтикнат, както в предишните години, към нескончаеми покупки. Не, тук си беше съвсем добре... И това тук беше ателието на Хулио.

Архенсола работеше в присъствието на господин Марсел. Знаеше, че старецът ненавижда бездейните хора и беше започнал няколко платна, почувствал влиянието на тази воля, привикнала с непрестанното действие. Деноайе следеше внимателно с поглед всеки щрих на четката и приемаше без възражения всички обяснения на изобразителя на души. Самият той беше привърженик на старите майстори. Притежаваше произведения само на вече починали художници, но му беше достатъчно да знае, че Хулио мисли както своя приятел, за да приеме съвсем спокойно всичките теории на Архенсола.

Трудолюбието на артиста не отговаряше на представите на господин Марсел. Едва започнал работа, той идваше да си поговори

със стареца, сядайки до него на дивана.

Първата тема на разговора неизменно беше отсъстващият. Преповтаряха си пасажии от наскоро получените писма, припомнях си миналото с дискретни намеци. Художникът описваше живота на Хулио преди войната като битие, отдадено изцяло на изкуството. Бащата не приемаше тези думи за чиста монета, но оценяваше лъжите като проява на приятелски чувства. Архенсола беше добър и благоразумен приятел. Никога, дори и в най-непринудените си словесни излияния, не спомена и думичка за мадам Лорие.

По това време споменът за нея тревожеше стареца. Беше я срещнал на улицата подръка със съпруга ѝ, вече възстановен от раните си. Знаменитият Лакур му разказа със задоволство за помирението в семейството. Инженерът се бил разминал със загубата само на едното око. Сега управлявал фабриката си, реквизирана в полза на правителството за производство на снаряди. Бил капитан и се гордеел с ордена си. Сенаторът не знаел точно как се е случило неочакваното помирение. Един ден дошли в дома му заедно, гледайки се нежно, забравили напълно миналото.

— Кой си спомня вече за нещата преди войната? — беше отбелязала важната личност. — Те и приятелите им напълно са забравили за развода. Всички живеем един нов живот... Вярвам, че двамата сега са много по-щастливи от преди.

Предчувствието за това щастие беше обзело Деноайе, още щом ги видя заедно. И строгият моралист, който предишната година осъждаше сурово връзката на сина си с Лорие, смятайки я пагубно безразсъдство, почувства известно огорчение, забелязвайки как Маргарита, притисната до съпруга си, го гледаше с влюбена всеотдайност. Това семейно щастие му се стори като отявлена неблагоприятност. Жената, която беше заемала толкова важно място в живота на Хулио!... Нима бе възможно така лесно да се забрави любовта?...

Двамата бяха минали покрай него, сякаш без да го забележат. Капитан Лорие може би не виждаше съвсем ясно, но тя го беше погледнала равнодушно, извъръщайки веднага очи, за да избегне поздрава му... Старецът се натъжи от това безразличие и не заради себе си, а заради другия. Клетият Хулио!... Непреклонният пуритан,

пренебрегвайки всяко чувство за нравственост, възприе това безразличие като най-чудовищен акт.

Войната беше другата тема за разговор през следобедите, прекарани в ателието. Архенсола вече не тъпчеше джобовете си с листовки, както в началото на военните действия. Едно примирено и ведро спокойствие последва първоначалната възбуда, когато хората очакваха необикновени и смайващи събития. Всички вестници пишеха едно и също. Достатъчно му беше да прочете официалното комюнике, въпреки че и него очакваше без никакво нетърпение, убеден, че и там ще прочете горе-долу същото, каквото и в предишното.

Треската от първите месеци с нейните илюзии и надежди сега му се струваше нещо нереално. Тези, които не участваха пряко във войната, постепенно се върнаха към обичайните си занимания. Животът лека-лека навлизаше в нормалния си ритъм. „Трябва да се живее“ — казваха хората. И необходимостта животът да продължи изпълваше мислите с непосредствените си изисквания. Онези, чиито близки с оръжие в ръка служеха в армията, си спомняха за тях, но ежедневната им заетост постепенно намаляваше силата на спомена и след време те свикваха с отсъствието им като с нещо нормално. В началото войната караше хората да се стряскат насън, правеше трудно преглъщането на храната, помрачаваше всяко удоволствие, припомняйки облика на смъртта. Всички говореха за едно и също. Сега театрите постепенно започнаха да отварят врати, обръщението на парите се възобнови, хората все по-често се усмихваха, пак говореха за голямото бедствие, но само в определени моменти и като за нещо, което щеше да продължи дълго, много дълго, но едновременно с това бе неизбежно и изискваше пълно примирение.

— Хората лесно свикват с нещастията, винаги щом то продължи достатъчно дълго — казваше Архенсола. — В това е нашата сила, затова успяваме да го преживеем.

Господин Марсел не приемаше примирението му. Войната ще приключи много по-скоро, отколкото всички си мислят. Обзелото го въодушевление го караше да определи краен срок след три месеца, идващата пролет. Ако мирът не настъпи през пролетта, то това ще стане най-късно през лятото.

В разговорите им се включи един нов събеседник. Деноайе се запозна със съседа руснак, за когото Архенсола му беше споменавал. И

тази личност е била от близкото обкръжение на сина му, което се оказа достатъчно Чернов да предизвика интереса му.

Ако живееха в нормално време, би го държал на дистанция. Милионерът беше привърженик на реда. Опасяваше се от революционерите с инстинктивния страх на забогателите, помнещи скромния си произход. Социалистическите възгледи на Чернов и националността му задължително биха предизвикали серия от ужасяващи картини в съзнанието му: бомбени атентати, убийства с хладно оръжие, бесилки, заточения в Сибир. Не, това в никакъв случай не беше достоен за препоръка приятел... Но сега господин Марсел беше напълно променил възгледите си по отношение възприемането на чуждите идеи. Беше видял толкова много!... Ужасяващите методи на нашествениците, липсата на каквито и да е скрупули у германските началници, спокойствието, с което подводниците потапяха пътнически кораби със стотици мирни беззащитни пасажери на борда, геройствата на авиаторите, които от две хиляди метра височина хвърляха бомби върху незащитени градове, избивайки жени и деца, го караха да си спомня като незначителни събития атентатите на революционерите, които само преди година предизвикваха възмущението му.

— А като си помислиш само — казваше, — че се гневяхме, сякаш светът ще се свърши, защото някой е хвърлил бомба по някаква си важна особа!

За него тези екзалтирани личности притежаваха качества, смекчаващи престъпленията им. Попадаха в капана на собствените си действия, или се предаваха с ясното съзнание за строгото наказание, което ги очаква. Принасяха се в жертва, без да търсят изход и рядко се възползваха от възможност да се измъкнат безнаказано. Каква разлика с терористите, решили да използват войната за подмолните си цели!...

Без да изменя на властния си характер, старецът вече по друг начин започна да съди за ценностите в живота.

— Сегашните анархисти успяха да се домогнат до най-високите постове — казваше с иронична усмивка. — Онези, от които преди време се плашихме, са едни пълни нещастници... Съвременните им подражатели направо ги слагат в джоба си.

Уравновесеността на Чернов, оригиналните му идеи, непоследователността му на мислител, привикнал да скача от дълбок размисъл към сладкодумни приказки, без каквато и да е предварителна

подготовка, се понравиха много на господин Марсел. Започна да споделя с него всичките си съмнения. Възхищението към руснака го караше да не обръща внимание на произхода на бутилките, с които Архенсола черпеше понякога съседа си. Дори изпита известно удоволствие, виждайки как Чернов консумира тези спомени от времето, когато живееше в непрекъснати противоречия със сина си.

След като си пийнеше с наслада от виното, донесено от булевард „Виктор Юго“, мислите на руснака политаха на крилете на безграничната му фантазия, също както в нощта, през която описа приказната кавалкада на четиримата конници на Апокалипсиса.

Деноае се учудваше на лекотата, с която той излагаше нещата, поставяйки ги на точното им място с помощта на образи и картини. Битката при река Марна с последвалите сражения и надбягването на двете войски към брега на морето за него бяха факти, които могат да намерят съвсем лесно обяснение... Ако французите не бяха толкова уморени след победата си при Марна!...

— ... Но човешките сили — продължаваше Чернов — имат граница, а французинът, с целия си ентузиазъм, е човек като останалите. Първо крайно ускореният марш на север, за да се попречи на инвазията откъм Белгия, след това сраженията, после бързото оттегляне, за да се избегне обкръжението, накрая седемдневната битка и всичко това — за период от три седмици, не повече... В момента на триумфа победителите вече не са могли да стоят на краката си, камо ли да продължат напред, а са липсвали и свежи кавалерийски сили, които да преследват бягащите германци. Животните са били още поизтощени от хората. Виждайки, че не са били настойчиво преследвани, оттеглящите се, уморени до смърт, се проснали на земята и я изровили, за да си осигурят убежище. Французите също легнали на земята и се окопали в нея, за да не изгубят спечеленото... Ето го и началото на окопната война.

После всяка фронтова линия, при опитите да се обкръжи вражеската фронтова линия, започва да се удължава на североизток и чрез последователните удължавания да осъществява напредването към морето и на едните, и на другите. Така започва да се образува най-дългият фронт, който историята познава.

Когато господин Марсел с присъщия си приповдигнат оптимизъм обяви края на войната за следващата пролет или, след най-

много четири месеца закъснение — до следващото лято, руснакът поклати глава:

— Ще бъде продължителна, много продължителна. Това е нов вид война, една истински съвременна война. Германците подхванаха враждебните действия постарому, сякаш не са си взели никаква поука след 1870 година. Поведоха една война с обсаждащи маневри, с битки на голо поле, както би я провел Молтке, имитирайки Наполеон. Искане да я приключат бързо и бяха убедени в победата. Защо да прилагат нови прийоми?... Но събитията при Марна объркаха плановете им. От агресори трябваше да преминат в отбрана и тогава включиха в действие всичко, което генералният им щаб е научил от кампаниите на японците и руснаците, включително окопната война, подземните стълкновения, които са съвсем логични при съвременните възможности на модерното въоръжение. Завладяването на един километър терен представлява днес век атаки срещу някоя каменна крепост в древността... Дълго време нито едните, нито другите няма да успеят да напреднат. Може би това няма изобщо да се случи. Ще бъде дълго и отегчително като борба между атлети с изравнени сили.

— Но все пак някога ще свърши — вметна Деноайе.

— Без съмнение, но никой не знае кога... И в какво положение ще бъдат едните и другите, когато всичко приключи...

Той вярваше, че краят ще настъпи най-неочаквано поради умората на единия от противниците, която ще бъде внимателно прикривана до последния момент.

— Германия ще загуби — допълни с твърдо убеждение. — Не знам кога и как, но съвсем логично е да бъде победена. Не нанесе решаващия си удар през септември, когато пропусна да влезе в Париж, разбивайки вражеската армия. Хвърли всичките си печеливши карти на масата, но не спечели. Продължава играта, защото има много карти и очевидно ще я продължи дълго време... Но това, което не успя да направи в първия момент, няма да успее да го направи никога.

За Чернов крайното поражение не означаваше унищожаването на Германия, нито изчезването на германския народ.

— Възмущава ме — продължи той — прекаленият патриотизъм. Като слушам определени хора да правят планове за окончателното премахване на Германия, ми се струва, че чувам пангерманистите от Берлин да разпределят континентите.

После внесе повече яснота в позицията си:

— Империята трябва да бъде разгромена в името на спокойствието на света. Голямата военна машина, смуцаваща мирния живот на народите, трябва да бъде премахната... След 1870 година всички живеем от лошо по-лошо. В продължение на четиридесет и четири години опасността беше предотвратявана, но колко мъки изживяхме!...

Чернов най-много се ядосваше на нямащите нищо общо с морала ценности, рожби на ситуацията, които в края на краищата бяха завладели света — възвеличаването на силата, прославянето на успеха, триумфът на материализма, преклонението пред свършения факт, гаврата с благородните чувства, престъпната философия, претендираща да е последната дума на прогреса, а всъщност бе само едно връщане към деспотизма, към насилието, към варварството от най-примитивните епохи на историята.

Желаеше премахването на представителите на тази тенденция, но без да се моли за изстреблението на германския народ.

— Този народ има огромни заслуги, примесени с лошите нрави, наследени от прекалено близкото варварско минало. Притежава инстинкт за организираност и трудолюбие и може да принесе голяма полза за човечеството... Но преди това е необходимо да бъде облят с един студен душ — душът на поражението. Германците са безумно тщеславни и това им чувство е опасно за света. Когато изчезнат тези, които го отровиха с илюзиите за световна хегемония, когато нещастията преобърне представите им и започнат да мислят за себе си като за човешка група нито по-добра, нито по-лоша от останалите, тогава ще се превърнат в един толерантен, полезен народ и може би дори... симпатичен.

В настоящия момент за Чернов нямаше по-опасен народ. Политическата му организация го превръщаше във войнствена орда, неразумно дресирана и подлагана на непрекъснати унижения, за да се прекърши волята ѝ и винаги да бъде подвластна на дисциплината.

— Това е държава, в която всички получават удари и желаят да раздават такива на стоящите по-долу. Ритникът на императора се предава от гръб на гръб до последния социален слой. Ударите започват в училище и продължават в казармата като част от обучението. Приучването към наследените от Прусия принципи винаги е

означавало да получаваш шамари и удари с тояга от своя баща — императорът. Кайзерът удря своите потомци, офицерът — войниците си, бащата — децата и жена си, учителят — учениците си, а когато висшестоящият не може да раздава удари, принуждава стоящите под него в йерархията да понесат мъчението на моралното оскърбление.

Затова, когато изоставят нормалния си живот, взимайки оръжието, за да се нахвърлят върху друга човешка група, стават неумолимо жестоки.

— Всеки един от тях — продължи руснакът — усеща в гърба си спомена за получените ритници и желае да се утеши, като на свой ред ги приложи на нещастниците, които войната е поставила под властта му. Този народ от „господари“, както самият той се определя, се стреми да бъде такъв, но... извън своя дом. Вътре в него той почти не знае какво е това човешко достойнство. Затова изпитва толкова силно желание да се разпростре по света — за да постигне самочувствието, че не е лакей, а владетел.

Господин Марсел изведнъж разреши посещенията си в ателието. Започна да търси приятеля си сенатора. Едно обещание на Лакур преобърна спокойното му ежедневие.

Важната особа се тревожеше, откакто наследникът на славната фамилия отиде на война, разкъсвайки предпазната мрежа от наставления, с която беше държан в плен.

По време на една вечеря в дома на Деноайе сенаторът подхвърли идея, която накара домакина да потръпне. „Не бихте ли искали да видите сина си?...“ И размаха едно разрешително от Главната квартира за пътуване до фронта. Трябвало да види Рене. Бил в същата войскава част, в която служел и Хулио. Сигурно са на отдалечени едно от друго места, но с кола могат да се направят много обиколки, преди да се стигне до крайната цел на пътуването. Не беше нужно да казва нищо повече. Деноайе изведнъж усети силно желание да види сина си. Много месеци вече трябваше да се задоволява с четенето на писмата му и съзерцанието на една негова снимка, направена от някой приятел...

От този момент нататък започна постоянно да търси Лакур с настойчивостта на избирател, желаещ да бъде назначен на хубава държавна служба. Посещаваше го сутрин в дома му, канеше го всеки ден на вечеря, следобед го търсеше в най-посещаваните парижки

салони. И преди първата дума за поздрав погледът му неизменно формулираше един и същи въпрос... „Кога ще успеете да получите разрешението?“

Високопоставеният мъж се оплакваше от безразличието на военните към гражданите. Онези винаги са били лошо настроени към парламентаризма.

— Освен това Жофр се прави на недосегаем. Избягва всякакви въпроси... Утре ще се видя с президента.

Няколко дни след това дойде в жилището на булевард „Виктор Юго“ с доволен вид, който обнадежди и зарадва господин Марсел.

— Готово ли е?...

— Готово... Вдругиден тръгваме.

На другия ден следобед Деноайе отиде в ателието на улица „Дьо ла Помп“.

— Утре тръгвам.

Художникът поиска да го придружи. Не би ли могъл да се представи като секретар на сенатора?... Господин Марсел се усмихна. Разрешението важеше единствено за Лакур и един придружител. Той щеше да фигурира като секретар или помощник в камарата, или каквото и да е там, на бъдещия си сват. Привечер излезе от ателието, изпратен от вайканията на Архенсола. Колко жалко, че не можеше да се включи в експедицията!... Съжеляваше, че пропуска възможността да нарисова най-великата си творба.

Близо до дома си срещна Чернов. Господин Марсел беше в добро настроение. Увереността, че скоро ще види сина си, го караше по детински да се радва. Почти се хвърли на врата на руснака въпреки запуснатия му вид, дългата му брада и огромната шапка, които караха минавачите да извърщат глави.

В края на булеварда, на фона на оцветеното от залеза небе, извисяваше снага Триумфалната арка. Един червен облак плуваше около монумента, отразявайки се в белотата му с пурпурни сияния.

Деноайе си спомни за четиримата конници и за всичко останало, което му беше разказал Архенсола, преди да го запознае с руснака.

— Кръв — каза весело. — Цялото небе изглежда кърваво... Апокалиптичният звяр е получил смъртоносния удар. Скоро ще го видим как умира.

Чернов също се усмихна, но усмивката му беше меланхолична.

— Не, звярът не умира. Той вечно ще придружава хората. Крие се, облян в кръв, четиридесет... шестдесет години... цял век, но пак се появява. Можем само да желаем раната му да го мъчи продължително, да се скрие за дълго време и поколенията, които ще пазят спомен за нас, никога да не го видят.

III ВОЙНАТА

Катереше се господин Марсел по един обрасъл с дървета хълм.

Гората представляваше тъжна, трагична гледка. В нея беше спряла неподвижно и онемяла една буря, накарала всичко да застине в мъчително, противоестественно положение. Нито едно дърво не беше запазило изправеното си състояние и листата си от мирните дни. Боровете напомняха полуразрушените колони от останките на древните храмове. Едни стояха изправени с цялата си височина, но без завършващата корона, други бяха прекършени по средата. От раните по стволовете на някои висяха жилки засъхнала дървесина като снопове пречупени клечки за зъби.

Разрушителната сила беше показала възможностите си върху вековните буки и дъбове. Купчини безразборно нападали клони покриваха земята, сякаш отгук беше минала бригада от гигантски секачи. Дънерите едва стърчаха над земята, отсечени сякаш с един-единствен удар на брадвата. Около изтръгнатите от земята корени се търкаляха изхвърлени на повърхността от експлозиите камъни, спали векове в недрата на земята.

Тук-там, проблясвайки между дърветата или насред пътя, принуждавайки към неудобни обиколки, се появяваха кръгли, огромни, еднакви по размери локви. Деноайе ги сравни с дълбоко вкопани в почвата легени, направени от невидими великани, надупчили с огромните си свредели земята. Ставаха дълбоки още от краищата. Хвърлил се в тях плувец не би могъл да достигне дъното им. Водата вътре беше мъртвешки зеленикава — дъждовна вода с покривка от водорасли, надупчена от въздушните мехурчетата на микроорганизмите, зараждащи се в утробата ѝ.

По средата на хълма, обградени от борове, имаше няколко гроба с дървени кръстове. Гробовете на френски войници, покрити с трицветни знамена. Върху тези могили, покрити с мъх, почиваха стари артилерийски кепета. Свирепият секач, унищожавайки гората, беше сляпо покосил и мравките, движещи се между дърветата.

Господин Марсел носеше гамаши, широкопола шапка, а върху раменете си беше наметнал навито на руло тънко пончо. Беше извадил на бял свят тези части от облеклото, напомнящи му годините, прекарани в имението. Зад него вървеше Лакур, който с мъка прикриваше задъхването от умората в желанието си да спаси сенаторското си достойнство. Беше обут с високи ботуши, с мека шапка на главата, но не се беше отказал от контешкото дълго сако с големи пешове, за да не пренебрегне съвсем вида си на парламентарист. Пред тях вървяха двама капитани в качеството на водачи.

Намираха се в един планински масив, зает от френската артилерия. Вървяха към върховете, където имаше скрити оръдия, както и оръдия, подредени в боева линия, дълга няколко километра. Германската артилерия беше нанесла тези поражения, отговаряйки на стрелбата на френските оръдия. Гората беше сравнена със земята от снарядите.

Бяха оставили колата в подножието на планината. Единият от офицерите, стар артилерист, ги посъветва така. Трябваше много внимателно и незабелязано да се изкачат по склона. Намираха се в обсега на врага и автомобилът можеше да стане лесна мишена за оръдията му.

— Изкачването е наистина уморително — опита се да им влее нови сили той. — Кураж, господин сенатор!... Наближаваме.

Започнаха да се разминават с войници артилеристи. Много от тях носеха като единствен отличителен военен знак кепето. Приличаха на металурзи, леяри и шлосери с широките си панталони и елеци от зебло. За да вървят по-сигурно в дълбоката кал, някои бяха обули дървени налъми. Бяха бивши работници от металообработващите фабрики, които мобилизацията беше изпратила в артилерията от резерва. Сержантите бяха техни бивши главни майстори, а много от офицерите — инженери и началници на цехове.

Изведнъж изкачващите се по стръмното се натъкнаха на железните обитатели на гората. Щом те заговореха, земята започваше да се тресе, въздухът да трепери, горските жители, гарваните и дивите зайци, пеперудите и мравките да бягат уплашени, за да се скрият, сякаш светът загиваше в гърмяща конвулсия. Сега гръмогласните чудовища мълчаха. Можеше да се блъснеш в тях, без да ги видиш.

Понякога сред зеления клонак едва се подаваше краят на нещо подобно на сива греда, друг път същото това нещо надничаше изпод куп изсъхнали дънери. Щом заобиколиш препятствието, попадаш на чиста равна площадка, заета от няколко души, които живееха, спяха и работеха около едно огромно съоръжение на колела.

Сенаторът, който беше писал стихове в младежките си години и говореше в рими, когато откриваше някоя статуя в избирателния си район, видя в тези планински самотници, почернели от слънцето и пушека, свещенослужители, поставили се в служба на фатално божество, получаващо като приношение от ръцете им огромните гърмящи капсули, които после избълваше с гръмотевичен трясък.

Скрити под гъстия листак, за да избегнат наблюдението на вражеските авиатори, френските оръдия се разпростираха по билата и платата на веригата от планини. В това желязно стадо имаше огромни екземпляри с подсилени с плазове колела, подобни на тези на земеделските локомотиви, които Деноайе ползваше в имението си за обработка на земята. Като по-дребни животни, пъргави и игриви в непрекъснатия си лай, седемдесет и пет милиметровите се гушеха между мрачните чудовища.

Двамата капитани бяха получили от генерала, командващ тази войска част, заповедта да запознаят подробно сенатора с дейността на артилерията. И Лакур приемаше със задълбочен вид обясненията им, докато въртеше очи във всички посоки с надеждата да съзре сина си. Най-важното за него беше да види Рене... Но сецайки се за официалния претекст на пътуването си, продължаваше да се спира пред всяко едно от оръдията, изслушвайки търпеливо подробните обяснения.

Артилеристите му показваха огромните яйцевидни снаряди, доставени от подземните складове. Тези складове, наричани „подслони“, представляваха дълбоки ями или кръгли кладенци, подсилени с пълни с пръст чували и с дървени греди. Служеха за убежище на свободните от наряд войници и предпазваха мунициите от пряко попадение.

Продължиха да се изкачват. Вече почти на върха на планината видяха една полуразрушена кула. Беше най-опасният пост. Един офицер оглеждаше от нея вражеската линия, за да направи корекции в точността на стрелбата. Докато другарите му се прикриваха под

повърхността на земята или в гъсталака на гората, той изпълняваше дълга си на това най-уязвимо място.

Наблизо до кулата пред очите им се отвори подземен коридор. Спуснаха се по мрачните му извивки, докато стигнаха до няколко подземни помещения. През тесните процепи, издълбани в скалите, в тях влизаше светлина и въздух.

Един възрастен майор, отговарящ за сектора, както скоро след това разбраха, излезе да ги посрещне. На Деноайе му се стори, че вижда някой секционен началник в голям парижки магазин. Маниерите му бяха изискани, спокойният му глас сякаш просеше извинение на всяка дума, все едно говореше за група дами, предлагайки им най-новата стока. Това впечатление обаче трая само един кратък момент. Ръцете, подаващи се от ръкавите на беловласия войник с очила за късогледство, който и във военно време изглеждаше като директор за фабрика, посрещаш клиентите си, бяха превързани с памуци и бинтове. Беше ранен и в двете китки от парчета избухнал снаряд и въпреки това продължаваше да изпълнява задачите си.

„Виж го ти, този на пръв поглед сладникав и предвзет господинчо! — помисли си Деноайе. — Трябва да му се признае, че притежава силен характер.“

Бяха влезли в командния пункт — обширна стая, получаваща светлина през един хоризонтален прозорец, широк четири метра и висок само педя и половина. Изглеждаше като отвореното пространство между две летви на дървена щора. Под него имаше голяма чамова маса, отрупана с карти и документи, а около нея — няколко дървени табуретки. Седналият на някоя от тях можеше да види цялата равнина. По стените висяха окачени електрически апарати, разпределителни електрически табла, акустични рупори и телефони, много телефони.

Майорът натрупа картите и документите в единия край на масата и предложи табуретките със същия маниер, сякаш се намираха в най-изискания салон.

— Заповядайте, господин сенатор.

Деноайе, скромен придружител, приседна до него. Майорът приличаше на директор на театър, подготвящ се да покаже нещо необикновено. Разтвори върху масата една огромна карта на простиращата се пред тях равнина с пътищата, селата, нивите,

височините и долините. Върху картата имаше очертан с червени линии триъгълник във формата на ветрило. Върхът му беше мястото, на което се замираха, а широката му част — границата на видимия с просто око хоризонт.

— Ще стреляме по тази гора — каза артилеристът, посочвайки единия край на картата. — Тук е там — продължи, показвайки една малка тъмна линия на хоризонта. — Вземете биноклите.

Но преди двамата да опрат окулярите до веждите си, майорът постави върху картата друг голям лист хартия. Беше малко неясна снимка, върху която се виждаше начертан с червени линии същият като на картата ветрилообразен триъгълник.

— Тази сутрин нашите авиатори — продължи вежливият артилерист — успяха да заснемат някои от вражеските позиции. Тази снимка е увеличена многократно в нашето фотографско студио... Според разчетените по нея данни, в гората са разположени два германски полка.

Господин Марсел видя на снимката тъмното петно на гората, белите линии на пътищата, групите малки квадрати, представляващи къщите на село. Стори му се, че е в самолет и наблюдава земята от хиляда метра височина. После погледна през бинокъла, проследявайки посоката на една от червените линии, и видя през увеличителната леща една дебела черна линия — гората, послужила за убежище на врага.

— Щом разпоредите, господин сенатор, ще започнем — каза майорът, довеждайки до крайност вежливостта си. — Готов ли сте?

Деноайе се подсмихна. За какво да е готов знаменитият му приятел? Какво можеше да направи един обикновен зрител като него, развълнуван от неочакваната новост на спектакъла?...

Зад гърбовете им зазвъняха безброй звънци: едни зовяха, други отговаряха. Акустичните тръби сякаш се издуха под напора на пороя от думи. Електрическите жици изпълниха тишината на помещението с туптящия си мистериозен живот. Любезният началник вече не се занимаваше с тях. Чуваха го да разговаря по телефона с офицерите си, намиращи се на няколко километра разстояние. Вежливият герой и за момент не изоставяше своята сладникаво усукана учтивост.

— Бихте ли имали добрината да започнете?... — каза той благовъзпитано на далечния офицер. — Имам удоволствието да ви

предам заповедта.

Господин Марсел усети леко нервно потрепване до единия си крак. Беше Лакур, обезпокоен от новината. Започваше стрелбата. Предстоеше да се случи нещо, което никога не беше виждал. Оръдията се намираха точно над главите им. Подземието щеше да се разлюлее като палубата на кораб при силна буря. Помещението с акустичните тръби и безбройните звънящи телефони щеше да заприлича на мостика на военна фрегата по време на бойна тревога. Какъв оглушителен трясък щеше да настане!... Изминаха няколко безкрайно дълги секунди... Изведнъж отекна далечна гръмотевица, идваща като че ли отвисоко, от облаците. Деноайе вече не усещаше нервното потрепване до крака си. Видът на учудения сенатор сякаш питаше: „Това ли беше всичко?...“ Няколкото метра земя над главите им омекотиха детонациите. Изстрелът на най-голямото оръдие се чу като удар с тояга по дебел дюшек. По-впечатляващо беше свистенето на снаряда, порещ с висока скорост въздуха, и силното трептене на прозореца под напора на образувалите се вследствие на движението му въздушни вълни.

Летеше, отдалечаваше се, ревът му отслабваше. Мина доста време, преди да се види ефектът му. На двамата приятели дори им се стори, че се е изгубил някъде в пространството. „Няма да стигне... няма да стигне“ — си помислиха. Изведнъж на хоризонта, в точно посоченото място, върху мастилената капка на гората, изникна огромна колона дим, подобна на въртяща се черна кула, и последва мощен като от вулканично избухване грохот.

— Колко зле трябва да се чувстват сега там! — каза сенаторът.

Той и Деноайе изпитаха една почти животинска радост, истинска егоистична наслада от усещането, че се намират на сигурно място на няколко метра под земята.

— Всеки момент германците ще започнат на свой ред да стрелят — каза тихо господин Марсел на приятеля си.

Сенаторът сподели мнението му. Със сигурност щяха да отговорят и артилерийският дуел щеше да продължи.

Всички френски батареи бяха открили огън. Планината се тресеше от непрекъснатия тътен, снарядите с остро свистене пореха въздуха, хоризонтът, все още тих, се наежи от черни, извиващи се

нагоре, димни колони. Двамата безмълвно се съгласиха, че се чувстват много добре в това убежище — също както в театрална ложа...

Някой докосна Лакур по рамото. Беше единият от капитаните, които имаха задължението да ги водят по фронтовата линия.

— Да отидем горе — каза простичко. — Трябва да видите отблизо как работят нашите оръдия. Спектакълът си заслужава.

Горе?... Високопоставеният гост остана слисан, объркан, сякаш му предлагаша междупланетно пътуване. Как така горе? Та нали врагът щеше всеки момент да отговори на огъня с огън?...

Капитанът обясни, че младши лейтенант Лакур сигурно вече очаква баща си. Били уведомили по телефона неговата батарея, разположена на няколко километра оттук. Сега бил моментът, в който можел да го види.

Излязоха отново на дневна светлина през тесния проход на подземие. Изпъчен, сенаторът пристъпваше величествено.

„Ще стрелят — говореше един глас вътре в него, — враговете съвсем скоро ще отговорят“.

Поопъна с драматичен жест фрака си и продължи да върви напред, сериозен и тържествен. Ако онези военни, противници на парламентаризма, се готвеха скрито да се присмиват на чувствата на едно цивилно лице, щяха да останат горчиво разочаровани.

Деноайе се възхити на решителността, с която великият мъж излезе от подземие, устремил се сякаш право срещу противника.

На няколко крачки разстояние бурни вълни разтресоха въздуха. Двамата залитнаха, ушите им писнаха, стори им се, че някой с все сила ги беше ударил отзад по тила. В същото време си помислиха, че германците са започнали да стрелят. Но тези, които стреляха, бяха своите. На около десетина метра от тях над гората се издигна спирала дим и бързо се разсея. Току-що бе изстреляло снаряд едно от оръдията огромен калибър, скрито в близкия гъсталак. Капитаните дадоха разяснения, без да забавят крачка. Необходимо бе да вървят пред оръдията въпреки силния трясък на изстрелите, за да не се озоват на откритото, където бе издигната наблюдателната кула на дежурния офицер. Всеки момент се очакваше отсреща да отговорят.

Този, който вървеше до господин Марсел, го похвали за неустрашимостта, с която понася гърмежите.

— Приятелят ми вече го е преживял — каза сенаторът гордо. — Бил е на битката при Марна.

Двамата военни прецениха малко учудено възрастта на Деноайе. Къде точно е бил? Към коя войскова част се е числял?

— Бях като пленник — каза споменатият скромно.

Откъм наблюдателната кула, през необраслото с дървета пространство, към тях дотича един офицер. Размаха няколко пъти кепето си, за да го забележат по-добре. Лакур се уплаши за него. Враговете можеха да го видят, представляваше лесна мишена, тичайки, без да се прикрива, през откритото, в желанието си да стигне по-бързо до тях. И се уплаши още повече, като го видя отблизо... Беше Рене.

Ръцете му стиснаха малко отчуждено две други силни, жилести ръце. Видя лицето на сина си с доста по-изострени черти, потъмняло от живота на открито. Излъчваше решителност, вяра в собствените сили. Шестте месеца на трудно и напрегнато ежедневие го бяха променили. Уж беше същият, но по-широкоплещест, по-силен в ръцете. Меките и нежни майчини черти се бяха изгубили, скрити зад новопридобития мъжествен вид. Лакур си каза с гордост, че сега вече синът му прилича на него.

След разменените за поздрав прегръдки Рене обърна повече внимание на господин Марсел, отколкото на баща си. Стори му се, че долавя у него нещо от парфюма на Чичи. Попита за нея, поиска да научи подробности за живота ѝ въпреки писмата, които тя редовно и често му пишеше.

Междувременно сенаторът, все още развълнуван от току-що изпитаните чувства, прие заучената ораторска поза, обръщайки се към сина си. Импровизира нещо като реч в чест на този воин на Републиката, носещ славното фамилно име Лакур, считайки момента за съвсем подходящ да запознае тези професионални военни с предците на своя род.

— Изпълнявай дълга си, сине. Ние от фамилията Лакур имаме воински традиции. Спомни си за нашия дядо, комисарят на Конвента, който се покори със слава при отбраната на Магунсиа.

Докато говореше, всички тръгнаха покрай единия край на гората, за да минат зад оръдията.

Тук тътенът беше по-поносим. След всеки изстрел големокалибрните оръдия изпусаха малко бяло облаче, подобно на

пушеца лула. Сержантите диктуваха числа, съобщени на тих глас от друг артилерист с опряна до ухото телефонна слушалка. Обслужващите оръдието артилериисти изпълняваха тихомълком задачите си. Завъртаха едно колело и чудовището повдигаше сивата си муцуна, отместваше я на една страна, после на другата, с интелигентен вид и с пъргавината на слонски хобот. До най-близкото оръдие стоеше изправен и невъзмутим, с възпламенителния шнур в ръка, един артилерист. Сигурно беше глух. Безизразното му лице излъчваше сила. За него животът не беше нищо друго, освен серия от резки дръпвания на шнура и оглушителни гърмежи. Съзнаваше значението си. Беше служител на бурята, пазител на светкавицата.

— Огън! — извика сержантът.

И след заповедта му гръмотевицата избухна. Всичко наоколо потрепери, но свикнали вече със стрелбата, на двамата посетители този изстрел като че ли се стори от второстепенна важност.

Лакур се канеше да продължи разказа си за славния дядо от Конвента, когато нещо необикновено прекъсна намерението му.

— Стрелят — каза само артилеристът, говорещ по телефона.

Двамата офицери повториха новината на сенатора, предадена от наблюдателя на кулата. Не беше ли ги вече предупредил, че врагът всеки момент ще отговори?... Подчинявайки се на светия инстинкт за самосъхранение и подтикван в същото време от сина си, сенаторът се озова в един от „подслоните“ на батареята. Не пожела да се свре навътре в тясната пещера. Остана близо до входа, дал воля на любопитството, победило безпокойството.

Усети приближаването на невидимия снаряд въпреки гърмежите на непосредствено близките оръдия. Долавяше с изострената си чувствителност полета му във въздуха, изместващ останалите по-силни и близки шумове. Приличаше на непрекъснато увеличаващ силата си стон, един звънлив триъгълник с връх на хоризонта, който се уголемяваше с напредването, изпълвайки цялото пространство. Скоро след това не беше вече стон, а рязък грохот, подобен на спускащ се по стръмна улица електрически трамвай или на бързо профучаване на влак през железопътна гара.

Видя го да се появява с формата на облак и непрекъснато да увеличава размерите си, готов всеки миг да избухне над батареята.

Озова се неизвестно как в дъното на „подслона“ и ръцете му усетиха студения контакт с куп подредени стоманени бутилки — снарядите.

„Каква страховита експлозия ще се получи — помисли си, — ако германската «тенджерка под налягане» се стовари върху тази бърлога!...“

Успокои се, като забеляза стабилно укрепения свод: греди и чували, пълни с пръст, се редуваха последователно в слой, дебел няколко метра. Изведнъж настъпи пълен мрак. Друг някой беше влязъл в „подслона“, заставайки с тялото си на пътя на светлината. Може би приятелят му Деноайе.

Измина една година, която часовникът му отброи като секунда. После измина цял век със същата продължителност... и накрая изтряска очакваният гръм, „подслонът“ потрепери, но слабо, с глуха еластичност, сякаш беше от каучук. Експлозията въпреки всичко беше ужасна. Други по-слаби експлозии, виещи се сякаш по спирала, игриви и свистящи, последваха първата. С въображението си Лакур придаде форма на този катаклизъм. Видя една летяща змия, бълваща огън и дим, едно като че излязло от Вагнерово произведение чудовище, от чиито разтворили се при сблъсъка със земята вътрешности изпълзваха хиляди огнени змийчета, покривайки всичко наоколо със смъртоносните си гърчения... Изглежда снарядът беше избухнал съвсем близо, може би на самата площадка, заемана от батареята.

Излезе от „подслона“, очаквайки да се натъкне на ужасяваща картина с разкъсани на парчета човешки тела, а видя сина си да се усмихва, палейки цигара, и да разговаря с Деноайе... Нищо! Артилеристите спокойно привършваха със зареждането на едно от големокалибрните оръдия. Бяха вдигнали за момент очи при преминаването на вражеския снаряд и след това бяха продължили работата си.

— Сигурно е паднал на около триста метра отук — каза спокойно Рене.

Сенаторът, впечатлителен по природа, веднага почувства героична увереност. Не си струваше да отделя толкова голямо внимание на собствената си безопасност, когато другите мъже, същите като него, макар и облечени по различен начин, не се стряскаха от нищо.

И при следващите снаряди, избухващи сред дърветата в гората, остана до сина си, без друг признак на вълнение, освен леко треперене в краката. Сега вече му се струваше, че единствено френските снаряди, понеже са свои, попадаха в целта и сееха смърт. Другите задължително трябваше да минават високо и да избухват далеч с безполезен трясък. С подобни илюзии се подхранва храбростта... „И това е всичко?“ — като че ли питаха очите му.

Припомни си с известен срам за бягството си преди минути в „подслона“, но вече се считаше способен да живее в него, също както Рене.

С всяка изминала минута германските снаряди ставаха по-чести. Не се губеха вече в гората. Избухванията им се чуваха все по-близо. Двамата офицери се спогледаха. Имаха задачата да бдят за сигурността на знаменития посетител.

— Положението започва да става горещо — отбеляза единият от тях.

Отгатнал мислите им, Рене се приготви да си тръгва. „Сбогом, татко!“ Нужен бе в батареята си. Сенаторът се опита да се противопостави, настоя срещата да продължи, но се сблъска с твърда непреклонност, отхвърляща категорично авторитета и влиянието му. Един сенатор не може да има кой знае какво голямо влияние сред тези привикнали с военната дисциплина мъже.

— Бъди здрав, сине!... Нека късметът бъде с теб!... Винаги помни кой си.

И баща му се разплака, притискайки го в прегръдките си. Безмълвно съжали за краткостта на срещата, помисли си за опасностите, очакващи единствения му син след тази раздяла.

Веднага, след като Рене се отдалечи, капитаните подканиха групата да тръгне отново на път. Ставаше късно, а преди мръкване трябваше да стигнат до определеното за разквартируване място. Спускаха се надолу по склона под прикритието на един планински хребет. Вражеските снаряди летяха високо над главите им.

В една котловина се сблъскаха с няколко групи 75 милиметрови оръдия. Бяха разпръснати между дърветата, затрупани под купчини клони и показващи сивите си муцуни като скрити лаещи кучета. Големите оръдия ревяха през интервали от дълги паузи. Тези железни глутници лаеха непрестанно, без нито за миг да прекъсват шумната си

ярост, изпълвайки въздуха с резкия и неспирен звук на раздиращо се платно. Оръдията бяха много, изстрелите — главозамайващо бързи и детонациите се сливаха в една, както в математиката безброй поредни точки образуват плътна линия.

Командирите, оглушени от грохота, крещяха високо заповедите си и размахваха ръце, минавайки зад оръдията, които при изстрелите се плъзгаха напред и назад върху неподвижните лафети, подобно на автоматични пистолети. Всеки изстрел изхвърляше една празна гилза, а в димящата цев веднага влизаше нов снаряд.

Зад батареите въздухът се завихряше с яростни вълни. При всеки изстрел Лакур и другарят му получаваха удар в гърдите, сякаш невидима ръка брутално ги блъскаше назад. Трябваше да пригодят дишането си към ритъма на изстрелите. През стотна от секундата, между отшумяващата въздушна вълна и новата, която връхлиташе, гърдите им изпитваха мъчителна празнота. Деноайе се възхити на лая на тези сиви кучета. Познаваше добре ухапванията им, които могат да те настигнат на много километри разстояние. Все още стояха готови и нащрек в измъчената му памет.

На Лакур му се стори, че подредените в редици оръдия пеят нещо монотонно и свирепо, каквито би трябвало да са били военните химни на хората през праисторическите времена. Тази музика от строги, оглушителни, вълнуващи ноти събуди и у двамата нещо спящо дълбоко във всички души: вандализмът на далечните прадеди. Въздухът се нажежи и изпълни с горчиви, остри, зашеметяващи миризми. Изпаренията от експлозивите достигаха през устата, ушите и очите чак до мозъка.

Почувстваха същата разпаленост, както командирите на оръдия, които крещяха и ръкомахаха сред страхотния тътен. Празните гилзи бяха образували дебел плътен слой зад оръдията. Огън!... Непрестанен огън!

— Трябва добре да ги окъпем — викаха началниците. — Трябва обилно да полеем градината, в която са „бошовете“.

И зейналите пасти на 75-милиметровите бълваха безспир, наблъсквайки със снаряди далечната гора.

Окуражени от тази сееща смърт активност, опиянени от скоростта на разрушенията, попаднали под властта на водовъртежа на кървавочервените отблясъци, Лакур и Деноайе започнаха да размахват

високо шапките си, подскачайки от едно място на друго, сякаш танцуваха свещения танц на смъртта, крещейки с пресъхнала от киселата пара на барута уста: „Да живее... живее!“ Наложил се автомобилът да пътува през целия следобед, задържан понякога доста време на едно място, за да пропусне дългите военни конвои. Прекосиха необработени поля, осяяни със скелети на сгради. Минаха през опожарени населени места, от които бяха останали единствено поредици от опушени черни фасади с пусто зеещи отвори.

— Сега е ваш ред — каза сенаторът на Деноайе. — Отиваме да се видите със сина си.

Привечер се разминаха с многобройни групи пехотинци, войници с дълги бради и сини, избелели от живота под открито небе униформи. Връщаха се от местата за окопаване и носеха окачени на раниците си лопати, кирки и други инструменти за прокопаване на земята, придобили вече значението на бойни оръжия. Бяха покрити с кал от глава до пети. Всички изглеждаха състарени в разцвета на младостта си. Радостта им, че се връщат в базовия лагер след седмица живот в окопите, изпълваше тишината на равнината с песни, в такт с глухата маршова стъпка на подкованите им обувки. Мъжкият хор огласяше виолетовия залез с крилатите строфи на Марсилезата или с героичните призови на Походната песен.

— Ето ги войниците на Революцията — възкликна въодушевен сенаторът. — Франция се е върнала в 1792 година.

Прекараха нощта в едно полуразрушено село, в което се беше установило командването на една дивизия. Двамата капитани си взеха сбогом. На следващата сутрин други щяха да им бъдат водачи.

Настаниха се в „Хотела на сирената“, стара сграда с надупчена от снаряди фасада. Собственикът гордо им показва един счупен прозорец с формата на вулканичен кратер. Този прозорец беше изместил досегашния символ на заведението — отлято от желязо женско тяло с рибя опашка. Понеже Деноайе реши да се настани в съседната на улучената от снаряда стая, хотелиерът поиска да му я покаже предварително.

Всичко бе изпочупено — стени, под, покрив. В ъглите — остатъци от мебели, по стените — парцали висящи тапети. През една огромна дупка се виждаха звездите и лъхаше нощният хлад. Собственикът поясни, че тези щети не са нанесени от германците.

Причинил ги снаряд от 75 милиметрово оръдие при отблъскването на агресора от землището на селото. И повтори с горда патриотична усмивка пред последствията от поражението:

— Това е дело на нашите. Виждате ли каква сила притежава 75 милиметровото оръдие?... Какво ще кажете за това тук?...

Въпреки умората от пътуването господин Марсел спа зле, развълнуван от мисълта, че синът му е съвсем наблизко.

Час след разсъмване потеглиха с колата от селото, водени от един офицер. От двете страни на пътя следваха лагер след лагер. Назад останаха складовете за муниции. Пресякоха третата фронтова линия. После втората. Хиляди и хиляди мъже се бяха настанили сред полето в импровизирани жилища. С разнообразието си от раси и униформи този мъжки мравуняк напомняше за големите нашествия в историята. Не приличаше на преселение на народи, защото липсваха жени и деца. Тук имаше само мъже, навсякъде само мъже.

Всички видове жилищни помещения, използвани от човечеството, пещерите включително, бяха влезли в употреба тук във военните агломерации. Пещерите и каменните кариери служеха за казарми. Някои от дървените постройки напомняха на американско ранчо, други, конични и удължени — на африканско гурби. Много от войниците бяха от колониите, някои бяха живели като търговци в страни от Новия свят и след като им се беше наложило да съградят по-стабилно жилище от брезентовата палатка, бяха прибягнали до спомените си, използвайки архитектурните умения на племената, с които са били в контакт. В тази войнишка маса имаше марокански стрелци, чернокожи, азиатци, израснали далеч от градовете, но сега с предимство в равното голо поле, правещо ги вещи учители на много по-цивилизованите.

До потоците се вееха бели дрехи, прострени да съхнат. Голи до кръста мъже, радващи се на утринната свежест и нагазили до колене в прохладните води, се миеха шумно, весело си подвикваха... На един мост войник пишеше, ползвайки парапета вместо маса... Готвачите се суетяха около димящите тенджери. Миризмата на мазна сутрешна супа се смесваше със смолистия дъх на дърветата и аромата на мокра земя.

Дълги бараки от греди и ламарина служеха на кавалерията и артилерията за подслон на животните и оборудването. Войниците

чистеха и подковаваха на открито охранените и с лъскав косъм коне. Окопната война ги беше обрекла на спокойно бездействие.

— Де да бяха такива в битката на Марна!... — подметна Деноайе на приятеля си.

Сега конете прекарваха времето си в непрекъснатата почивка. Ездачите им се сражаваха от окопите. Животните дебелееха от спокойния живот и трябваше задължително да ги разхождат, за да не се разболеят от преяждане.

В равнината, като сиви водни кончета, се виждаха няколко самолета, готови да полетят. Около тях се суетяха много мъже. Селяните, превърнали се във войници, наблюдаваха с възхита офицера, отговарящ за тези машини. В негово лице виждаха властелина на почитаните и страшни магьосници от селските легенди.

Господин Марсел обърна внимание на цялостната промяна на униформата на французите. Всички бяха облечени от глава до пети в сиво-синьо. Яркочервените панталони и червените кепета, които беше видял през дните на битката при Марна, вече ги нямаше.

Мъжете, които се движеха по пътищата, бяха военни. Всички автомобили, дори волските каруци, бяха карани от войници.

Колата им изведнъж спря до няколко разрушени и почернели от пожара къщи.

— Пристигнахме — каза офицерът. — Сега ще трябва да повървим малко.

Сенаторът и приятелят му се накуниха да тръгнат по пътя.

— Оттам не — спря ги водачът им. — Този път е вреден за здравето. Има много въздушни течения, които трябва да се избягват.

Обясни, че оръдията и окопите на германците са в края на този път, който се спуска по едно нанадолните и след това се изкачва нагоре към хоризонта сред два реда изгорели дървета и къщи. Ранната утрин с мъгливите си изпарения ги прави незабележими за вражеските наблюдатели. В ясен слънчев ден пристигането на автомобила щеше да бъде посрещнато със снаряд. „Такава е тази война — заключи той накрая, — приближаваш се към смъртта, без да я виждаш“.

Двамата си спомниха препоръките на генерала, който преди ден ги беше поканил на масата си. „Внимавайте много: окопната война е коварна“. Видяха пред себе си обширното поле без жива душа по него, което можеше да се приеме и за нормално. Изглеждаше като неделно

поле в мирно време, когато земеделците са по домовете си и земята се вглъбява в себе с мълчалив размисъл. Тук-там се виждаха безформени предмети, като изоставени земеделски машини в нивите през почивния ден. Вероятно бяха аварирали автомобили и излезли от строя оръдия.

— Оттук — каза офицерът, към когото се бяха присъединили четирима войници, за да носят чувалите и няколкото пакета, натоварени от Деноайе на покрива на автомобила.

Тръгнаха в колона покрай една почерняла от огъня тухлена стена и заслизаха надолу. След няколко крачки повърхността на земята се оказа на височината на коленете им, малко по-нататък — до кръста, след това — до раменете и скоро се озоваха под нея, съзирайки единствено тънка ивица небе над главите си.

Намираха се насред полето. Зад гърба им останаха развалините, скриващи входа на пътя. Вървяха по един абсурден начин, непознаващ сякаш правата линия — на зигзаг, правейки неочаквани по-плавни или по-остри завои. Други, не по-малко усукани пътеки, тръгваха от този ров, представляващ централния булевард на един огромен подземен град. Вървяха... вървяха. Измина четвърт час, измина половин час, измина цял час. Лакур и приятелят му си припомниха със съжаление широките пътища и редиците високи клонести дървета покрай тях, пътуването сред простора на чист въздух под ясното синьо небе. Сега не можеха да направят и двадесет крачки в една посока. Офицерът, който ги водеше, най-неочаквано изчезваше в някоя отбивка. Вървящите зад него, задъхани и притеснени, че вече не го виждат, трябваше да ускорят още повече крачка, за да не се изгубят.

Шумът от стъпките им и неволният допир с раменете предизвикваха свличането на буци пръст и камъчета от двата скосени бряга на изкопа. От време на време ровът започваше да се изкачва нагоре и вървящите по него се изкачваха заедно с него. Трябваше съвсем малко усилие, за да погледнат над купчините земна маса. Но това, което виждаха, бяха безлюдни необработени ниви, обградени с бодлива тел. Офицерът знаеше от опит до какво може да доведе подобно любопитство и не им позволяваше да се заглеждат продължително: „Напред, не спирайте“.

Вървяха вече час и половина. Двамата цивилни започнаха да чувстват умора и изгубиха ориентация при това непрекъснато ходене на зигзаг. Вече не знаеха напред ли вървят, или назад. От стръмните

спускания и изкачвания и непрекъснатите завои започна да им се вие свят.

— Още много път ли ни остава? — попита сенаторът.

— Ето там — отговори офицерът, посочвайки над струпаната на камари пръст.

Това там представляваше една полуразрушена камбанария и няколко изгорели къщи в далечината, останките от едно село, превземано и изгубвано на няколко пъти и от едните, и от другите.

Същото разстояние биха изминали за половин час по права линия по повърхността на земята. Към резките завои на подземния път, направени да възпрепятстват напредването на врага, се прибавяха препятствията на фортификационните съоръжения: прекъснати с огради тунели, висящи клетки от бодлива тел, които при падането си запушват прохода, а защитниците му могат да стрелят през решетката.

Започнаха да срещат войници с вързопи и кофи с вода. Изчезваха бързо в извивките на страничните проходи. Някои, седнали върху купчина греди, се смееха, четейки малък вестник, издаван в окопите.

По подземния път започнаха да се забелязват същите признаци, каквито на повърхността на земята указват за близостта на населено място. Войниците се отдръпваха встрани, за да направят път на групата, от страничните улици надничаха брадясали любопитни лица. Надалеч кънтяха изстрелите на глуха стрелба, сякаш в края на лъкатушещия път се намираше стрелбищен полигон и група ловци се упражняваха в стрелба по гълъби.

Утрото продължаваше да е мъгливо и студено. Въпреки околната влага един жужащ облак от нахални конски мухи прелетя на няколко пъти над двамата посетители.

— Куршуми — каза лаконично офицерът.

Деноайе беше свил леко глава между раменете си. Познаваше много добре това характерно за насекомите бръмчене. Сенаторът ускори крачка, забравил за умората.

Озоваха се пред един подполковник, който ги посрещна като инженер, готов да ги разведе из цеховете във фабриката си, като морски офицер, горд да покаже батареите и топовете на броненосеца си. Беше командирът на батальона, заемащ този сектор от окопи. Господин Марсел го погледна заинтригуван при мисълта, че синът му служи под неговите заповеди.

— Тук е същото като на военен кораб — каза подполковникът, след като ги поздрави.

Двамата приятели признаха, че подземните фортификационни съоръжения имат известна прилика с вътрешността на голям плавателен съд. Преминали бяха през много окопи. Тези бяха от последната линия, най-старите: тъмни галерии, в които едва проникваше светлина. Дългата отбранителна линия образуваше тунел, прекъсван от малки открити пространства. Непрестанно трябваше да се преминава от светлина към мрак и от мрак към светлина, което уморяваше очите. Нивото на откритите пространства беше по-високо. Имаше вградени в стените на изкопите банкети от дъски, от нивото на които наблюдателите можеха да оглеждат околността с помощта на перископ. Затворените пространства служеха едновременно за работни помещения при изпълнението на ежедневните военни задачи, както и за спални.

Първоначално тези места за разполагане на войската били представлявали открити окопи, като тези от първа линия. След отблъскването на врага и спечелването на терен бойците, които били прекарвали в тях цялата зима, потърсили начин да се настанят по-удобно. Напряко над откритите ровове наредили греди от разрушените къщи, над гредите поставили дъски, врати, прозорци, а над тях — няколко слоя чували с пръст. Чувалите покрили с пласт хумус, от който поникнали треви, придаващи на повърхността на окопите зелено пасторално спокойствие. Така направената конструкция устоявала на снарядите, които падали върху нея, без да причиняват големи щети. Когато някоя експлозия нанасяла по-сериозни поражения, пещерните хора излизали през нощта и като старателни мравки сръчно поправяли „покрива“ на жилището си.

Всичко изглеждаше чисто, благодарение на грубото и малко несръчно усърдие, което могат да вложат мъжете, когато живеят далеч от жените и са оставени да разчитат само на собствените си умения. Тези галерии напомняха на градина в манастир, на квадратен двор на затвор, на междупалубно пространство в броненосец. Подът им беше на половин метър под откритите пространства, свързващи окопите помежду им. За да могат офицерите да преминават по тях без качвания и слизания, от вход до вход бяха опънати скелета от дебели дъски.

Забелязвайки командира, войниците се подреждаха в редица. Главите им оставаха на нивото на ръста на тези, които минаваха по скелетата. Деноайе се вглеждаше с жаден поглед във всички тези мъже. Къде може да е Хулио?...

Загледа се в особения вид на отделните укрепления. По конструкция всички изглеждаха еднакви, но обитателите на всяко едно от тях го бяха направили различно с допълненията, които бяха внесли в него. Лицевата част беше една и съща, насечена с пролуки, в които имаше пушки, насочени към врага, и отвори за дулата на картечниците. Войниците от дежурния наряд, прави до тези отвори, внимателно наблюдаваха самотното поле, както моряците на вахта оглеждат морето от мостика. Отвътре се намираха арсеналът и спалните: три редици дъсчени нарове, подобно на койките на моряците. Желанието за артистичен колорит, което изпитват обикновените души, беше разхубавило подземията. Всеки един войник имаше собствен музей от изрезки от вестник и цветни пощенски картички. Портрети на артистки и балерини със силно изчервени устни се усмихваха от лакираните афиши, развеселяващи целомъдрената обстановка във вътрешното укрепление.

Господин Марсел изгуби търпение да оглежда толкова много мъже, без да може да открие между тях сина си. Сенаторът, предупреден от многозначителните му погледи, каза няколко думи на командира, който почтително ги предвождаше. Последният направи усилие да си спомни кой беше този Хулио Деноайе. Двоумението обаче не трая дълго. Почти веднага си спомни за геройските подвизи на сержанта.

— Отличен войник — каза. — Веднага ще го извикат, господин сенатор... С взвода си сега е на първа линия.

Бащата, нетърпелив да го види, предложи да го заведат при тях на това предно място, но думите му само накараха командира и другите офицери да се усмихнат. Тези открити окопи, намиращи се само на сто или петдесет метра от врага и защитени единствено от телени мрежи и чували с пръст, изобщо не бяха подходящо място за посещения от страна на цивилни. Калта в тях е до колене, а трябва да лазиш с риск всеки момент да получиш вражески куршум, усещайки зад гърба си фонтаните пръст, вдигани от избухващите непрекъснато снаряди. В тази най-предна линия имаха достъп само опитните бойци.

— Опасността е навсякъде — продължи командирът. — Стреля се непрекъснато... Чувате ли стрелбата?

Деноаще действително долови един далечен пукот, на който досега не беше обърнал внимание. Мъката го стисна за гърлото при мисълта, че синът му е там, където оръжията не млъкват. Видя цялата жестока реалност на опасностите, дебнещи го ежедневно. Ами ако загине точно сега, преди да успее да го види?...

За господин Марсел времето започна да тече отчайващо бавно. Помисли си, че куриерът, тръгнал да предаде съобщението в предната позиция, няма да стигне никога. Едва обърна внимание на помещенията, които им показваше командирът: подземни стаи, служещи на войниците за работа и почивка, бани с примитивна водопроводна система, пещера с табела: „Кафене Виктория“, друга с надпис „Театър“... Лакур се впечатляваше от всичко това, възхвалявайки френската жизнерадост, неустрашима пред опасността. Приятелят му не преставаше да си мисли за Хулио. Кога ще го види?...

Спряха до едно от прозорчетата за дулата на картечниците. По препоръка на военните застанаха от двете страни на хоризонталния процеп и прикривайки телата си, подадоха внимателно глави и погледнаха навън с едно око. Видяха дълбок изкоп и насрещния му бряг. На малко разстояние след това — няколко редици от дървени греди, кръстосани под формата на хиксове, свързани с бодлива тел. Сто метра по-нататък — още няколко такива редици. Цареше дълбока тишина, безмълвие на абсолютна самота, сякаш светът беше заспал.

— Там са швабите — каза приглушено командирът.

— Къде? — попита сенаторът, опитвайки се да ги види.

Командирът посочи към втория ред телени заграждения, който Лакур и приятелят му бяха сметнали за принадлежащ на французите. А той бил точно пред германските окопи.

— На сто метра сме от тях — продължи офицерът, — но вече доста време не атакуват от тази страна.

Двамата се развълнуваха при мисълта, че противникът е толкова близо, скрит под земята и тайнствено невидим, което го правеше още по-страшен. Ами ако изскочеше стремително с натъкнат на пушките щик, с граната в ръка, разпръскващ запалителни течности и задушливи бомби, за да превземе този редут!...

През малкото прозорче дочуха по-отчетливо стрелбата на първата линия. Изстрелите като че ли приближаваха. Командирът със строг глас ги накара да напуснат наблюдателните си постове. Опасяваше се, че огънят може да обхване по-голяма територия и да стигне до тук. Войниците, без да чакат нарочни заповеди, с бързината на навика, бяха заели местата си до импровизираните бойници, през които се подаваха дулата на пушките им.

Посетителите отново тръгнаха един след друг. Слязоха в подземия, бивши зимници на вече несъществуващи къщи. В тези пещери се бяха настанили офицерите и бяха използвали за оборудването им всички останки от развалините. Входна врата върху две дървени магарета служеше за маса. Сводовете и стените бяха тапицирани с дамаска от парижките магазини. Снимки на жени и деца украсяваха стените сред матовия блясък на телеграфните и телефонните апарати.

Над една врата Деноайе забеляза статуетка на Христос от слонова кост, леко пожълтяла от годините или може би от вековете, един свещен лик, предаван от поколение на поколение, свидетел вероятно на безброй много агонии... В друга от пещерите видя поставена на видно място подкова със седем дупки. Религиозните вярвания бяха разтворили широко криле над това пространство на опасности и смърт и в същото време най-смешните суеверия придобиваха нова стойност, без някой да се осмели да им се присмее.

На излизане от едно от подземията, насред откритото пространство, срещна сина си. Разбра, че е той, от указателния жест на командира, защото към него се приближаваше един усмихнат офицер, протегнал напред ръце. Бащинският инстинкт, за който толкова пъти беше говорил като за нещо безпогрешно, в този случай не го предупреди. Как би могъл да познае Хулио в този сержант, чиито крака представляваха две големи кални топки, облечен в избелял и с разкъсани краища шинел, миришещ на мокро сукно и на кожени ремъци?... След първата прегръдка отдръпна назад глава, за да го огледа по-добре, без да се отделя от него. Мургавата му бледност беше придобила бронзови оттенъци. Беше оставил брадата си да расте на воля, черна и къдрава. Господин Марсел си спомни за тъста си. Без съмнение, кентавърът Мадариага можеше да се разпознае в този закоравял от живота под открито небе воин. В първия момент му стана

мъчно заради мръсния му и уморен вид, но после отново му се стори по-красив, по-интересен, отколкото по времето на светската му слава.

— Имаш ли нужда от нещо?... Какво искаш?

Гласът му трепереше от любов. Заговори на загорелия и силен боец със същото вълнение, с което го беше направил преди двадесет години, заставайки пред витрините на магазините в Буенос Айрес, хванал малкото момче за ръка.

— Трябват ли ти пари?...

Беше взел със себе си доста голяма сума, за да я даде на сина си. Но военният махна безразлично, сякаш му предлагаша играчка. Никога не е бил по-богат, отколкото в този момент. Имаше много пари в Париж и не знаеше какво да прави с тях: не му бяха от никаква полза.

— Изпрати ми цигари... За мен и за другарите.

Получаваше големи колети от майка си с подбрани хранителни продукти, тютюн, дрехи. Не запазваше нищо за себе си. Раздаваше всичко на другарите си, синове на бедни семейства или момчета без нито един близък човек на този свят. На щедростта му се радваха всички от батальона. Господин Марсел долови симпатията, предизвикана от популярността, в погледите и усмивките наминаващите покрай тях войници. Всички познаваха щедрия син на богаташа. Тази популярност докосна и него самия при вестта за пристигането на бащата на сержант Деноайе, състоятелен човек, притежаващ баснословни богатства отвъд морето.

— Предусетих желанията ти — продължи старецът.

И потърси с поглед чувалите и пакетите, пренесени от автомобила по криволичещия подземен път.

Всички геройски подвизи на сина му, преувеличени и украсени от Архенсола, се заредиха в мислите му. А ето че сега героят стоеше пред очите му.

— Доволен ли си?... Не съжаляваш ли за решението си?...

— Да, доволен съм, татко... много доволен.

Хулио изрече тези думи без самохвалство, скромно. Животът му беше тежък, но еднакъв с този на още хиляди мъже. Във взвода му, състоящ се от една дузина войници, имаше и такива, които го превъзхождаха по интелигентност, образование, нравствени качества. И всички бодро понасяха ежедневните трудности и се справяха с тежките изпитания, удовлетворени от изпълнения дълг. Освен това

общата опасност развиваше у всички тези мъже най-благородните добродетели. Никога в мирно време не си беше давал сметка колко велико нещо е другарството. На какви прекрасни самоотвержени постъпки беше ставал свидетел!

— Когато всичко това свърши, хората ще станат по-добри... по-великодушни. Онези, които останат живи, ще могат да направят велики неща.

Да, беше доволен. За първи път вкушваше радостта да се чувства полезен, изпитваше убеждението, че е способен на нещо, че минаването му през света няма да е безплодно. Със съжаление си спомняше за онзи Деноайе, който не знаеше как да запълни празното си съществуване и го прахосваше лекомислено. Сега имаше задължения, които изсмукваха всичките му сили, съдействаше за изграждането на бъдещето, беше мъж.

— Доволен съм — повтори той.

Баща му не се усъмни. Но в ъгълчето на прямия му поглед като че ли забеляза болка, може би някакъв спомен, продължил да съществува сред вълненията от бурното настояще. В съзнанието му изникна изящната фигура на госпожа Лорие. Досети си, че синът му още мисли за нея. „А не може да я има!...“ Строгийт само преди година баща се учуди сам на себе си на тази своя нямаща нищо общо с морала мисъл.

Измина четвърт час, а те продължаваха да си стискат ръцете и да се гледат в очите. Хулио попита за майка си и за Чичи. Често получаваше писма от тях, но това не му беше достатъчно. Смя се дълго, научавайки за разточителния и изпълнен с важни събития живот на Архенсола. Тези повдигащи настроението му вести идваха от свят, отстоящ само на сто километра по права линия, но в същото време толкова далечен... толкова далечен!

Изведнъж бащата усети, че синът му го слуша разсеяно. Чувствата му, изострени от непрекъснатите бойни тревоги и постоянните бдения, като че ли напуснаха това място, привлечени от стрелбата. Това вече не бяха отделни изстрели. Превърнаха се в една неспирна пукотевица.

Приблужи се сенаторът, който се беше отдалечил на известно разстояние, за да могат бащата и синът да си поговорят свободно.

— Настояват да се махаме оттук, приятелю. Нямаме късмет със срещите.

Покрай тях вече не минаваха войници. Всички те бяха отишли да заемат позициите си, също както моряците на военен кораб, подготвящ се да влезе в битка. Хулио взе пушката си, която беше опрял на стената на окопа. В същия момент над главата на баща му се вдигна малко облаче прах и в земята се образува дупчица.

— Бързо, да се махаме оттук, хайде — каза той, избутвайки господин Марсел.

Сбогуването се състоя в един от покритите окопи. Кратко, напрегнато. „Сбогом, татко“. Целувка. Веднага след това видя гърба му. Бързаше колкото се може по-скоро да се присъедини към своите.

По цялата линия стрелбата се беше засилила. Войниците стреляха спокойно, сякаш изпълняваха съвсем обикновена задача. Беше една от ежедневните престрелки, без да се знае със сигурност кой я е започнал, един резултат от близкото разположение на двете враждуващи войски. Командирът на батальона изостави посетителите, опасявайки се от опит за атака от страна на врага.

Офицерът, натоварен със задачата да ги съпровожда, отново ги поведе по криволичещите хлъзгави окопи.

Господин Деноайе вървеше с наведена глава, ядосан от намесата на врага, прекъснала щастието му.

Пред очите му продължаваше да се усмихва лицето на Хулио с черната къдрава брада, в ушите му звучеше сериозният глас на мъж, намерил нов смисъл в живота си. „Доволен съм, татко... доволен съм.“

Стрелбата, все по-далечна, го караше да изпитва мъчително безпокойство. После почувства инстинктивна, абсурдна, твърда вяра. Видя сина си красив и безсмъртен като бог. Обхвана го предчувствието, че ще премине невредим през всички опасности.

Да умират другите е нещо нормално, но Хулио!...

Докато вървеше, отдалечавайки се от него, надеждата сякаш пееше в ухото му. И като ехо на приятните ѝ нашепвания бащата си повтори наум: „Никой няма да може да го убие. Казва го сърцето ми, което никога не ме е лъгало... Никой няма да може да го убие!“

IV

НИКОЙ НЯМА ДА МОЖЕ ДА ГО УБИЕ

Четири месеца по-късно вратата на господин Марсел понесе сериозен удар. Хулио беше ранен. Но в същото време, когато получаваше с голямо закъснение вестта, Лакур го успокои с резултата от проверките, които направи в Министерството на войната. Сержант Деноайе е произведен младши лейтенант, раната му е почти излекувана и благодарение на постъпките на сенатора ще дойде за петнадесет дни, да довърши възстановяването при семейството си.

— Той е един голям храбрец, приятелю мой — заключи накрая видната личност. — Четох какво казват за него началниците му. Начело на взвода си атакувал една германска рота, убил командващия я капитан, извършил още много подвизи... Наградили го с медал, произвели го офицер... Да, истински герой.

И бащата, плачещ от вълнение, кимаше с треперещата си глава, още повече остарял, още повече ентузиазизиран. Съжали за загубата на вяра в първия момент след вестта за раняването. Беше почти повярвал, че синът му може да умре. Какъв абсурд!... Хулио никой не може да го убие, така казва сърцето му.

Видя го един ден да влиза у дома, съпроводен от виковете и възклицанията на жените. Клетата доня Луиза плачеше, увиснала на вратата му, трепереща от вълнение. Чичи го загледа сериозна и замислена, отделяйки половината от мислите си за новодошлия, докато другата половина летеше далеч в търсене на един друг боец. Камериерките с медения цвят на кожата се блъскаха една друга, за да заемат удобно за наблюдение място през пролуката в една завеса.

Бащата бе обзет от възхищение при вида на малкото златно късче плат на маншетите на сивия шинел с подвити и закопчани отзад пешове. После погледът му се спря на тъмносинята каска с гладки ръбове, приета от французите за окопната война. Традиционното кепе беше излязло от употреба. Една елегантна предпазна шапка, подобна на тази на испанските бойци от чуждестранния легион в Испанско Мароко, засенчваше лицето на Хулио. Загледа се и в късата, добре

поддържана брада, съвсем различна от тази, която беше видял в окопите. Беше чист и свеж след скорошното излизане от болницата.

— Не е ли истина, че ми е одрал кожата? — каза гордо старецът.

Доня Луиза се опита да протестира с непримиримостта на майките по въпросите за приликата:

— Винаги е бил твоят жив портрет.

Виждайки го здрав и весел, цялото семейство изпита внезапно притеснение. Поискаха да видят раната му, за да се убедят, че не го грози никаква опасност.

— Не е нищо сериозно! — възрази младши лейтенантът. — Куршум в рамото. Лекарите се опасяваха, че мога да загубя лявата си ръка, но всичко мина добре... Да го забравим.

Чичи обстойно огледа Хулио от глава до пети и веднага откри детайлите на военната му елегантност. Шинелът беше изтърган и мръсен, гамашите — прокъсани, миришеше на пропито с пот зебло, на кожа, на силен тютюн, но на едната си китка носеше платинен часовник, а на другата — идентификационна плочка за самоличността със златна верижка. Винаги беше харесвала у брат си вродения му добър вкус и запечата в паметта си тези подробности, за да ги съобщи писмено на Рене. После си помисли, че ще бъде добре да се възползва от момента, за да изненада мама с молба за заем и да изпрати за своя сметка колет на артилериста.

Господин Марсел с радост виждаше пред себе си петнадесет дни на удовлетворение и слава. Младши лейтенант Деноайе дълго време не успя да излезе сам на улицата. Бащата обикаляше по коридора, където на закачалката висеше със скромен и славен блясък каската. Щом Хулио я сложеше на главата си, родителят му се появяваше с шапка и бастун, също готов да излезе.

— Ще ми позволиш ли да те придружа?... Нали няма да ти преча?

Казваше го с такова смирение, с толкова горещо очакване да види желанието си прието, че синът не се осмеляваше да откаже. За да обикаля улиците с Архенсола, трябваше да се измъква през сервизното стълбище и да прибягва до редица други колежански хитрости.

Никога господин Деноайе не беше вървял така доволен по парижките улици, както сега, редом до този млад мъж с остарелия в славни битки шинел и с два ордена на гърдите: Военният кръст и

Медалът за бойни заслуги. Един истински герой и този истински герой беше неговият син. Излъчващите симпатия погледи на хората в трамваите и в подземната железница приемаше като отдаване почит и на двамата. Видимият интерес на жените към хубавия младеж предизвикваха у него известен гъдел на тщеславие и безпокойство. Всички военни, които срещаше, колкото и повече нашивки и кръстове да имаха, му се струваха „скатаващи се“ и недостойни да се сравняват с Хулио. Ранените, които слизаха от колите, подпирайки се на бастуни и патерици, му вдъхваха чувство на унижително за тях съжаление. Несретниците!... Няма т щастие то на сина му. Него никои не може да го убие, а когато случайно получи някоя рана, тя незабавно зараства, без да навреди на прекрасния му вид.

Понякога, по-специално вечер, показваше неочаквано великодушие, оставяйки Хулио да излезе сам. Спомняше си за неговата триумфираща в любовта младост, донесла му толкова много успехи преди войната. Какво ли не би получил сега с престижа си на храбър воин!... Разхождайки се из спалнята, преди да си легне, си представяше своя герой в любезната компания на знатна дама. Само някоя много известна жена би била достойна за него. Бащинската му гордост не приемаше друго... И на ум не му идваше дори, че Хулио е с Архенсола в някой мюзикхол или киносалон, радвайки се на обикновените и монотонни развлечения в скръбния заради войната Париж с непретенциозния вкус на един младши лейтенант, чиито любовни успехи не отиваха по-далеч от възобновяването на няколко стари познанства.

Един следобед, вървейки с Хулио по Шанз-Елизе, господин Марсел силно се стресна, като видя една дама да върви насреща им. Беше госпожа Лорие... Позна ли я Хулио? Стори му се, че усеща как той, пребледнял, обръща глава настрани с престошена разсеяност. Тя продължи пътя си наперена, равнодушна. Старецът почти се ядоса от подобна студенина. Да мине покрай сина му, без инстинктът да й подсказва за присъствието му! Ах, тези жени!... Обърна глава, за да я проследи с поглед, но веднага трябваше да се откаже от намерението си. Беше изненадал Маргарита неподвижна зад тях, пребледняла от изненадата, вперила съсредоточен поглед в отдалечаващия се военен. Господин Марсел като че прочете в очите й възхищение, любов, цялото минало, изникнало изведнъж в паметта й. Клетата жена!... Усети

бащинска обич към нея, сякаш беше съпруга на Хулио. Приятелят му Лакур наскоро му беше говорил за семейство Лорие. Разбра, че Маргарита ще става майка. И старецът, изключил от съзнанието си изминалото време, както и факта на сдобряването на семейството, се развълнува от това майчинство, все едно синът му имаше нещо общо с него.

През това време Хулио продължаваше да върви, без да се обръща назад, без да си дава сметка за вперения в гърба му поглед, блед, и тананикайки, за да скрие вълнението си. И никога не разбра нищо. Продължи да вярва, че Маргарита мина покрай него, без да го познае, тъй като и баща му не каза нито дума.

Една от грижите на господин Марсел беше да успее да накара сина си да разказва за битката, в която е бил ранен. Пред всеки гост, дошъл вкъщи да види младши лейтенанта, той повтаряше все същата молба:

— Разкажи ни как те раниха... Обясни как уби германския капитан.

Хулио се извиняваше с видимо притеснение. Беше му дошло до гуша от собствената му история. За да угоди на баща си, я беше разказал пред сенатора, пред Архенсола и Чернов в ателието, пред други семейни приятели, дошли да го посетят... Не можеше повече.

И бащата сам се заемаше с разказа, придавайки му облик и детайли на събитие, което е видял със собствените си очи.

Трябваше да се завладеят развалините на една захарна рафинерия срещу окопа. Френската артилерийска канонада беше прогонила оттам германците. Беше необходимо да се направи разузнаване, ръководено от сигурен човек. И както винаги в такива случаи, началниците посочиха сержант Деноайе. С настъпването на зората взводът тръгна внимателно напред, без да срещне препятствие. Войниците се разпръснаха из развалините. Хулио отиде сам до края им с цел да огледа вражеските позиции и тогава, завивайки покрай една стена, му се случи най-неочакваната среща. Пред него стоеше един германски капитан. Двамата едва не се сблъскаха на ъгъла. Погледнаха се в очите — повече изненадани, отколкото обхванати от омраза, всеки от тях инстинктивно търсейки начин да изпревари другия в бързината си да го убие. Капитанът беше хвърлил на земята картата на местността, която държеше. Дясната му ръка потърси револвера,

правейки усилие да го извади от кобура, без да отделя нито за миг поглед от неприятеля. После се отказа, разбрал, че това му действие е напълно безполезно. Беше много късно. Очите му, широко отворени пред ужаса от близката смърт, продължаваха да гледат втрещено французина, който вече бе натиснал спусъка на пушката си. Изстрел почти от упор... и германецът падна мъртъв.

Едва тогава Деноайе видя ординареца на капитана, вървящ на няколко крачки зад него. Войникът стреля и го рани в рамото. Притичаха французите и убиха ординареца. После започнаха престрелка с вражеската рота, спряла малко по-назад, докато командирът ѝ изучаваше терена. Въпреки раната Хулио остана начело на взвода си, защитавайки фабриката срещу превъзхождащите сили на противника, докато накрая дойдоха подкрепления и теренът премина окончателно във владение на французите.

— Не беше ли точно така, сине? — питаше накрая господин Марсел.

И синът потвърждаваше, нетърпелив да приключи, колкото се може по-скоро, този притесняващ го разказ. Да, така беше. Но това, което баща му не знаеше, това, което самият той никога нямаше да каже, беше откритието, което беше направил, след като уби капитана.

Гледайки се, застинали един срещу друг в продължение на секунда, сторила им се безкрайна, двамата мъже показаха с поглед нещо повече от изненада от срещата и желание да се премахнат взаимно. Деноайе позна онзи мъж. Капитанът от своя страна го позна също. Прочете го в очите му... Но всеки един от тях, в желанието си да убие, за да продължи да живее, не можа да вникне по-дълбоко в спомените си.

Деноайе стреля с пълното съзнание, че убива познат човек. После, докато ръководеше отбраната на позицията в очакване на подкрепленията, го обхвана подозрението, че онзи враг, чийто труп лежеше наблизо, може да е на член на семейството, на някой от фамилията Хартрот. Изглеждаше обаче по-възрастен от братовчедите му и много по-млад от свако му Карл. Последният, поради годините си, нямаше как да бъде най-обикновен капитан от пехотата.

Когато, отпаднал от загубата на кръв, го отнесоха в окопа, сержантът поиска да види тялото на убития от него вражески капитан. Съмненията му продължиха пред побелялото от смъртта лице. Очите,

широко отворени, сякаш все още пазеха спомена за изненадата. Този мъж несъмнено го познаваше, а и на него също това лице му беше познато. Кой беше този човек?... Изведнъж във въображението му изникна морето, видя един голям презокеански кораб, една висока и руса жена, гледаща го с премрежен поглед, един едър мустакат мъж, държащ речи в стила на своя император. „Почивай в мир, капитан Еркман“. Ето как приключиха, в едно кътче на Франция, дискусиите, започнати на сред океана.

Мислено поиска прошка, сякаш се намираше в присъствието на сладката Берта. Трябваше да убие, за да не убият него. Война е. Направи опит да се успокои с мисълта, че Еркман е умрял без да го познае, без да разбере, че убиецът му е спътникът от пътуването през океана месеци преди това... И запази дълбоко в съзнанието си тайната за тази среща, подготвена от съдбата. Не я сподели и с приятеля си Архенсола, който знаеше историята за прекосяването на Атлантика.

Някак съвсем неочаквано скоро господин Марсел се видя в края на това радостно и изпълнено с гордост съществуване, дължащо се на присъствието на сина му. Петнадесет дни изминаха бързо. Младши лейтенантът си тръгна и цялото семейство, след този период на истински нежни чувства, трябваше да се върне към измамните ласки на илюзиите и надеждите. Отново трябваше да се живее в очакване на писмата, с тревожните предположения за мълчанието на отсъстващия, с приготвянето на колетите с всичко, което пазарът предлагаше за военните — все полезни и абсурдни неща.

Майката изпадна в дълбоко униние. Заминаването на Хулио я беше накарало да почувства с по-голяма сила отсъствието му. Докато го виждаше до себе си и слушаше разказите за смъртта, които баща му с удоволствие повтаряше, тя постепенно почувства истински сериозността на опасностите, грозящи сина ѝ. На моменти фаталността я караше да изпитва мрачни предчувствия.

— Ще го убият — повтаряше тя на мъжа си. — Тази рана е предупреждение от небето.

Когато излезеше на улицата, тръпнеше от жал при вида на войниците инвалиди. На свой ред оздравяващите с бодрия си вид, подготвящи се да се върнат на фронта, ѝ вдъхваха още по-голямо съжаление. Спомни си за едно пътуване до Сан Себастиан със съпруга си, за една корида с бикове, която я беше накарала да вика от

негодувание и мъка поради изпитаното състрадание към съдбата на нещастните коне. Щом вътрешностите им увиснеха от разпраните им кореми, ги вкарваха в боксовете за бърза хирургическа намеса и кратко лечение, а после пак ги пускаха на арената, заредени с фалшива енергия. Няколко пъти понасяха това зловецко възстановяване, докато накрая идваше последният удар с рогата, окончателният... Наскоро излекуваните мъже й напомняха именно за онези нещастни животни. Някои от тях бяха ранявани по три пъти от началото на войната и отново се връщаха закърпени и възбудени на бойното поле, за да се включат пак в лотарията на съдбата в очакване на смъртоносния й удар... Ох, синът й!

Деноайе негодуваше, слушайки тези приказки на съпругата си.

— Нали ти казвам, че Хулио няма да може никой да го убие!... Той е мой син. Като млад и аз съм минал през ужасни опасности. И мен ме раниха в една от войните отгатак океана, но въпреки това ето ме тук пред теб вече достатъчно остарял.

Събитията, които следваха едно след друго, като че имаха за цел още повече да укрепят сляпата му вяра. Около семейството се случваха нещастия, опечаляващи роднините, но нито едно от тях не докосваше безстрашния младши лейтенант, който продължаваше да върши подвизи с героичната непринуденост на мускетар.

Еди ден доня Луиза получи писмо от Германия. Сестра й пишеше от Берлин чрез консулството на една южноамериканска страна в Швейцария. Този път госпожа Деноайе плака за някого, който не беше синът й. Плака за Елена и за враговете. В Германия също имаше майки, а за нея майчиното чувство стоеше над всяко друго.

Клетата госпожа фон Хартрот! Писмото й, писано преди месец, съдържаше само печални вести и думи на отчаяние. Капитан Ото бил мъртъв. Мъртъв бил и един по-малките му братя. За утеха на майка си, той поне паднал на територия, намираща се под властта на своите. Можела да плаче на гроба му. Другият бил погребан на френска земя, неизвестно къде. Никога нямало да открие останките му, смесени със стотици трупове, никога нямало да узнае къде е изтляло това тяло, излязло от утробата й... Един трети син бил ранен в Полша. Двете й дъщери били изгубили годениците си и я довеждали до отчаяние с нямото си страдание. Фон Хартрот продължавал да ръководи патриотични сдружения и правел планове за индустриално

разширяване на базата на близката победа, но през последните месеци остарял доста. „Мъдрецът“ бил единственият, който продължавал да се държи твърдо. Нещастията в семейството само засилвали свирепостта на професор Юлиус фон Хартрот. Във връзка с една книга, която пишел, той бил изчислил, че след триумфа си Германия трябвало да поиска стотици хиляди милиони от победените и да присъедини към територията си обширни части от Европа...

На госпожа Деноайе ѝ се стори, че чува от булевард „Виктор Юго“ тези майчини ридания, носещи се в тишината на една къща в Берлин. „Вярвам, че разбираш отчаянието ми, Луиза... А колко щастливи бяхме! Господ да накаже тези, които причиниха толкова много злини на света! Императорът е невинен. Вината е изцяло на враговете му...“

В присъствието на жена си господин Марсел предпочете да мълчи. Сподели, че съчувства на Елена за случилите се нещастия и че не обръща внимание на политическите твърдения в писмото. Разнежи се, като видя как горко доня Луиза оплаква племенника си Ото. Беше му кръстница, а Деноайе — кръстник. Господин Марсел беше забравил този факт. В представите му се възроди спокойният живот в огромното откъдморско имение, игрите на русокосите малчугани, чиито глави той галеше зад гърба на дядото, преди да се роди Хулио. В продължение на няколко години той бе посветил много любов на племенниците си, малко притеснен от забавянето на появата на негов собствен син. Чистосърдечно се развълнува от сполетелите семейството на Карл нещастия.

След това обаче, щом остана сам, една егоистична студенина заличи всички тези чувства. Войната беше факт и другите я бяха подпалили. Франция трябваше да се защитава и колкото повече врагове загинат, толкова по-добре... Единственото нещо, което него трябваше да го интересува, беше Хулио. И вярата в щастливата съдба на сина му го накара да почувства груба радост, удовлетворение на любещ до жестокост баща.

— Него никой няма да може да го убие... Сърцето ми го казва.

Друга, съвсем отблизо засягаща го беда наруши спокойствието му. Една привечер, връщайки се на булевард „Виктор Юго“, завари доня Луиза хванала се ужасена за главата.

— Дъщеря ни, Марсел... Нашата дъщеря!

Чичи лежеше пребледняла и отпусната на един диван в хола, с бледозеленикави петна, избили по бузите ѝ, с поглед — неподвижно втренчен право пред нея, вперен сякаш в нещо, намиращо се в празното пространство. Не плачеше. Само една лека седефена лъскавина караше очите ѝ, разширени от усилието да сдържи конвулсиите, да потрепват.

— Искам да го видя! — каза с прегракнал глас. — Трябва да го видя!

Бащата се досети, че с младия Лакур се е случило нещо ужасно. Само заради това Чичи можеше да бъде толкова отчаяна. Съпругата му съобщи тъжната новина. Рене бил ранен, тежко ранен. Снаряд избухнал наред батареята му, много от другарите му загинали на място. Офицерът бил изваден изпод куп трупове. Едната му ръка липсвала, имал множество рани по краката, по тялото, по главата.

— Искам да го видя! — повтаряше Чичи.

И господин Марсел трябваше да положи големи усилия, за да накара дъщеря си да се откаже от това болезнено твърдоглавие непременно да види ранения, подтикващо я да настоява за незабавно пътуване до фронта въпреки всички пречки. В края на краищата убеди я самият сенатор. Трябвало да изчакат. Той, неговият баща, също бил принуден да се примири с положението. В момента правел всичко възможно Рене да бъде преместен в една парижка болница.

На Деноайе му стана жал за важния мъж, който правеше усилия да запази стоическото спокойствие на баща от старото време, подобно на славните си роднини и всички героични фигури на Римската република. Но тези му усилия на красноречив оратор изведнъж рухнаха и приятелят му неведнъж го беше виждал да плаче. Единствено дете, а можеше да го загуби!... Мълчанието на Чичи му вдъхваше още по-голямо състрадание. Тя не плачеше, понасяше болката без сълзи, без припадъци. Зеленикавата бледност на лицето ѝ, трескавият блясък в очите ѝ, вдървената ѝ походка на автомат бяха единствените признаци на раздиращите душата ѝ чувства. Живееше, без да си дава сметка за това, което я заобикаля, мисълта ѝ непрекъснато летеше някъде надалеч.

Когато докараха ранения в Париж, тя и сенаторът се преобразиха. Ходеха да го видят и това беше достатъчно да си представят, че вече е спасен.

Първия път годеницата се завтече към болницата с бъдещия си свекър и майка си. После отиде сама, поиска да остане там, да живее до ранения, обявявайки война на всички правила, противопоставяйки се на монахините и милосърдните сестри и мразейки ги като потенциални съпернички. Като видя усилията си безрезултатни, тя се сви, смири се, започна да се стреми да спечели с чара си една по една всички жени. Накрая успя да постигне целта си да прекарва голяма част от деня до Рене.

Деноаие трудно удържа сълзите си, като видя артилериста в леглото. Боже! В подобно положение би могъл да е и синът му!... Заради стегнатите превръзки по цялото тяло, той му заприлича на египетска мумия. Осколките от снаряда го бяха направили на решето. Виждаха се само очите му с благия поглед и русите мустачки, подаващи се между белите бинтове. Страдалецът мило се усмихваше на Чичи, която бдеше до него с показно самочувствие, сякаш си беше вкъщи.

Изминаха два месеца. Състоянието на Рене се подобри, беше вече почти възстановен. Годеницата му изобщо не се беше съмнявала, че ще оздравее от момента, в който ѝ бяха позволили да бъде до него.

— Не може да ми умре този, когото обичам — казваше тя с вяра, подобна на бащината си. — Няма да позволя швабите да ме оставят без мъж!

Запази своето „захарно войниче“, но в един все пак доста окаян вид... Никога досега господин Марсел не си беше давал точна сметка за ужаса на войната, както когато видя в дома му да влиза този възстановяващ се след раняването воин, когото помнеше отпреди месеци като фин и строен младеж с деликатна, малко женствена красота. Сега лицето му беше дълбоко набраздено от виолетови белези. По тялото му оставаха скрити още много подобни. Лявата му ръка я нямаше до лакътя и половината му ръкав висеше празен. С другата си ръка се подпираше на бастун — необходим помощник, за да може да движи единия си крак, чиято еластичност все още не беше възстановена.

Но Чичи беше доволна. Гледаше своето войниче по-въодушевено от всякога. Е, беше малко деформирано, но пък и много по-интересно. Придружена от майка си, тя съпровождаше ранения при разходките му в парка. Очите ѝ започваха да хвърлят мълнии, когато при пресичане

на някоя улица шофьорите и кочияшите не намаляваха скоростта на превозните средства, за да дадат път на инвалида... „Безсрамни скатаващи се!...“ Обхващаше я същият гняв, какъвто преди време изпитваше към жените от квартала, които говореха обидни думи зад гърба на Рене, виждайки го здрав и щастлив. Тръпнеше от задоволство и гордост, отговаряйки на поздравите на приятелките си. Очите ѝ говореха: „Да, това е годеникът ми... Истински герой“. Отделяше голямо внимание на медала за военни заслуги, закачен на куртката с цвят „хоризонт“. Ръцете ѝ инстинктивно го оправяха, за да се вижда по-добре. Полагаше старание да поддържа в добър вид униформата му — единствената, винаги същата, тази, с която е бил по време на раняването. Смяташе, че ако облече нова, ще придобие вида на военните от канцелариите — тези, които се скатаваха в Париж.

Рене, възстановяващ все повече силите си с всеки изминал ден, напразно се опитваше да се освободи от властническите ѝ грижи. Безуспешно се опитваше да върви леко и отпуснато.

— Опри се на мен.

И той се виждаше принуден да се хване за ръката на годеницата си. Всичките ѝ планове за бъдещето се базираха на свирепостта, с която смяташе да пази съпруга си, на грижите, които щеше да му посвети, за да компенсира немощта му.

— Горкичкият ми инвалид! — шепнеше любовно тя. — Колко грозен и безполезен те направиха тези негодници!... Но за щастие, си имаш мен, а аз те обожавам... Голяма работа, че ти няма едната ръка, аз ще се грижа за теб, ще бъдеш моето синче. Ще разбереш, когато се оженим, с какво съкровище живееш, ще видиш колко елегантен и красив ще те поддържам... Но да внимаваш с другите! Да знаеш, че още с първата, която погледнеш, скъпи ми инвалидчо, веднага те оставям на безполезната ти немощ.

Деноаие и сенаторът също мислеха за бъдещето им, но по един по-позитивен начин. Женитбата им трябваше да се състои колкото е възможно по-скоро. Защо да чакат?... Войната не представляваше пречка. Сега дори се правеха много повече сватби от всякога, но без особен шум и в интимен кръг. Времето не беше подходящо за пищни тържества.

И Рене Лакур остана завинаги в жилището на булевард „Виктор Юго“ след сватбената церемония, протекла в присъствието на дузина

роднини и близки.

Господин Марсел бе имал други мечти за дъщеря си: шумна сватба, за която нашироко да пишат вестниците, зет с блестящо бъдеще... Но войната..., ех! Сега всички бяха изгубили много от илюзиите си.

Успокои се, преценявайки положението си. Какво му липсваше? Чичи беше щастлива със своята егоистична и шумна радост, която бавно отпращаше в забвение всичко, което не беше свързано с любовта ѝ. Делата му вървяха много добре. След кризата в първите моменти нуждата на враждуващите страни от продуктите на земите му започна да нараства. Цената на месото никога не беше достигала до такива високи стойности. Парите течаха към него много по-буйно отпреди, а разходите му бяха значително намалели... Хулио оставаше в смъртна опасност, но той беше убеден, че нищо лошо не може да му се случи. Единствената му грижа беше да бъде спокоен, да избягва силните вълнения. Изпитваше известна тревога, когато си дадеше сметка за честотата, с която се следваха погребенията на много известни личности в Париж — политици, артисти, писатели. Всеки ден тъжните хроники споменаваха нечие известно име. Войната не убиваше само на фронта. Отровните ѝ стрели летяха из градовете, пронизвайки грохналите и слабите, които при нормални условия биха могли да продължат да живеят.

„Внимавай, Марсел! — си казваше с егоистична наслада. — Не се вълнувай прекомерно. Трябва да стоиш далеч от четиримата конници на приятеля Чернов“. Беше прекарал цяла една вечер в ателието, разговаряйки с него и с Архенсола за публикуваните във вестниците новини за започналата голяма френска офанзива в Шампан и взимането на много пленници. Тогава Деноайе си помисли колко много човешки животи би могло да струва всичко това. Но за съдбата на Хулио не изпита никаква тревога. Синът му не се намираще в тази част на фронта. Предния ден беше получил от него писмо с дата отпреди седмица, но всичките пристигаха с подобно закъснение. От него лъхаше радост и повишено самочувствие. Всеки момент младши лейтенант Деноайе щял да бъде предложен за кавалер на Почетния легион. За в бъдеще господин Марсел се видя баща на млад генерал, като онези по време на Революцията. Погледна скиците, разпръснати в

ателието, и се зачуди как войната съвсем неочаквано беше променила кариерата на сина му.

На връщане към къщи се размина с Маргарита Лорие, облечена в траур. Само преди няколко дни сенаторът му беше говорил за нея. Брат ѝ, артилеристът, бил загинал във Вердюн.

„Колко много загинаха! — си каза. — Как ли ще го понесе клетата му майка!“

Веднага обаче се усмихна, като си спомни и колко много се раждат. Досега хората никога не се бяха грижили толкова много за репродуктивността. Самата госпожа Лорие показваше с гордост издутия си корем, достигнал вече забележителни размери. Очите ѝ галеха зараждащия се под траурните дрехи нов живот. Отново си помисли за Хулио, без да си даде сметка за изминалото време. Почувства привличането на бъдещото създание, сякаш имаше някаква роднинска връзка с него, даде си дума да помага щедро на сина на семейство Лорие, ако някога пътищата им в живота се пресекат.

Като влезе вкъщи, доня Луиза го пресрещна, за да го предупреди, че Лакур е дошъл и го очаква.

— Да видим какво има да каже нашият знаменит сват — отговори ѝ той весело.

Добрата госпожа беше разтревожена. Беше се притеснила без причина от тържествения вид на сенатора, подтиквана от онзи женски инстинкт, който прониква през мъжките тревоги, за да познае какво се крие зад тях. Беше видяла освен това как Рене и баща му си говорят тихо и крадешком с едва сдържано вълнение.

Започна с неудържимо любопитство да обикаля около кабинета с надеждата да дочуе нещо. Но чакането ѝ не трая дълго.

Изведнъж чу вик... вопъл... глас, който може да издаде само тяло, което силите бързо напускат.

И доня Луиза влезе точно навреме, за да задържи мъжа си, който се свличаше на пода.

Смутен, сенаторът мълвеше извинения на мебелите, на стените, обърнал гръб на свелия глава Рене, който единствен можеше да го чуе.

— Не ми даде да довърша... Разбра още от първата дума...

Дотича Чичи, привлечена от вика и видя как баща ѝ се изплъзва от ръцете на съпругата си, пада върху един диван и след това се търкулва на пода с изцъклен поглед, със сгърчена, бълваща пяна уста.

Един вопъл бързо прекоси луксозно обзаведените стаи, един жален, неизменен стон, промъкващ се под вратите, стигна до величественото самотно стълбище.

Ах, Хулио!... Сине!...

V ПОЛЕТАТА НА СМЪРТТА

В една зимна утрин един автомобил бавно се движеше под мъртвешки бледото небе. В далечината земята вибрираше с бели трептения, сякаш рояци пеперуди, кацнали сред браздите, размахваха крилца.

С приближаването на автомобила белите пеперуди започнаха да придобиват нови цветове. Едно крило ставаше синьо, друго — яркочервено... Това бяха стотици, хиляди малки знаменца, които ден и нощ трепкаха от повеея на лекия бриз, пропит със слънчеви лъчи, от бурния влажен вятър през бледите утрини, от хапещия студ на безкрайните нощи. Дъждът беше измил и избледнял ярките им някога цветове. Влагата беше прояла краищата на някои от неспокойно трепкащите парчета тъкан. Други бяха прогорени от слънцето, като докоснати от пламък.

Веейки се, знамената откриваха от време на време гора от черни дървени кръстове. Върху тях имаше поставени тъмни на цвят кепета, червени калпаци, каски с гребени от конски гриви на върха, които бавно изгниваха, ронейки сълзи роса.

— Колко много мъртви — въздъхна в автомобила с отпаднал глас господин Марсел.

И Рене, който бе седнал насреща му, тъжно поклати глава.

Доня Луиза не откъсваше поглед от печалната равнина, а устните ѝ тихо мълвяха дълга молитва. Чичи въртеше на всички страни широко отворени от учудване очи. Изглеждаше по-възрастна, но и по-силна въпреки зеленикавата бледност, обезцветила лицето ѝ.

Двете госпожи бяха в траурни тоалети с дълги воали. С траурни дрехи беше облечен и бащата, потънал на седалката, със смазан вид и с крака, увити в кожено одеяло. Рене носеше бойната си униформа, наметнал върху нея късо шофьорско непромокаемо наметало. Въпреки раните си той не пожела да се оттегли окончателно от армията. Зачислиха го към една техническа служба до края на войната.

Семейство Деноайе отиваше да изпълни желанието си.

— Трябва да го видя... Ах, синът ми!... Синът ми!

Напразни останаха усилията на сенатора да го убеди в невъзможността на това пътуване. В зоната, където беше загинал Хулио, все още се водеха бойни действия. Малко по-късно пътуването би могло и да се осъществи. „Искам да го видя“ — настоя старецът. Трябваше да види гроба на сина си, преди и той на свой ред да си отиде от този свят. И в продължение на четири месеца Лакур трябваше ежедневно да отправя молби и да преодолява бюрократичната съпротива, за да може господин Марсел да осъществи това пътуване.

Най-накрая една сутрин всички от семейство Деноайе се качиха в един военен автомобил. Сенаторът не можа да тръгне с тях. Вървяха слухове за предстояща съвсем скоро министерска реформа и присъствието му в горната камара щеше да е необходимо, ако Републиката поискаше неговото, макар и до известна степен подценявано за момента, съдействие.

Прекараха нощта в един провинциален град, където беше дислоцирано командването на една войскава част. Рене получи информация от офицерите, участвали в голямата битка. С карта в ръка внимателно проследи обясненията им, докато не разбра точно в кой сектор от терена на бойните действия се е намирал полкът на Хулио.

Сутринта тръгнаха отново на път. Един войник, участник в битката, седнал на мястото до шофьора, им служеше за водач. От време на време Рене поглеждаше разтворената върху коленете си карта и задаваше въпроси на войника. Неговият полк се беше сражавал редом с този на Хулио, но не можеше да си спомни точно местата, по които беше минал месец преди това. Равнината беше претърпяла сериозни промени. Изглеждаше съвсем различна от времето, когато я беше видял плътно покрита със сражаващи се мъже. Сегашната ѝ безлюдност го дезориентираше... И автомобилът продължи да напредва бавно по гладкия и бял основен път, виещ се покрай безбройните черни гробове. Понякога пресичаше полето напърно от една група кръстове към друга, заличавайки със следите от гумите си прокопаните бразди.

Гробове... Навсякъде гробове. Белите прелетни скакалци на смъртта покриваха пейзажа. Пърхаха славно и печално във всяко свободно ъгълче. Наскоро разораните ниви, жълтеникавите пътища, тъмните малки горички, всичко трептеше с една непрекъсната

вибрация. Земята като че ли викаше, а думите ѝ бяха трептенията на неспокойните знамена. И хилядите, повтаряни като монотонна песен ден и нощ викове, разказваха за чудовищния сблъсък, разиграл се съвсем наскоро върху нея и от който тя все още пазеше трагичната тръпка.

— Мъртви... мъртви — мълвеше Чичи, проследявайки с поглед непрекъснато редуващите си групи кръстове, покрай които минаваше автомобилът.

— Господи, смили се над душите им!... Смили се над майките им, Господи! — през сълзи редеше молитвите си доня Луиза.

Тук се беше състояло най-ужасното сражение, битка като в старо време, стълкновение извън окопите — тяло срещу тяло с щикове, с юмруци, със зъби.

Водачът им, който започваше постепенно да се ориентира, от време на време посочваше различни точки на самотния хоризонт. Ето там са гробовете на африканските стрелци, по-нататък — тези на преследвачите. Най-многобройни са гробовете на загиналите в атака на нож пехотинци, разположени от двете страни на пътя.

Автомобилът спря. Рене слезе след войника, за да види надписите на няколко кръста. Може би тези загинали да са от полка, който търсеха. Чичи също слезе машинално с неудържимия импулс да пази мъжа си.

Във всеки гроб бяха заровени по няколко загинали. Броят на труповете можеше да се познае по броя на кепетата или каските, които гниеха и ръждясваха, висейки на кръста. Мравки пълзяха в колони по останките от започнали да гният военни униформи, по които тук-там все още личеше знакът с номера на полка. Венците, които патриотичното състрадание беше положило на тези гробове, бяха повехнали и почернели. Изписаните на някои от кръстовете имена все още се виждаха ясно, на други бяха вече почти заличени и скоро щяха да станат нечетливи.

„Геройската смърт!... Славата!“ — мислеше си тъжно Чичи.

Имената на по-голямата част от тези силни мъже, изчезнали в разцвета на младостта си, ще бъдат забравени много скоро. За тях ще остане единствено споменът, който от време на време ще спохожда възрастната селянка, водеща кравата си по някой селски път из Франция и който ще я накара да промълви с въздишка: „Синчето ми!...

Къде ли е гробът на милото ми дете?“ Ще живее само в душата на облечената в траур жена от провинциалното градче, която се чуди как да преодолява трудностите в живота си; в съзнанието на децата, които, отивайки на училище с черни ризи, ще кажат със свирепа решителност: „Когато порасна, ще отида да убивам шваби, за да отмъстя за баща си“.

А доня Луиза, неподвижна на мястото си, следеше с поглед стъпките на Чичи между гробовете, без да прекъсва молитвите си:

— За майките без синове, Господи... за дечицата без бащи... за това гневът ти да ни забрави и усмивката ти да се върне отново при нас!

Съпругът ѝ, отпуснато потънал в седалката, също гледаше печалното поле. Но неговите очи бяха втренчено насочени към няколко гроба без венци и знамена, само с кръстове и табелки с кратки надписи. Това бяха общи гробове на германци, които представляваха друга страница от книгата на смъртта. Огради от тесни дълги дъски ограничаваха тези ровове, пълни с плът. Земята изглеждаше побеляла, покрита сякаш със сняг или селитра. Бучките пръст се бяха смесили с бялата вар. Табелките с надпис, окачени на кръста, гласяха, че в гроба са погребани германци и след това следваше число: 200... 300... 400.

Тези числа принуждаваха господин Марсел да си напъне въображението. Бяха, без съмнение, точно посочени, но на него не му беше никак лесно да си представи именно триста загинали заедно, триста вързопа от човешка бяла кървяща плът с накъсани униформени ремъци, със смачкани каски, със завършващи с кални буци подметки на ботушите, миришеци на вече разлагаща се тъкан, с изцъклени неподвижни очи, с изкривени от предсмъртни гримаси лица, струпани един върху друг като тухли в дъното на една яма, която завинаги щеше да остане затрупана... И подобни общи гробове се редуваха на известно разстояние един от друг по цялата безкрайност на равнината.

Господин Марсел почувства силно злорадство. Наранената му бащинска обич изпита краткотрайното чувство на отмъщението. Хулио беше мъртъв. Той също щеше да умре, неспособен да преживее дълго нещастieto от загубата, но пък колко много врагове гниеха в тези дупки, оставили на света любими същества, които да си спомнят за тях, както и той никога не би могъл да забрави сина ся...

Представи си ги такива, каквито са били преди момента на смъртта, каквито ги беше видял по време на нашествието им около неговия замък.

По лицата на някои от тях, най-учените и най-опасните, личаха театралните отпечатъци от университетските двубои. Бяха войници, носещи книги в раниците си, които, след разстрела на група селяни или разграбването на някое село, се отдаваха на четене на поетични или философски произведения на светлината от заревото на пожарите. Надути от наука, както обикновено се надуват жабите, горди с педантичната си и самодоволна интелигентност, те бяха получили в наследство тежката и витиевата диалектика на древните теолози. Синове на софизма и внуци на лъжата, те се считаха способни да приложат на практика най-големите абсурди с помощта на мисловната акробатика, към която ги беше привикнала интелектуалната еквилибристика. Прилагаха предпочитаните от тях методи на тезата, антитезата и синтезата, за да докажат, че Германия трябва да владее света, че Белгия сама си е виновна за своя провал, защото се е опитала да се защитава. Вярваха, че щастието се състои в това всички хора да живеят според пруската дисциплина, без нито едно усилие да отива напразно, че висшият идеал на съществуването е чистият обор и пълната ясла, че свободата и справедливостта са само празни илюзии, дължащи се на френския революционен романтизъм. Утвърждаваха, че всеки свършен факт става свещен от момента на триумфа си и че правото е чисто и просто едно производно на силата. Тези интелектуалци с пушки се приемаха за рицари на цивилизаторския кръстоносен поход. Искаха окончателната пълна победа на русия човек над тъмнокосия, желяха да поробят презрения южняк, като осъществят идеята светът завинаги да бъде управляван от германците — „солта на земята“, „аристократичната прослойка на човечеството“. Твърдяха, че всичко ценно в историята е германско. Древните гърци са били от германски произход, германци са били и великите творци от Италианския ренесанс. Хората от Средиземноморието, с присъщата си проклетия, са фалшифицирали историята.

Но при опита си да осъществи най-добрия от тези своя амбициозни блянове, пангерманският кръстоносец получи дълбока рана от презрения „латинец“ и легна в гроба заедно с цялата си гордост.

„Много си добре там, където си, войнствени педанте“ — помисли си Деноайе, спомняйки си за разговорите с приятеля руснак.

Всички онези хер професори, които бяха останали в германските университети, учени с неоспорими качества в по-голямата си част, трябваше сега да бъдат тук, за да се видят принудени да свалят маскиращата терминология, с която бяха облекли тезите си в своите интелектуални продукти! Тези мъже с вълнисти бради и очила със златни рамки, тези миролюбиви лабораторни и кабинетни зайчета, бяха подготвили настоящата война със своите софизми и своето тщеславие. Имаха много по-голяма вина от тази на хер лейтенанта с пристегнатата по тялото куртка и блестящия монокъл, който, вземайки участие в битката и в клането, не прави нищо друго, освен да следва професионалните си увлечения.

Докато обикновеният прост германски войник грабеше каквото му попадне и разстрелваше пиян всеки изпречил се на пътя му, студентът, станал военен, четеше Хегел и Ницше във временния бивак. Беше прекалено образован, за да изпълнява със собствените си ръце тези актове на „историческа справедливост“. Но той и неговите професори бяха събудили всички лоши инстинкти на германския звяр, придавайки им необходимото лустро с научни оправдания „Продължавай да си гниеш в гроба, опасни интелектуалецо“ — продължи мислите си Деноайе.

Свирепите мароканци, негрите с детински манталитет, мрачните индостанци му се струваха много по-достойни за уважение от всички хермелинови тоги, които гордо и войнствено дефилират по коридорите на германските университети. Какво спокойствие ще настъпи за света, ако тези, които ги носят, изчезнат! Пред рафинирания, студен и жесток вандализъм на амбициозния учен предпочиташе по детински наивното и ненатрапващо се варварство на дивака. То го плашеше много по-малко и освен това изобщо не беше лицемерно.

Затова изпита състрадание само към невежите и необразовани вражески войници, гниещи в тези гробове. Били са селяни, фабрични работници, продавачи в магазини, лакоми германци с ненаситен апетит, видели във войната възможност да задоволят желанията си, да командват и да набият някого, след като в страната си са живели в непрекъснато подчинение и непрестанно са получавали ритници.

В историята на родината им нямаше нищо друго, освен серия набези на юг, подобни на индианските връхлитания, за да се сдобият с богатата на хората, живеещи по бреговете с умерен климат на Средиземно море. Хер професорите се бяха постарали да покажат, че тези грабителски експедиции са дело на високоразвита цивилизация. И германецът крачеше напред с ентузиазма на добър баща, жертващ се, за да осигури хляба на семейството си.

Стотици хиляди написани с трепереща роднинска ръка писма следваха огромната германска орда при нахлуването ѝ в чуждите земи. Деноаие беше чул да четат някои от тях, на свечеряване, пред разрушения си замък. Бяха листове хартия, намерени в джобовете на умрели и пленени. „Нямай никаква милост към червените панталони. Избивай ги, не прощавай дори и на децата им...“ „Благодарим ти за обувките, но дъщерята не може да ги обуе. Тези французи имат смешно малки крака...“ „Опитай се да се сдобиеш с пиано.“ „Много ми се иска един хубав часовник.“ „Съседът ни, капитанът, изпрати на жена си перлена огърлица. А ти пращаш само дреболии!“

Напредваше героично добродетелният германец с двойното желание да увеличи територията на страната си и да изпрати ценни неща на децата си. „Германия над всичко!“ Но наред тези свои дръзки мечти попадеше в гроба заедно с други свои другари, бленуващи същото.

Деноаие си представи нетърпението на благочестивите жени на другия бряг на Рейн, тръпнещи в очакване. В списъците с мъртвите отсъстващите им близки сигурно не са били споменати. И писмата продължаваха да пътуват към германските предни фронтови линии, но никога нямаше да стигнат до получателя си. „Отговори. Когато не пишеш, може би се готвиш да ни направиш някоя добра изненада. Не забравяй за гердана. Изпрати ни едно пиано. Много ми се иска един хубав кухненски шкаф с фина дърворезба. Французите имат много красиви неща...“

Простият кръст стърчеше неподвижно над побелялата от варта земя. Близо до него пърхаха знаменцата. Движеха се от една страна на друга като изразяваща несъгласие глава, иронично усмихната. Не!... Не!

Автомобилът продължи напред. Сега водачът сочеше към една далечна група гробове. Това е несъмнено мястото, където се беше

сражавал полкът. И автомобилът напусна пътя, нагазвайки в разораната земя, принуден да прави големи обходи, за да избягва масовите гробове, разпръснати безредно наоколо според случайностите на битката.

Почти всички ниви бяха разорани. Трудът на човека се простираше от гроб до гроб и ставаше все по-видим с разсейването на утринната мъгла.

Природата започваше да се усмихва под зимните слънчеви лъчи — сляпа, глуха, безчувствена, нехаеща за нашето съществуване и приемаща равнодушно в утробата си както някоя нещастна човешка твар, така и един милион трупове.

Изворите все още пазеха дългите си бради от ледени висулки, почвата се ронеше под краката с пукота на чупещо се стъкло, локвите бяха покрити с неподвижни бръчки, дърветата — черни и заспали, пазеха по стволите си метално зеленикавата риза, с която ги беше облякла зимата, от дълбините на земята лъхаше абсолютен и жесток студ, подобен на този на мъртвите планети...

Но в тропическите си палати пролетта беше вече облякла ризницата от цветя, оседлала бе зеления си, нетърпеливо цвилещ боен кон и съвсем скоро щеше да се понесе в галоп над тукашните поля, развяла като волна грива зад гърба си безкрайна диря от омайващи аромати, обръщайки в бягство черните зимни нощни духове. Идването ѝ предвещаваха едва покълналите крайпътни треви. Вrabчетата започваха все по-смело да излизат от убежищата си и да прелитат край ядно гракащите до заровените гробове гарвани. Под слънчевите лъчи пейзажът приемаше усмихнатия вид на дете с невинен поглед, чиито джобове бяха пълни с крадени вещи.

Земеделецът беше оформил лехите и насял семето в браздите. Нека мъжете да продължават да се избиват. Земята не искаше да има нищо общо с взаимната им омраза и заради тях изобщо нямаше да преустанови хода на живота си. Както всяка година правоъгълниците на разораните ниви започнаха да ѝ придават предишната чиста и прецизна праволинейност, заличавайки човешките и животински следи по себе си и дълбоките коловози на колелата на оръдията. Нищо не би могло да надвие трудолюбивото ѝ твърдоглавие. Беше вече безвъзвратно запълнила издълбаните от бомбите дълбоки ями.

Понякога стоманеният триъгълник на плуга се натъкваше на подземни препятствия като... някой анонимен мъртвец без свой гроб. Острото желязо продължаваше сляпо и безжалостно напред. Понякога спираше пред по-трудно преодолими препятствия — дълбоко потънали в земята неизбухнали снаряди. Изравяше селянинът смъртоносната вещ, която със закъсняла злост избухваше в ръцете му...

Но свързаният със земята човек не познава страха, когато търси прехраната и продължава право напред, отклонявайки се единствено ако срещне точно пред себе си нечий гроб. Тогава браздите милостиво се отдръпват, заобикаляйки с лекото си лъкатушене, сякаш са малки островчета, тези парченца земя с веещи се знаменца и кръстове върху тях. Бучката пръст, попаднала в някоя мъртвешки раззината уста, пази дълбоко вътре в себе си зародиша на бъдещия хляб. Семенцата, като бременни октоподи, се готвят да протегнат пипалата на корените си към черепите, които само няколко месеца преди това са били изпълнени с обикновени човешки надежди или с чудовищни амбиции. Животът за пореден път щеше да продължи своя неотменен ход.

Автомобилът спря. Водачът се затича между кръстовете, като се навеждаше да разчете поизтритите надписи.

— Тук е!

Беше открил номера на полка.

Чичи и Рене бързо слязоха от автомобила. След тях с мъчителна скованост от него излезе доня Луиза, преглъщаща сълзите си. Накрая всички решиха да помогнат на бащата, отметнал от себе си дебелилото кожено одеяло. Клетият господин Деноайе! Когато стъпи на земята, той първо колебливо се залюля на краката си, после с усилие закричи напред, забивайки дълбоко бастуна си в браздите.

— Опри се на мен, скъпи — каза съпругата, предлагайки му ръката си.

Властелинът на семейството сега не можеше да се движи без помощта на своите.

Тръгнаха бавно и мъчително между гробовете.

Водачът оглеждаше нагъсто набучените кръстове, опитвайки се да разчете имената, докато се застояваше нерешително пред нечетливите надписи. Рене правеше същото от другата страна. Чичи вървеше напред сама, вторачвайки се във всеки следващ гроб. Вятърът

развяваше черните ѝ коси. Къдриците ѝ се показваха от траурната шапка всеки път, щом наведеше глава в опит да разчете някой надпис. Малките ѝ крака потъваха в браздите. Повдигна високо полите на роклята си, за да върви по-свободно, откривайки част от чудесно изваяните си крака. Сладен дух на живот, на интимна красота, на любов се издигаше от стъпките ѝ по тази земя на смърт и разложение.

Отдалеч долиташе гласът на бащата.

— Все още нищо ли?...

Двамата възрастни родители бяха станали нетърпеливи да намерят възможно по-скоро гроба на сина си.

Измина още половин час, а те все още не го бяха открили. Натъкнаха се все на непознати имена, на анонимни кръстове, или на надписи с номера на други полкове. Господин Марсел вече не можеше да се държи на краката си. Ходенето по разкаляната земя, през браздите, за него беше мъчение. Започна да се отчайва... Ах!... Никога нямаше да успеят да намерят гроба на Жулио.

Търсеха все така усърдно. Свеждаха с мъка глави пред всеки от кръстовете, на моменти краката им потъваха дълбоко в някоя малка дълга и тясна могилка, приличаща на гроб. Четяха имената... Не беше и тук! И продължаваха напред по трудния път на надеждите и разочарованията.

Изведнъж Чичи ги предупреди с вика: „Тук... тук!“ Възрастните родители се забързаха, забравяйки за опасността да затънат в калта или да паднат при всяка следваща крачка. Цялото семейство се събра около купчина земя със смътната форма на гроб, вече започнала да се покрива с трева. На мястото, където би трябвало да се намира главата, имаше кръст с дълбоко издълбани с острие на нож букви — благочестиво дело на другарите по оръжие: „Деноайе...“ Следваха с военни съкращения обозначенията на чина, номера на полка и на ротата.

Настъпи дълга тишина. Още с идването си доня Луиза беше коленичила с очи, вперени в кръста — очи огромни, зачервени, но вече неспособни да пролеят сълза. Сълзите я бяха придружавали дотук. Сега бягаха от нея, сякаш подгонени от необятността на една болка, която не се подчиняваше на обикновените прояви на човешки чувства.

Бащата застана учуден пред обикновения гроб. Синът му беше в него. Завинаги!... Нямаше да го види повече! Представи си го заспал в

утробата на земята, непокрит с нищо, в директен контакт с почвата така, както го е била изненадала смъртта — само с прокъсаната му героична униформа. Мисълта, че корените на растенията може би докосват с влакната си същото това лице, което той с любов беше целувал, че дъждът с влажните си струйки се стича покрай цялото му тяло, събуди негодуванието му, сякаш беше някаква тежка обида. Спомни си за префинените грижи, които той приживе беше полагал за себе си: продължителната баня, масажите, укрепването на тялото с фехтовка и бокс, ледения душ, елегантните и дискретни парфюми... И всичко това — за да дойде да гние в една пшеничена нива като купчина оборски тор, като умряло от изтощение работно добиче, което заравят на мястото, на което е паднало!

Прииска му се незабавно да вземе оттук сина си и с отчаяние разбра, че сега няма да може да го направи. Би го преместил веднага, щом му позволят, би му издигнал мавзолей, подобен на тези на кралете... Но какво щеше да постигне с това? Купчинка кости ще смени местонахождението си, но плътта му, обвивката му, всичко, оформящо очарованието на личността му, щеше да остане тук, примесено със земята. Синът на богатия Деноайе се беше слял навеки с една бедна нива в областта Шампан. Какво нещастие! И за да се стигне дотук ли той беше работил толкова много и беше натрупал милиони?...

Не можеше да знае каква е била смъртта му. Никой не можеше да повтори пред него последните му думи. Не знаеше дали краят му е бил внезапен, мълниеносен, дали е напуснал този свят с неосъзната усмивка или е прекарал дълги часове в мъки, изоставен сред полето, гърчейки се като влечуго, въртейки се в кръговете на адската болка, преди да се изгуби в нищото. Не знаеше също какво точно имаше под тази могила: цяло тяло, дискретно докоснато от смъртта, или купчинка безформени останки, разкъсани от стоманения ураган... Нямахте да го види повече! И онзи Хулио, който изпълваше мислите му, щеше да остане само спомен, едно име, което щеше да живее, докато са живи родителите му, а после полека-лека щеше да изгасне заедно с тях!...

Изненада се, като дочу един стон, едно ридание... После си даде сметка, че самият той съпровождаше мислите си с болезнено хлипане.

Луиза продължаваше да се моли, коленичила в краката му. Не плачеше. Гледаше като хипнотизирана кръста... Там беше синът ѝ,

изпънат точно под коленете ѝ — също както, когато беше бебе, в люлката, докато тя бдеше над съня му... Възклицанието на бащата кънтеше като експлозия и в нейните мисли, но не с гневно ожесточение, а с тъжна обезвереност. Нямахте да го види повече!... Как е възможно това!

С приближаването си Чичи прекъсна мъчителните размисли на двамата. Беше изтичала до автомобила и сега се връщаше с наръч цветя. Закачи един венец на кръста, положи огромен букет в основата му. После разпръсна дъжд от цветчета по повърхността на гробната могила със сериозен вид и свити вежди, сякаш изпълняваше религиозен ритуал, отправяйки едновременно с това мислени пожелания: „На теб, който толкова обичаше живота заради красивото и чувственото в него... На теб, който знаеше как да печели любовта на жените...“ Безмълвно плачеше споменът ѝ както с възхита, така и с болка. Ако не му беше сестра, с радост би била негова любовница.

След като положи цветята и разпръсна цветчетата, тя се отдръпна, за да не смуцава с присъствието си мъката на своите родители.

Провокиран от безполезността на оплакванията им, у господин Марсел се събуди старият му гневлив характер и го накара да заръмжи срещу съдбата. Погледна към хоризонта, където си представяше, че трябва да се намира врагът, и ядно сви юмруци. Стори му се, че вижда звяра, вечния кошмар на хората. Ще остане ли ненаказано злото, както толкова пъти досега?... Няма справедливост. Светът е продукт на случайността. Всичко е лъжа, успокоителни думи, заблуждаващи човека, за да понася без страх безпомощността, в която живее.

Като че дочу в далечината галоп на четиримата апокалиптични конници, тъпчещи хората. Видя бруталния и силен младеж с меч на Войната, стрелеца с отблъскващата усмивка, с лъка и стрелите на Чумата, плешивия скъперник с везните на Глада, галопирация скелет с косата на Смъртта. Разпозна ги като единствените близки и страховити божества, които карат хората да чувстват присъствието им. Всичко останало е сън. Четиримата конници са реалността...

Внезапно, сякаш по някакво чудо на мисловна асимилация, разчете какво мисли плачещата в краката му съпруга.

Майката, подтикната от собственото си нещастие, беше извикала в паметта си бедите на другите. Тя също гледаше към хоризонта.

Въобрази си, че вижда отвъд вражеската линия безкрайно шествие от хорски неволи, подобни на тази в нейното семейство. Дълго съзерцава как Елена с дъщерите си върви между гробовете, търсейки любим човек и как накрая пада на колене пред един кръст. Ах! Не можеше да изпита изцяло успокоение за болката си. Беше й невъзможно да премине на отсрещната страна, за да потърси друг гроб. И дори някога да премине, нямаше да може да го намери. Обожаваното тяло завинаги ще остане изгубено из анонимните ями с гниещи трупове, при вида на които малко преди това си беше спомнила за племенника си Ото.

— Господи, защо трябваше да идваме по тези земи? Защо не си останахме там, където сме родени?...

Отгатвайки тези мисли, Деноайе видя огромната зелена равнина на имението, където беше срещнал съпругата си. Стори му се, че чува как стадата добитък тичат в тръс. Съзря в спокойната нощ кентавъра Мадариага, прокламиращ под светлината на звездите радостите на мира, на святото братство на хората с най-различен произход, обединени от труда, изобилието и липсата на политически амбиции.

И той също, мислейки за сина си, съжали, както съпругата си: „Защо трябваше да идваме тук?..." И той също, съпричастен с болката, изпита състрадание към онези от отсрещната страна. Те страдаха също като тях, бяха загубили синовете си. Човешките страдания навсякъде са еднакви.

Но веднага след това се възпротиви на състраданието си. Карл беше привърженик на войната, беше измежду тези, които я смятаха за нормално човешко действие и я беше подготвил с предизвикателствата си. Стана добре, че войната погълна синовете му, не трябваше да жали за тях. А той, който винаги беше обичал мира, той, който имаше един-единствен син... един-единствен... го беше изгубил завинаги!...

Щеше и той да умре, беше сигурен, че скоро ще умре... Оставаха му само няколко месеца живот. И клетата другарка в живота, която се молеше коленичила в краката му, също скоро няма да е между живите. Не може да се преживее такъв удар, какъвто току-що бяха изпитали. Нямаше какво повече да правят на този свят.

Дъщеря му мислеше единствено за себе си и как да се отдели от семейството, увлечена от силния инстинкт за независимост, който разделя децата от родителите, за да може човечеството да продължи да се обновява.

Хулио беше единственият, който можеше да продължи рода и родовото име. Фамилията Деноайе повече нямаше да съществува. Децата на дъщеря му щяха да носят името Лакур... Край на всичко.

Господин Марсел почувства известно удоволствие при мисълта за близката си смърт. Искаше му се да напусне този свят, колкото се може по-скоро. Не изпитваше любопитство да разбере как ще завърши тази война, която му причини толкова мъки. Какъвто и да бъде краят ѝ, ще е лош. Дори звярът да остане осакатен, след години той пак ще се появи като вечен другар на хората... Единственото важно нещо за него беше, че войната му отне сина.

Всичко мрачно, всичко черно... Светът загиваше... На него му предстоеше безкрайна почивка.

Чичи се беше изкачила върху купчина пръст, под която вероятно имаше заровени трупове. Присвила очи, оглеждаше равнината. Гробове... навсякъде гробове! Споменът за Хулио беше минал на второ място в съзнанието ѝ. Колкото и да плаче, нямаше да може да го възкреси.

Полетата на смъртта я караха да мисли за живите. Извърна поглед на една страна, после на другата, докато повдигаше с две ръце полите на роклята си, развети от вятъра.

Рене беше застанал долу до купчината пръст. Тя го погледна няколко пъти, след като преди това беше съзерцавала гробовете, сякаш искаше да направи връзка между мъжа си и онези мъртъвци. И той също беше излагал на опасност живота си в битки, подобни на тази!...

— И ти, бедничкият ми — продължи на глас, — можеше сега да бъдеш под този куп земя с дървен кръст отгоре, също както тези нещастници!...

Младши лейтенантът меланхолично се усмихна. Вярно беше.

— Ела, качи се — каза Чичи настоятелно. — Искам да ти кажа нещо.

Когато се озова до нея, тя обви с ръце врата му, притисна го към скритите магнолии на гърдите си, излъчващи аромат на живот и любов, целуна го страстно по устните, ухапа го, без да мисли за брат си, без да вижда двамата плачещи малко по-долу и желаещи да умрат старци, а под полите ѝ, свободно веещи се на вятъра, се очерта великолепната като на амфора извивка на бедрата ѝ.

Издание:

Автор: Висенте Бласко Ибанес

Заглавие: Четиримата конници на Апокалипсиса

Преводач: Румен Руменов

Година на превод: 2013

Издание: първо

Издател: ИК „Персей“

Година на издаване: 2013

Тип: роман

Националност: испанска

Излязла от печат: 23.07.2013

Редактор: Кина Стайчева

Редактор на издателството: Пламен Тотев

Технически редактор: Йордан Янчев

Коректор: Елена Спасова

ISBN: 978-619-161-004-4

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/8327>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.